

Milan Řepa

MORAVANÉ
NĚMCI
RAKUŠANÉ

VLASTI MORAVSKÝCH NĚMCŮ V 19. STOLETÍ

Historický ústav
Praha 2014

Práce Historického ústavu AV ČR, v. v. i.
Opera Instituti historici Pragae
Řada/Series A Monographia
Svazek/Volumen 47

Vědecký redaktor: doc. PhDr. Martin Holý, Ph.D.

Tato kniha vznikla s podporou Grantové agentury České republiky,
grant č. 409/08/1374.

Recenzenti:

prof. PhDr. Jiří Malíř, CSc.

doc. PhDr. Pavel Kladiwa, Ph.D.

*Na obálce použita karikatura z časopisu Brünner Kikeriki, 1. 4. 1883
(Moravská zemská knihovna)*

© Historický ústav AV ČR, v. v. i., Praha 2014

© Milan Řepa, 2014

ISBN 978-80-7286-226-9

FRAU ČUČKA: Kut'n Morink, Madam Maier! Kam pak?

FRAU MAIER: Ah, Frau von Čučka! – Do Fleischbonku pro Rostpradl.

FRAU ČUČKA: Co, co! voni mají po Fáschinku na Rostpradlu?

FRAU MAIER: Jo, my šporujeme! Nebyli jsme nirgends aus, ani na Hausbále. Jetzt sau schlechte Zeit'n! Kdo reituje po Unterholtunkách, nemá potom ani na Erteple.

FRAU ČUČKA: Mají recht! Od naší Hausfrau ten syn, vijou ten Drexl'r, dělá pána jako jeden Grof nebo Stottholtereirath; vona z jednoho Auslogu do druhýho, kaufuje samý Seid'nstoffy, Nähterin sedí u ní furt a furt – Goldschmucky musí mít pořád podle neue Mod; von sedí v Kaffeause, kouří Havannacigarr'n – a je to Bettelvolk jeden über'inond! Nám nemůže zaplatit ani za Glonzstifflety.

FRAU MAIER: Ale hörn's auf! Su weit jsou juž?

FRAU ČUČKA: Glänzende Elend! Já s nima netauschuju!

FRAU MAIER: A Hausfrau jich neunt'rstützuje?

FRAU ČUČKA: No, a ob! Ale je selbst juž in die Händ' dera Wucherer.

FRAU MAIER: Prosím jich, newundrujou se! Při takovým Wirtschoftě? A kam voni spazierujou?

FRAU ČUČKA: Na Neugoss'u. Mám tam Bedienerin. Je pry' marod; jdu k ní na Besuch. Adje!

Ist Brünn deutsch oder böhmisch?

Neuer freier WauWau, 15. 1. 1877, s. 102–103.

OBSAH

Úvod	9
PRVNÍ ČÁST: ČAS OSVÍCENÉHO PATRIOTISMU	17
(do čtyřicátých let 19. století)	
Německé obyvatelstvo na Moravě	19
Stavy, země, stát	26
Podoby vlasti a vlastenectví	34
Historická paměť Moravy	46
DRUHÁ ČÁST: ČAS OBČANSKÉ REVOLUCE	59
(léta 1848 a 1849)	
„Jaro národů“ a německá Morava	61
Frankfurtský parlament a vzepětí nacionalismu	72
Podzim revoluce a odeznívání nacionálního nadšení	96
Rok 1848 a formování kolektivního vědomí	109
TŘETÍ ČÁST: ČAS BURŽOAZNÍHO LIBERALISMU	115
(šedesátá a sedmdesátá léta)	
Mezi parlamentarismem a monarchií	117
Mezi zemí a státem	134
Mezi Rakouskem a Německem	147
Němci a Češi	167
ČTVRTÁ ČÁST: ČAS NĚMECKÉHO NACIONALISMU	177
(závěr 19. století)	
Od liberalismu k nacionalismu	179
Němectví nade vše	192
Rudí a černí	208
Obrazy minulosti	224
Shrnutí	239
Summary	245
Bibliografie	249
Jmenný rejstřík	257

ÚVOD

Když jsem na přelomu tisíciletí pracoval na knize *Moravané nebo Češi?*, uvědomoval jsem si, že podobnou práci si zaslouží i německé obyvatelstvo na Moravě. Už tehdy jsem tušil, že zpracování látky o moravských Němcích bude odlišné v několika ohledech. V prvé řadě rozsahem pramenů a sekundární literatury. Dějinám německého obyvatelstva na Moravě, a v českých zemích vůbec, bylo věnováno nesrovnatelně méně pozornosti než dějinám českého národa – platí to především o historiografické produkci po roce 1945. Nutno ovšem konstatovat, že v posledních dvaceti letech se začal tento deficit odstraňovat zásluhou historiků zabývajících se dějinami německé Moravy; za všechny jmenujme Jiřího Malíře, Lukáše Fasoru, Pavla Cibulku, Martina Markla, Pavla Kladiwu. Ale je zde celá řada dalších domácích i zahraničních historiček a historiků, kteří svými studiemi zaplňují bílá místa.

Badatel či badatelka zabývající se moravskými Němci musí počítat se skutečností, že studium dějin německého obyvatelstva zatím z větší míry spočívalo na práci s prameny než na získávání poznatků ze sekundární literatury. Pramenů má ovšem k dispozici poskrovnu; s výjimkou základního zdroje informací pro politické dějiny 19. století – publicistiky. Produkce německy psaných novin, časopisů, žurnálů a dalších tiskovin početně převládala nad českými tituly. Naproti tomu se historik zabývající se dějinami moravských Němců v moderní době musí vypořádat s citelným nedostatkem pramenů soukromé povahy, jako jsou zejména deníky a korespondence. Právě ony totiž poskytují řadu cenných výpovědí o konstrukcích osobnosti identity, o subjektivním prožívání společenských fenoménů. To se díky pramenům soukromé povahy podařilo zachytit při sledování vývoje českého národního vědomí, v případě analýzy kolektivní identity německého obyvatelstva na Moravě však budou scházet.

Další odlišnost se týká celkové kompozice, řádu knihy. Práce o vývoji českého národního vědomí byla v podstatě dějinami českého národního hnutí na Moravě v 19. století. Měla podobu příběhu – s počátkem, zápletkou a závěrem. Začínala v době formování národního vědomí, kdy převážná část obyvatel Moravy byla národně indiferentní, nanejvýš s nejasně pocíťovanou etnicitou, výrazně spojenou s jazykem a do určité míry i se sociálním původem. Pokračovala impulzy, které získala Morava od českého národního hnutí z Čech a jejichž nositeli byli na Moravě především jednotlivci, kteří se s tímto hnutím dostali do kontaktu – nejčastěji v Čechách. Rozhodující podnět získalo české národní hnutí na Moravě v roce 1848 – jednak prostřednictvím aktivizace politického života a prvními formulacemi českých národních politických cílů, jednak střetnutím s německým nacionalismem, který v roce 1848 nabyl v habsburské monarchii nebývalé intenzity. České národní hnutí se rozvíjelo v konstituční éře, v době masové národní agitace, kdy se představitelé českého národního života na Moravě ztotožnili s českým státoprávním programem a české národní vědomí pronikalo postupně do všech sociálních vrstev česky mluvícího obyvatelstva i do všech regionů. K české národní emancipaci nadále přispíval sílící německý nacionalismus. Koncem 19. století už většina česky mluvícího obyvatelstva sdílela českou národní kolektivní identitu.

Pro zpracování podob a proměn kolektivního vědomí německého obyvatelstva se nabízí jiné výkladové možnosti. Tato problematika nemá své ústřední téma, kniha nebude mít podobu vyprávění o vývoji německého národního hnutí na Moravě; ostatně stěží lze hovořit o nějakém jednotném německém hnutí. V čem je pojednání o moravských Němcích komplikovanější, naznačuje titul této knihy. Hlavních složek, z nichž sestávala kolektivní identita, bylo v případě moravských Němců více. Vedle vědomí o příslušnosti k zemi a etnické a kulturní afinity k německému světu zde hrál nepoměrně větší roli než v případě moravských Čechů rakouský státní patriotismus, loajalita k panovníkovi a monarchii. Je nezpochybnitelné, že moravští Němci se v mnohem větší míře než Češi cítili být „Rakušany“, nikoliv ovšem ve významu etnickém, nýbrž politickém.

Jako základní kompoziční řád knihy se proto namísto příběhu nabízí obraz, který potlačí synchronní, dynamický prvek ve prospěch diachronního, analytického. Kniha nerezignuje na postižení vývojových proměn, více se však zaměří na obsahy kolektivního vědomí, jednotlivé složky, prvky, variace. Podobně jako v případě knihy *Moravané nebo Češi?*

i tentokrát zůstane záběr omezen na Moravu, s vědomím, že slezská problematika je natolik specifická, že si zaslouží samostatnou pozornost. Tu si ostatně vyžaduje i otázka kolektivního vědomí židovského obyvatelstva a také aristokracie.

Dalším rozměrem, jímž se liší tato práce od knihy *Moravané nebo Češi*, je povaha jejího teoretického zázemí. Od doby, kdy jsem se začal zabývat vývojem českého národního vědomí na Moravě, uplynulo více než desetiletí. To nutně nemusí znamenat ve vývoji vědecké disciplíny zásadní posun, pokud se ovšem nejedná o obor prodávající tak dynamický rozvoj jako teorie nacionalismu. Kniha *Moravané nebo Češi* vznikala v době, kdy slavil triumf nový trend, nové pojetí nacionalismu, nazývané modernistické, výrazně inspirované sociologií a sociální teorií. Polemizovalo s přesvědčením, že národy jsou odvěké, nebo přinejmenším letité společenské celky, jejichž vývoj – v případě západních zemí – trvá souvisle od středověku, či dokonce od starověku. Podle „modernistů“ se naopak národy formují až v moderní době, v důsledku politických a sociálně-ekonomických změn po polovině 18. století. V podstatě krajní polohu modernistického přístupu k nacionalismu představuje teorie zvaná konstruktivistická, podle níž se národy vytvářejí, konstruují jako myšlená společenství teprve na základě národní ideologie, nacionalismu.¹

Ačkoliv jsem se při psaní knihy *Moravané nebo Češi?* inspiroval teorií nacionalismu, včetně nejnovějších prací, dal jsem přednost jako východisku empirické práci s prameny. Získávané poznatky jsem konfrontoval s odbornou literaturou o nacionalismu. Dospíval jsem k poznání, které nepotvrzovalo teorie „konstruktivistů“. Od devadesátých let ostatně přibývalo knih a studií polemizujících s konstruktivistickými teoriemi. Zřejmě nejvlivnějšími mezi nimi byly práce Anthonyho D. Smitha.² Podle něj jsou národy mnohem starší úkazy, než tvrdí „konstruktivisté“, proto ve vývoji národního vědomí nalézají kontinuitu. Na rozdíl od „konstruktivistů“ odmítají podmiňovat existenci národa nacionalismem a zároveň

- 1) Z knih bilancujících vývoj bádání o nacionalismu viz zejména Anthony D. SMITH, *The Nation in History. Historiographical Debates about Ethnicity and Nationalism*, Cambridge 2000; Graham DAY – Andrew THOMPSON, *Theorizing Nationalism*, Basingstoke 2004, a také práce Miroslava Hrocha – jednak úvod k jím sestavenému souboru textů *Pohledy na národ a nacionalismus. Čítanka textů*, Praha 2003, s. 9–23, jednak monografii *Národy nejsou dílem náhody. Příčiny a předpoklady utváření moderních evropských národů*, Praha 2009.
- 2) Klasickou se stala kniha *National Identity* z roku 1991; svou teorii nacionalismu rozvíjel v dalších pracích, jako například *The Cultural Foundations of Nations. Hierarchy, Covenant, and Republic*, Oxford 2008.

s tím upozorňuje na význam etnických svazků a kulturních tradic pro utváření a přetrvávání národů. Za klíčovou pro utváření národního vědomí považuje v prvé řadě bibli. Starozákonní příběh vyvoleného národa umožnil evropskému středověku vytvořit si představu o národu. Zvláštní pozornost věnuje reformaci jako dalšímu důležitému historickému procesu, který přispěl k vývoji národního vědomí v Evropě. Aby Smith vysvětlil určitý předěl, který pro vývoj národního vědomí a nacionalismu spatřoval v počátku moderní doby, tedy přibližně na přelomu 18. a 19. století, pracuje s pojmem *ethnie* pro označení v podstatě předmoderního společenského vědomí, založeného na sdílení mýtů a společném původu, historické paměti, určité kultury a etnické solidarity. Také předkládaná práce o moravských Němcích používá adjektivum *etnický*, a to pro označení vztahů a vědomí, které ještě nebyly založeny na rozvinutém a kultivovaném národním vědomí, nýbrž měly podobu spontánního uvědomování národnostních, v našem prostoru zejména jazykových rozdílů. Vědomí etnické sounáležitosti je tedy obecně příznačné jednak pro předmoderní dobu, to znamená někdy do přelomu 18. a 19. století, jednak pro sociálně nižší, nevzdělané vrstvy obyvatelstva, pro něž byla národní identifikace hluboko do 19. století vzdálená, abstraktní.

Vše nasvědčuje tomu, že vliv konstruktivistických tezí – o národech „vymyšlených“ nacionalisty na přelomu 18. a 19. století v důsledku procesu modernizace – slábně. Přibývají práce zdůrazňující kontinuitu ve vývoji národního vědomí, přinejmenším od středověku; mezi autory těchto prací se objevovala řada specialistů na středověké nebo raněnovověké dějiny.³ Národy se ve středověku formovaly v rámci státních útvarů.⁴ Idea národní kultury, stejně jako národního jazyka, se objevila už tehdy, ale kulminovala až v období reformace. Další výrazný impuls pro rozvoj kolektivního vědomí představovaly raněnovověké absolutistické státy, které podněcovaly různé stupně i intenzitu národního cítění. Práce reagující na konstruktivistické teorie nacionalismu zdůrazňovaly,

3) Za všechny uvedme práce Adrian HASTINGS, *The Construction of Nationhood. Ethnicity, Religion and Nationalism*, Cambridge 1997, a Josep R. LOBERA, *The God of Modernity. The Development of Nationalism in Western Europe*, Oxford 1996. Viz rovněž sborník Simon FORDE – Lesley JOHNSON – Alan V. MURRAY (ed.), *Concepts of National Identity in the Middle Ages*, Leeds 1995, a v něm zejména studii Lesleyho Johnsona *Imagining Communities: Medieval and Modern*.

4) Benedykt ZIENTARA, *Frühzeit der europäischen Nationen. Die Entstehung von Nationalbewußtsein im nachkarolingischen Europa*, Osnabrück 1997, s. 367.

že národy nebyly na prahu moderní doby vytvořeny *ex nihilo*, ale že navazují na různé středověké či raněnovověké úvary; ostatně tuto kontinuitu zcela nepopírají ani ti, kdo jsou v rámci teorie nacionalismu označováni jako „modernisté“. K vzepětí národního vědomí mohlo dojít pouze tam, kde se pociťovala spojitost s předchozími epochami, jakkoliv byla přerušena.⁵

Předkládaná práce přistoupila k látce s určitou koncepcí, nechce však zatěžovat pojednání teoretickými úvahami ani exaktními definicemi. Nebude se snažit definovat pojmy *národ*, *vlast*, *nacionalismus*, *vlastenectví*; spíše se zaměří na to, jakými obsahy je lidé naplňovali. Nacionalismus se zde nebude pojímat jako označení negativních jevů spojených s národními hnutími a národními státy, nýbrž jako neutrální pojem pro soubor jevů spojených s národním vědomím a jeho rozvíjením v procesu národního hnutí. Půjde zde více o historickou interpretaci než o vědeckou teorii.⁶ Tato práce vychází z předpokladu, že národní vědomí není až moderním jevem. Neobjevilo se teprve na přelomu 18. a 19. století, jeho projevy nacházíme už ve středověku, i když přirozeně formy i obsahy národního vědomí se v jednotlivých epochách různily. Právě na prahu moderní doby došlo ve vývoji národního vědomí k výrazné změně. Je nezpochybnitelné, že novější historická bádání pojímají národní hnutí jako součást rozsáhlého společenského procesu emancipace společnosti z patriarchálních, málo dynamických a roztržštěných společenských vztahů.⁷

Identita jednotlivce sestává ze souboru svazků s různými společenskými formacemi. Podoba těchto svazků a jejich hierarchie v minulosti závisela na sociálním a geografickém původu a také na vzdělání; zároveň se v průběhu dějin proměňovala. Od závěru 18. století se národní vědomí postupně stávalo prvním, dominantním v hierarchii společenských

5) J. LOBERA, *The God of Modernity*, s. 85.

6) Za takový přístup se přimlouval například Maurizio Viroli: „Potřebujeme spíše historickou interpretaci než vědecké teorie, abychom odhalili a dokázali porozumět významům, metaforám, aluzím, exhortacím a invektivám, které jazyk patriotismu vytvářel během staletí.“ Cit. Maurizio VIROLI, *For Love of Country. An Essay on Patriotism and Nationalism*, Oxford 1997, s. 4–5. Podobně se vyjádřila i Liah Greenfeldová. Musíme se zabývat tím, proč a jak se nacionalismus objevil, proč a jaké různé formy národní identity a vědomí se přetvořily v institucionální praktiky a kulturní modely. Cit. Liah GREENFELD, *Nationalism. Five Roads to Modernity*, Cambridge (Mass.) 1992, s. 3.

7) V českém prostředí takové pojetí prosazoval zvláště O. Urban. Viz Otto URBAN, *Kapitalismus a česká společnost*, Praha 1978, zvl. s. 20, 23 a 32.

svazků a kolektivních identit. Národní vědomí začalo být intenzivněji uvědomováno, kultivováno a šířeno. Objevila se národní hnutí, která předchází epochy nepoznaly. Tato hnutí vznášela postuláty národního státu, politické ambice se začaly zakládat na nacionálních argumentech. Ani to předchází epochy nepoznaly. Procesy modernizace, industrializace, sekularizace, racionalizace a další nestvořily nacionalismus, pouze posílily již existující prvky na úkor jiných.⁸ Předkládané pojetí národního vědomí spočívá na následujícím předpokladu: lidská existence vyvolává tři základní potřeby – potřebu identity, sociability a transcendence.⁹ Úspěch nacionalismu 19. století spočíval v tom, že dokázal, podobně jako náboženství, naplnit všechny tři zmíněné potřeby – každý jedinec potřebuje vědět, kým je, jako společenská bytost musí být členem určitého společenství a zároveň se vztahovat k určitým nadosobním principům. V 19. století vedl nacionalismus, přinejmenším ve střední Evropě, ke společenské aktivitě, národní uvědomění bylo aspoň v počátcích činem, aktem, jednáním, protože bylo nesamozřejmé, vyžadovalo kulturní tvořivost, vedlo k účasti ve veřejném prostoru a starosti o věci veřejné.

Kniha zvolené téma nevyčerpává. Je limitována dostupnými prameny a jako každé historické dílo nedokáže postihnout všechny jednotlivosti. Chce představit rámeček, rozpoznat klíčové trendy. Analýza kolektivního vědomí německého obyvatelstva Moravy zatím zůstává analýzou smýšlení jeho elit; tedy jen části, a to malé části společnosti. Co však opravňuje historika 19. století k tomu, aby takovou sondu vydával za směrodatnou, je skutečnost, že to byly právě elity, kdo utvářely veřejné mínění; o kolektivním vědomí to platí dvojnásob. V této knize půjde o stanovení základních obsahů společenského vědomí moravských Němců a postihu vývojových mezníků v podobě zásadních událostí dějin Evropy a habsburské monarchie, jako byly osvícenské reformy, napoleonské války, revoluce 1848, takzvaný bachovský absolutismus, dualismus 1867, prusko-rakouská válka nebo sjednocení Německa. Základní prameny pro poznání představují periodika a zejména deníky a týdeníky. Musíme si však uvědomit, že vlivné politické tribuny německé Moravy, jako byly například v roce 1848 *Neuze Zeit* nebo v šedesátých letech *Mährischer Correspondent* či později nacionalistický *Deutsches Blatt*, byly utvářeny úzkým okruhem lidí, často nám neznámých. Vydávat je za smýšlení veškeré německé Moravy je proto problematičtější. Historik však přesto

8) J. LOBERA, *The God of Modernity*, s. 100.

9) K tomu viz Vladimír ČERMÁK, *Otázka demokracie. 2. Člověk*, Praha 1993, s. 14 an.

musí toto riziko podstoupit. Jinými slovy, otázka kolektivní identity moravských Němců nadále zůstává otevřeným tématem. Autor přitom doufá, že bude doplňována jednotlivostmi, detaily, tedy doplňována a zpřesňována – například regionálně zaměřenými výzkumy –, nikoliv ale zásadně korigována.

Závěr úvodu nemůže být věnován nikomu jinému než těm, kdo přispěli k této práci. Tedy především oběma lektorům – Jiřímu Malířovi a Pavlu Kladiwovi –, kteří nepojali svou úlohu recenzentů pouze rutinně, ale přivedli autora k detailním úpravám i koncepčním korekcím. Neméně díky náleží Pavlu Cibulkovi, kolegovi a příteli z brněnské pobočky Historického ústavu Akademie věd České republiky. Nejen za pečlivé přečtení rukopisu, ale hlavně za dlouholetou nezištnou spolupráci v podobě jednoznačných i nejednoznačných odpovědí na všetečné otázky nebo za zapůjčování knih a xerokopí.

PRVNÍ ČÁST

ČAS OSVÍCENÉHO PATRIOTISMU

Do čtyřicátých let 19. století

NĚMECKÉ OBYVATELSTVO NA MORAVĚ

Naše dosavadní vědomosti o historii německého obyvatelstva Moravy jako by se podobaly povaze německého osídlení této země; jsou spíše kusé, dílčí, nesouvislé. Nemáme dosud k dispozici žádnou souhrnnou publikaci mapující dějiny obyvatelstva německé národnosti na území Moravy. Existuje buď řada dílčích prací, studií nebo zmínky či pasáže věnované německému obyvatelstvu v syntetických pracích, ať už se týkají dějin Moravy nebo dějin německého osídlení ve střední Evropě.¹⁰ Jakékoliv syntéze, jež by se věnovala výhradně dějinám německého živilu na Moravě v rozsáhlejší časové perspektivě jednoho či více století, brání především omezené množství pramenů, které máme k dispozici, a od toho se odvíjející stav základního výzkumu. Platí to zvláště pro starší dějiny a v prvé řadě pro jedno z klíčových témat – průběh a okolnosti kolonizace Moravy německým obyvatelstvem ve vrcholném středověku. O tomto důležitém historickém procesu jsme si vytvořili rámcový přehled, avšak podrobnější informace scházejí.

Němci migrovali do českých zemí od raného středověku. Největší příliv Němců si vyžádala kolonizace probíhající ve třináctém století, kdy panovník a další feudálové zalidňovali horské oblasti a zakládali města. Zvláště zakládání měst vyžadovalo řadu specializovaných činností a dovedností, s nimiž nemělo domácí obyvatelstvo zkušenosti, a kolonizátoři proto využívali schopností cizinců. Nejvíce německy mluvících kolonistů přicházelo na Moravu ze sousedních krajín, Slezska a alpských

10) Za všechny uvedme Josef VÁLKA, *Dějiny Moravy*. Díl 1. *Středověká Morava*, Brno 1991; TÝŽ, *Dějiny Moravy*. Díl 2. *Morava reformace, renesance a baroka*, Brno 1995. Z prací o německém obyvatelstvu viz např. Friedrich PRINZ, *Deutsche Geschichte im Osten Europas: Böhmen und Mähren*, Berlin 1993.

zemí.¹¹ Ze vzdálenějších oblastí, jako například z Bavorska, východních Frank nebo Saska, přicházeli kolonisté výjimečně a většinou se podíleli na kolonizaci měst; Sasy povolávali kolonizátoři pro jejich zkušenosti s hornictvím. Vedle hornictví se Němci uplatňovali zejména v kovozpracujících řemeslech a soukenictví.

Skutečnost, že kolonisté pocházeli z různých krajů a mimo jiné si zachovávali i svá nářečí, znemožňovala, aby se až do 19. století vytvářela kolektivní identita německy mluvících obyvatel Moravy. Převládaly lokální svazky, jakési místní patriotismy, které se rozvíjely hlavně ve větších městech. O postavení Němců v moravských městech výmluvně vypovídá rovněž skutečnost, že ve 14. století se v městských písemnostech prosadila vedle latiny němčina, zatímco čeština do nich pronikala teprve od přelomu 14. a 15. století.

Německý vliv se výrazně projevil ve čtyřech největších královských městech, v Brně, Jihlavě, Olomouci a Znojmě. Jejich patriciát tvořili téměř výlučně Němci, podobně jako v menších městech v příhraničních kolonizovaných oblastech. Nejvíce Němců žilo v Jihlavě, kde tvořili devadesát procent populace.¹² Kolem Jihlavy se vytvořil německý národnostní ostrůvek, stejně tak jako kolem Jevíčka, Moravské Třebové a Svitav. Silné německé většiny vládly například v Břeclavi, Drnholci, Hodoníně, Litovli, Mikulově, Podivíně, Pohořelicích, Slavkově, Slavonicích, Strachotíně a Vyškově; převahu si Němci udržovali i v Ivančicích, Moravském Krumlově, Mohelnici, Novém Jičíně, Šumperku a Žďáru. Ze slezských měst to platilo například o Bruntále, Horním Benešově, Krnově a Opavě. V menšině se německé obyvatelstvo ocitlo například v Holešově, Jemnici, Kojetíně, Přerově, Telči, Třebíči, Tovačově a Velkém Meziříčí.

Ještě v průběhu 14. století se některá města počesťovala, zvláště ta s českým zázemím. Příliv cizinců, trvající od 13. století, zastavily v druhé polovině století následujícího morové epidemie. Například v Brně se v letech 1348–1365 zvýšil podíl českého obyvatelstva z pětiny na třetinu, výrazně narostl podíl českého obyvatelstva i ve Znojmě. Do vypuknutí husitské revoluce převážilo české obyvatelstvo například

11) Viz Josef VÁLKA, *Středověká Morava*, s. 62–63.

12) K problematice královských měst viz Gracián CHALOUPEK, *Brno a Znojmo (národnostní paralela)*, Časopis Společnosti přátel starožitností 57, 1949, s. 14–21, 94–107; Bedřich MENDL, *O národnostním složení středověkého Brna*, Časopis Matice moravské 62, 1938, s. 361–368.

v Lipníku, Prostějově a Uherském Brodě. Měst s českou většinou přibýlo po husitské revoluci.¹³ Zůstává otázkou, do jaké míry přispěla husitská revoluce k rozvoji národního, či přinejmenším protonacionálního vědomí německého obyvatelstva.¹⁴ Nicméně na rozdíl od Čech se největší moravská města s německou většinou postavila proti husitům a jejich odpor se stal na dlouhou dobu jedním z pilířů historické paměti a později i německého národního vědomí obyvatel těchto měst. Jednotný postoj německých měst přetrval i do pohusitského období, kdy se Brno, Jihlava, Olomouc, Znojmo a další královská města přidala ke straně odpůrců krále Jiřího z Poděbrad, do jejíhož čela se na Moravě později postavil olomoucký biskup Tas z Boskovic. Věrný zůstaly českému králi z královských měst pouze Ivančice, Uherské Hradiště a Uničov.¹⁵

Zatímco důsledky české reformace a zejména husitských válek izolovaly české země od zbytku Evropy, německá reformace pomohla znovu navázat kulturní kontakty Čech, Moravy a Slezska se Západem a především s německými oblastmi. Na Moravě uspělo luterství nejprve v Jihlavě, pak ve Znojmě a dalších městech, stejně tak bylo atraktivní pro šlechtice i obyvatelstvo venkova, zejména v oblastech s německým osídlením. V 16. století se vedle rozdělení společnosti na stavy stalo náboženství hlavním prvkem osobnostní a společenské identity, přinejmenším stejně důležitým jako etnické povědomí. Náboženská solidarita pomáhala překlenovat jazykové rozdíly. Soužití Čechů a Němců se projevovalo ve vedení městských písemností v češtině a němčině; měšťané v královských městech zpravidla vládli oběma jazyky.

Zcela zvláštní příklad uzavřené německé komunity představovali novokřtění. Příslušníci společenství spočívajícího na sdílení společné víry i řádu a hodnot přicházeli na jižní Moravu od konce dvacátých let 16. století z Německa, rakouských zemí i Švýcarska. Ferdinand I. novokřtěnce pronásledoval a vypudil je z královských měst; ti tak sdíleli osud židovského obyvatelstva, jež bylo vypuzeno z královských měst za Ladislava Pohrobka. Novokřtění se usazovali na venkově využívající přízně některých šlechtických rodů, jako byli Liechtensteinové, Žerotínové, páni z Boskovic nebo z Lipé, kteří si vážili novokřtěnců jako

13) Brušperk, Frenštát, Hranice, Kelč, Klimkovice, Místek, Ostrava, Příbor, Rožnov, Štramberk, Valašské Meziříčí, Vsetín.

14) K tomu viz J. VÁLKA, *Dějiny Moravy I*, s. 118.

15) K národnostní problematice středověkých českých a moravských měst viz kapitolu „Češi a Němci“ v knize František HOFFMANN, *České město ve středověku*, Praha 1992, s. 224–236.

pracovitých lidí a velmi zručných řemeslníků. Největší střediska vytvořili novokřtění v Mikulově, Hustopečích a ve Slavkově. Vlivem své uzavřenosti novokřtění nenavázali vztahy s okolním obyvatelstvem, ať už jazykově českým nebo německým, a žili poměrně izolovaně. V roce 1622 je panovník vypověděl ze země.

Když se po roce 1526 Čechy, Morava a Slezsko včlenily do habsburského soustátí, přicházely na Moravu rakouské šlechtické rody, jako například Dietrichsteinové. Navzdory tomu si šlechta ponechávala své zemské vědomí a v jejím celku dominoval jazykově český ráz. Tolerantní atmosféra, již se Morava v 16. století vyznačovala, překlenovala náboženské i národnostní rozdíly. Tento soulad však trval jen do počátku 17. století. Náboženské protiklady se zostřovaly zároveň s politickými, neboť se zvažovaly otázky loajality panovníkovi a hájení zájmů země. Národnostní či etnická hlediska při tom nehrála zásadní roli, stejně jako v průběhu stavovského povstání v letech 1618–1620, kdy náboženské a politickomocenské rozpory vyústily ve válečný konflikt.

Bílá hora neznamenal porážku Čechů ani vítězství Němců. Dlouhodobé důsledky bělohorské bitvy sice přivodily oslabení českého živlu na Moravě, a to především kulturní, nikoliv ovšem ve prospěch živlu německého. Jako jazyk vysoké kultury, tedy zejména písemnictví, dominovala latina, jako jazyk užívaný v úřední komunikaci čeština pozvolna ustupovala němčině. Po Bílé hoře přicházely ve větší míře cizí šlechtické rody, nejvíce z rakouských a německých zemí. Ubývalo staré zemské šlechty, a tedy i vůle pro hájení zemských a stavovských práv proti panovníkovi, který se snažil posílit svou moc na úkor stavovské samosprávy. Cizí aristokracie, ač většinou původem z německých nebo rakouských zemí, nepůsobila na Moravě jako germanizační prvek. Byla spíše kosmopolitní. Její kulturní orientaci určovaly dlouhodobé vlivy, nejprve španělské a italské (u katolíků), od doby vlády Ludvíka XIV., tedy od sklonku 17. století, téměř po celé století následující převažovaly francouzské vzory, včetně francouzštiny jako jazyka aristokratické komunikace.

V druhé polovině 18. století frankofilie pozvolna ustupovala vlivům německé kultury. Zasloužilo se o to osvícenství a jeho postulát emancipace od duchovních a světských autorit. Znamenal mimo jiné i emancipaci od univerzálních kulturních vzorů, mezi něž patřila latina jako jazyk vzdělání a vysoké kultury a také francouzština. V této roli je začaly nahrazovat mateřské jazyky, v prostředí habsburské monarchie nejprve němčina a teprve později čeština. Rozmachu němčiny napomáhal i další osvícenský postulát, a to šíření vzdělanosti, jehož možnosti násobilo

užívání mateřského jazyka. Na Moravě se to projevilo výrazně v moravských historiografických nebo obecně vlastivědných pracích; zhruba v poslední třetině 18. století němčina vytlačila latinu. Neméně důležitou, ne-li nejdůležitější, roli však při tom hrála rostoucí přitažlivost německé kultury, klasicistní a později i romantické, zejména německé filozofie, poezie, dramatu a hudby. Triumf němčiny a vůbec německé kultury a rodícího se německého patriotismu v prostředí habsburské monarchie se většinou připisuje germanizační politice Josefa II. Zapomíná se přitom na spontánní germanizaci „zdola“, germanizaci osvícených vzdělanců, snažících se o vytvoření nové, emancipované kultury. Nešlo jim ovšem o poněmčení obyvatelstva. O ně ostatně neusilovala ani josefínská germanizace, jíž šlo v prvé řadě o racionalizaci státní správy.

Centralizace a byrokratizace státní správy, oslabování institucí stavovského státu a pozvolný rozklad stavovské hierarchie vytvořily předpoklad pro nové formy organizace a členění společnosti, kolektivní solidarity i kolektivního vědomí. V tolerantní atmosféře osvícenství – zejména za vlády Josefa II. a díky uvolnění cenzury – se vytvářely základy občanské veřejnosti, na níž se podíleli příslušníci inteligence z řad aristokracie, kněžstva, měšťanstva i úřednictva. Rozvíjela se sociabilita, jež překračovala hranice mezi stavy. Lidé se setkávali v aristokratických salonech, zednářských organizacích i prvních společnostech, jako byla například Societas Incognitorum, založená 1747, nebo později Moravsko-slezská společnost pro zvelebení orby, přírodovědy a vlastivědy, jeden z největších a nejvýznamnějších občanských spolků na Moravě 19. století. S počátky občanské veřejnosti souvisí také veřejné mínění, projevující se v rostoucí produkci časopisů, novin, letáků, brožur a knih. Nejvýznamnější publicistické počiny představovaly na Moravě v první polovině 19. století Jurendeho naučný kalendář *Mährischer Wanderer* a Rohrerův a Ohéralův list Moravia.

Bylo příznačné, že převážná většina projevů rodící se občanské veřejnosti na Moravě se odehrávala v německém jazyce. Neznamenal to ovšem, že by do formujícího se veřejného prostoru tehdy vstupovalo výhradně obyvatelstvo německé národnosti – mělo však převahu mezi měšťany a rovněž aristokracie inklinovala k rakouskému a německému světu. Němčina v té době sloužila jako jazyk vyšší kulturní komunikace v nesrovnatelně větší míře než v sousedních Čechách. Převaha němčiny nepředstavovala ještě v první polovině 19. století projev německého nacionalismu, který v sousedním Německu sílil od závěru 18. století.

Lidé tehdy ještě běžně nepřemýšleli o společnosti v kategoriích národa, pouze si spíše intuitivně uvědomovali etnické, tedy především jazykové rozdíly. Ostatně pojmu národ se ještě v první polovině 19. století užívalo ve starších významech slova, jichž bylo více a nebyly příliš vyhraněné. Tehdejší chápání pojmu *národ* mělo více společných rysů se středověkým pojetím, kdy se etnická sounáležitost označovala převážně pojmy *populus* nebo *gens*, zatímco pojem *natio* spíše znamenal původ nebo místo pobytu. Novověk změnil užívání pojmu *národ* zejména tím, že mu vtiskl politické konotace. Původně se vztahoval ke stavům jako reprezentantům země, v 18. století stále častěji označoval souhrn obyvatelstva země nebo státu. Až do 18. století se tedy většinou nepoužíval v souvislosti s vyjádřením etnických poměrů.¹⁶

Etnická pestrost se v osídlení Moravy a Slezska projevila ve víceméně kompaktních územních celcích obývaných Němci, zejména rozsáhlými pohraničními pásmy a různě velkými vnitrozemskými jazykovými ostrovy a enklávami. Kulturní projevy a vlivy, které souhrnně označujeme za německé, neměly jednotný etnický kolorit. Vycházely z prostředí minorit rozličného původu: na severní Moravě a ve Slezsku se usídlili především němečtí Slezané. Kolonisté ze středního Bavorska se na Moravě usadili jednak v jazykových ostrovech, zejména jihlavském, jednak na hranici s Rakouskem, kde se soustředili zejména v Podyjí. Nadto žili němečtí starousedlíci v izolovaných enklávách na Olomoucku, Brodecku, Vyškovsku a v některých velkoměstských centrech.¹⁷

Od přelomu 18. a 19. století se objevovala první národopisná pozorování o moravských Němcích. Souvisela nejprve s osvícenským zájmem o vlastivědu, později s romantickým kultem lidovosti. Dobové klasifikace, jež přetrvaly do pozdějších dob, členily německé obyvatelstvo do čtyř národopisných oblastí – Jeseníků (jeho obyvatelé se označovali jako Hochländer, Oberländer nebo Gesenkebewöhner), Kravařska

16) K tomu viz – zejména v souvislosti se středoevropskými poměry: Ernst BRUCK-MÜLLER, *Nation Österreich. Kulturelles Bewußtsein und gesellschaftlich-politische Prozesse*, Wien 1996, s. 25–29, a Anna M. DRABEK, *Der Nationsbegriff in Böhmen an der Grenze von Aufklärung und „nationaler Wiedergeburt“*, in: Moritz Csáky – Reinhard Hagelkrys (edd.), *Vaterlandsliebe und Gesamtstaatsidee im Österreichischen 18. Jahrhundert*, Wien 1989, s. 43–44. Viz rovněž M. HROCH (ed.), *Pohledy na národ a nacionalismus*, s. 11.

17) Richard JERÁBEK, *Morava a Slezsko – etnický a etnografický obraz*, in: Jiří Woitsch – František Bahenský (edd.), *Etnografický atlas Čech, Moravy a Slezska IV. Etnografický a etnický obraz Čech, Moravy a Slezska (1500–1900). Národopisné oblasti, kulturní areály, etnické a etnografické skupiny*, Praha 2004, s. 38–40.

(německy Kuhländ či zdobněle Kuhländchen, obyvatelé Kuhländler; oblast na moravsko-slezském pomezí vyznačená městy Nový Jičín a Fulnek na moravské straně, Odry a Bílovec na straně slezské), Hřebečska (německy Schönhengst, obyvatelé Schönhengstler; na pomezí Moravy a Čech, se středisky v Moravské Třebové a Svitavách) a konečně jižní Moravy (její němečtí obyvatelé se nejčastěji označovali jako Südmährer, popřípadě Tayaner). Doboví autoři se naštěstí nespokojovali s pouhou evidencí, nýbrž se pokoušeli o národopisné charakteristiky. Například Christian Karl André nabídl v roce 1805 srovnání německého obyvatelstva severní Moravy a Slezska s Němci obývajícími jižní Moravu.¹⁸ Podle Andrého byli moravští Němci žijící podél rakouských hranic osvětenější a zámožnější než severomoravští Němci, kteří zase na druhé straně vynikali pracovitostí i lepšími mravy. André charakterizoval německé obyvatelstvo severní Moravy ještě dalšími pozitivními vlastnostmi, jako dobromyslností, poctivostí, pohostinností a skromností.

Poměrně podrobně pojednal o německém obyvatelstvu na Moravě Jurendeho kalendář *Mährischer Wanderer* na rok 1813, a to v článku nazvaném *Mährens Völkerstämme*. Začíná dvěma pozoruhodnými premisami. Autor článku (zřejmě sám Jurende) považuje za pozoruhodné, že Němci na Moravě obývají převážně horské a pohraniční oblasti. Zároveň je přesvědčen, že moravští Němci představují původní obyvatele Moravy („Ureinwohner des Landes“), a to z většiny jako potomci starých Kvádů. Už na počátku 19. století se tedy v diskurzu o moravských Němcích tradovala teze, kterou později rozvedl Bertold Bretholz ve svých *Geschichte Böhmens und Mährens* z roku 1912. *Wanderer* věnuje nejvíce pozornosti obyvatelům Hřebečska a severní Moravy. Rovněž v jeho charakteristikách Němců se objevovala slova jako dobromyslnost, poctivost, skromnost, věrnost, ale také fyzické přednosti jako zdraví a síla. Jedná se zřejmě o charakteristiky, které se běžně objevovaly v dobové literatuře publikované v německy mluvících zemích jako topoi v rozpravě o Němcích a o němectví. Na Jurendeho článku zaujme rovněž skutečnost, že zatímco v případě obyvatel Hřebečska konstatuje jistý úpadek ve srovnání s dobou před sto lety, v obyvatelích Jeseníků naopak spatřuje ty, u nichž zůstaly v nejpůvodnější podobě zachovány staré německé ctnosti, a to právě proto, že jsou přímými potomky Kvádů.¹⁹

18) Christian Karl ANDRÉ, *Markgrafthum Mähren*, Brünn 1805 (zvláštní otisk z *Patriotisches Tageblatt*), s. 5.

19) *Mährischer Wanderer* 1813, viz zejména s. 113–116 a 123–124.

STAVY, ZEMĚ, STÁT

Jedno z nezbytných východisek k bádání o kolektivní totožnosti obyvatel Moravy představuje bezpochyby otázka moravského zemského patriotismu. Jeho nositelkami byly od středověku dvě společenské skupiny – stavy a neprivilegovaná inteligence.

Až do roku 1620 vládla v habsburské říši mezi panovníkem a stavy relativní rovnováha. Porážka českého stavovského povstání poprvé výrazně vychýlila tento mocenský dualismus či diarchii ve prospěch Habsburků. Stavy, a zejména šlechta jako jejich politicky i ekonomicky nejsilnější složka, však zůstávaly panovníkovi rovnocennými partnery přinejmenším až do doby vlády Leopolda I. a Josefa I. Počínaje Karlem VI. začali Habsburkové systematicky budovat jednotný, centralizovaný stát, opírající se o výkonnou byrokracii a postupně omezující privilegia a postavení stavů. Marie Terezie a Josef II. cílevědomě snižovali podíl stavovských institucí na správě země, včetně pravomoci v berních záležitostech, poslední velké zbraně, s níž mohly stavy vzdorovat panovníkovi. Administrativní slučování neuherských zemí a paralelní posilování ústředních orgánů ve Vídni zpochybnily jedinečnost historických celků, jako byl svazek zemí České koruny.

Zásadní kroky na cestě k centralizaci habsburské monarchie podnikla Marie Terezie už v závěru čtyřicátých let 18. století v rámci první vlny reformem, jež inicioval Friedrich Wilhelm Haugwitz. Do dějin české státnosti se osudově zapsalo zrušení české dvorské kanceláře a zřízení společného úřadu pro rakouské a české země – *Directoria in publicis et cameratibus* v roce 1749. Zanikla tím poslední politická instituce spojující země České koruny. Jiná základna pro setkávání politických reprezentací Čech, Moravy a Slezska, jakou byly zejména generální sněmy před rokem 1620, neexistovala. Zatímco v Čechách toto opatření vyvolalo

odpor – rázně proti němu protestoval zejména český dvorní kancléř hrabě Bedřich Harrach –, zdá se, že moravským stavům nebylo zcela proti mysli. Zrušení české kanceláře zbavovalo moravskou šlechtu nepřijemného vědomí o podřízenosti Markrabství moravského a jeho stavů Českému království a v podstatě stavělo „Moravany“ a „Čechy“ naroveň.

Ačkoliv tereziánské reformy podstatně zasáhly do ústavního zřízení jednotlivých zemí, nesetkaly se u tamějších stavovských obcí s výrazným odporem. Marie Terezie navíc jednala s aristokraty i duchovními ohleduplně; nechtěla zpochybnit jejich privilegované postavení ve společnosti. A to v protikladu k radikálním záměrům, jež se snažil prosazovat její syn Josef, opírající se, na rozdíl od matky, o soudobé osvěcenská koncepte přirozeného práva. Hned na počátku své vlády dal najevo, že nebude respektovat historickou osobitost jednotlivých zemí. Odmítl dát se korunovat a nechat si holdovat od stavovských korporací; v roce 1785 dokonce nechal převézt uherské korunovační klenoty do Vídně. V prvé řadě mu však šlo o omezení stavovských privilegií a odstranění podílu stavů na zemských správách, v podstatě tedy o likvidaci stavovských ústav. Josef II. dovedl do důsledku, a někdy i do krajnosti, úsilí svých předchůdců. Spíše než o centralizaci moci mu šlo o její koncentraci na různých úrovních státní správy. Uskutečnil například, co se nepodařilo prosadit Marii Terezií – sloučení Moravy s rakouským zbytkem Slezska pod jediný politický a soudní úřad.

O postojích moravských stavů nejlépe vypovídají desideria, která sestavily na základě výzvy panovníka Leopolda II. v létě 1790. Zračí se v nich mimo jiné i vztah moravské stavovské reprezentace k Českému království. Zřejmě v žádném jiném období českých dějin nepanovalo mezi Moravou a Čechami takové odcizení jako v 18. a na počátku 19. století. Vědomí o historické i státoprávní sounáležitosti Čech a Moravy sláblo, obě země tvořily administrativně svébytné, oddělené celky. Mezi jejich stavy vládlo napětí, které bylo patrné zvláště na moravské straně. Proniklo i do moravských desiderii, a to do 31. článku prvního oddělení, v němž stavy požadovaly obnovení holdování panovníkovi v Brně.

Moravané rovněž využili této příležitosti, aby sdělili panovníkovi svůj názor na poměr Moravského markrabství k Českému království. Moravanům „lichotilo“, že tvoří se „znamenitým“ Českým královstvím nerozdílný celek, a nehodlali tento svazek rušit. Dále se v desiderii uvádí, že moravské stavy posílaly sice deputanty na český sněm, to však nezpochybňovalo jejich neodvislost, jak potvrdil Rudolf II. v roce 1608.

Morava nikdy nebyla ve veřejných, soudních, církevních ani vojenských věcech závislá na Čechách. Feudální závazek se podle Moravanů vztahuje pouze k české koruně, a nikoliv k českým stavům. Nicméně „dějiny je učí“, že Morava bývala samostatným královstvím.²⁰ O starších dějinách však neměli všichni členové moravské stavovské obce přesné znalosti. Například baron Ernst Locella ve svém příspěvku k diskusi o tomto bodu desiderii datoval zánik Moravského království do roku 1086, kdy „bylo království přeneseno z Moravy do Čech a Morava zůstala markrabstvím“.²¹

Teze o poměru Moravy k Čechám uvedené v desiderii opakovaly moravské stavy v následujících letech při několika příležitostech. Nejprve hned v září 1790. Tehdy moravský sněm projednával zprávu, ve které české gubernium informovalo moravské stavy o slavnostním převozu korunovačních klenotů z Vídně do Prahy kvůli blížící se korunovaci. Moravané při projednávání této zprávy znovu důtklivě upozorňovali na svou neodvislost, kterou tentokrát opřeli o skutečnost, že mají vlastní ústavu a zemského hejtmana. Uvolili se však připravit slavnostní uvítání i doprovod při převozu českých korunovačních klenotů přes moravské území, konkrétně Znojemský a Jihlavský kraj.²² Ještě větší vzrušení vyvolala samotná korunovace. Císař nejenže nevyhověl žádosti Moravanů o samostatné holdování v Brně, ale moravské stavy byly navíc ministerským listem z 26. dubna 1791 vyzvány, aby panovníkovi holdovaly společně s českými stavy při pražské korunovaci. Moravané se cítili tímto nařízením dotčeni. Ve své odpovědi adresované nejvyššímu kancléři uvedli, že Moravané panovníkovi nikdy neholdovali v Praze. Od doby, kdy naposledy holdovali v Brně, skládali nanejvýš ve Vídni slib věrnosti do rukou panovníka a na korunovace Karla VI. a Marie Terezie byli jako hosté pozváni někteří členové moravské stavovské obce.²³

Pro případnou účast své deputace při pražské korunovaci a s ní spojeném holdování si Moravané vymínili několik opatření. Chtěli vystupovat jako samostatný celek, a proto odmítli možnost vstoupit do sněmu jako jeho řádní členové. Zároveň požadovali, aby moravskému hejtmánovi bylo vyhrazeno místo hned vedle nejvyšších českých zemských

20) Všechny citované pasáže z 31. článku prvního oddělení desiderii viz Christian D'ELVERT (ed.), *Die Desiderien der mährischen Stände vom Jahre 1790 und ihre Folgen*, Brünn 1864, s. 29.

21) MZA, fond A 4, karton 56, rozklad barona Ernsta Locelly, datovaný k 10. 5. 1790.

22) MZA, fond A 4, karton 52, protokol sněmovního zasedání 27. 9. 1790.

23) MZA, fond A 4, karton 52, protokol sněmovního zasedání 3. 5. 1791.

úředníků a před ostatními českými stavy. To jim však nebylo splněno, stejně jako žádost, aby deputace získala na cestu a pobyt v Praze ze stavovského fondu více peněz – k větším výdajům z tohoto fondu totiž stavové potřebovali svolení dvorské kanceláře nebo komory. Nakonec se Moravané spokojili se splněním svých dalších požadavků, že při holdování budou stát v čele s moravským hejtmanem a odděleně od českých stavů a hlavně že budou stát před slezskými stavy.

To dokládá, kam dospěla během 16. až 18. století rivalita mezi českými a moravskými stavy. Moravané dbali o znaky své samostatnosti tak úzkostlivě, že byli ochotni raději panovníkovi holdovat ve Vídni než v Praze. O rozkladu vědomí o sounáležitosti českých zemí vypovídají ještě další skutečnosti. Moravské stavy používaly často pojem *vlast*, jak bylo ostatně v té době již běžné, ale vždy jí myslely výhradně Moravu. Vedle vlasti, Moravy, znaly jen *stát* – rakouskou monarchii. Nikdy se nezmiňovali o soustátí zemí České koruny. Ale do svých desiderii je nezahrnuly ani české stavy. Příznačné bylo, že ani české stavy nežádaly v desiderii obnovu samostatné české kanceláře.²⁴ České a moravské stavy tím, že rezignovaly na státní právo zemí České koruny a že nepostupovaly vůči panovníkovi a státním a dvorním úřadům jednotně, oslabovaly své vyjednávací možnosti. Důsledný společný postup českých, moravských i slezských stavů by byl zřejmě účinnější v jejich odporu proti centralizaci. Rezidua nesouladu v moravsko-českých vztazích přetrvávala ze stavovských časů raného novověku do občanské doby druhé poloviny 19. století.

Jednu z nejdůležitějších příčin loajality moravských stavů k panovnícké moci i rivality vůči českým stavům je nutno hledat v politické a společenské charakteristice rozhodující složky moravské stavovské obce – aristokracie. Složení moravské šlechty se po Bílé hoře obměnilo výrazněji než u české šlechty. V důsledku pobělohorských exekucí, konfiskací a migrace na Moravě převážily počtem i velikostí majetku původem cizí šlechtické rody. Nedílnou součástí proměny moravské šlechty v pobělohorském období tvořil také úpadek nižší šlechty. Nově přichází i starší, tradičně prohabsbursky smýšlející rody – jako byli zejména Liechtensteinové a Dietrichsteinové – inklinovaly k Vídni a k vládnoucí dynastii, jíž vděčili za hmotný i společenský vzestup. Profil moravské šlechty ustálený v průběhu 17. století se znovu proměnil v druhé

24) Bohumil BAXA, *K dějinám veřejného práva v zemích Koruny české. Od restaurace leopoldovské až do počátku moderních převratů (1790–1848)*, kniha I., díl I., Praha 1906, s. 45–49.

polovině století následujícího. Vymřely některé staré rody, například Rottalové a Petřvaldští, a rozpadla se jejich velká dominia; jako celek přestal existovat i rozsáhlý pozemkový majetek Jana Ludvíka ze Žerotína, zemřelého v roce 1762. Naproti tomu se od poloviny 18. století začíná prosazovat takzvaná druhá společnost, jedinci, kteří uspěli v hospodářském podnikání, vynikli v armádě nebo ve státní službě.²⁵ Vedle tradiční rodové šlechty vznikala takzvaná aristokracie talárů. Formovala se za osvícenských reforem, kdy se vytvářel byrokratický státní aparát, který nabízel nové možnosti uplatnění a společenského vzestupu jak pro nemajetné příslušníky nižší šlechty, tak pro neurozené. Proto se v druhé polovině 18. století dostávají do popředí nové rody, ať už starobylé rytířské, jako byli na Moravě Mitrovští z Nemyšle a Chorynští z Ledské, nebo původem cizí, jako Monte l'Abbatové, Belcrediové, či velmi mladé rody, jako Blümegenové nebo Kaschnitzové z Weinbergu.²⁶ Ne všichni aristokraté se ovšem dokázali ztotožnit s vývojem v rakouské monarchii a nespokojili se s kariérou v rámci byrokratického aparátu centralistického státu. Naopak, stavěli se k tomuto trendu odmítavě. Tak uvnitř stavovské korporace existovala část šlechty, která stála v opozici proti centralizačnímu procesu osvícenských reforem. Tím ovšem přicházeli o šanci získat byť jen zemské úřady. Na Moravě ovšem byli tito šlechtici v menšině. Patřili mezi ně bezpochyby oba významní Salmové této doby, starohrabata ze Salmu a Reifferscheidtu Karel Josef a František Hugo.

I urození státní úředníci značně fluktovali, a to nejen mezi jednotlivými úrovněmi státní správy, ale také po různých místech monarchie. Umocňoval se tím řád byrokratické státní správy, fakt, že úředníci, jako například zemští hejtmani na Moravě, byli zástupci státu, vykonavatelé jeho vůle, a nikoliv reprezentanty země a jejích stavů. Nadto se tím znemožňovalo, aby si úředník vytvořil vazby k místu, v němž působil. V důsledku osvícenských reforem ostatně s tím, jak upadala úloha zemských stavovských úřadů, rostl význam funkcí u dvora a ve státní správě. Pouze státní a zeměpanské úřady disponovaly reálnou mocí. Jejich držení zajišťovalo stejnou společenskou prestiž jako pozemkový majetek.

25) Karl VOCELKA, *Österreichische Geschichte 1699–1815. Glanz und Untergang der höfischen Welt. Repräsentation, Reform und Reaktion im habsburgischen Vielvölkerstaat*, Wien 2001, s. 309–312; Friedrich WALTER, *Österreichische Verfassungs- und Verwaltungsgeschichte von 1500–1955*, Wien 1972, s. 122–123.

26) Jiří KROUPA, *Alchymie štěstí. Pozdní osvícenství a moravská společnost*, Brno 1987, s. 14–23.

Nejvíce přitahovala Vídeň. Za své sídlo si ji volili ambiciózní aristokraté ze všech zemí monarchie. Mluví se v této souvislosti o urbanizaci šlechty. Proto také, když v červenci 1790 jednaly stavy na moravském sněmu o desideríích, zdůrazňovaly, že je třeba pro prosazení svých požadavků využít vlivu členů moravské stavovské korporace, kteří jsou usazeni ve Vídni a mají blízko ke dvoru. Naproti tomu ti, kdo chtěli dát najevo svůj odpor k centralistické politice vídeňského dvora, se ostentativně uchýlovali do ústraní na svá panství.²⁷

Po útlumu v období okolo přelomu 18. a 19. století se aktivita stavů postupně rozvíjela. Svého vrcholu dosáhla ve čtyřicátých letech, podobně jako v jiných zemích monarchie. Oživení sněmovních jednání se projevilo delšími a důkladnějšími rozpravami nad jednotlivými body jednání. Stavy už pouze pasivně nepřijímaly postuláty nebo dekrety přicházející z Vídně od panovníka a dvorské kanceláře. Debatovaly o nich, předkládaly svá ohrazení a námítky. Přibývalo smělejších vystoupení jednotlivých členů sněmu s vlastními rozbory, poznámkami, návrhy. Na rozdíl například od českého sněmu se však na Moravě nevytvořila soustavná opozice. Spíše se jednalo o sérii projevů nesouhlasu či odporu – ovšem bez výraznějších výsledků. Neaktivnější a nejdůslednější vystupoval bezpochyby Hugo Salm, který podobnou čínorodost projevoval v té době i na českém sněmu. Z dalších šlechticů aktivně vystupovali například Friedrich Schell, Heinrich Herberstein, Adalbert Widmann či Georg Stockau.

Centralizační politika osvěcenských panovníků připravila moravské stavy i o tu míru samosprávy, která jim zůstala zachována po roce 1620; odstranila starý mocenský dualismus, kdy se o moc ve státě dělil panovník se stavy, a započala proces modernizace společnosti, který narušil hegemonii duchovenstva a šlechty. Obtížně se s úpadkem svého politického vlivu i redukcí svých výsad vyrovnávala aristokracie. Ani Marie Terezie, a dokonce ani Josef II. ovšem nezašli nikdy tak daleko, aby při obsazování důležitých státních, dvorských i zemských úřadů opomíjeli příslušníky zemské aristokracie. Šlechta proto nadále zůstávala viditelnou politickou silou, ovšem pouze zásluhou jednotlivců a prostřednictvím státní správy, nikoliv už zemské samosprávy. Ztratila politickou důležitost jako protiváha panovníkovy moci. Z desideríí z roku 1790

27) K. VOCELKA, *Österreichische Geschichte 1699–1815*, s. 309–312; Hannes STEKL, *Adel und Bürgertum in der Habsburgermonarchie 18. bis 20. Jahrhundert*, München 2004, s. 17–25; J. KROUPA, *Alchymie štěstí*, s. 15–23.

vyplývá, že moravské stavy lépe snášely ztrátu politické moci než svých privilegií, na nichž se zakládala jejich společenská identita. Proto větší odpor vyvolal josefínský katastr nebo demokratizace soudnictví než zrušení české dvorské kanceláře či zemského stavovského výboru. Prvotní složkou kolektivní totožnosti aristokracie bylo její stavovství, jejich privilegované společenské postavení, a nikoliv příslušnost k zemi, patriotismus. Patriotismus pojímali spíše jako atribut svého stavu. Řada moravských šlechticů se svým působením ve státní správě ocitla v rozporuplném postavení – na jedné straně byli představiteli státní správy, na druhé straně členy moravské stavovské korporace. Jako by se mocenský dualismus z úrovně státu přenesl na jednotlivce.

Příklad moravských stavů ukazuje, jak cílevědomě směřovali Habsburkové k posilování centrální moci na úkor stavovské samosprávy jednotlivých zemí. Zároveň vytvářeli reprezentace, jež měly posílit soudržnost jejich středoevropského soustátí. Koncipovali komplex svých zemí jako „dům“, jenž měl vyloženě patrimonialní a také patriarchální rysy. Počínaje barokem se panovník stylizoval jako „Landesvater“ do role otce se silně sakrálními rysy. Středobod monarchie tvořil dvůr, jenž neustále zbytnoval a vtahoval do své působnosti širší okruh lidí, a to nejen šlechty, která se postupně proměňovala v dvorskou, ale i neurozených, převážně Vídeňanů. Monarchie měla i svůj nezpochybnitelný *raison d'être* – jako obránce křesťanské Evropy před Turky. Všechny tyto prvky, jež dominovaly v 17. a 18. století, si ponechaly svou symbolickou působivost a hlavně některé funkce až do samotného konce existence habsburského soustátí.

Přetrvaly i osvícenství, tedy navzdory úsilí Josefa II. o racionalizaci chodu státního ústrojí i o desakralizaci panovnické moci. Ta měla přijít o své patrimonialní rysy a v souladu se soudobými osvícenskými přirozeněprávními koncepcemi měla být posílena autorita státu jako celku. Hlavním nástrojem k dosažení tohoto cíle se stalo vytváření moderní, jednotné a centralizované státní správy. Služba státu měla nahradit dvorskou službu, z poddaných vrchnosti se měli alespoň částečně stát občané státu, již jsou si rovni před zákonem.²⁸ Takové pojetí znamenalo zásadní historickou změnu. Na místo konkrétní vazby k vrchnosti a k panovníkovi nastoupila zpočátku abstraktní idea státu. Změna však měla praktické konsekvence v podobě osvícenských reforem, jež ovšem

28) E. BRUCKMÜLLER, *Nation Österreich*, s. 201–217.

lidové vrstvy – tedy v první řadě rolnické – připisovaly nikoliv státu, ale panovníkovi, který díky tomu získával legendární rysy.

Nositelům nové státní ideje se stali ti, kdo zaplňovali místa v nově budované státní správě. Úředníků neustále přibývalo a postupně mezi nimi sílilo jednak státní vědomí, ale zároveň i vědomí stavovské. Podstatné bylo, že do poloviny 19. století tvořili rakouskou byrokracii – platí to ovšem především pro rakouské a české země – Němci. Pokud do státních služeb pronikli příslušníci jiné národnosti, většinou ji potlačili nebo přijali německou identitu; nezbytně však museli ovládat německý jazyk. To bylo tehdy v podstatě podmínkou sociálního vzestupu. Drtivá většina příslušníků byrokracie pocházela ze zámožnějších, měšťanských vrstev a ze vzdělaných rodin. Součástí jejich kulturního rozhledu bylo nejenom klasické vzdělání, ale také znalost soudobé německé kultury, k níž rakouské měšťanstvo lnulo. Četba německých klasických i romantických autorů posilovala německé národní vědomí, třebaže za meternichovského režimu bylo potlačováno ve prospěch loajality k rakouskému státu. Navzdory tomu německé národní vědomí měšťanstva i byrokracie sílilo a nebylo to nutně na úkor jejich „rakušanství“; obě loajality se stávaly spojitými nádobami. Co jejich spojitost narušovalo, bylo srovnání rakouského zpátečnického policejního režimu s poměrně liberálními ústavami některých německých států.

V průběhu první poloviny 19. století tedy národní vědomí sílilo. Rozvíjelo se v souladu s různými podobami vlastenectví, ale už na úkor osvícenského kosmopolitismu, jenž byl příznačný pro vzdělance ze sklonku 18. století. Bez tohoto podhoubí by bylo velké vzepětí německého nacionalismu v revolučních letech 1848/1849 nemyslitelné a nevysvětlitelné.²⁹

29) K formování rakouské byrokracie viz klasickou práci Waltraud HEINDL, *Gehorsame Rebellen. Bürokratie und Beamte in Österreich 1780 bis 1848*, Wien 1991.

PODOBY VLASTI A VLASTENECTVÍ

Ku drahé vlasti své se přitul blíž,
té pevně drž se celým srdcem svým.
Zde silné kořeny jsou síly tvé.

Tyto verše ze Schillerova dramatu *Vilém Tell* zvolili vydavatelé a redaktoři časopisu *Moravia* za motto, kterým uvedli první číslo nového časopisu, jehož podtitul zněl „list pro zábavu i poučení o vlasti a společenském i hospodářském pokroku“.

Slovo *vlast* – *Vaterland* – se objevuje nejen v mottu a názvu listu, ale hraje důležitou roli v úvodní stati, která ozřejmuje poslání tohoto významného publicistického počínu předbřeznové Moravy. Začíná totiž řečnickou otázkou: „Čemu jinému by měl být tento list věnován než milované vlasti?“ Dokládá skutečnost, jíž si všimne každý, kdo pročítá texty sklonku osmnáctého a první poloviny devatenáctého století – že pojmy *vlast* či *patriotismus* se v nich vyskytují nápadně často. Potvrzují to rovněž tituly starších novinářských počínů na Moravě. V roce 1800 vydal Christian Karl André první číslo *Patriotisches Tageblatt für die Kaiserliche Königliche Erblande*. Slovo *Vaterland* („für das Bedürfnis unsers Vaterlande“) se objevuje i v dlouhém podtitulu kalendáře *Mährischer Wanderer*, vydávaného Karlem Josephem Jurendem od roku 1809, který si jako jeden z hlavních cílů vytkl „zprostředkování skutečných poznatků o vlasti, jejich zvlátnostech, význačných přednostech, stejně jako podporování ryzí lásky k vlasti“.³⁰

Diskurz o vlastenectví byl jedním z charakteristických prvků, ne-li dominantním rysem veřejné rozpravy v tomto období. Stejně jako je nápadná četnost výskytu těchto pojmů, zaujme – při důkladnější analýze – i mnohost, rozmanitost a nevyhraněnost jejich významových obsahů. Pojem *vlast* se stal nejen klíčovým slovem dobového slovníku, ale zároveň i pojmem módním a zákonitě musel podlehnout významové

30) Cit. *Mährischer Wanderer* 1813 (nestr., článek „Wichtigkeit des Kalenders. Zweck des Wanderers“).

inflaci.³¹ O jeho nejednoznačnosti ostatně vypovídají i adjektiva, která specifikují pojem *patriotismus* – v našem prostředí to jsou nejčastěji spojení *osvícenský patriotismus* a *zemské vlastenectví*.

Fenoménu patriotismu věnovala odborná literatura nepoměrně méně pozornosti než problematice nacionalismu. Patriotismus je přitom jevem mnohonásobně starším a tím i rozmanitějším. Koncept lásky k vlasti (*amor patriae*) se zrodil v antickém Římě; spíše než citový vztah však znamenal morální postoj, neboť se vztahoval k politickému systému a jeho občanským hodnotám (republique, svobodě), a nikoliv výhradně k zemi nebo státu. Civilizace středověkého západu sice čerpala z antického myšlení, ale jeho formám, mezi nimi i výrazu *patria*, nevtskovala původní obsahy. Teprve za italské renesance se v prostředí městských států oživil původní, republikánský smysl patriotismu. S humanismem se idea patriotismu šířila během 16. a 17. století v dalších evropských zemích, ale v jiných politických kontextech se znovu vzdálila antickému pojetí a označovala citový vztah k zemi, loajalitu ke státu a jeho panovníkovi.³² V 18. století prodělaly pojmy *vlast* a *patriotismus* pozoruhodnou obrodu zásluhou osvícenství. Ačkoliv také osvícenství se inspirovalo antickým filozofickým a politickým myšlením, vštěpovalo zmíněným pojmům vlastní, odlišné obsahy, odpovídající politické a společenské skutečnosti Evropy 18. století. Osvícenský patriotismus se rodil v kontextu politické emancipace třetího stavu a jeho odporu proti absolutismu a duchovnímu útlaku. Měl několik podob. Jednu z nich představoval kosmopolitismus, jehož nositeli se staly zejména intelektuální elity, podobně jako tomu bylo například v humanismu. Na Moravě nalezl osvícenský kosmopolitismus nejvýraznějšího stoupence ve Františku Matouši Klácelovi, který mu zasvětil stať *Kosmopolitismus a vlastenectví*, publikovanou v roce 1842 na stránkách Časopisu Českého muzea.

31) Jako příklad může posloužit titul *Ein vaterländisches Volksfest*. Uvozuje článek, který zpravoval o svatbě hraběte Vladimíra Mitrovského s hraběnkou Antonií Dietrichstein-Proskau a zároveň o lidové slavnosti provázející svatbu. Viz Moravia č. 117, 29. 10. 1844, s. 641.

32) Stěžejní práci o patriotismu představuje v současnosti již citovaná kniha M. VIROLI, *For Love of Country*. Viroli jednoznačně ztotožnil patriotismus s jeho antickým pojetím ve formě lásky k politickému zřízení umožňujícímu svobodu občanů. Všechny ostatní podoby patriotismu považuje za deriváty; nacionalismus pak za protiklad patriotismu. Ze starších prací o patriotismu připomeňme aspoň část zasvěcenou dějinám patriotismu v knize Johann HUIZINGA, *Im Bann der Geschichte*, Basel 1943, s. 131 an. Pro české prostředí je stěžejní dílo František KUTNAR, *Obrozené vlastenectví a nacionalismus. Příspěvek k národnímu a společenskému obsahu češství doby obrozené*, Praha 2003.

Vedle tohoto humanitního konceptu, který ovšem nevyklučoval lásku k vlasti, již ostatně považoval za předstupeň a zároveň nezbytný předpoklad kosmopolitismu, se patriotismus politizoval. Stále více se vztahoval ke státu a o jednotlivcích přemýšlel v první řadě jako o občanech. Většinou se prosazoval shora, prostřednictvím politických a intelektuálních elit, které chtěly posílit centrální panovnickou moc.³³ Nejinak tomu bylo i v habsburské monarchii, kde k rozvoji diskurzu o vlasti a patriotismu přispěla vláda osvěcených panovníků v druhé polovině 18. století.

Fenoménu patriotismu zasvětil knihu i jeden ze strůjců rakouského osvěcenského absolutismu, mikulovský rodák Joseph Sonnenfels; vyšla německy pod názvem *O lásce k vlasti* v roce 1771. Shrnuje a vysvětluje podstatné znaky osvěcenského patriotismu, jak se rozvíjel v druhé polovině 18. století. Skutečnost, že Sonnenfels v úvodu odkazuje na lásku k vlasti starých Řeků a Římanů, potvrzuje kontinuitu antické *amor patriae* v evropském myšlení; Sonnenfels však zároveň podotýká, že v jeho současnosti se obsah tohoto notorického pojmu vyprázdnil. Sonnenfels ovšem hlavně pochopil podstatu antického patriotismu; že neznamenal pouze vztah k zemi či státu, ale také k jeho zřízení, v římském případě konkrétně k republice. A tento poznatek dále rozvádí a vztahuje ke své přítomnosti. Vlastí je pro Sonnenfelse nejen země, v níž člověk žije, ale zároveň také zákony, jimiž se řídí, určitá forma vlády a pospolitost, již tvoří se svými spoluobčany; vědomí o vlasti předpokládá poznání, že v jiné zemi, s jinými zákony a formou vlády by se člověk necítil šťastný. Jedinec musí být pro svou vlast zaujatý, s přesvědčením, že mu poskytuje to nejlepší, co potřebuje.³⁴ Ze srovnání tří forem vlády – republiky, aristokracie a monarchie – vyplynul Sonnenfelsovi mimo jiné i poznatek, že obyvatelé monarchie se ztotožňují s panovníkem, a nikoliv s režimem. Aby mohli spojit své osobní blaho s touto formou vlády, musí se na trůnu střídat dobří vládcí. Považuje to za pravděpodobnější, než že se v demokracii vytvoří společenství skromných a oduševnělých občanů nebo že aristokracie bude sestávat se samých „publikolů“, tedy odpovědných, veřejně činných jednotlivců.³⁵ Skutečný patriotismus může podle Sonnenfelse zavládnout pouze tam, kde obyvatelé nežijí

33) K tomu viz studii Alexander DUŽU, *Die Diskussion um Kosmopolitismus und Patriotismus in der zweiten Hälfte des 18. Jahrhunderts*, in: M. Csáky – R. Hagelkrys (edd.), *Vaterlands-
liebe und Gesamtstaatsidee im österreichischen 18. Jahrhundert*, s. 9–18.

34) Viz J[oseph] v[on] SONNENFELS, *Ueber die Liebe des Vaterlandes*, (Bey Joseph Kurzböck) 1771, s. 11–12.

35) J. SONNENFELS, *Ueber die Liebe des Vaterlandes*, s. 93–95.

jako oddělené jednotky, nýbrž společně usilují o obecné blaho – teprve to činí z jednotlivců občany. Bez takového patriotismu není žádný národ schopen velkých činů, jak ukázali podle Sonnenfelse právě Římané.³⁶

Sonnenfelsova práce představuje jedno z typických pojetí osvícenského patriotismu. V podobném duchu uvažoval i kežmarský rodák Johann Genersich. Rovněž on vztahoval vlastenectví ke státu; správný občan – tedy vlastenec – musí státnímu zájmu podřídit své soukromé ambice; svého štěstí může totiž dosáhnout jen uvnitř dobře fungujícího státu.³⁷ K patriotismu se vyjadřovaly i některé texty publikované na Moravě v průběhu 19. století. Jako například Jurende v *Mährischer Wanderer*, který zdůraznil, že jednotlivec může dosáhnout štěstí, teprve když se podílí se svými spoluobčany na obecném blahu.³⁸

Nicméně v odlišných prostředích nabýval patriotismus různých podob a obsahů. Zatímco ve Francii se vyvinul v hnutí usilující o zásadní společenskou změnu a jeho nositelem bylo měšťanstvo, v habsburské monarchii se úlohy společenských reformátorů ujali panovníci a jejich nejbližší spolupracovníci. Na rozdíl od Francie scházelo rakouskému měšťanstvu stavovské sebevědomí a patřilo spíše ke konzervativním prvkům společnosti. Promyšlenou koncepci osvícenského patriotismu, jak ji pojímal Sonnenfels nebo jak ji představovali někteří publicisté, sdílela pouze určitá část elity, byrokratické nebo intelektuální. V ostatních sociálních prostředích se pojetí vlasti a vlastenectví lišilo.

I v habsburské monarchii se osvícenství zásadně podílelo na dynamice diskurzu o vlasti, při tom se však doplňovalo s některými staršími, tradičnějšími prvky. Mezi nimi dominovalo náboženství, a tak patriotismus často získával v první polovině 19. století religiózní rysy. Nezapomínejme, že v křesťanském myšlení se přinejmenším ve středověku za skutečnou vlast či první mezi vlastmi považoval nadpozemský svět.³⁹ Proto neudivuje, že také smysl a podstata patriotismu se přibližovala prostřednictvím náboženské tematiky nebo symboliky. Lásku k vlasti vztáhl k náboženství a k lásce k bohu i Jurende v již citovaném článku *Das Vaterland*, který ve svém kalendáři publikoval v roce 1814: „Láska

36) J. SONNENFELS, *Ueber die Liebe des Vaterlandes*, s. 103–104.

37) Walter STETTNER, *Johann Genersich – Von der Liebe des Vaterlandes*, in: M. Csáky – R. Hagelkrys (edd.), *Vaterlandsliebe und Gesamtstaatsidee im Österreichischen 18. Jahrhundert*, s. 19–33.

38) Cit. *Das Vaterland*, *Mährischer Wanderer* 1814, nestr.

39) Viz např. Jean de VIGUERIE, *Les deux patries. Essai historique sur l'idée de patrie en France*, Bouère 1998, s. 22.

k vlasti je prvním krokem k obšťastňujícímu osvícení lidu; připravuje cestu náboženství a povznáší člověka ze stavu dětství. (...) Láska k vlasti souvisí s našimi nejsvětějšími pocity!⁴⁰ Jak si vykládali vlastenectví příslušníci konzervativních katolických kruhů, o tom vypovídá kniha *Katolické náboženství, nejmocnější záštita státu a trůnu* z roku 1833. Její autor, konzistoriální rada a profesor církevních dějin na olomoucké univerzitě Engelbert Richter, v ní zdůraznil, že patriotismus je bez náboženského základu nemyslitelný. Jako vzor vlastence a správného jednání v ní představil Ježíše. Richter se pokusil přiblížit Ježíšův život pomocí dobových pojmů – Ježíš byl podle něj až do svých třiceti let činnorodým a prospěšným občanem. Nato vyšel ze své samoty, aby usiloval o povznesení svých spoluobčanů i celého lidstva a veškeré své snažení věnoval své vlasti. Richter však zdůraznil, že Ježíš nechtěl společnost uvrhnout do ohavností revoluce a vždy se nakonec podřídil příkazům své vrchnosti, i když byla nespravedlivá a krutá.⁴¹

Pojem vlast se však v té době vztahoval v první řadě k pozemským skutečnostem. Nejčastěji se jako *vlast* označovala země – byla totiž vlastní s konkrétními obrysy, jež většinou představovaly politické či územně-správní hranice. Že i takto pojatých vlastí mohlo být více, naznačuje již připomenutý úvodní článek Moravie z 1. března 1838 – za vlast se tu explicitně označují jak Morava, tak Rakousko. Jak silný byl vůbec vztah Moravanů k těmto dvěma celkům? Intenzivněji přirozeně prožívali vztah k rodné zemi, za niž Moravané považovali Moravu. Právě Moravu nejčastěji uctívali jako svou vlast, právě Moravě bylo zasvěceno nejvíce oslavných básní a dalších textů. Patosem mezi nimi vynikala poezie Franze V. Donneha, jako například v básni *An das Vaterland*:

Má Moravo, má drahá otčino,
v níž Boží jemné ruce uctivě kráší
listem a ovocem údolí i hřbety hor.
Vzkvétej i nadále s věčnou lehkostí.
Kéž sladkým jásosem se naplní tvé bytí.⁴²

Silné patriotické cítění obvykle provázelo přesvědčení o jedinečnosti vlasti. Vyjádřil ho úvodní článek v prvním čísle Moravie, když uvedl,

40) Cit. *Das Vaterland*, Mährischer Wanderer 1814, nestr.

41) Engelbert Eligius RICHTER, *Die christkatholische Religion der mächtigste Schutzgeist der Staaten und Throne*, Olmütz 1833, zvl. s. 1–2 a 19–24.

42) Cit. F. V. DONNEH, *Votiv-Tafeln*, Moravia, č. 90, 9. 11. 1840, s. 364.

že Moravě náleží mezi zeměmi rakouské monarchie „ne bezvýznamné“ místo, neboť zaujímá ústřední postavení v tomto soustátí, a může být proto pojátkem mezi Rakouskem, Čechami, Haličí a Uhrami.⁴³ V podobném duchu psal i kalendář Mährischer Wanderer: „A co Moravané, neměli by se považovat za šťastné, že krásnou Moravou – tento klenot v rakouské císařské koruně – mohou nazývat svou vlastí?!“ Franz Donneh si zase při básnickém pokusu o vystižení moravské povahy vypůjčil slova Jana Amose Komenského a charakterizoval Moravany jako „holubičí národ“.⁴⁴ Zvláště Donnehovy texty ukazují, jak zemské vlastenectví získávalo výrazně sentimentální rysy.

Jednalo se však spíše jen o dílčí projevy moravského patriotismu. Na Moravě v té době nevyšly rozsáhlejší texty oslavující Moravu jako vlast. Tento fakt vyznívá ve srovnání s Čechami, kde v druhé polovině 18. století přetrvávala tradice barokního vlastenectví, jež promlouvalo zvláště v dílech historiků. Barokní a později i osvícenský český historismus těžil ze silné tradice české státnosti a vědomí jejího úpadku české vlastenectví spíše posilovalo, než oslabovalo. Historizující zemský patriotismus promlouval nejvýrazněji zvláště v Balbínově *Dissertatio apologetica pro lingua Slavonica*, již vydal poprvé v roce 1775 Pelcl, nebo ve Stránského *Českém státě*, který na přelomu 18. a 19. století přeložil do němčiny Ignác Cornova. Takové apologetické texty na Moravě scházely, a proto historismus, z něhož by moravský zemský patriotismus mohl čerpat, nebyl na Moravě tak intenzivní jako v Čechách.

Pojmy *vlast* či *Vaterland* užívali Moravané také pro vyjádření svého vztahu k rakouské monarchii. Například Johann von Böhm považoval za vlast (*Vaterland*) Rakousko, zatímco Moravu vymezil jako „Vaterprovinz“; národ pro něj pak tvořili obyvatelé celé monarchie.⁴⁵ Dominik Gillitsch se při projevu svého rakouského vlastenectví opřel o Schillera a citoval z jeho *Valdštejna* při příležitosti městských slavností v Uničově:

43) Cit. Mährischer Wanderer 1813, s. 132.

44) F. V. DONNEH, *Holubičí národ*, Moravia, č. 7, 14. 3. 1844: „Volk von Mähren! Volks des Landes, das mich zählt zu seinen Söhnen... / O Komensky! Banner-Träger in des Wissen heil'gem Kriege, / Wie so wagt hast Du geredet von dem Lande Deiner Wiege. / Wohl sprachst Du im Sonnenhellen, nicht vom Wahn getäuchsten Glauben, / Als Du sinnig Diene Mährer einst genannt ein ‚Volk von Tauben‘.“

45) Johann von BÖHM, *Denkmal geprüfter Treue und Ergebenheit der Mährer gegen das Allerdurchlauchtigste Erzhaus Oesterreich. Aus Gelegenheit der im Ständischen Saale zu Brünn aufgestellten Mährischen Legions-Fahnen, und neu errichteten Patriotischen Monumente*, Brünn 1802, nestr.

„Rakušan má svou vlast, miluje ji a má také důvod ji milovat.“⁴⁶ Dnes je ovšem obtížné určit, nakolik se jednalo o oportunní a nakolik o spontánní projevy. Pochybnosti vzbuzují zvláště texty velebící režim vládnoucí v habsburské monarchii, jaký například publikoval Mährischer Wanderer v roce 1814: „Jak spravedlivá, jak mírná je naše vláda! – Z jak zřídka viděné svobody se můžeme těšit! Kolik ústavů pro obecné blaho, pro skutečné štěstí občanů, pro nešťastníky už máme a další denně vznikají před našima očima.“ Podobně první číslo Moravie konstatovalo, že „Rakouské císařství, sjednocené pod mírným žezlem Habsburků, zachovává jedinečnost svých zemí...“

Platil při tom ovšem Sonnenfelsův poznatek, že se obyvatelé ztotožňovali intenzivněji s panovníkem než s monarchií či státem. Vztah k panovníkovi umožňoval silnější emocionální prožitek – v něm se stát personifikoval. Proto se často opakovaly emfatické chvalozpěvy na jednotlivé panovníky i ostatní příslušníky vládnoucí dynastie. V básních se oslavovali významní panovníci z habsburského rodu, jako například Rudolf I. Habsburský, Marie Terezie a Josef II.⁴⁷ Nejvíce se pochopitelně oceňovali vládnoucí panovníci, v první polovině 19. století tedy František II. (I.) a Ferdinand V. Zvláště velebení císaře Františka přerostlo v kult. Po skončení napoleonských válek, během nichž vystupoval v oslavných textech jako panovník bránící svou vlast, převážil obraz „otce“, „ochránce chudých a miláčka národů“.⁴⁸ A tyto charakteristiky později přešly i na jeho syna, a tak rovněž on byl označován za „otce“ či „ozdobu císařské koruny“, jako například v následující básni:

Jak čerstvý, čilý život
panuje v širém císařství;
před vladařovým zrakem
rozkvétají všechny národy
v myslích jednotny.

Různé řeči v pestré směsi
vyslovují totéž přání:
Požehnej svěžím žitím

46) Dominik GILLITSCH, *Rede an die Mähr. Neustädter Bürgerschaft bei dem Annual-Bürgerfeste am 22. August 1842*, Olmütz, s. d.

47) Viz např. báseň Joh. Car. KLEMSCH, *Oesterreich's Aar*, Moravia, č. 51, 25. 6. 1840, s. 201.

48) Viz báseň F. V. DONNEH, *Der Engel von der Habsburg*, Olmütz 1836.

vznešený dům císařský,
požehnej jeho šlechtnému synovi,
našemu císaři Ferdinandovi,
jejž kráší císařská koruna
a je otcem své zemi.

Láska k panovníkovi se snoubila s loajalitou k Rakousku v naivní veršované hře, kterou napsal Adolf Schöll u příležitosti oslavy narozenin císaře Františka a čtyřicátého výročí jeho nastoupení na trůn. Jedna z hlavních postav, starý sedlák Bernard, v něm cizího přichozího poučuje o tom, co je Rakousko. Představuje mu obyvatele monarchie nikoliv jako příslušníky jednotlivých zemí či národností, nýbrž jako Rakušany, bratry, které spojuje jeden otec.⁴⁹

Vypjaté projevy loajality k panovníkovi i monarchii se množily zvláště v době napoleonských válek. Do značné míry se na nich podílela i státní propaganda, která oslovovala obyvatele jednotlivých zemí ve snaze mobilizovat je proti nepříteli a získat vojáky pro Moravskou legii. Ape-lovala při tom na vlastenectví a vyzývala k obraně vlasti. Jako například ve *Výzvě Moravanům*, již otiskl Patriotisches Tageblatt v roce 1801:

Vzhůru! Moravané, vzhůru! Čile vzhůru! Do pole!
Vlast vás volá!
Každý, kdo vlasteneckého ducha je,
kdo se k Františkovým dětem počítá,
necht směle podá nám svou ruku!
(...)
Ukaž odhodlaně, hrdý národe,
jak věrní dokážou být Moravané!
Vzhůru! Připojte se počestně
k Moravské legii.⁵⁰

Tiskoviny uváděly různé příklady „vlasteneckého jednání“. Jako například Josefa Buchtu z Jimramova, který se, ač více než padesátiletý,

49) „Und Bürger so mit Bürger fest zusammen, / So in Verbindung erbe Bürgerpflicht, / Gehorsam, Ehrfrucht, Dank und Lieb' und Treu / Fürs Herrscherhaus, für des Monarchen Haupt.“ Cit. Adolf SCHÖLL, *Der zwölfte Februar. Ein Vorspiel zur Feyer des Geburts-Tages Sr. Majestät des Kaisers Franz I. Nebst dem Fest-Prolog am Varabend des 1. März 1832 zur vierzigjährigen Feier der Thronbesteigung*, Brünn, s. d.

50) Patriotisches Tageblatt, č. 5, 8. 1. 1801, s. 32.

přihlásil do legie namísto svého syna.⁵¹ Nebo jistého J. A. Mikšíčka, syndika na břeclavském panství, který v Podivíně nabádal shromážděné občany, aby prokázali věrnost panovníkovi, náboženství i vlasti, a představil jim vyhlídku míru, kterého je možno dosáhnout pouze spojením sil a vlasteneckým zápallem. Jeho projev údajně přítomné natolik „elektrizoval“, že spontánně začali odevzdávat finanční příspěvky na válečné účely.⁵²

Státem podporovaná vlastenecká propaganda nabyla největší intenzity v letech 1806–1809, zejména zásluhou hraběte Johanna Phillipa Karla Stadiona, který se po bitvě u Slavkova stal rakouským kancléřem. Usiloval o vytvoření protinapoleonské koalice a zároveň chtěl posílit rakouskou vojenskou moc o zeměbranu. K tomu směřovala také vlastenecká agitace, adresovaná různým skupinám obyvatelstva, u nichž měla vzbudit vlastenecké nadšení. O to se snažili i někteří publicisté, jako zejména historik Josef Hormayr, jenž propagoval státní ideu rakouského státu a podílel se na přípravě tyrolského povstání v roce 1809.⁵³ V této době stálo Rakousko v čele protinapoleonského odporu a zejména v arcivévodovi Karlovi, jenž tehdy velel rakouskému vojsku, mnozí spatřovali bojovníka za německou věc. Vůči Napoleonovi však zůstalo Rakousko osamoceno a porážka v bitvě u Wagramu v roce 1809 znamenala i konec kancléře Stadiona.⁵⁴

Znamenala však i konec snah o probouzení vlasteneckého nadšení u obyvatelstva habsburské monarchie. Císař František I. se obával, že by se velká vlna patriotického vzepětí – jaké viděl v Německu – mohla obrátit také proti jeho konzervativnímu režimu. Považoval spontánní patriotismus, zvláště ten s nacionálními rysy, za nebezpečný. Lhostejno, zda se jednalo o vlastenectví Čechů nebo Němců. Proto už v roce 1813 jeho vojska nebojovala za boha, císaře a vlast, ale jen za boha a císaře.⁵⁵

51) *Patriotisches Tageblatt*, č. 6, 9. 1. 1801, s. 38.

52) *Patriotisches Tageblatt*, č. 72 a 73, 6. a 7. 11. 1800, s. 311.

53) O Josefu Hormayrovi a zejména o jeho vztahu k Moravě viz Dušan UHLÍŘ, *Josef von Hormayr a jeho podíl na rozvoji moravské historiografie v první polovině 19. století*, Muzeum Brněnska, sborník 2009, s. 21–28.

54) E. BRUCKMÜLLER, *Nation Österreich*, s. 227–228; viz rovněž Robert A. KANN, *Deutschland und das Nationalitätenproblem der Habsburgermonarchie aus österreichischer Sicht*, in: Robert A. Kann – Friedrich E. Prinz (edd.), *Deutschland und Österreich*, Wien 1980, s. 414–416. Ze starších prací viz Walter Consuelo LANGSAM, *The Napoleonic Wars and German Nationalism in Austria*, New York 1930, a André ROBERT, *L'Idée nationale autrichienne et les guerres de Napoléon. L'apostolat du baron de Hormayr et le salon de Caroline Pichler*, Paris 1933.

55) K tomu viz W. HEINDL, *Gehorsame Rebellen*, s. 59–60.

Přesto nedokázal zabránit tomu, aby rakouská veřejnost nesledovala v roce 1813 s nadšením osvobozeneckou válku Prusů proti Napoleonovi. Zvláště německé obyvatelstvo habsburské monarchie získalo další z výrazných impulzů pro posílení německého národního vědomí. Vypovídá o tom například Jurendeho periodikum *Zeichen der Zeit* (s podtitulem „Merkwürdige Aktestücke, interessante Fragmente, erbauliche Geschichten und Randglossen zur Würdigung der unerhörten Geschichte des Tages“), zvláště to z června roku 1814. Jurende uvádí výtisk několika citátů, z nichž první dva lze jednoznačně interpretovat jako projev německého národního vědomí. První převzal od Moritze Arndta: „Germánie! V jakém lesku se nyní skvíš.“ Druhý pochází od Josepha Sonnenfelse: „Budete-li rozdělení, může vás cizí armáda dostat pod cizí jařmo. Spojte se! Buďte jedním německým národem! A kdo by si pak dovolil překročit hranice Německa?“ Válečné události roku 1813 tvoří hlavní náplň čísla: „Byl to velký, strašný rok, který se trvale zapíše do análů lidstva!“ V prvé řadě šlo Jurendemu o oslavu vítězství v bitvě u Lipska. Mimo jiné o ní píše: „Je to první bitva, v níž byl Napoleon poražen na bitevním poli a bez spolupůsobení neobvyklých okolností zažil úplnou porážku.“ Pak se odvolává na nějaký výrok o tom, že způsob, jak porazit Napoleona v otevřeném boji, musí být teprve vynalezen, a dodává: „Už má své vynálezce – jsou to titíž, kdo vynalezli hodiny, knihtisk, střelný prach a další – Němci.“⁵⁶ Autorův obdiv náležel i vrchnímu veliteli spojeneckých vojsk, knížeti Karlu Schwarzenbergovi: „Byl to Rakušan, kdo vedl bratrsky spojené armády do světového boje za evropskou svobodu. Jak rozechřívá, jak hýbe toto pomyšlení srdcem každého Rakušana!“⁵⁷ Podobné články stojí na samotném počátku kultu bitvy u Lipska, jejíž výročí si v německých i rakouských zemích v následujících desetiletích Němci opakovaně připomínali. Druhé číslo *Zeichen der Zeit* obsahuje články jako *Denkmal für jene Preußen, so im gegenwärtigen Weltkampfe fielen, Die alten Teutschen und die erste Herrmannsschlacht unter Arminius* nebo článek o vůdci tyrolského povstání Andreasi Hoferovi. Tyrolskému povstání byl zasvěcen i článek z třetího čísla *Zeichen der Zeit* z července roku 1814 s názvem *Žüge deutschen Sinnes und deutscher Kraft*. Píše se v něm mimo jiné o „německých schopnostech, německé síle a kvetoucí lásce k vlasti“.⁵⁸

56) Cit. *Zeichen der Zeit* 2, 1814, s. 26.

57) Cit. *Zeichen der Zeit* 2, 1814, s. 26.

58) Cit. *Zeichen der Zeit* 1814, č. 3, s. 71. Další článek z toho čísla nese název *Geistersdruck in Deutschland durch die Franzosen während sieben langen Jahren* (s. 7–18).

Pro dobovou koncepci patriotismu bylo příznačné, že za vlastence se nepovažovali obyvatelé konkrétní vlasti, nýbrž výhradně ti, kdo určitým způsobem přispívali k jejímu dobru, kdo jednali vlastenecky.⁵⁹ Dobová periodika nabízela příklady vlasteneckého chování a vzorných vlastenců. V *Patriotisches Tageblatt* byla například pravidelná rubrika nazvaná „Patrioté a patriotické jednání“ (později se její názvy obměňovaly, například na „Jednotlivé ušlechtilé patriotické činy“ a podobně). Za patriotické jednání se považovaly zvláště dobročinnost, obětavost, odvaha (nejčastěji v armádě nebo při požáru). Bylo ovšem příznačné, že mezi vzory patriotického jednání převažovali aristokraté (jako například Leopold Berchtold, Alois Kolovrat, Antonín Bedřich Mitrovský, Antonín Magnis); právě oni byli považováni za nejctnostnější občany. Vyskytovali se však mezi nimi i měšťané. Ovšem zatímco šlechticům byly v takovýchto rubrikách věnovány samostatné portréty, o měšťanech vlastencích se psalo většinou jen v souvislosti s jednotlivou událostí nebo počinem.

Patriotismus se tedy rodil v měšťanském prostředí. To v předbreznové době nepředstavovalo v rakouské monarchii svobodný prostor. Městská samospráva byla v důsledku osvícenské centralizace odstraněna, měšťanská práva okleštěna. Tento stav narušovali ti členové městské společnosti, kteří podnikali a na něž staré, tradiční, cechovní měšťanské elity pohlížely s nevráživostí jako na narušitele starých pořádků. Podnikání začalo vytvářet novou, specifickou oblast, v níž vládly relativně svobodné podmínky. Druhá svobodná oblast se začala vytvářet v rámci sdružování.⁶⁰

Důsledky osvícenského absolutismu byly ambivalentní – přinesly tuhou centralizaci, na druhé straně však vytvořily podmínky pro ekonomickou racionalizaci. Rostoucí státní aparát nabízel nové možnosti uplatnění zejména pro příslušníky měšťanstva. Rakouská buržoazie si slibovala od státu, že se stane garantem jejich individuálních svobod; na rozdíl například od Anglie, kde si měšťanstvo vydobylo tyto svobody vlastní iniciativou. Osvícenské ideje tak pomáhaly utvářet společenské vědomí měšťanské inteligence. Její patriotické cítění se vztahovalo ke státu,

59) Jednu z dobových charakteristik patriota nabízí text Michaela TEKUSCH, *Rede über die christliche Theilnahme an den Angelegenheiten des Vaterlandes am 7en May 1809*, Brünn 1809.

60) K tomu viz například Pieter M. JUDSON, *Exclusive Revolutionaries. Liberal Politics, Social Experience, and National Identity in the Austrian Empire, 1848–1914*, Ann Arbor 1996, s. 11–26.

k zemi, k místu, k určité společenské morálce. Z prostředí osvícené měšťanské inteligence později vzešli hlavní představitelé revolučního dění v rakouské monarchii v letech 1848/1849. Vyrostli z činnosti spolků, jako byl například Wiener juridisch-politische Leseverein, jehož členy byli mimo jiné i Johann Nepomuk Berger a Carl Giskra. Právě příslušníci třetího stavu byli nejvíce nespokojeni se situací, do níž dospěla habsburská monarchie ve třicátých a hlavně čtyřicátých letech 19. století – utužený panovnický absolutismus, jehož představitelem se stal neoblíbený kníže Metternich, policejní stát vídeňského policejního prezidenta hraběte Josefa Sedlnického, zhoršující se ekonomické podmínky a také sociální nepokoje nižších vrstev, které měšťanstvo vnímalo jako hrozbu. To vše vytvářelo napětí, jež vyvrcholilo v roce 1848.

Nedostatek reflexí vlastenectví a vůbec slabost literární produkce na Moravě té doby brání vytvoření komplexnější či přesnější představy o tom, co pro tehdejší obyvatele Moravy znamenaly *vlast* a *vlastenectví*. Dovoluje však aspoň formulovat několik tezí. Nezpochybnitelný je v prvé řadě fakt, že fenomén patriotismu představoval klíčový diskurz druhé poloviny osmnáctého a první poloviny devatenáctého století. Koncept vlasti ovšem postrádal jednoznačnost, vyhraněnost. Záleželo na uživateli či sociální skupině, jaké obsahy vtiskovali pojmu vlasti – roli při tom přirozeně hrály původ, rodinné zázemí, vzdělání a další sociální charakteristiky. Vyskytovalo se mnoho projevů i pojetí vlastenectví – spontánní, povrchní, i promyšlené – a v každém se střetávalo několik motivů. Nelze proto abstrahovat obecně platný model vlastenectví té doby, a to ani vlastenectví zemského.

Konkrétní rys získávala vlast v tradičním významu rodné země, domoviny; vlastní pro Moravany byla v prvé řadě Morava, ale také stát, Rakousko, monarchie; v té době – v závěru 18. století a první třetině století následujícího – nikoliv ovšem celek zemí České koruny. Zároveň se však koncept vlasti obohacoval o dobové duchovní ideje, především osvícenské. Patriotismus byl spojen s určitým uvědoměným postojem – znamenal starost o věci veřejné, o poznávání země a její historii. V koncepci osvícenského patriotismu se formovala nová společenská morálka, jež představovala zárodek občanství; koncept *vlasti* tak získával spíše idealizující, méně konkrétní rysy. A proto ho, jako abstraktní ideu, mohla sdílet jenom společenská a intelektuální idea. V takovém pojetí patriotismus nebyl jen záležitostí kolektivní či osobnostní identity, ale znamenal zároveň politický i etický koncept, do nějž tehdejší společnost vtělila svůj ideál člověka i společenského řádu.

HISTORICKÁ PAMĚŤ MORAVY

Studium kolektivní historické paměti nevystačí pouze s dobovou dějepisnou produkcí. Počet jiných pramenů umožňujících její poznání však zůstává velmi omezený. Kolektivní historická paměť dlouho spočívala do značné míry na ústním tradování a písemně se zaznamenávala zřídka. Jednu z možných cest, jak zachytit alespoň útržky, stopy historické paměti, nabízí analýza textů pocházejících z období, kdy byla dějepisná produkce poměrně četná, avšak nevznikala ještě v rámci odborného historiografického diskurzu, jak ho začalo vytvářet až moderní dějepisectví.

Počátek moderní historiografie se většinou klade do první poloviny 19. století; jednoznačně jej však nelze stanovit. Dějepisectví se vyvíjelo sledem erozí, jeho vývoj nesměřoval přímočaře k dnešnímu stavu historického poznání. Počátek moderního dějepisectví se určuje obtížně i proto, že vývoj dějepisných bádání neprobíhal ve všech zemích západní a střední Evropy souběžně. Platí to i pro země České koruny. Zatímco v Čechách se objevily prototypy moderního historika v Dobnerovi a Dobrovském a v Palackém získalo moderní české dějepisectví svého zakladatele, Morava takové postavy ještě dlouho postrádala. Pro formování profesionálních dějepisných bádání jí však scházelo hlavně náležité institucionální zázemí. Pouze částečně je poskytovala tradiční střediska historického bádání na Moravě – kláštery. V 19. století mezi nimi vynikal benediktinský konvent v Rajhradě, především zásluhou Gregora Wolneho a Bedy Dudíka. Naproti tomu jediná univerzita na Moravě, olomoucká, nevytvářela pro dějepisná bádání specifické podmínky, a tak historici jako J. V. Monse nebo F. X. Richter představovali spíše výjimky – ostatně Monse byl vzděláním právník, Richter zase pracoval na olomoucké univerzitě jako knihovník.

Nabízí se otázka, zda první polovina 19. století znamená v dějinách moravské historiografie periodu. Dějepisectví na Moravě této doby se jeví spíše jako doznívání osvícenství a lze je vystihnout jako pozdněosvícenské či poosvícenské, ostatně tato adjektiva by zřejmě bylo možné použít i pro charakteristiku jiných oblastí intelektuální tvorby na Moravě v této době. Z osvícenství převzalo dějepisectví první poloviny 19. století spíše než diskurz vlasteneckou rétoriku, zájem o vlastivědu a topografii. Četnost historické produkce v této době zdatelně narostla. O rozvoji historických bádání na Moravě svědčí pokus o vytvoření speciálního periodického sborníku historických prací. Význam Taschenbuchu für die Geschichte Mährens und Schlesiens, který redigoval Gregor Wolny, neumenšuje skutečnost, že sborník nepřetrval více než tři ročníky (1826, 1827 a 1829).

Metodologicky nedoznalo moravské dějepisectví na Moravě v první polovině 19. století výraznější změny proti předchozím obdobím, ať už baroku či osvícenství. Historici, kteří důsledněji pracovali s prameny a archiváliemi, těžili získaná fakta pro vlastivědné, topografické práce, nikoliv pro rozsáhlejší výklady nebo vyprávění. Řadili se mezi ně badatelé pocházející z církevního a především řádového prostředí, kde se udržovaly znalosti technik, jak přistupovat k historickým pramenům. Naopak souborné práce s rozsáhlejším časovým záběrem se opíraly téměř výhradně o narativní prameny a sekundární literaturu, tedy především o kroniky a starší historiografické práce.

Z hlediska celku moderního dějepisectví tedy práce vzniklé na Moravě v první polovině 19. století nepřinesly poznatky, jež by se staly trvalejší součástí vědění o historii. Uchovávají si však svou výpovědní hodnotu o stavu historického poznání své doby i o podobě kolektivního historického vědomí obyvatel Moravy na prahu moderny. Umožňují zachytit fragmenty spontánní historické paměti, dříve než byla přetvářena postuláty vědecké historiografie a z hledisek nových společenských potřeb, politických a nacionálních. Reprezentují historické vědomí, v němž se tradice, pověst, mýtus i legenda spíše prolínají, než střetávají s racionálním kritikem. Pokusme se tedy nalézt několik prvků, které jednak uvedené období moravského dějepisectví charakterizují, jednak vypovídají o historické paměti Moravanů.

První důležitý rys reprezentuje následující chronologický výčet významných událostí dějin Moravy. Publikoval jej Karl Joseph Jurende v prvním ročníku svého populárněnaučného kalendáře Mährischer Wanderer, oder ganz neu entworfener Nationalkalender Mähren (1809 a ve stejné podobě znovu i v následujícím roce)

-
- 690 Marowod nebo Marath prvním králem moravských Slovanů, nebo možná už Samo 620.
- 856 Metoděj se stal prvním moravským biskupem.
- 908 Zánik velkého království Morava.
- 916 Kníže Vratislav se stal vládcem knížectví Morava.
- 1183 Konrád Znojemský získal titul moravského markraběte, Morava se stala markrabstvím.
- 1241 Tataři obléhali Olomouc, byli poraženi Jaroslavem ze Šternberka.
- 1348 Zřízeny moravské zemské desky.
- 1420 Sestrojen olomoucký orloj.
- 1526 Morava přišla pod Rakousko, od té doby je římský císař moravským markrabětem.
- 1566 Byla založena olomoucká vysoká škola.
- 1620 Povstali moravští stavové holdovali v Brně Fridrichovi Falckému.
- 1622 Povstání potlačeno po prohrané bitvě v Praze a buřiči potrestáni.
- 1637 Zřízen tribunál jako nejvyšší zemský úřad.
- 1642 Švédové dobyli Olomouc.
- 1645 Švédové obléhali Brno.
- 1684 Lautner byl jako čaroděj zaživa upálen.
- 1741 Prusové obsadili Olomouc.
- 1749 Na Moravě byly zřízeny reprezentace a komora.
- 1758 V květnu a červnu byla Olomouc neúspěšně obléhána.
- 1760 Nejvyšší zemský úřad získal název gubernium.
- 1763 Skončena sedmiletá válka.
- 1769 19. srpna oral Josef u Rousínova.
- 1771 Drahota a hladomor.
- 1777 Válka s Pruskem o bavorské následnictví.
- 1777 Olomouc povýšena na arcibiskupství, v Brně biskupství.
- 1779 Skončena válka s Pruskem.
- 1779 Zemřela Marie Terezie.
- 1781 Toleranční patent.
- 1785 Začalo vyměřování pozemkové daně.
- 1788 Rozpoutala se turecká válka.
- 1789 Laudon obsadil Bělehrad.
- 1790 Mír s Turky.
- 1790 Zemřel nezapomenutelný císař Josef.
- 1792 Vypukla válka s Francií.
- 1800 Na Moravě zavedeny bankovky.
- 1804 Brno vidělo zbožňovaného panovníka Františka, jak u Tuřan vykonal přehlídku své armády.
- 1805 Francouzi vpochodovali do Brna, 20. listopadu se objevil Napoleon.

Pomineme-li nepřesnosti a omyly, zaujme uvedený přehled tím, jak bylo tehdejší historické vědění nehierarchizované, že nerozlišovalo jevy relevantní a irrelevantní, události dějnotvorné a okrajové, že zahrnuje marginálie, jako bylo například sestrojení olomouckého orloje, Lautnerovo upálení nebo skutečnost, že se císař Josef II. postavil u Rousínova za pluh, aby vyoral brázdou. Nápadné je rovněž početné zastoupení nedávných událostí, které řada čtenářů pamatovala. Aktuálnost však nemusí být jediným vysvětlením pro jejich zařazení do uvedené chronologie. Jiné se nabízí ve skutečnosti, že současníci vnímali dobu vlády Marie Terezie a Josefa II. jako přelomovou, jako období výrazných změn, jež neměly v předchozích desetiletích obdoby. Každopádně pro nás zůstávají kritéria či epistemologický řád slov a věcí, podle nějž byly vybrány právě tyto události, neznámý, nepochopitelný, vzdálený. A podobný dojem, třebaže ne tak markantní jako v případě Jurendeho kalendáře, získáváme rovněž při četbě dalších historických prací z tohoto období, včetně těch s vyššími odbornými ambicemi.

Další příznačný rys moravského dějepiscectví představuje otázka původu. Na rozdíl od české tradice, která počínaje Kosmou stanovuje počátek českých dějin příchodem praotce Čecha, Morava mýtus původu svých dějin postrádala. Dvě stěžejní témata nicméně pomáhala takový mýtus nahradit. Obě souvisela s prvními státními či kulturními útvary, jež vytvořili na území Moravy germánští Kvádové a slovanští Moravané.

Historických faktů o Kvádech uváděly práce z první poloviny 19. století poskrovnu, většinou čerpaly z Tacita. Zdůrazňovalo se, že Kvádové byli prvními obyvateli Moravy (publicista Alois Maniak o nich píše jako o „Urbewohner meines theueren Vaterlandes“)⁶¹ a že to byli Němci („ein deutsches Volk“); moravští historici pojmenovávali starověké Germány jako *Němce* (*Deutschen*). O Kvádech se většinou psalo v souvislosti s Vanniem, který z Kvádů učinil „nejrozsáhlejší z hlavních německých národů“.⁶² Kalendář *Mährischer Wanderer* se zmiňuje také o domnělé markomanské královně Fritigildě (kolem roku 396), jejíž zásluhou proniklo mezi germánské kmeny křesťanství šířené milánským biskupem

61) Cit. Alois MANIAK, *Die Quaden*, Taschenbuch für die Geschichte Mährens und Schlesiens 2, 1827, s. 1.

62) Alois MANIAK, *Die Quaden*, s. 20.

Ambrosiem. Fritigilda podle Wandereru zřídila ve své zemi několik biskupství, mimo jiné na Velehradě, v Olomouci a v Nitře.⁶³

Oč skrovnější byly prameny, z nichž mohli čerpat fakta o historii Kvádů, o to intenzivněji se publicisté rozepisovali o jejich charakteru, zvycích či způsobu života. Pracovali při tom s mýty o povaze starých Germánů i s topoi, která se objevovala v dobovém německém písemnictví. Moravští autoři představovali Kvády jako typické Germány – jako lidi svobodné, milující nezávislost, ale zároveň jako bojechtivé. Germáni v jejich pojetí „kypěli silou“, „vyzařovala z nich odvaha“, často se opakovalo, že jejich hlavním povahovým rysem byla poctivost („Redlichkeit“), a objevovaly se i další charakteristiky jako síla, neúnavnost, zdraví, upřímnost, zbožnost. Povahové vlastnosti Germánů se kladly do protikladu k pyšným a panovačným Římanům; připomeňme jen, že podobný protiklad použil ve své koncepci českých dějin František Palacký, za pyšné a panovačné ovšem považoval Germány, zatímco za nositele pozitivních vlastností určil Slované. Albin Heinrich o Germánech zase pateticky napsal, že byli ochotni „bojovat, zvítězit a zemřít pro svou přirozenou svobodu, pro svůj domov, pro své bohy!!!“⁶⁴ Společně s Kvády historici často odkazovali na Markomany a zvláště na Marobuda; Maniak v souvislosti s Markomany psal o „géníu Německa“, který vyslal Marobuda do Říma, aby zde „spojil římské znalosti s německou silou“.⁶⁵

Obdiv k prvním germánským obyvatelům vedl k nekritickým domněnkám – například o ústavě platné už v 5. století, jež byla vyspělejší než u sousedních „hrubých“ Slovanů, kteří nakonec roku 450 Germány vyhnali.⁶⁶ Kalendář Mährischer Wanderer pro rok 1813 přinesl článek o zbytcích kvádského obyvatelstva, jež se před Huny uchýlilo do Jeseníků a zůstalo tam trvale usazeno až do novější doby. Obyvatele Jeseníků proto kalendář považoval za potomky starověkých Kvádů, a tedy i za nositele starých germánských ctností.⁶⁷ Teze o kontinuitě německé-

63) Mährischer Wanderer 1812, nestr. Text o Fritigildě zde byl uveden v odpovědi na otázku „Wann kam die christl. Religion nach Mähren und was haben Cyrill und Method für Verdienste um Mähren?“

64) Albin HEINRICH, *Germanische Alterthümer aus dem Heidenthume, Aufgefunden in k. k. Schlesien*, Taschenbuch für die Geschichte Mährens und Schlesiens I., 1826, s. 217.

65) Cit. Alois MANIAK, *Die Quaden*, s. 10.

66) Mährischer Wanderer 1812, nestr.

67) „Diese Völkchen – unsere Oberländer oder Gebirg Schlesier – ist ein Rest des alten quadischen Völkerstammes, der sich zu Attilas Zeiten in das Gesenker-Gebirge zurückzog (...). Unsere Oberländer sind stark, gesund und unermüdet, sie scheuen keine

ho osídlení v českých zemích, kterou později proslavil ve své vědecké práci Bertold Bretholz, tedy mohla nalézt v Jurendeho kalendáři jednu z možných inspirací.

Z velkomoravských dějin věnovali historici pozornost zejména postavám věrozvěstů a jejich misi. Také německá část obyvatel Moravy uznávala Cyrila a Metoděje jako zemské patrony („Landesbeschützer“, objevovalo se i označení „National-Wohltäter“). Velkomoravským dějinám se v první polovině 19. století věnoval nejvíce Franz Xaver Richter. Hlavní význam cyrilometodějské mise spatřoval ve skutečnosti, že prostřednictvím christianizace se Moravané povznesli z barbarství mezi civilizované národy („gesitteter Völker“).⁶⁸ Podobně jako řada dalších historiků píšících o starších dějinách pracoval i Richter s dichotomiemi civilizovanost/barbarství a Západ/Východ. Velká Morava byla podle něj povolána k tomu, aby vytvořila obranný val evropské civilizace proti nebezpečí z východu. A nebyt jejího zániku, podunajské země by se ve svém civilizačním vývoji nevrátily o století zpět a Rusové by přijali křesťanství nikoliv od schizmatických Řeků, ale z Velké Moravy a začlenili by se do celku západního křesťanstva.⁶⁹ Na druhou stranu odporuje tomuto jednoznačně kladnému hodnocení významu Velké Moravy v evropských dějinách Richterovo přesvědčení, že bez Velké Moravy a jejich výbojů by byli Moravané postupně germanizováni, to znamená civilizováni, a mírovou cestou by dosáhli stejného postavení mezi Západními Slovany, jako toho dosáhli cestou válečnou.⁷⁰

Zatímco činnost obou věrozvěstů dějepisci bezvýhradně oceňovali, soud o dalších velkých postavách velkomoravské historie nebyl zdaleka příznivý. Zvláště patrné je to v případě Svatoplukově. Autoři se pozastavují nad rozporuplností jeho skutků; uznávají, čeho dosáhl, ale všímají si také jakými prostředky. Proto nepřekvapuje, že ho Gregor Wolny

Art der schwersten Arbeit. Dabei sind sie sehr mäßig, genügsam, und fromm bis zum Aberglauben. (...) Den Sitten ihrer Urväter, der ehrlichen Quaden – sind sie ziemlich treu geblieben. Redlichkeit bleibt noch immer ein Hauptzug ihres Charakters. Noch immer trifft man unverkennbare Spuren der ganz uneigennütigen hochberühmten altdeutschen Gastfreundschaft an.“

68) Franz Xaver RICHTER, *Cyrril und Method eine Rede zur Gedächtnißfeyer der mährischen Landespatronen vorgetragen am 9ten März 1816 zu Brünn in der Pfarrkirche zu h. Jakob*, Brünn, s. d., s. 4–5.

69) Franz Xaver RICHTER, *Das großmährische Reich und dessen Bekehrung zum Christenthume*, Taschenbuch für die Geschichte Mährens und Schlesiens I, 1826, s. 73–90.

70) F. X. RICHTER, *Das großmährische Reich*, s. 10–11.

přirovnal k Mithridatovi a o jeho politice napsal, že byla sice úspěšná, ale lstivá.⁷¹ Obdobně se o Svatoplukovi vyjadřuje Christian d'Elvert ve svých dějinách Brna z roku 1828; také pro něj je tento velkomoravský panovník mocný a schopný, ale zároveň proradný.⁷² S mnohem větším zánícením odsoudil Svatopluka F. X. Richter. Ve Svatoplukově říši viděl „velkou konfederaci západních Slovanů proti Němcům“.⁷³ Podle Richtera založil Svatopluk svou moc na „nepotrestané věrolomnosti, na geniálním barbarství a chytrém využití okamžiku“. Richterova religiozita promlouvá ve slovech, že „Svatoplukova hrdá stavba se ocitla stejně rychle, ne-li rychleji v ruinách, jako byla vystavena, ať už proto, že ji stavěl příliš rychle a příliš vysoko, nebo že takové počínání podléhá Božímu soudu“.⁷⁴ Richter dokonce na základě těchto poznatků dospěl k následujícímu zobecnění, k němuž ho zřejmě inspirovaly práce německého historika Ludwiga Albrechta Gebhardiho o Slovanech: „Slovan není nikdy nebezpečnější, než když se se sladkými slovy plazí k Němci. Otevřená a bezelstná německá mysl zřídka pozná pravý smysl této poniženosti a má ji za slabost nebo za nízké sebevědomí. Ale tato předstíraná poddajnost je zbraní, či přímo skutečnou silou slovanských povah, s níž obvykle zvítězí nad německou dobromyslností.“⁷⁵

Vedle zmíněných dvou témat týkajících se nejstarších dějin Moravy postupně krystalizovala další období, jež autoři považovali za stěžejní pro výklad moravských dějin. Jednalo se zároveň o problémy, které se později stávaly předmětem sporů a vybízely k rozdílným interpretacím na české a německé straně. Jeden z nich představovala i otázka poměru Moravy k Čechám. Připomeňme si znovu, že v druhé polovině 18. století a na počátku století následujícího dosáhlo vědomí o souvazečnosti těchto dvou zemí zřejmě svého nejnižšího bodu. Způsobila to v prvé řadě nevráživost mezi stavovskými reprezentacemi obou zemí a zejména zarputilost moravské šlechty, s níž se bránila jakýmkoliv náznakům podřízenosti markrabství Českému království a namísto toho dávala přednost lojalitě k habsburskému panovnickému domu. Němečtí nebo národně indiferentní příslušníci moravské inteligence tento postoj ve svých dějepisných pracích sdíleli. F. X. Richter

71) Gregor WOLNY, *Vorrede*, Taschenbuch für die Geschichte Mährens und Schlesiens I., 1826, s. III.

72) Christian D'ELVERT, *Versuch einer Geschichte Brünns*, Brünn 1828, s. 16.

73) Cit. F. X. RICHTER, *Das großmährische Reich*, s. 46.

74) Cit. F. X. RICHTER, *Das großmährische Reich*, s. 73.

75) Cit. F. X. RICHTER, *Das großmährische Reich*, s. 44.

byl přesvědčen, že hodnotu Moravy dokázala ocenit teprve „zdravá politika Habsburků“, kteří ji začlenili do „krásného věnce rakouských zemí“. ⁷⁶ Připojení Moravy k Čechám v raném středověku považoval Richter za jakousi nutnost, k níž neexistovala alternativa, jak vystihuje i následující souvětí: „Od dob, kdy byla Morava hozena českému lvu jako kořist, zůstávala nevlastním dítětem přemyslovského a lucemburského panství, a byla jako vrak v závěsu tažena velkolepou českou admirálskou lodí skrze století a sdílela s ní dobré i zlé.“ ⁷⁷

Naprosto jednoznačný postoj zaujímal moravští historici ke dvěma zásadním událostem českých i středoevropských dějin – k husitství a stavovskému povstání v letech 1618–1620. V husitství spatřovali narušení klidného vývoje společnosti a v husitech „nepřátele staré víry a pořádku“. ⁷⁸ Události husitské doby se líčily v nejtemnějších, apokalyptických barvách a často svou rétorikou připomínaly klasická dějepisná díla antických autorů, která v této době stále platila za nezpochybnitelné vzory historikova diskurzu. Antonín Boček například psal: „Ohavnosti, které napáchali husité, nalezly obdobu až ve Francouzské revoluci. Poddaný povstal proti své vrchnosti, bratr bojoval proti bratrovi, synové proti svému otci, bezohledně jak vůči přemoženým, tak proti bezbranným, kojence na rukou prosících matek nevyjímaje; cíl boje byl pochybný a loupeže a vraždy byly na denním pořádku.“ ⁷⁹ Podobně psal i Christian d’Elvert: „V husitství se vynořovaly všechny hrůzy pěstního práva, kdejaká hra divoké vášně a zuřily a znovu se podněcovaly, neustále a zběsile.“ ⁸⁰ D’Elvert patřil ve své době k dějepiscům, kteří husity odsuzovali nejvášnivěji. Pro jejich skutky nalézal většinou jen pejorativa, jako například slova „Räubergesindl“, „Pöbel“, „fanatische“, „plündern“. Přejal

76) Franz Xaver RICHTER, *Die Olmützer Kirche in den Tagen der Stürme und Gefahren*, Taschenbuch für die Geschichte Mährens und Schlesiens 3, 1829, s. 4–5.

77) F. X. RICHTER, *Die Olmützer Kirche*, s. 4–5.

78) Cit. Christian D’ELVERT, *Johann der Eiserne, Bischof zu Olmütz*, Taschenbuch für die Geschichte Mährens und Schlesiens I., 1826, s. 245. Obdobně Joseph Wladislaw FISCHER, *Geschichte der königl. Hauptstadt und Gränzfestung Olmütz im Markgraffthume Mähren. Erster Band, welcher die politische Geschichte bis zum Jahre 1618 enthält*, Olmütz 1808, s. 111: „Der schon mehrere Jahre lang für Olmütz so glückliche Zeitraum, wurde durch einen der schrecklichsten Religionskriege unterbrochen. Der bekannte Johann Huß blies ein neues Kriegsfeuer an, indem er einige Bücher des Wickleff in die slavische Sprache übersetzte.“

79) Anton L. BOCZEK, *Die Pernsteine*, Taschenbuch für die Geschichte Mährens und Schlesiens I., 1826, s. 177–178.

80) Cit. Ch. D’ELVERT, *Versuch einer Geschichte Brünns*, s. 124.

tak řadu charakteristik, jež od středověkých dob zůstávaly trvalou součástí diskurzu o husitství a často se v dějepisných textech opakovaly.

Klíčem k výkladu stavovského povstání se pro moravské historiky stalo slovo „zrada“. Na jednání českých stavů pohlíželi moravští dějepisci jako na nelegitimní vzpouru proti zákonnému panovníkovi, a proto ji nejčastěji označovali za „rebelii“. Vítězství Habsburků naopak vítali jako návrat ke staré a zákonné státní moci.⁸¹ Zdůrazňovalo se, že moravské stavy stály věrně při svém panovníkovi a snažily se, zejména prostřednictvím Karla ze Žerotína, odvrátit české stavy od jejich „zrádcovského“ jednání, kdy „požadavky náboženské a politické svobody sloužily pouze jako zástěrka sobeckých vášní“.⁸²

V první polovině 19. století se objevují charakteristické prvky, které se postupně stanou nedílnou součástí výkladu německých historiků z Moravy i Čech o českých dějinách. Mezi tyto prvky se řadí například tvrzení, že českému raněstředověkému státu se dařilo nejlépe, když jeho panovníci vládli v souladu s králi či císaři Svaté říše římské, jak tomu bylo například v případě Vladislava II. a Fridricha Barbarossy.⁸³ Dalším českým přemyslovským vladařem těšícím se přízni německých historiků byl Václav II., oceňovali rovněž dobu vlády Ladislava Pohrobka, jež přinesla klid po vzrušených dobách husitských válek a interregna. Rovněž moravští dějepisci opěvovali pomyslné zlaté věky dějin své země. Považovali za ně dobu vlád dvou významných makrabat, Přemyslovce Vladislava Jindřicha a v první řadě Lucemburka Jana Jindřicha, považovanou za skutečný zlatý věk dějin Moravy.

Hodnocení jednotlivých period moravských dějin odpovídal i výběr velkých postav moravských dějin. Rovněž vlastnosti i činy, jichž si dějepisci cenili, odpovídaly osvícenskému ideálu státníka, který dbá o blaho svých poddaných, dává přednost míru před válkou, pečuje o rozkvět

81) Viz např. Christian D'ELVERT, *Die Kaunitze*, Taschenbuch für die Geschichte Mährens und Schlesiens 2, 1827, s. 112, 138; Ch. D'ELVERT, *Versuch einer Geschichte Brünns*, s. 67, 176–177; Christian D'ELVERT, *Kriegsereignisse in Mähren durch die Jahre 1621–1628, eine Episode des dreißigjährigen Krieges*, Taschenbuch für die Geschichte Mährens und Schlesiens 3, 1829, s. 254; Johann Nepomuck EUGL, *Geschichte der königlichen Stadt Mährisch-Neustadt, Olmütz* 1832, s. 90; Joseph Wladislaw FISCHER, *Geschichte der königl. Hauptstadt und Gränzfestung Olmütz im Markgrafthume Mähren. Zweyter Band, welcher die politische Geschichte bis zum Jahre 1808 enthält*, Olmütz 1808, s. 4–5.

82) Christian D'ELVERT, *Die Žerotine*, Taschenbuch für die Geschichte Mährens und Schlesiens I., 1826, s. 136.

83) K tomu viz např. Christian D'ELVERT, *Die Kaunitze*, Taschenbuch für die Geschichte Mährens und Schlesiens 2, 1827, s. 112.

řemesel, obchodu, vzdělání i umění. Do pomyslné galerie osobností moravských dějin patřili pohledem první poloviny 19. století olomoučtí biskupové Jindřich Zdík, Bruno ze Schauenburka a Jan Železný, již připomenutá makrabata Vladislav Jindřich a Jan Jindřich. Ocítají se mezi nimi, především přičiněním d'Elvertovým, i dva Habsburkové, Rudolf a Albrecht. Bylo pro tehdejší dobu příznačné, že se jednalo vesměs o politické protagonisty, ať už světské nebo církevní.

Výjimečné místo mezi velkými osobnostmi svých dějin přisuzovali Moravané Karlovi ze Žerotína. Fascinoval i historiky. V roce 1826 mu věnoval poměrně rozsáhlý portrét v rámci své studie o Žerotínech Christian d'Elvert.⁸⁴ Pro d'Elverta je Žerotín hrdinou („Heros“), jehož jméno „zvučelo v celé Evropě“. Podobně jako ostatní vnímal i d'Elvert tragiku Žerotínova osudu, již přivodilo povstání českých a později i moravských stavů: „Jistě jen zřídka – a to jen v časech násilných převratů! – dokáže jeden muž jediným úderem připravit tak rozvětvený rod, jakým byli Žerotínové, o všechno, co je člověku drahé a milé. Tento úder přišel tehdy, když Ladislav Velen ze Žerotína ustavil spolek k revoltě proti Ferdinandovi II. a sám se postavil do čela velezrádců. (...) Jaké srdcervoucí pocity musely bouřit ve věrné hrudi Karla ze Žerotína! Moravu, jednu z nejkrásnějších perel v císařském diadému Rakouska, jeho rodu a slávy drahou vlast, se snažil ponejvíce s kardinálem Dietrichsteinem uchránit od zkázonosného výbuchu revoluční nálady, která už v sesterských Čechách bujně ovoce přinášela, a zachovat dědičného panovníka; viděl, jak ničivý proud strhává příslušníky jeho rodu do vzpoury, jak se oddávají stavovské svévoli a ve svých sídlech trpí zdivočelou soldatesku.“⁸⁵ Je překvapivé, že na rozdíl od Karla ze Žerotína se mezi obdivovanými historickými postavami neobjevuje Žerotínův osudový souputník Jan Amos Komenský, jehož historický význam docení Moravané teprve v druhé polovině 19. století.

Jeden z nejmarkantnějších rysů moravského dějepisectví první poloviny 19. století představují čtyři práce věnované dějinám moravských královských měst, konkrétně Brna, Olomouce, Jihlavy a Uničova.⁸⁶ Nabízí se otázka, zda se jedná o náhodnou koincidenci nebo o projev

84) Ch. D'ELVERT, *Die Žierotine*, s. 93–160.

85) Cit. Ch. D'ELVERT, *Die Žierotine*, s. 136 a 139.

86) J. W. FISCHER, *Geschichte der königl. Hauptstadt und Gränzfestung Olmütz*; Ch. D'ELVERT, *Versuch einer Geschichte Brünns*; J. N. EUGL, *Geschichte der königlichen Stadt Mährisch-Neustadt*; Christian D'ELVERT, *Geschichte und Beschreibung der (königlichen Kreis-) und Bergstadt Iglau in Mähren*, Brünn 1850.

rostoucího stavovského sebevědomí v předvečer zásadních politických změn či o narůstající potřebu reflexe kolektivní identity prostřednictvím historie. Každopádně dějiny těchto čtyř moravských měst spojuje několik charakteristických znaků. Předně historici shodně vyzdvihovali období míru a klidu, kdy mohla města prosperovat a rozvíjet se, na rozdíl od časů válek, nepokojů nebo bezvládní. Proto si všichni autoři všímají právě válečných období a konstatují, že všechna města se pro svou strategickou polohu často stávala cílem útoků. Líčí, jak města trpěla za husitských válek, za třicetileté války i za války s Prusky v letech 1741–1742, a opakovaně zdůrazňují, že vždy věrně „setrvala při svém náboženství a zákonném panovníkovi“. Historik Olomouce Josef Vladislav Fischer zase vyzvedl porážku Tatarů u Olomouce tvrzením, že „jinak by celé Čechy a téměř celé Německo stejně jako Slezsko byly zničeny, kdyby stateční Olomoučané neučinili přítrž ukrutnostem Mongolů, největších dobyvatelů světa“.⁸⁷ Vedle válek a jejich důsledků pro život v městech věnují historici moravských měst nejvíce prostoru ve svých pracích popisu městských práv a sledují jejich vývoj.

Sonda do kolektivní paměti Moravy na prahu moderní doby prostřednictvím dějepisných prací první poloviny 19. století umožnila poznání historického vědomí pouze určité části společnosti – měšťanstva, konkrétně městské inteligence. Jeho základními znaky jsou respektování politického i společenského statu quo v habsburské monarchii, věrnost panovníckému domu, oddanost katolické církvi, trvání na svébytnosti Markrabství moravského na úkor svazku s Českým královstvím. Na dějinné události pohlížejí dějepisci z hlediska zájmů měšťanského stavu. Válečná období, jakkoliv heroická, pro ně znamenají čas úpadku. Právě ona se však nejhluběji zaryla do kolektivní paměti. Vedle husitského revolučního hnutí to byla zejména třicetiletá válka s operacemi Švédů v letech 1642–1645; v čerstvé paměti ještě žily události spojené s přítomností pruských vojsk na Moravě v letech 1741–1742. Historici při vyprávění o těchto těžkých dobách neopomínali opakovaně připomínat lojalitu královských moravských měst, jež přes všechna strádání věrně setrvala při své víře i při svém zákonném panovníkovi. Proti obdobím válek, nepokojů a bezvládní vyzdvihovali moravští dějepisci léta klidu, míru a pořádku, jako zvláště vládu markraběte Jana Jindřicha. Potvrzuje se tím předpoklad, že moravské dějepisce první poloviny 19. století mělo blíže k osvícenství než k romantismu, který naopak ve vzrušených

87) Cit. J. W. FISCHER, *Geschichte der königl. Hauptstadt und Gränzfestung Olmütz I*, s. 91.

dobách a událostech nacházel zalíbení. Jednu z výjimek představovalo romanticky zabarvené přesvědčení o údajném vítězství Čechů a Moravanů nad Tatary v polovině 13. století. Nacionální hlediska, která se také většinou spojují s romantikou, pronikala do historického diskurzu zatím jen pozvolna, a to navzdory skutečnosti, že mezi dějepisci převažovali autoři pocházející z německojazyčného prostředí nebo autoři národně indiferentní, z nichž ovšem většina inklinovala k německé kultuře. Vedle článků zasvěcených dějinám germánského osídlení na Moravě promlouvá rané německé národní vědomí nejvýrazněji zřejmě u Christiana d'Elverta, zejména v textech věnovaných husitským válkám, jež d'Elvert interpretuje také jako konflikt mezi Slovy a Němci. Je zajímavé, že jako téma se v první polovině 19. století neobjevuje středověká kolonizace. Přitom v druhé polovině 19. století se z kolonizace stane pro německé dějepisce ústřední bod výkladů dějin českých zemí. Zdá se, že to bylo až epochální dílo Františka Palackého, jež pro německé historiky z Čech a Moravy objevilo význam tohoto historického procesu.

DRUHÁ ČÁST

ČAS OBČANSKÉ REVOLUCE

Léta 1848 a 1849

„JARO NÁRODŮ“ A NĚMECKÁ MORAVA

Zprávy o vítězné revoluci v Paříži dorazily do Vídně koncem února 1848. Velký rozruch vyvolaly mezi studentstvem a pohnutí vyvrcholilo ve dnech 11. a 12. března. Významná úloha při tom připadla moravskému rodákovvi Carlu Giskrovi z Moravské Třebové. Aktivně se podílel na událostech 13. března a vstoupil i do akademické legie. Vídeňské události našly ohlas také na Moravě, zejména v obou metropolích, Brně a Olomouci. V Brně se slavilo tři dny, od 15. do 17. března. Konaly se průvody městem, vlály bílé vlajky, lidé skandovali hesla jako „Sláva císaři“, „Konstituce“, „Svoboda tisku“, „Národní garda“ a další. Do Olomouce dorazily první zprávy o vídeňské revoluci už 14. března ráno. Největší vzrušení zavládlo mezi studenty, kteří se ozdobili bílými stuhami. Ti už 15. března jednali o adrese vídeňským studentům.

Velké spontánní oslavy proběhly v Olomouci 16. března a měly převážně německý ráz. Už v sedm hodin ráno vystoupil na radniční balkon purkmistr Wilhelm Schweidler a vyhlásil konstituci, svobodu tisku a ozbrojení národů. Lid, který se tu shromáždil, si přinesl bílé prapory i kokardy jako symboly svobody. Odpoledne se v univerzitní dvoraně jednalo o smutečních obřadech za padlé ve Vídni a o adrese vídeňské univerzity. Diskutovalo se při tom, zda má být adresa napsána také česky. Většina to však zamítla se zdůvodněním, že v kosmopolitním věku by to vypadalo směšně. Večer pokračovaly oslavy v divadle, kde měl proslov divadelní ředitel Friedrich Blum. Podobně jako v Olomouci i v Brně se podepisovalo poděkování „hrdinskému“ sboru vídeňské univerzity. V neděli 19. března se olomoučtí měšťané shromáždili v redutě, kde se četla adresa císaři, jež obsahovala mimo jiné žádost, aby se Morava připojila k „německým zájmům a k povšechné veliké vlasti“. K 21. březnu byly na univerzitě sepsány dvě adresy – jedna vzdávala

pouze díky císaři za udělení konstituce a byla podepsána všemi členy sboru a studenty všech fakult. Druhou petici stylizovali studenti – nepřipojila se k ní jen teologická fakulta. Dne 22. března ráno odjela zvláštním vlakem do Vídně deputace složená z dvanácti měšťanů, čtyř profesorů a čtyř studentů, po jednom z každé fakulty, aby předala adresu císaři.

Na olomoucké univerzitě se většina profesorů i studentů postavila za německou myšlenku. Projevilo se to nejvíce na slavnosti vztyčení černo-červenozlatého německého praporu na univerzitní budově. Slavnostní projev přednesl Andreas Jeitteles. Ve své řeči vyzdvihl velké zásluhy německé kultury o povznesení rakouských národů, včetně českého. I neschopnější Čechové – Jeitteles jako příklad uvedl svého přítele Palackého – se učili na německých školách. Jeitteles zdůraznil, že obavy Čechů z připojení k Německu jsou neopodstatněné, protože doba temna a útlaku je nenávratně pryč.⁸⁸

Slavilo se také na dalších místech Moravy, například v Prostějově, v Hustopečích a v Jihlavě. Zakládaly se národní gardy. Velké oslavy proběhly na brněnském filozofickém ústavu a také tam měly německý ráz. Filozofický ústav dokonce vyslal 14. dubna deputaci na vídeňskou univerzitu s děkovnou adresou. Deputace sestávala ze šesti studentů z obou ročníků a dvou profesorů. Patnáctého března byli přijati v aule vídeňské univerzity, kam vstoupili se dvěma prapory – jedním v moravských a druhým v německých barvách. Moravský zanechali v aule a s německým se vrátili zpět do Brna.⁸⁹

Politickou elitu moravských Němců tvořily od roku 1848 (v podstatě až do sklonku 19. století) městské honorace, podnikatelé, finančníci, vyšší úředníci a příslušníci inteligence. Spolkový život Němců byl v roce 1848 bohatší a pestřejší. V moravských městech vznikaly německé spolky, většinou s názvy jako Leseverein, Casino, Konstitution, Concordia, Eintracht. Převažovaly liberální spolky, ale nechyběly ani radikálně-demokratické kluby, jako například v Olomouci. Byly zřizovány národní gardy, v mnoha obcích národnostně smíšené. Počínaly si rozdílně; některé gardy byly radikálně revoluční – hlavně v Brně, Jihlavě a Olomouci; jejich příslušníci například v říjnu bojovali proti císařským jednotkám. Jiné se chovaly spíše konzervativně, byly pasivní a spokojovaly se s přehlídkami a dalšími reprezentativními akcemi.

88) Viz Miloslav TRAPL, *Olomoucká universita v prvním (vzestupném) období revoluce roku 1848*, Sborník vysoké školy pedagogické v Olomouci, Historie 4, 1957, s. 8–25.

89) J. K., *Die Brünnner Studenten-Deputation nach Wien*, Moravia, 22. 4. 1848.

Ještě než císař vyhlásil ve Vídni svolání zemských sněmů, několik členů moravských stavů vyzvalo moravský zemský výbor, aby byl co nejrychleji svolán moravský zemský sněm. Byl svolán na 30. března.

První vzrušenou debatu na sněmu vyvolal postulát státoprávního spojení Čech a Moravy, který vznesli pražští měšťané ve své petici. Na sezení moravského sněmu 14. dubna referoval zpravodaj výboru Alois Pražák, že tato žádost nemůže být považována za zákonné vyjádření přání všech korunních zemí, protože jen sněm je zákonným orgánem, který může panovníkovi podávat přání. Byl to podle něj útok na celistvost Moravy, jež nejde historicky zdůvodnit. Sněm přijal 14. dubna adresu císaři vyslovující se proti spojení Čech s Moravou. Argumentace vycházela z postojů moravských stavů zaujímaných v této věci na sněmech v první polovině 19. století. Hlavní premisou se stalo konstatování, že „za doby nynější považuje vystupování všech snah provinciálních za podřízené obecnému blahu společné vlasti, vyslovuje se rozhodně proti přání pražských obyvatelů“.⁹⁰ Adresa prohlašovala, že není žádná listina od konce velkomoravské říše, která by potvrzovala, že by Morava zadala svou samostatnost království českému. Že byl jeden panovník, to se nezakládalo na zákonné nutnosti, ale na volbě stavů nebo na smlouvách za udržení samostatnosti Moravy nebo na právu dědičném. „Dějiny země znají však doby, kdy i tento nárok na panování v obou zemích se různil, ana každá z nich měla svého panovníka, jenž byl od druhého neodvislým. Také na inkorporačních listinách z roku 1348 a 1355 nezakládá se žádný jiný poměr právní, než spojení obou zemí pod jedním panovníkem.“ Dále se v adrese uvádělo, že poměr mezi Moravou a Čechami byl rozhodnut v roce 1182, kdy první moravský markrabě přijal zem v léno od německého císaře a tím byla potvrzena samostatnost Moravy. Od 1298 má Morava vlastního zemského hejtmana, od 1348 vlastní zemské desky; vždy měla vlastní stavy a zemské soudy. Kniha tovačovská byla 1567 uznána Maxmiliánem jako platný zákon. Stavové obou zemí se vždy považovali za sobě rovné. Následovaly další argumenty a v závěru adresy shrnutí:

Konečně odvolávají se věrní a poslušní stavové moravští na reversy, které od slavných předků Vašeho Veličenstva a též za příčinou holdování Vašemu Veličenstvu byly vystaveny stavům moravským. Reversy těmito bylo pokaždé vyjádřeno z nejvyššího místa, že holdování v Praze není na újmu neodvislosti Moravy od Čech. Morava

90) Cit. Jindřich DVOŘÁK, *Moravské sněmování roku 1848–49*, Telč 1898, s. 64.

jest zemí od Čech neodvislou, přináležející jen k celistvému svazku mocnářství rakouského. Mezi oběma zeměmi trval vždy těsný svazek, založený na stejné národnosti a jednom panovníkovi; sloučení stavů (sněmů) nemůže ale být jako základní zákon vysloveno, poněvadž by tím porušena byla ústava a samostatnost Moravy. Nejdůležitější úlohou věrných a poslušných stavů moravských musí tudíž být na prvním místě, zemskou ústavu dle záměru Vašeho c. k. Veličenstva, vysloveného nejvyšším reskriptem, daným dne 18. 3. t. r., tím směrem upevnit a rozšířit, aby práva všech obyvatelů této země také mohla býti hájena od svobodně zvolených zástupců všech měst a venkovských obcí a aby pod ochranou této ústavy národní zvláštnosti a svéráznost veškerého lidu moravského k pevnému a nerušenému dospěly rozvoji. Stavové moravští budou tudíž vždy podporovat též zachování přátelského, pevného svazku s Královstvím českým, jež spřízněno s Moravou stejnou národností a stejnými jazyky, pokud tím nehrozí nebezpečí neodvislosti Moravy.⁹¹

O spojení Moravy s Čechami se na sněmu rozhořela rozsáhlá debata. Svobodný pán Friedrich von Schell argumentoval, že všechny země v Rakousku mají společnou vlast, měly by se jí držet a nepodlamovat její sílu separatismem. Pak jsou tu zemské zájmy a sněmy. Morava je dobrým příkladem – její stavové svorně přijali zásadu, aby byli na sněmu zastoupeni všichni obyvatelé Moravy. Proto prý není žádného důvodu, aby Morava tento svůj spořádaný stav zákonný vyměnila za závislost na Čechách. Království a markrabství jsou bratrské země, ale jejich zemské zájmy se různí. Schell zakončil své vystoupení výzvou, aby se Moravané pevně drželi své samostatnosti založené na historickém právu.

Alois Pražák přednesl dopis reprezentačního výboru města Brna adresovaný sněmu, který podepsalo 23 brněnských měšťanů. Vyslovili v něm přání, aby moravské stavy obhájily národní a historická práva Moravy. Bohatá a kvetoucí země se 2,2 miliony obyvatel se podle nich nesmí dostat do područí jiné, ztratit svou autonomii a bohaté fondy. Odvrátila by se tím od středu mocnářství, kam tíhnou všechna přání i naděje Brňanů.

Moravskou samosprávu nejdůsledněji hájil kníže Hugo Salm. Uváděl příklady z historie, jako vítězství nad Tatary a Pruskem, a z toho vyvozoval: „Prozřetelností Moravě vytčenou (...) Morava jest snad k tomu

91) Cit. dle J. DVOŘÁK, *Moravské sněmování*, s. 96.

popovlána, aby tvořila pevnou hráz proti rozvratu všeho, co trvá, a pro zachování Rakouska velkou váhu položila na vážky. (...) Neodvislími od každého vlivu cizého chceme být a zůstat, spatřující blaho Moravy jen v pevném spolku všech zemí mocnářství s naším císařem, nečekající na žádné povely a nedbající žádných rozkazů ani z Prahy, ani z Vídně, ani z Frankfurtu, ani z Petrohradu.“⁹²

V podobném duchu – ve prospěch moravské zemské identity – se vyslovil rytíř Leopold Neuwall: „Sympatie máme ke všem národům, Němec ať zůstane Němcem, Slovan Slovanem. Mluví-li ale Moravan německy nebo slovansky, zůstává vždy Moravanem, jemuž neporušitelnost země musí být svatou. Ne jazyk, smýšlení ale dělá Moravana; byla by to divná ochrana, kdyby, aby nás uchránili před poněmčením, nás chtěli počestit. Germanismus kvetoucí zemi neuškodil, ani jedna česká dědina neponěmčila se. Žádost Pražanů nemá žádného podkladu historického; zrovna tak by Morava mohla činit nároky na staré své hranice za Svato-pluka a s nimi také na Čechy.“⁹³

Poslanec německé národnosti Balthasar Szabel zpochybnil jazyk jako hlavní identifikační prvek a kladl nad něj politiku, a to právě v souvislosti se zamýšleným všenněmeckým parlamentem: „V německém parlamentu, jehož se někteří národové obávají, vězí snad mocný kvas této budoucnosti. Čechy a Morava ať se nelekaří tohoto parlamentu německého, nepohřbíť on osobnost zemi. (...) Nikdo nebudiž poněmčen, ale nebudiž nikdo počestěn, neboť každé nucení jedním nebo druhým směrem bylo by tyranstvím, nesrovnávajícím se se svobodou.“⁹⁴

K požadavku státoprávního spojení Čech a Moravy se vyjadřovala jednotlivá periodika. Odmítavé stanovisko zaujala i Moravia, v předbřeznové době jinak slovanským snahám nakloněná. V článku publikovaném 6. dubna 1848 se psalo:

Proti němu je nutno hlasitě a slavnostně protestovat. Buď březnové události celé historické Rakousko převrátí a zůstane pouze konstituční vláda, která také pouze v souladu se stavy bude moci tento bod petice schválit. Nebo stále existuje stará ústava, pouze modifikovaná novými událostmi, a pak je to záležitost pro rakouského císaře, nikoliv ovšem jako českého krále, ale jako moravského

92) Cit. J. DVOŘÁK, *Moravské sněmování*, s. 99.

93) Cit. J. DVOŘÁK, *Moravské sněmování*, s. 100.

94) Cit. J. DVOŘÁK, *Moravské sněmování*, s. 100–101.

markraběte, (...) ale každopádně než by takové připojení Moravy k Čechám nařídil, musel by konzultovat s moravsko-slezskými stavy i s obyvateli Moravy a Slezska, zda s takovým připojením souhlasí.⁹⁵

Autor článku se dále ptá, co by znamenalo takové spojení Čech a Moravy. Podle jeho názoru v době, kdy všechny státy usilují o sjednocení a centralizaci – uvádí příklad Německa a Itálie –, znamená český požadavek vytvořit stát ve státě následování smutného příkladu Uherska. To by bylo velmi nešťastné, když všichni usilují naopak o jednotu, koncentraci, v době, kdy je zapotřebí jednoty institucí a vlády: „Náš státní mechanismus je už tak dosti komplikovaný na to, aby se komplikoval ještě více. Proti česko-moravsko-slezské jednotě stojí ta velká, velkolepá rakouská jako vyšší princip.“⁹⁶ Potřebu jednoty zdůvodňuje také nebezpečím, které hrozí z východu.

Autor článku dále vyvrací obavy z germanizace – Čechům prý nehrozí nebezpečí jako jiným národnostem v Dánsku nebo v Maďarsku, kde se početně malé národy snaží prosadit na úkory jiných. Pryč jsou i časy Josefa II., který germanizoval v úsilí o unifikaci celé monarchie. Tentýž autor se k problému vrátil v článku z 15. dubna 1848.⁹⁷ Tentokrát se zaměřil na způsob argumentace druhé pražské petice: „Pokud výbor pražského měšťanstva zdůvodnil své požadavky historicky, měl zvážit, že pragmaticko-historické reminiscence se dnes těší příliš špatné pověsti, aby se staly základem pro nové budování státu. (...) Výbor pražského měšťanstva zdá se více nadšený pro staročeskou romantiku než pro potřeby přítomnosti ohledně poměru jednotlivých zemí ke společnému celku...“

O postoji německých Moravanů k postulátu spojení korunních zemí vypovídá titul dalšího článku v Moravii *Ještě slovo k úkladům o národní svébytnost Moravy*, v němž se jeho autor znovu vrací k známým a v moravském historizujícím diskurzu často opakovaným argumentům (začíná rokem 1464), aby zdůraznil svébytnost Moravy a její nezávislost na Čechách.⁹⁸

Moravia si všímala i symboliky barev. Autor následujícího úryvku

95) C. J., *Ein Wort über die Union Böhmens mit Mähren und Schlesien*, Moravia, 6. 4. 1848, s. 165.

96) C. J., *Ein Wort über die Union Böhmens*, s. 165.

97) C. J., *Über die Discussion der mährisch-böhmischen Frage*, Moravia, 15. 4. 1848.

98) A. BRANDL, *Noch ein Wort gegen das Aufgeben der nationalen Selbstständigkeit Mährens*, Moravia, 18. 4. 1848.

spojoval moravské zemské barvy, tedy červenou, modrou a zlatou, spíše s rakouskou monarchií, stejně jako černo-červenozlatou trikolouru:

Stále více se nosí černo-zlato-červená kokarda. Prapory v těchto barvách visí na řadě soukromých budov. Nelze to ale považovat za výraz touhy připojení k Německu, jak se domnívá řada slovan-
ských Moravanů; v řadě případů jde o znamení moravských repea-
listů (odpůrců moravsko-českého sjednocení). Ostatně je tato čer-
no-červenozlatá kokarda také pro Moravy velmi důležitá. Černá
a zlatá jsou barvami rakouského císařství, jemuž každý dobře smýš-
lející Moravan, který to se svou vlastní myslí vážně, musí vždy zůstat
věrný; zlatá a červená jsou ale také barvami Moravy, neboť na jejím
znaku je zlaté a červené šachovaná orlice na modrém poli a také
moravská trikolóra sestává ze zlaté, červené a modré. Bílá a červená
jsou barvami Čech. Černá, červená, zlatá jsou tudíž nikoliv pouze
německé, ale také rakousko-moravské barvy...⁹⁹

Proti administrativnímu sloučení tří korunních zemí se nejvehementněji
stavěly noviny *Neue Zeit*, vycházející v Olomouci, které se poté, co jej-
ich redakci převzal po Ignáci Hanušovi v dubnu – od sedmého čísla –
1848 Andreas Jeitteles, staly hlavní tribunou německého nacionalismu
na Moravě v polovině 19. století a hlasatelem ideje všenněmeckého sjed-
nocení. Také ony se odvolávaly na symboliku barev a zemských znaků:
„Už několik dní nevisí z věže naší radnice pouze německá vlajka; proti
ní, ve stejné výšce se třepotá moravská orlice v modrém poli ohraniče-
ným rakouskými barvami. Je to symbol našeho smýšlení a vztahu k na-
ším třem vlastem: Moravě, Rakousku, Německu.“¹⁰⁰

Další z redaktorů *Neue Zeit* Georg Ohm-Januschowsky si v emotiv-
ně laděném příspěvku nazvaném prostě *Skici z alba dnešních dnů* klade
otázku, co říci o Čechách, a odpovídá, že každého vlastence musí zra-
ňovat pohled na „tuto perlu v německé koruně“. Konstatuje, že v době,
kdy Rakousko volá své národy, aby se sjednotily pod německým pra-
porem, zaznívá hlas „Raději rusky, než německy!“. Obviňuje Čechy
z toho, že po vzoru maďarizace v Uhrách chtějí z Čech a Moravy
vykořenit prvek, který si vypěstovali už staří Přemyslovci, tedy prvek
německý, a tím se odcizit rakouskému státu. Naproti tomu vyzdvihuje
postoj Moravy, podle něj konzervativní Moravy, která chová sympatie

99) (F-f), Moravia, 13. 4. 1848, s. 179.

100) Cit. *Neue Zeit*, 29. 4. 1848.

k německému pokroku, pro rakousko-německý svazek a proti spojení rakousko-ruskému. Doprovází to patetickým zvoláním:

Moravo! Má šlechtná vlasti – sláva tobě! Jsi ryzí, jsi věrná. Odmítáš zabodnout dýku odloučení do prsou Austrie, neboť tato prsa se obnažila, aby nám všem nabídla mléko svobody. Hrdě jsi odmítla českou kuratelu. Jsi dospělá. (...) Německý prapor vlaje na tvých radnicích, na tvých věžích, na tvých vysokých školách, během slavností, abys ukázala, že se v den osvobození tvoje síla nerozlučně spojila ve svazek manželský se silou Rakouska. Zlatý svatební den našich dějin!¹⁰¹

Hlavním mluvčím nadnárodního moravského zemského patriotismu se na sněmu stal Peter Chlumecky: „Není spojeno s postavením pánů stavů a není také jejich úlohou, aby vynášeli a rozvíjeli otázky národnosti; není žádného panujícího náboženství, není žádné panující politiky, není také žádné panující národnosti, neboť my jsme národem smíšeným, v němž oba kmeny jsou stejně oprávněny, vždyť slovanští Moravané k německým tvoří poměr tři k jednomu.“ Proto žádá, aby byl sněmu předložen návrh: „Vyslovena buď rovnost moravského (českého) jazyka s německým v církvi a škole, v úřadě a při soudech.“¹⁰²

Tlumočníkem tohoto proudu moravské politiky, jehož výrazným představitelem byl právě Chlumecky a okolo nějž se sdružovala především moravská šlechta a zemsky smýšlející inteligence, se stal list *Politisches Wochenblatt*. Byl založen z podnětu osobností, které se o něco později sdružily ve spolku *Verein zur Beforderung politischer Bildung*, ustaveném 7. května 1848 v Brně. V čele tohoto spolku stanul Eugen Schlemlein, dalšími členy byli vedle Petra Chlumeckého například Otto Hingenau, Alois Pražák, hrabě Egbert Belcredi, Christian d'Elvert, Alois Kallina, Albin Heinrich nebo Adolph Poche.¹⁰³

V *Politisches Wochenblatt* se postupně zrcadlí základní témata, jimiž žila veřejnost v revolučním roce 1848. Tím prvním byla otázka konstituce (věnovalo se jí hned první číslo listu) a občanských svobod. To představovalo pro jednotlivce sdružené kolem tohoto periodika klíčové téma.

101) Cit. OHM-JANUSCHOWSKY, *Skizzen aus dem Album unserer Tage*, Neue Zeit, 20. 5. 1848.

102) Cit. J. DVOŘÁK, *Moravské sněmování*, s. 108.

103) K *Politisches Wochenblatt* viz Pavel CIBULKA, *Politisches Wochenblatt – mluvčí moravské šlechty v roce 1848*, *Moderní dějiny* 14, 2006, s. 289–307.

Konzervativní liberálové usilovali o nalezení rovnováhy mezi centrální mocí a jednotlivými „provinciemi“. Podle nich by říšská a zemská ústava měly zůstat odděleny.¹⁰⁴

Postupně však do obecného diskurzu pronikala problematika národnostní. Jedním z hlavních příznaků byly barvy, jež se objevovaly nejprve na kokardách a později i na vlajkách. Bílou barvu symbolizující konstituci a svobodu nahradily národní barvy – červeno-bílá česká a černo-červeno-zlatá německá. Zaznamenal to i Politisches Wochenblatt, konkrétně Peter Chlumecky v textu *Böhmen und Mähren*: „Velká sláva 14., 15. a 16. března, o něco později bratřily se všechny národy a spojovala je bílá kokarda – ale ještě tu nebyl duben, a už byl bílý, tak významů plný paprsek, bez důvodu, dokonce bez jakékoliv pochopitelné záminky, zlomen prizmatem národností a nezaujatý pozorovatel se mohl jen udiveně popásat na nádhře bílo-červené, černo-červeně-zlaté, bílo-červeně-zelené. Na otázku přeměny státu, na nejdůležitější pojem se pozapomnělo, jednotlivé kmeny se draly svévolně do popředí.“¹⁰⁵

Citovaná slova slouží Chlumeckému jako východisko k zásadní úvaze o aktuální národnostní otázce a státoprávním uspořádání ve střední Evropě. Nově vzniklou situaci vnímá především jako hrozbu pro existenci rakouské monarchie. Její poslání vidí v tom, že pod jednou korouhví sjednocuje různé národnosti a při tom zohledňuje jejich individuální oprávnění, dodává, že však potřebuje zákonodárnou reorganizaci. Jedno z největších nebezpečí spatřuje v požadavku státoprávního spojení zemí České koruny. Také Chlumecky přirovnává nároky Čech na Moravu k vazalskému poměru („je to, jako by feudál troubením svolával své vazaly“). Zdůrazňuje, že Moravané, ať německé nebo „slovanské“ národnosti, nemají Čechy rádi: „Němečtí stejně jako slovanští obyvatelé Moravy své západní sousedy nemilují; se jménem Čech se nikdo z nich nemazlí; nově ustanovení členové stavů se slavnostně ohradili proti takovému spojení, které slibuje pouze zánik moravského zemského sněmu.“ Chlumecky nechce, aby se Morava stala „Irskem Českého království“, odmítá, aby na úkor Rakouska vznikaly státy jako Polsko, Itálie nebo Uhersko, aby se střední Evropa stala provincií velkého Německa nebo Ruska.¹⁰⁶

104) Viz například stať Otto HINGENAU, *Zur Verfassungsfrage I.*, Politisches Wochenblatt 1848, s. 3–4.

105) Cit. Peter CHLUMECKY, *Böhmen und Mähren*, Politisches Wochenblatt 1848, s. 5.

106) Peter CHLUMECKY, *Böhmen und Mähren*, Politisches Wochenblatt 1848, s. 6.

K česko-moravské otázce se na stránkách *Politisches Wochenblatt* vyjádřil také Chlumeckého kolega z redakce listů Hingenau. Slovan a Němce považuje za „dva kmeny jednoho národa“, dvě části konstituční říše. Uznává, že Čechy a Morava byly dříve spojeny, a do té míry je nárok Čech legitimní, ale zároveň upozorňuje, že Morava byla v minulosti samostatnou zemí a postupem času byla v rámci Rakouska postavena na roveň Čechám. Morava se podle něj nesmí stát vedlejší českou provincií a byla chyba, že se Češi Moravanů nejprve nezeptali.¹⁰⁷

V dalším ze svých článků píše Hingenau o „terorismu české oligarchie“ a přimlouvá se za spolupráci Slovanů a Němců na Moravě a přimknutí k císařskému domu a znovu při tom uplatňuje symboliku barev a vlajek. Moravané by se podle něj neměli shromažďovat pod německým praporem, protože ten je pro ně praporem minority. Jediný prapor, který mají moravští Němci i Slované následovat, je prapor s červeno-zlatou barvou, barvou Moravy. A volá pateticky: „Červená a zlatá, sbratření Moravané, to je vaše vlajka! Červená jako oheň vlasteneckého zápalu, zlatá jako symbol nezlomné věrnosti císaři, sbratřeného Rakouska – to jsou harmonické barvy...“¹⁰⁸

Na stránkách *Politisches Wochenblatt* promlouvá moravský patriotismus velmi silně. Nescházejí v něm proto ani pokusy o nalezení svébytných rysů Moravy. O jeden z nich se pokusil C. J. Schmidt:

Jak malá je zem, kde jsem se narodil (o něco málo menší než Belgie, ale větší než Toskánsko), ale přece je zemí, na kterou má její panovník právo být hrdý; neboť v úzkých hranicích žije zdravý, silný duch, čilá mysl a cit pro právo a pořádek (vlastnosti, kterými se nemůže pochlubit každý národ) a ke všemu ještě píše a činorodost, které každé z ještě menších místeček kráší svými výtvary.¹⁰⁹

Příspěvatelé do *Politisches Wochenblatt* vyzdvihovali Moravu jako baštu rakušanství, jako například pisatel „od Svitavy“: „Morava je hrdá na svou věrnost – v bouři odstředivých národností zaznívá její volání: ‚Rakousko nade vše‘ (...). Zkrátka, byla to Morava, kdo objevil

107) HINGENAU, *Auch ein Wort in der böhmisch-mährischen Frage*, *Politisches Wochenblatt* 1848, s. 15–16.

108) Cit. *Politisches Wochenblatt* 1848, s. 22.

109) Cit. C. J. SCHMIDT, *Zur Erläuterung des zweiten Punktes der von den Bewohnern Prags an den Kaiser gebrachten Petition*, Moravia 1848, s. 76.

rakouskou národnost, a drží se pevně jako železo svého nálezu, s neochvějnou důsledností, s ortodoxní vírou.¹¹⁰

Ostatně fenomén rakušanství a rakouského státního patriotismu se nejvíce rozebíral právě na stránkách *Politisches Wochenblatt*. V článku nazvaném příznačně „Má se Rakousko rozpadnout?“ se touto otázkou zabýval Hingenau. Zdůrazňuje především, že zůstat „Rakušanem“ neznamená zákonitě ohrozit svoji svobodu. Odvolává se při tom na Palackého, že kdyby nebylo Rakouska, muselo by se vytvořit. Je přesvědčen, že pro Rakousko je nemožné vytvořit centralizovaný stát, jakým je například Francie. Ptá se zároveň, proč by si právě a jenom Německo mělo činit monopol na svobodu. Věřící, že Rakousko může být „Spojenými státy východní střední Evropy“. Končí zvoláním: „A němečtí Rakušané ještě kolísají? Ti, na nichž vše závisí, aby Rakousko nezaniklo ve slovanských zemích, ale stalo se evropskou severní Amerikou!“¹¹¹

O patriotismu pojednala i Moravia v článku *Vlastenecké úvahy*: „Existují pouze dva svazky, jež mohou jednotlivce a národy spojit do celku státního společenství; fyzický, totiž ten, v němž jde o vůli a moc jednotlivců, a morální, jenž žije v každém občanovi a díky němuž se cítí být součástí celku a k jehož prospěchu a rozkvětu přispívá. V osvětleném státním životě se tak střetává egoismus s patriotismem, pouze ten posledně jmenovaný však je možný!“¹¹²

110) Cit. Moravia 1848, s. 121.

111) O. B. HINGENAU, *Soll Oesterreich zerfallen?*, Moravia 1848, s. 235–239.

112) Cit. B., *Patriotische Gedanken*, Moravia 1848, s. 445.

FRANKFURTSKÝ PARLAMENT A VZEPĚTÍ NACIONALISMU

Co nejvíce přispělo k intenzifikaci německého národního vědomí, bylo svolání německého národního shromáždění do Frankfurtu, později volby do něj a jeho jednání. Jeho prostřednictvím se německé obyvatelstvo českých zemí nadchlo pro velkoněmeckou myšlenku. Otázka voleb do Frankfurtu narušila jednotu z jara 1848, kdy revoluční nadšení zastínilo národnostní protiklady mezi představiteli českého a německého měšťanstva. Od svolání frankfurtského parlamentu však platilo, že každé vzednutí nacionálních vášní u jedné z národností vyvolalo reakci na druhé straně. Spirálu národnostního antagonismu se již nedařilo zastavit, nanejvýš zmírňovat.

Moravský sněm jednal o volbách do německého parlamentu 26. dubna 1848. Velký sněmovní výbor se už 18. dubna obrátil se žádostí na ministra vnitřních záležitostí, aby na něm vymohl zastavení voleb, dokud o této věci nerozhodne moravský zemský sněm. Zároveň výbor zaslal ministerstvu vnitra otázku, jaká je kompetence německého parlamentu a jak chce ministerstvo upravit poměr celého mocnářství k německému parlamentu. Zpravodaj sněmovního výboru, Josef Georg von Stella, uvedl, že ministerstvo vnitra nařídilo, aby se volby do německého parlamentu vykonaly, a konstatoval, že to musí „naplnit každého vlastence rakouského smutnou předtuchou o budoucnosti vlasti, o níž chce tento tajuplný parlament rozhodovat“. Zároveň dodal, že „členové sněmovního výboru chovají v této příčině nejhorší obavy o svrchovanost mocnářství“.¹¹³ Doporučoval, aby moravské stavy odepřely zastoupení v německém parlamentu, a nevstoupily tak do nově se tvořícího německého spolku. Podle Stelly by to pro Moravu i celou rakouskou monarchii

113) Cit. J. DVOŘÁK, *Moravské sněmování*, s. 114.

znamenal pouze nevýhody. Především tu, že centrální moc v takovém Německu bude velmi slabá a navíc padnou celní hranice a Rakousko zaplaví cizí řemeslné výrobky. Znamenalo by to i hrozbu pro menší národnosti rakouské monarchie, zmínil se při tom konkrétně o slovanském živlu. Žádný dobře smýšlející Rakušan si podle Stelly nepřeje republiku, chce zůstat věrný svému panovníkovi, pod ochranou konstituce. Německo by navíc oloupilo Rakousko o nejlepší muže, kteří by citelně scházeli na domácím říšském sněmu.

Sněmovní výbor nakonec předložil sněmu následující návrh. Sněm se měl ohradit proti spojení Moravského markrabství s novým německým spolkem a zároveň požádat ministerstvo vnitra, vedené Franzem Pillersdorfem, aby se volby do německého parlamentu na Moravě neuskutečnily, zejména proto, že by způsobily velké pozdvižení u slovanského obyvatelstva, které je považuje za ohrožení své národnosti.

O zprávě i návrhu se na sněmu znovu rozproudila bouřlivá rozprava. Se zásadním příspěvkem vystoupil Friedrich von Schell. Ptal se, zda je frankfurtské parlamentní shromáždění ústavodárné, nebo pouze poradní. Je-li pouze poradní, proč je tak velké, a je-li ústavodárné, ptal se svých kolegů poslanců, co v něm dokáží prosadit poslanci za Rakousko. Nadto budou podle Schella vnitřní potřeby Rakouska německému sněmu zcela cizí. Obává se, že shromáždění otevře dveře anarchii a s ní republikánským a komunistickým vlivům. Rakousko by jim podle něj mělo hned zpočátku odolat. Je sice národnostně mnohotvárné, ale spojuje je láska k císaři a společné vlasti. Moravský sněm by se měl proti nárokům německého shromáždění postavit stejně vehementně, jako v případě žádosti o sloučení Čech, Moravy a Slezska.¹¹⁴

V podobném duchu se vyjádřil rytíř Josef Laminet. Podle něj chtějí obyvatelé habsburského soustátí zůstat Rakušany, a nikoliv tvořit součást Německa: „Staletí žily národové Rakouska v míru vedle sebe, jako děti hrající si na písku, jako bratři. Rozhodnutím připojit je k Německu zasadili bychom ránu do srdce Rakouska, roztrhali náš spolkový prapor.“ Rozhodně se postavil proti vyslání poslanců do Frankfurtu a zdůvodnil to mimo jiné i tím, že nelze mít dva císaře, jednoho ve Frankfurtu a jednoho ve Vídni, že frankfurtský sněm nebude nikomu odpovědný a může se usnést na čemkoliv, například připravit Rakousko o některou z jeho částí. Emfaticky se proto obrátil ke svým kolegům poslancům:

114) Příloha Brüner Zeitung 1848, č. 122, sněmovní sezení 26. 4. 1848.

Pánové! Dějiny pojmenovaly naši vlast jako Rakousko, jsme obranou zdi civilizace, jsme nositeli civilizace na východ a jihovýchod (...). Toto světově historické poslání můžeme naplnit jen tehdy, když zůstaneme jednotní, samostatní, plně nezávislí. Naše spása, spása Rakouska je v sázce! Svornost všech národů, svobodných ode všech cizích vlivů pod praporem našeho císaře – to je paladium naší budoucnosti! Zůstaňme národy Rakouska – Maďaři, Slované, Němci i Italové, spojme silně ruce jako bratři a utvořme těsný kruh kolem našeho císaře, a tyto neprostopupné zdi nepodlehnu náporu časů – ať už přijde z východu, západu, severu nebo jihu.¹¹⁵

Podle hraběte Wilhelma Hompesche-Bollheima by se mělo Rakousko nejprve samo konsolidovat, než si zadá se sousedy. Rovněž on se obával republikánských a komunistických tendencí, jež mají svůj původ v Paříži a Miláně, ale ozývají se denně i v Německu. Rakousko se v Německu může snadno proměnit v hrací míč navzájem soupeřících stran. Postuloval, aby Moravané zůstali Moravany a nezadali si ani s českým pražským klubem, ani s frankfurtskými „Deutschtümlery“ a zůstali věrni pouze císaři Ferdinandovi jako svému nejvyššímu pánovi.

Stanovisko sněmovního výboru podpořil rovněž Peter Chlumecky. Vyslovil nutnost zachování Rakouska jako hradby proti dobovačným snahám Východu. I on se při tom odvolával na „známého historika“ a jeho slova, že Rakousko by mělo být utvořeno, kdyby ho nebylo. Nebránil se ale vykonání voleb, „lid“ se měl jejich prostřednictvím sám vyjádřit. Ovšem byl přesvědčen, že moravský lid se vysloví proti spojení s německým spolkovým státem. Navrhl zároveň, aby sněm vyslovil protest proti možnému rozplynutí Rakouska v Německu.¹¹⁶

Zcela jinak argumentoval Albert Neuwall. Podle něj připojení k Německu neoslabí Rakousko, naopak posílí. Ve spojení s Německem bude dostatečně silné proti republikánským a komunistickým tendencím Západu, stejně jako absolutistickým Východu. Rakousko a Morava nadto byly odedávna spojeny s Německem a nikdo nebyl germanizován. Rakousko se tím nevzdá suverenity, pouze se některé kompetence přesunou na frankfurtský parlament.¹¹⁷

Rozhodně se proti zprávě sněmovního výboru postavil Leopold Neuwall. Protestoval proti slovům „tajuplný parlament“, která použil

115) Příloha Brüner Zeitung 1848, č. 124, sněmovní sezení 26. 4. 1848.

116) Příloha Brüner Zeitung 1848, č. 124, sněmovní sezení 26. 4. 1848.

117) Příloha Brüner Zeitung 1848, č. 125, sněmovní sezení 26. 4. 1848.

zpravodaj sněmovního výboru Stella. Neuwall vyvracel obavy z dvojvládní, neboť nebude zvolen další císař, pouze spolkový prezident. Podle jeho názoru nehrozí Německu republika, pokud se spojí s Rakouskem; bez Rakouska je však republika v Německu možná, ne-li pravděpodobná. Sám navrhl volební manifest následujícího znění:

Spoluobčané! Nastala chvíle, kdy u nás nastaly volby do německého parlamentu ve Frankfurtu. Protože Moravské markrabství od nepaměti náleží k Německu, má jeho obyvatelstvo právo, německé stejně jako slovanské, zvolit v této zemi určitý počet poslanců a vyslat je. Na jedné straně spojení s našimi maďarskými bratry pod jedním panovníkem úzce a nerozlučně, musíme na druhé straně pevně a věle se přimknout k našim početným bratřím v Německu; jen tak budeme moci vzdorovat každé hrozbě a každému útoku, ať už přijde z Francie nebo Ruska... Jste nejprve Rakušany, pak Němci.¹¹⁸

Za volby do Frankfurtu se přimlouval i Alois von Baratta, s tím, že Morava nemůže zůstat stranou, když se v ostatních zemích volí. Je třeba zůstat Moravany i Rakušany, ale ze strany Německa se není čeho obávat, naopak se tím mohou znásobit rakouské síly. Egbert Belcredi zase zdůraznil, že pokud se někdo účastní nějakého ústavodárného shromáždění, nepodrobuje se tím jeho většině; proto se vyslovil pro vykonání voleb a podal v tomto duchu i návrh. Ten byl zamítnut. Nakonec byl přijat návrh, jež podali hrabě Stockau a kníže Salm – aby o vykonání voleb rozhodl až nový moravský sněm.¹¹⁹

Diskuze o volbách se odehrávaly po celé Moravě, občas je provázely nenásilné konflikty. O volební agitaci se starali zejména studenti, kteří poučovali venkovské obyvatelstvo o významu konstituce, o zrušení poddanství, o nutnosti sjednocení s Německem, nebo naopak o nezbytnosti spojení Moravy s Čechami. Na Moravě nebyl odpor proti volbám do Frankfurtu tak silný jako v Čechách. Česko-německé rozmlíšky, různí emisaři nebo agitující studenti, tisk, letáky, brožury – to všechno způsobovalo, že Moravané začali intenzivněji uvažovat o vlastní totožnosti. Ve Vídni i na ostatních místech rakouských i českých zemí se začaly vyvěšovat černo-červeno-žluté prapory a tato trikolora vytlačovala nejen

118) Příloha Brüner Zeitung 1848, č. 125, sněmovní sezení 26. 4. 1848.

119) Viz J. DVOŘÁK, *Moravské sněmování*, s. 117–124.

tradiční černo-žluté barvy rakouské, ale také bílou barvu symbolizující svobodu. Volby do frankfurtského parlamentu byly na Moravě vyhlášeny 20. dubna a vypsány na 24. a 28. května. Středisky německé agitace ve prospěch voleb do Frankfurtu byly na Moravě obě metropole – Brno a Olomouc, zejména spolky Leseverein a Konstitution a zásluhou radikálních německých studentů také olomoucká univerzita.¹²⁰

V otázce připojení Moravy k velkému Německu a s ní spojených voleb do frankfurtského parlamentu převážily na Moravě tři základní postoje: nacionálně český, nacionálně německý a prorakouský, který se k postulátu sjednocení všech německých zemí stavěl zdrženlivě a naproti tomu zdůrazňoval celistvost rakouské monarchie. Prorakousky smýšlející obyvatelé Moravy, především aristokraté a část měšťanstva, viděli přirozené centrum politického života ve Vídni a odmítali snahy po zapojení do velkoněmeckého sjednocování, neboť se obávali následného politického oslabení rakouského státu. Spíše druhořadou úlohu při tom hrály obavy z příliš těsného spojení s Německem, zejména ze zrušení celní hranice mezi Rakouskem a státy Německého celního spolku.¹²¹

V podstatě neutrální, tedy spíše prorakouské stanovisko obhajoval Politisches Wochenblatt a odvolával se při tom na programové články otištěné v prvním čísle listu z 13. dubna 1848. Přesto otiskl příspěvek, který volal po německém sjednocení:

Budme tedy: jedni a úplně jedni! se s námi sbratřeným Německem, ke svobodě dozrálým celým Německem! (...) Morava má své letité poslání: být věrným strážcem hranic Německa, a je to právě Německo, tedy spolek, který jí nejušlechtilější a největší dobro nabídnout může. (...) Neuzavřela zvláštní spolek, který jí chtěli nadekretovat horkokrevní Češi, a nadějme se, že také Čechy správně ocení své vlastní zájmy a ze skutečné lásky ke svobodě se vzdají svých separatistických choutek...¹²²

Redakce Politisches Wochenblatt však doprovodila tento článek vlastním komentářem („Anmerkung der Redaction“), v němž objasňovala

120) Robert MARŠAN, *Čechové a Němci r. 1848 a boj o Frankfurt*, Praha 1898.

121) Viz Pavel CIBULKA, *Postoj českých a německých politiků k ústavnímu vývoji na Moravě a v habsburské monarchii v letech 1848–1918 (Podíl – recepce – alternativy)*, in: Karel Malý – Ladislav Soukup (edd.), *Vývoj české ústavnosti v letech 1618–1918*, Praha 2006, s. 233.

122) Cit. F. B., *Mahnworte nach vielen Seiten*, Politisches Wochenblatt 1848, s. 31–32.

a dále rozvíjela své stanovisko. Ztotožnila se přitom pouze s některými tvrzeními obsaženými ve zmiňovaném článku. Odkázala zároveň na své první číslo, v němž vyslovila touhu po silném, federativním Rakousku, které bude brát zřetel na zvláštnosti jednotlivých zemí. Spolek s Německem nevyloučila, podmínila ho však postulátem zachování integrity Rakousku.¹²³

Zásadní nesouhlas s integrací Rakouska a Německa vyslovil Politisches Wochenblatt v *Otevřeném dopisu v otázce: Německo nebo Rakousko*, datovaném k 21. dubnu 1848: „Kdyby pánové, kteří kážou vstoupení Rakouska do Německa, poznali rakouské provincie, kdyby nedbali teoreticko-fantastických deklamačních stanovisek etnografických národních sympatií a vzali v úvahu praktickou geografickou situaci ve světě, nutně by sami zjistili, že veškeré jejich snažení pochází ze škol, z teorie, krasořečnění a je uskutečnitelné pouze na papíře!“¹²⁴ Článek se odvolává na přirozenost Rakouska a jeho obyvatelstva a končí provoláním, v němž varuje před důsledky sjednocení, konkrétně obyvatele Vídně: „Videňané! (...) Myslete na vaše řemesla, na váš obchod, na váš Dunaj, na tisíce a tisíce obchodníků a váš každodenní kvetoucí styk s provinciemi; pomněte, že budete tím, kým jste, jen pokud zůstane Rakousko!“ K tomu dodává, že sjednocení s Německem učiní z Vídně provinční město a ponechá „bratry“ v Čechách, na Moravě, Ilýrii a Štýrsku napospas panslavismu. Vyzývá je proto, aby zanechali této poetické ideje a raději přispěli k posílení konstitučního Rakouska.

Konzervativně-liberální kruhy sdružené kolem novin Politisches Wochenblatt se tedy v zásadě nebránily sblížení Rakouska a Německa, nechtěly však naprostou integraci obou zemí, nýbrž zachování celistvosti a svébytnosti Rakouska a jeho spojení s Německem spíše na jisté federativní bázi. Příspěvatelé Politisches Wochenblatt byli přesvědčeni, že rakouský říšský sněm by se neměl vzdávat své působnosti ve prospěch frankfurtského parlamentu.¹²⁵ Bránili se rovněž rozsáhlejší centralizaci a vyslovovali se pro zachování svébytnosti a zemských ústav jednotlivých zemí monarchie („Provinzen“), stejně jako obecní samosprávy. Vystihl to například Otto Hingenau v článku o poměru zemí k říšské

123) Cit. *Anmerkung der Redaction*, Politisches Wochenblatt 1848, s. 34–35.

124) Cit. O. B. HINGENAU, *An Wien! Offenes Sendschreiben in der Frage: Deutschland oder Oesterreich*, Politisches Wochenblatt, 1848, s. 60.

125) Jako například v článku *Der mährische Landtag, seine Reform und sein Wirken*, Politisches Wochenblatt 1848, s. 125–126.

ústavě. Odvolával se při tom na příklad Spojených států amerických. V ústavní otázce nakonec postuloval, aby říšská ústava obsahovala pouze obecné body, které by nekolidovaly se zvláštními zájmy jednotlivých zemí. Každá část monarchie by měla vlastní zemskou ústavu. Správa by pak neměla být ani říšská, ani zemská, ale pokud možno co nejdříve založena na obecní ústavě, pouze ty vyšší otázky by se přenechaly zemím a nejvyšší by byly centralizovány na říšské úrovni.¹²⁶

Již 20. března žádal přistoupení Rakouska k Německu olomoucký magistrát přípisem k císaři a velkoněmeckou ideu podpořila i většina profesorů olomoucké univerzity. Jeden z nich – Adolf Ficker – publikoval v listu *Neue Zeit* zásadní rozklad, v němž dokazoval, že Německo i rakouské země vzkvétaly tehdy, když byly spjaty pevnými pouty, a naopak upadaly v dobách, kdy byly navzájem odloučeny. Politická existence Rakouska byla podle něj vázána na udržení německé říše a na vzájemné propojení obou státních útvarů. Spojením svých zemí s Německem nepřestane být Rakousko samostatnou státní jednotkou, neboť její politické středisko zůstane ve Vídni.¹²⁷

Olomoucký deník *Neue Zeit* se stal na Moravě tribunou nacionálně smýšlejícího německého měšťanstva. Jednu ze zásadních úvah na téma německého sjednocení přinesl v článku *Má se Rakousko připojit k Německu, nebo ne, a byla by tímto připojením ohrožena česká národnost?*, publikovaném 3. května 1848. Vyslovuje se v něm proti jakémukoliv partikularismu i proti těm, kdo se brání sjednocení Rakouska a Německa. Na mysl má hlavně obyvatele české národnosti z Čech. Argumentuje tím, že české země byly v minulosti vždy úzce spojené s německou říší a Češi byli účastní říšských událostí, a dokonce i svůj znak, českého lva, získali Češi od svého lenního pána. Připomíná i vliv německé reformace na české země. Díky příslušnosti k německému světu získávaly české země podle autora rozhodující kulturní impulzy, bez nichž by česká kultura ani vzdělání nedosáhly takové úrovně jako dnes. Německé liberální smýšlení autora se projevuje v hodnocení období po roce 1620. Čechy tehdy ztratily svobodu, když je na Bílé hoře pokořily kanony Ligy, které znamenaly pohřební píseň české svobody. Po třicetileté válce se prohloubil jejich duchovní i politický úpadek pod vládou jezuisticko-absolutistického

126) Cit. O. B. HINGENAU, *Verhältnis der Provinzen zur Reichsverfassung*, Politisches Wochenblatt 1848, s. 249.

127) Viz P. CIBULKA, *Postoj českých a německých politiků k ústavnímu vývoji na Moravě a v habsburské monarchii v letech 1848–1918*, s. 533–534.

principu, jehož posledním nositelem byl Metternich. Autor zdůrazňuje, že Německo na tom nenese žádnou vinu. Naopak, jeho kosmopolitní duch vítal postupné ožívování českého národního života. Upozorňuje, že Čechy samy o sobě by byly stěží druhořadou mocností a neměly by v Evropě žádnou váhu. Teprve společně s Rakouskem a Německem se Češi mohou dočkat rozkvětu a rozvoje. Neboť žádný jiný národ není podle autora tak ohleduplný k jiným národnostem jako právě Němci – to je jedna z největších ctností, která je zdobí. Hrozbu pro českou národnost by naproti tomu znamenalo připojení k Francii nebo Rusku. Následuje patetický závěr:

Každý Němec ví, že hruď každého správného Čecha je naplněna touhou po svobodě, listové jejich dějin podávají o tom znamenité svědectví; proto jim rádi podáváme ruku ke spojení. Čechy zůstanou duchovně i politicky spojené s národem, na jehož vysokých školách utvářeli svého ducha muži, kteří pokládali základní stavební kámen nové české literatury, věhlasný triumvirát Palacký, Šafařík a Kollár. (...) Německo se v krátkém čase stane první světovou velmocí a ohniskem evropské inteligence. (...) Proto voláme z celého srdce: „Připojit Rakousko (včetně Čech) k Německu na věčné časy!“¹²⁸

Neue Zeit přinášela články různých autorů s argumenty ve prospěch velkoněmeckého sjednocování i úvahy o fenoménu národa. Johann Gottlieb Schimko z Olomouce psal do Neue Zeit na pokračování série fejetonů nazvanou „Politické krédo“.¹²⁹ V části *Národnosti a zahraniční politika* zpochybňuje jazyk jako konstitutivní rys národnosti. Argumentuje například tím, že jeden z největších německých panovníků, Fridrich II. Veliký, dával přednost francouzštině. Trvání na jazyku je podle něj separatismem, který nutně směřuje k občanské válce. Rozhodující pro utváření národnosti je vztah k zemi a právu, které musí ochraňovat nějaká moc. Obává se zejména růstu moci Ruska a vůbec slovanského prvku. Je přesvědčen, že malé národy se nutně musí rozplynout ve velkých: „Lidský sestává rod z jednotlivých rodin, pak z malých národních kmenů; čím vyšší civilizační úroveň, tím víc se menší národy roztaví do velkých. Tak je to záměrem přírody. Dochází k tomu, aniž by někdo chtěl utlačovat

128) Theodor Pr..., *Soll sich Oesterreich an Deutschland anschließen oder nicht, und wäre durch den Anschluß die böhmische Nationalität gefährdet?*, Neue Zeit, 3. 5. 1848.

129) Vyšlo i samostatně jako Ján Theofil ŠIMKO, *Politisches Glaubensbekenntniss*, Olmütz 1848.

jiný národ, což není ani nutné, ani moudré, ani oprávněné; stačí se pouze přizpůsobit přírodním zákonitostem.¹³⁰

Dalším závažným textem přispěl do *Neue Zeit* profesor přirozeného a trestního práva na olomoucké univerzitě Franz Weiss, rodák ze Šternberka, v článku *Porozumění úloze německého parlamentu*.¹³¹ Rozvedl v něm vlastní představu o podobě a fungování budoucího německého státu. Weiss navrhoval vytvořit ze zemí náležejících k Německu „bezpečnostní a právní svaz“ (Sicherheits- und Rechtsbund), v němž bude mít zákonodárnou moc německý parlament, dozorčí moc cestující komisaři, výkonnou trvale zasedající senát. Hlavním cílem německého spolkového státu měla být obrana proti vnějšímu nepříteli, zajišťování konstitučních svobod, měla však zůstat zachována politická samostatnost jednotlivých států i jazyková i kulturní svébytnost jednotlivých národností.¹³²

V souvislosti s otázkou německého sjednocování se znovu vyzdvihovala specifika Moravy. Ohm-Januschowsky na stránkách *Neue Zeit* zdůraznil, že Moravané dali obesláním frankfurtského parlamentu najevo své smýšlení: „Moravský národ dal svou vůli jasně najevo, když vyslal své zástupce do Frankfurtu; je to praktický národ, rozumí požadavkům ducha doby a dává přednost pokroku prostřednictvím připojení k Německu, a nikoliv sňatku s Českou korunou, středověké romantice slovanské říše a s tím spojenému reakcionářskému zpátečnictví. (...) Takoví Čechomoravané se zjevně provinili na národní svrchovanosti Moravy, lid jednu jejich svévůli odsoudí.“¹³³

Naproti tomu jiní si všímali, že Morava je v tomto ohledu poněkud bezradná či pasivní. Jako například J. Machanek: „Itálie, Uhry, Čechy a Tyrolsko svou roztržku s rezidencí otevřeně vyhlásili a bojují bez masky na straně jejich protivníků. (...) Ostatní provincie následují jistý druh ozbrojené neutrality, to znamená, že se zdržují jakéhokoliv vměšování a tvrdí, že si nepřejí nic jiného než všeobecnou rakouskou svobodu. (...) Morava vůbec neví, kde spočívá její hlava.“ Uvědomuje si, že jednotlivé země se mohou oddělovat, nikoliv však národnosti. Ty jsou natolik promíšeny a provázány, že hnutí jednoho nutně překáží tomu druhému. To vše ho vede ke kritice dobového postulátu suverenity:

130) *Neue Zeit*, 6. 5. 1848.

131) F. WEISS, *Zur Verständigung über die Aufgabe des deutschen Parlaments*, *Neue Zeit* 24. a 27. 5. 1848.

132) Viz rovněž M. TRAPL, *Olomoucká universita v prvním (vzestupném) období revoluce roku 1848*, s. 31–32.

133) OHM-JANUSCHOWSKY, *Die Petition des Slawencongreges*, *Neue Zeit*, 20. 7. 1848.

Chci být dobrým Němcem, když nebude ohrožena suverenita Rakouska; chci být dobrým Rakušanem, jen když neutrpí suverenita Moravy; chci být dobrým Moravanem, ale Olomouc musí zůstat suverénní; jsem dobrý olomoucký měšťan, ale vlastní suverenita je mi nade vše. Tak to jsou dějiny suverenity a zároveň dějiny naší politické zralosti. Kdo na stát zapomene kvůli svému stádu, dává všanc obojí...¹³⁴

V *Neue Zeit* byly publikovány také různé proslovy a projevy politiků, kteří vyjadřovali názory blízké těmto novinám. Nemohl mezi nimi scházet ani jejich redaktor Andreas Jeitteles, profesor lékařství na olomoucké univerzitě. Byl jedním z kandidátů do Frankfurtu a při této příležitosti přednesl voličům projev, v němž vyjádřil své přesvědčení o nutnosti připojení Rakouska k Německu. Zdůvodnil to aktuálními okolnostmi. Uhry podle něj nejsou rakouskou zemí, Itálie nikdy nebyla přítelem Rakouska a v Haliči jistě brzy vypukne otevřeně nepřátelství vůči Rakousku. K Čechám – odkud pocházel – konstatoval: „(...) a Čechy – dovolte mi, abych o svých stále drahých krajanech pomlčel: Ta rána stále pálí a já ji nechci znovu otevřít.“¹³⁵ Klade si proto řečnickou otázku, co jiného Rakousku zbývá než se připojit k Německu, aby se nestalo kořistí smrtícího úderu, jež může zasadit svobodě a civilizaci Rusko. A k tomu dodává:

V Německu má Rakousko svůj přirozený opěrný bod i ukotvení; v Německu, budoucím Německu, které je předurčeno k tomu, aby řídilo dějiny světa, stejně jako je řídí už dlouho kouzlem svého slova oblasti vědy a umění, má svého nejněvnějšího soudruha. Německo Rakousko nikdy neopustí – pokud neopustí Rakousko Německo. Tím přesto nechci říci, že připojením k Německu Rakousko zanikne; neznámá to, že by se Rakousko mělo úplně zříci své důstojnosti, svého práva, své samostatnosti.¹³⁶

K otázce německého sjednocení se vyjadřovala také Moravia. Nejprve v článku *Připojení Rakouska k Německu*.¹³⁷ Autor v něm konstatuje, že počáteční německé nacionální nadšení pomalu vyprchá a místo černo-červeně-žlutých vlajek, které vévodily předchozím dvěma měsíci, vlaje

134) J. MACHANEK, *Wien und die Provinzen*, *Neue Zeit*, 1. 8. 1848.

135) Cit. *Worte des durch den Olmützer Wahlbezirk gewählten Deputirten für Frankfurt a. M. Professor Jeitteles an die Herren Wähler am 13. Mai 1848 gesprochen*, *Neue Zeit*, 17. 5. 1848.

136) Cit. *Worte des durch den Olmützer...*, *Neue Zeit*, 17. 5. 1848.

137) C. J., *Oesterreich's Anschluß an Deutschland*, *Moravia*, 9., 11. a 13. 5. 1848.

stále více černo-žlutých. Přisuzuje tuto změnu do značné míry kompromisu, který uzavřela vláda se „slovanskou stranou“ (slavische Partei). Přesto se autor domnívá, že právě v tuto chvíli, kdy opadlo počáteční slepé německé nacionální blouznění („blinde Deutschlandsschwärmerei“), by bylo vhodné uvést několik zralých argumentů ve prospěch připojení Rakouska k Německu. Vyvrací některé obavy, které u mnohých německý parlament vzbuzoval, například, že vyhlásí republiku. Je přesvědčen, že přítomnost poslanců z Rakouska parlament ještě posílila. Rakousko a Německo mají společné nepřátele. Podezřívá Francii, že chce napomoci obnově Polska. Také utěšuje Čechy, že nemusí mít z Německa strach. Naopak podezřívá Slováky, že chtějí postupně z Rakouska učinit slovanskou říši. Varuje zároveň Rakousko, aby se vrátilo ke staré politice – jako tomu bylo za Metternicha – orientované směrem na východ. Odmítá, aby zemské sněmy měly více pravomocí na úkor říšského sněmu. Hlavní důvody přimknutí Rakouska k Německu představuje v následujících větách:

Tak dlouho zůstává Rakousko odtrženo od Německa, až se bude muset podvolit maďarským požadavkům; neboť izolované Rakousko se bez Uher neobejde. Pokud by ale Rakousko zůstalo v německém státním svazku, pak by byly Uhry nuceny se o Německo opřít, a náš poměr k Rakousku, který byl dosud považován za nepřirozený, by se stal čestným, kdyby se s Uhry zacházelo jako se svébytným státem, který by se ve vlastním zájmu musel připojit k Německu.¹³⁸

V dalším pokračování článku vyzdvihuje Německo jako svobodomyslný stát, a staví jej dokonce do kontrastu k Francii: „Na rozdíl od Francie je německý národ rozhodným přítelem samosprávy po vzoru svobodných států amerických. Už čilý život všech německých zemí, množství velkých lidnatých měst v Německu nedovolí žádnou centralizaci, která hrozí jednotlivým státům.“¹³⁹ Důkladně se také vyjadřuje k případnému místu Rakouska v budoucím německém svazku a odmítá, aby Rakousku připadla výjimečná role nebo aby si vymíňovalo zvláštní postavení:

Na čem se při bližším prozkoumání zakládá nárok Rakouska – na hegemonii nebo na císařské koruně v Německu? Nejsme už mocným Rakouskem věcerejška, nýbrž státem, který je otřesen

138) Cit. C. J., *Oesterreich's Anschluss an Deutschland*, Moravia, 11. 5. 1848.

139) Cit. C. J., *Oesterreich's Anschluss an Deutschland*, Moravia, 13. 5. 1848.

v samotných svých základech, za což můžeme poděkovat Metternichovi a jeho pomocníkům – státem, který v bouřlivém spěchu musí dohnat vše, k čemu jiné země dospívaly mnoho let. Rakousko už není mocností prvního řádu. Toto tvrzení možná zní z úst vlastence arcikacířsky. Já naopak považuji za velké vlastenectví říci své vlasti pravdu, ať už je jakkoliv trpká. Za předchozího režimu, s více než 38 miliony více či méně vůle prostých strojů, bylo Rakousko bezpochyby velmocí. Ale od té doby se situace Evropy ze základu změnila. Množství obyvatelstva už neurčuje váhu toho kterého státu. (...) Z teritoriální rozlohy a moci si Rakousko nemůže nárokovat vůdčí roli v Německu.¹⁴⁰

Autor zásadně odmítá jakékoliv historizující argumenty: „Pryč se zastáralým krámem historických vzpomínek. Obávám se, že tyto historické vzpomínky Rakousku jenom škodí, vzpomínky na rakouskou vůdčí roli a kongresy let 1814 až 1847, vzpomínky na nemohoucí a sobecké císařství...“ A svůj článek zakončuje výzvou: „Tyto historické vzpomínky musí být odpykány, máme povinnost nejen vůči Polsku, ale také svatou povinnost vůči Německu, a toto odpuštění za hříchy starého Rakousko nabídlo 13. března svým německým bratrům, upřímně a otevřeně, bez jakékoli jiné tížádnosti, než spolu s nimi svorně započít stavbu nového německého státního života.“¹⁴¹

Dalšími argumenty ve prospěch Frankfurtu přispěl autor podepsaný jako „Moravan slovanského původu“. V článku nazvaném *Proč Moravané volí poslance do ústavodárného německého shromáždění ve Frankfurtu* polemizuje s Palackého listem do Frankfurtu.¹⁴² Uvádí důvody, proč Moravané budou volit. Podle něj je rozhodující, že německý parlament bude zastupitelským shromážděním, a to jako takové z principu zaručí respektování práv a zvláštností. K otázce sjednocení Rakouska s Německem uvádí: „Přejeme si rovněž, jako pan Palacký, jednotné, silné Rakousko; chceme ale jeho jednotu a sílu prosadit prostřednictvím vřelého spojení s Německem a obeslání Frankfurtského parlamentu; ale tak, abychom v srdci monarchie nezpůsobili rozkol mezi jeho

140) Cit. C. J., *Oesterreich's Anschluss an Deutschland*, Moravia, 13. 5. 1848.

141) Cit. C. J., *Oesterreich's Anschluss an Deutschland*, Moravia, 13. 5. 1848.

142) Ein Mährer slawischen Stammes, *Warum wählte Mähren Abgeordnete zur constituirenden deutschen Versammlung in Frankfurt? Als Entgegnung auf den Brief des Herrn Palacký an den Fünfziger-Ausschuß in Frankfurt*, Moravia, 18. 5. 1848. Podobná argumentace se objevuje i v dalším článku: C. J., *Ein Wort an die österreichischen Patrioten*, Moravia, 20. 5. 1848.

německým a slovanským obyvatelstvem, který by nutně vedl k občanské válce...“

„Moravan slovanského původu“ vyčítá Palackému, že sice horuje pro silné Rakousko, ale zároveň svolává do Prahy slovanský sjezd. A dále obviňuje takzvanou „Čechenpartei“, že od počátku využívá vyvalstálých protikladů, podněcuje k pobuřování, že je jí dobrý každý prostředek, aby dosáhla svého cíle.“ Připisuje Čechům nacionální egoismus a touhu po vládnutí – přirovnává jejich cíle k absolutismu a jezuitismu, neboť hájí pouze své partikulární zájmy. Jako další důvod pro volbu do Frankfurtu uvádí zájmy humanity a vědy, které jsou nadřazené národnosti. Češi mají podle autora fanatický cíl – učinit z Rakouska slovanský stát. Už teď utiskují své německé spoluobčany. A jako poslední důvod, proč Moravané obešlou Frankfurtský parlament, uvádí, že „od německého národa očekávají jen to nejzdravější“. Němci podle něj ze všech evropských národů nejvíce respektují jiné národnosti, protože stavějí humanitu a vědění nad národnost. Svůj výklad zakončuje slovy: „Německému národu věnujeme svou důvěru, bez obavy, že naše národní svěbytnost bude jeho většinou utiskována; věnujeme svou důvěru německému národu mnohem raději, než fanatické, vládyctivé a teroristické frakci, jejíž minorita všemi zavrženými prostředky usiluje o to, slovanskou většinu v Rakousku strhnout na sebe.“¹⁴³

Na tento článek „Moravana slovanského původu“ reagoval souhlasně článek „Němce ze západu“.¹⁴⁴ Oslovuje v něm mimo jiné slovanské obyvatele Moravy s tím, že Němci si nežili ani nežijí lépe než oni a že sdílejí stejný osud: „Slovanský člověk musí pochopit, že jeho německý soused se nenachází v lepší situaci než on. Slované a Němci byli až donedávna podobným způsobem zbaveni své svobody a utiskováni, a to ne jeden druhým, ale oba některými ze svých krajanů, které většinou nazýváme jako aristokracii a byrokracii.“

Také další články v Moravii vyjadřovaly odhodlání, aby se Rakousko přimklo k Německu. Autor skrytý za značkou D. napsal počátkem července: „Rakousko je část Německa a zůstane jí; každé narušení Německa je narušením Rakouska; usnesení frankfurtského sněmu jsou také

143) Cit. Ein Mährer slawischen Stammes, *Warum wählte Mähren Abgeordnete zur constituirenden deutschen Versammlung in Frankfurt? Als Entgegnung auf den Brief des Herrn Palácky an den Fünfziger-Ausschuß in Frankfurt*, Moravia, 18. 5. 1848.

144) Ein Deutscher vom Westen, *Zuruf an den Mährer slawischen Stammes*, Moravia, 28. 5. 1848.

usneseními pro Rakousko, žádná část území doposud náležející k Německému spolku se od něj nesmí oddělit. (...) Ať žije Johann, německý muž a princ!¹⁴⁵

Připomeňme si, kteří poslanci byli na Moravě v květnu 1848 zvoleni do frankfurtského parlamentu. V brněnském volebním kraji to byli Leopold Kreybig za Hustopeče, správce panství v Hodoníně a Čejkovicích, August Kromp za Pohořelice, justiciář u dietrichsteinské lesní správy v Mikulově, Leopold Neuwall za Brno, továrník a velkostatkář, Theodor Schindler za Tišnov, majitel panství Řečkovice a Královo Pole; v uherskohradištském volebním kraji Carl Beidtel v Uherském Hradišti, auskultant u zemského práva v Brně; v olomouckém volebním kraji Johann Nepomuk Berger za Šumperk, asistent na tereziánské rytířské akademii ve Vídni, Carl Giskra za Moravskou Třebovou, suplent státovědy na vídeňské univerzitě, Ludwig Höchsmann za Šternberk, profesor na polytechnickém institutu ve Vídni, Andreas Jeitteles za Olomouc, profesor lékařství na olomoucké univerzitě; ve znojemském volebním kraji Anton Hübner za Znojmo, guberniální sekretář v Brně; v přerovském volebním kraji Franz Kleinpeter za Nový Jičín, ředitel železáren ve Frýdku, a Anton Joseph Schmidt za Hranice; v jihlavském volebním kraji Johann Adolph Tomaschek, gymnaziální profesor v Jihlavě. V červnu k nim přibyli Joseph Schneider (olomoucký kraj, Mohelnice) a Wilhelm Schweidler, olomoucký purkmistr (uherskohradištský kraj, Uherský Brod); v září Vincenz Maly, kamerální prokurátor v Brně (přerovský kraj, Lipník), a Wenzl Raus, lékařský asistent ve Vídni (znojemský kraj, Moravský Krumlov); v říjnu Andreas Riegler, justiciář v Moravských Budějovicích (znojemský kraj, Znojmo). V průběhu frankfurtského parlamentu docházelo ke změnám. V červnu 1848 nahradil Alois Boczek, fiskální úředník v Brně, Schindlera; v červenci Eduard Ulrich, advokát v Brně, Hübnera; v říjnu Carl Polatzek Schmidta; v březnu 1849 Christian d'Elvert, krajský komisař v Brně, Krompa, Ignatz Wessely, krajský komisař v Uherském Hradišti, Schweidlera; v dubnu 1849 Balthasar Szabel, majitel velkoobchodu v Olomouci, Jeittelese.

Z dvaceti osmi moravských volebních okresů se volby neuskutečnily v pěti: v Boskovicích (brněnský volební kraj), Prostějově (olomoucký),

145) Cit. D., *Prinz Johann*, Moravia, 4. 7. 1848.

Kyjově (hradištský), Novém Městě na Moravě (jihlavský) a Kroměříži i Přerově (přerovský).¹⁴⁶ Mezi těmi, kdo volbu nepřijali, byl například Christian d'Elvert (Staré Brno, brněnský kraj).

Většinou se tedy jednalo o jednotlivce působící v metropolích – v Brně, Olomouci a především ve Vídni. Poslanci zvolení na Moravě nepostupovali ve Frankfurtu jednotně, nýbrž podle vlastního politického přesvědčení; rozešli se do jednotlivých klubů a frakcí, popřípadě zůstali nezařazení. Hlasovali proto rozdílně u jednotlivých klíčových témat, jimiž se frankfurtský parlament zabýval. Například v červenci 1848 hlasovali moravští poslanci takto: krajní pravice Kreybig, pravice Höschmann, pravý střed Hübner a Kromp, levý střed Jeitteles a Tomaschek, levice Beidtel a Neuwall, krajní levice Boczek, Giskra a Schneider, extrémní levice Berger.¹⁴⁷

Do rozpravy o podobě budoucího německého státu zasáhli z Moravy nejvýrazněji dva poslanci – Johann Nepomuk Berger a Carl Giskra. Posledně jmenovaný se narodil v roce 1820 v Moravské Třebové, jeho otec, koželuh, byl českého původu. Giskra studoval na filozofickém ústavu v Brně a od roku 1837 ve Vídni filozofii a právo, v roce 1840 získal doktorát z filozofie a o dva roky později právní rigorózum. Jako oblíbenec profesora vědy o státě a právu Josepha Kudlera získal místo asistenta a privátního suplenta. V letech 1844–1847 působil ve státní službě, a to jako konceptní praktikant v tehdejší Hofkammer-Prokuratur. Setkal se tam mimo jiné s budoucími výraznými aktéry rakouských dějin poloviny 19. století, jako kupříkladu s Eduardem Herbstem, Josefem Lasserem, Leopoldem Hasnerem a Alexandrem Bachem. Jako zakládající člen akademické legie a jeden z vůdců studentského hnutí patřil v březnových dnech ve Vídni k nejaktivnějším činitelům.¹⁴⁸

Na levici frankfurtského parlamentu připadla významná úloha poslanci za Šumperk Johannu Nepomukovi Bergerovi. Narodil se v roce 1816 v Prostějově jako syn knížecího administrátora u Liechtensteinů. Studoval ve Vídni práva a astronomii. Působil ve Vídni jako právník (v letech 1844–1848) a také jako publicista. V roce 1848 spolupracoval

146) Uskutečnily se naopak ve všech sedmi slezských: v Opavě, Krnově, Vidnavě, Benešově (Opavský kraj), Těšíně, Bílsku a Ostravě (Těšínský kraj). Naproti tomu v Čechách se volby uskutečnily pouze ve 20 z 68 volebních okresů. Viz Arnošt KLÍMA, *Češi a Němci v revoluci 1848–1849*, Praha 1994, s. 39–48.

147) Neue Zeit, 8. 7. 1848.

148) Viz Giskrovu biografii: Dieter HAINZ, *Carl Giskra, ein Lebensbild*, disertační práce, Wien 1962.

s vídeňským periodikem *Der Radikale*, od září byl redaktorem listu *Neue Deutsche Zeitung*, který vycházel ve Frankfurtu. Ve čtyřicátých letech byl také předsedou *Wiener Schriftstellerverein*.¹⁴⁹ Na rozdíl od emfatického řečníka Giskry vystupoval spíše věcně a vždy mu šlo v prvé řadě o obsah.¹⁵⁰ Vypovídají o tom ostatně i jeho vlastní slova v rozpravě o neuskutečněných volbách v Čechách: „Pánové. Nebudu vás ani bavit anekdotami ze slovanských zemí, ani unavovat vlasteneckými floskulemi, budu mluvit výhradně k věci.“¹⁵¹

Postoje moravských poslanců – podobně jako postoje mnoha jiných členů frankfurtského parlamentu i všech aktérů revolučního dění – se v letech 1848 a 1849 vyvíjely a proměňovaly. Na počátku většina z nich propadla velkoněmeckému nadšení. Někteří neopomíjeli ujistit kolegy poslance o svém vřelém německém cítění. Jako například Jeitteles: „Pánové! Miluji svou vlast, totiž velké, jednotné Německo. Neznám většího štěstí než být Němec. Prusko, Rakousko a všechna další vévodství a monstra, jakkoliv je nazvete, nejsou nic jiného než omyl.“¹⁵² Podobně Giskra: „(...) zůstávám s vlastní, s naším Německem a to je mi nade všechno.“¹⁵³ Giskra vůbec patřil k nejvzletnějším řečníkům a často se nechával unášet, když se vyznával ze svého vztahu k Německu, jako například v následující pasáži:

Byla to právě idea sjednoceného Německa, která nás svedla sem dohromady do kostela sv. Pavla, právě tato idea, jež naplňovala slasti hruď německého muže, když hleděl vstříc jejím uskutečnění, právě tato idea, již jako dítě slyšel v pohádkách o velkém císařství, kterou se jako chlapec posiloval v pověstech a skutcích císařských dějin, která mu jako idea jeho mládí naplňovala plíce žárem a kterou jako muž viděl před sebou pouze jako snový obraz!¹⁵⁴

- 149) K Bergerovi viz např. Wilhelm SCHÜSSLER, *Die nationale Politik der österreichischen Abgeordneten im Frankfurter Parlament*, Berlin 1913, s. 16.
- 150) K charakteristice obou vůdčích postav frankfurtského parlamentu z řad moravských Němců viz Lothar HÖBELT, *1848. Österreich und die deutsche Revolution*, Wien 1998, s. 135–136.
- 151) Cit. Franz WIGARD (ed.), *Stenographischer Bericht über die Verhandlungen der deutschen constituirenden Nationalversammlung zu Frankfurt am Main*, I. Band, Frankfurt am Main 1848, s. 214.
- 152) Cit. F. WIGARD (ed.), *Stenographischer Bericht I*, s. 214.
- 153) Cit. F. WIGARD (ed.), *Stenographischer Bericht II*, s. 1204.
- 154) Cit. F. WIGARD (ed.), *Stenographischer Bericht IV*, s. 2793.

Němečtí poslanci z českých zemí výrazně zasáhli do diskuzí týkajících se menšin, v první řadě takzvané slovanské či české otázky. Frankfurtskému shromáždění se jako zasvěcení lidé s bezprostřední zkušeností snažili představit problematiku českých zemí a zvláštnosti soužití Němců a Čechů, či spíše – podle dobového slovníku – Slovanů. Rádi uváděli konkrétní příklady. Jako Andreas Jeitteles, jenž dokládal, že z pozice praktického lékaře i vydavatele novin zná dobře venkovské prostředí na Moravě, jeho nálady a postoje. Podle Jeittelese má na Moravě „ve všem prsty“ aristokraticko-jezuistická strana, která namlouvá prostému venkovskému obyvatelstvu, že bude z Frankfurtu evangelizováno, a to podobně násilným způsobem, jako se „anglizovali“ koně v Británii, že Moravané získají dalšího císaře a hlavně že teď budou muset platit i jemu.¹⁵⁵ Podobné příklady uvedl ve sněmovně i Leopold Neuwall. Dozvěděl se, že rolníci slovanské národnosti z Moravy se vydávají do Rakouska zeptat se, zda je pravda, že má být jejich císař sesazen a nahrazen jiným.¹⁵⁶

Zpočátku se frankfurtský parlament vyjadřoval k národnostním záležitostem smírně a tolerantně. Vypovídá o tom i návrh poslance Aloise Tita Marecka ze Štýrska, který přednesl na osmém sezení 27. 5. 1848. Požadoval, aby byla zaručena práva neněmeckých národností na území německého státu. V následné diskuzi podpořil jeho návrh Neuwall, který se přimlouval, aby se k slovanským obyvatelům přistupovalo mírně a zbytečně se nevyvolávala zlá krev. Tlumočil názor – podle něj v českých zemích běžný –, že frankfurtské shromáždění je něco jako přišera („eine Art Ungeheuer“), která chce pozřít jednotlivé státy i národnosti. Žádal proto, aby frankfurtský parlament vydal prohlášení, že „žádná národnost, ať už slovanská nebo kterákoli jiná, se nemusí ničeho obávat, neboť my [tj. frankfurtský parlament] uznáváme národnost za věc člověku nejsvětější, stejně jako řeč, obyčej a náboženství“.¹⁵⁷ Varoval však před panslavismem a především těmi, kteří jej chtějí využít jako záminky pro své vlastní cíle – na úkor svobody a práva. V podobném duchu se po Neuwallovi vyjádřil vzápětí ve svém diskuzním příspěvku i Giskra.

Tolerance a národnostně smířlivý postoj frankfurtského parlamentu k české národnosti však postupně slábly s dalšími událostmi a jevy, které přinesl revoluční rok 1848. Ačkoliv poslanci frankfurtského

155) Cit. F. WIGARD (ed.), *Stenographischer Bericht I*, s. 213.

156) Cit. F. WIGARD (ed.), *Stenographischer Bericht I*, s. 119.

157) Cit. F. WIGARD (ed.), *Stenographischer Bericht I*, s. 120.

parlamentu – především levice – zastávali v národnostních otázkách tolerantní stanovisko, v případě Čech tomu tak nebylo. Poslanci trvali na příslušnosti českých zemí k Německu, a dokonce ani členové parlamentní levice v tomto případě nevyklučovali vojenský zásah. Jedněmi z mála, kdo přiznávali Čechám právo na sebeurčení, byli překvapivě dolnorakouští radikálové.¹⁵⁸

Poslanci ve Frankfurtu těžce nesli, že volby neproběhly ve všech českých a moravských krajích. Frankfurtský parlament se touto otázkou intenzivně zabýval v letních měsících roku 1848. Rakouská vláda sice bojkot voleb přímo nepodporovala, ale zároveň ani neusilovala o nápravu. Obávala se totiž rozvolnění svazku českých zemí s Rakouskem ve prospěch Německa. Neúspěch voleb v Čechách byl pro mnohé ve Frankfurtu zklamáním, uvědomili si při tom totiž bolestně, že parlament nedisponuje žádnými prostředky, jak si volby vynutit.¹⁵⁹ V této otázce ostatně nepanovala shoda. Zatímco například J. N. Berger se přimlouval za co nejráznější vynucení voleb exekutivní cestou a ustavení speciální komise za tímto účelem, Leopold Neuwall od toho své kolegy poslance zrazoval, s tím, že silové proklamace a komise nic nezmohou, spíše budou mít opačný účinek.¹⁶⁰ Ostatně otázka neprovedených voleb se vracela na pořad jednání parlamentu i později, formou poslaneckých interpelací.¹⁶¹

Přínáležitost území s výrazným podílem nebo většinou obyvatelstva slovanské národnosti k německému státu se stala jedním z nejdůležitějších předmětů jednání frankfurtského parlamentu. Poslanci zákonitě dospěli k přesvědčení, že je nutné k prozkoumání této otázky zřídit zvláštní výbor. Ustavení Výboru pro posouzení rakousko-slovanské otázky odhlasoval parlament na třináctém sezení 7. června 1848. Většinu jeho členů tvořili poslanci z rakouské monarchie; bylo jich dvanáct z celkových patnácti členů výboru, z toho dva Moravané – Berger a Giskra.

Zpočátku převládala postoj, že Slované v rakouské monarchii mají sami dospět k poznání, že pro ně bude výhodné, když se společně

158) Viz Hans Günter TELLE, *Das österreichische Problem im Frankfurter Parlament im Sommer und Herbst 1848*, Marburg 1933, s. 64–65.

159) Viz Gunther HILDEBRANDT, *Die Paulskirche. Parlament in der Revolution 1848/49*, Berlin 1986.

160) Viz F. WIGARD (ed.), *Stenographischer Bericht I*, s. 214. Srov. Günter WOLLSTEIN, *Das „Großdeutschland“ der Paulskirche. Nationale Ziele der bürgerlichen Revolution 1848/49*, Düsseldorf 1977, s. 208.

161) Viz například Bergerovu interpelaci F. WIGARD (ed.), *Stenographischer Bericht V*, s. 3201.

s Rakouskem připojí k Německu. Nicméně všichni poslanci z rakouské monarchie, včetně těch z Moravy, byli přesvědčeni, že Rakousko by si mělo zachovat německý ráz, přinejmenším v rakouských zemích a v českých zemích poskytnout německému obyvatelstvu ochranu proti případným tlakům z české strany.

Katalyzátorem úvah o německo-slovanských vztazích a o českých zemích se stal nejprve slovanský sjezd a hlavně vzápětí svatodušní bouře v Praze. V očích řady poslanců frankfurtského parlamentu přerostla česká otázka v protiněmeckou hrozbu. Pražské červnové povstání zároveň znamenalo další podstatný impulz pro německé nacionální citění v českých zemích. Německá i rakouská veřejnost na ně reagovala s velkým znepokojením.

Jedním z těch, kdo interpretovali svatodušní bouře jako jednoznačný výraz protiněmeckého hnutí, byl Carl Giskra. Ve svém proslovu na parlamentním sezení 3. července podal následující výklad pražských událostí: „Díky bohu, že je české povstání zcela potlačeno. (...) Bezpochyby nebylo povstáním demokracie proti aristokracii, nebylo hnutím svobody proti tyranii a despotismu, nýbrž spiknutím Čechů proti Němcům, výrazem snahy oddělit se od centrální vlády ve Vídni a odtrhnout se od Německa.“ Pronesl to v rámci svého obvykle dlouhého rétorického expoze, hojně aklamovaného publikem. Rozváděl v něm svůj pohled na české národní hnutí. Vyvracel, že by jej probudilo až německé národní hnutí; existovalo před ním a čerpalo především z „hluboké nenávisťi k Němcům“, a usilovalo dokonce o úplnou záhubu Němců. Varoval, že Windischgrätzovým vítězstvím nebylo české národní hnutí poraženo a že slovanské obyvatelstvo v Čechách a na Moravě chce s pomocí cizí mocnosti – zjevně měl na mysli Rusko – vytvořit vlastní stát, který bude pro německé obyvatelstvo nepřijatelný. Giskra zdůraznil, že mu jde zejména o moravské Němce, na něž by se při sledování událostí v Čechách nemělo zapomínat. Rozšíření českého národního hnutí by znamenalo ohrožení „květů vzdělanosti a humanity“, zejména kdyby se zde z fanatismu proti všemu německému vytvořil nový stát. „Bylo by zločinem proti všem lidským právům, kdyby se v Čechách, na Moravě a ve Slezsku vzdělání založené na německých základech vydalo napospas snahám o vytvoření nového státu.“ Vyzval proto, aby se vítězství nad Prahou pojistilo všemi možnými prostředky: „Jako Němec z Moravy požaduji, aby bylo české hnutí zcela potlačeno a pro budoucnost zničeno.“¹⁶²

162) Cit. F. WIGARD (ed.), *Stenographischer Bericht I*, s. 672–673.

Podobně radikální stanovisko zaujal k svatodušním bouřím i J. N. Berger. Společně s Ernstem Schillingem, dolnorakouským poslancem, dokonce podal návrh, aby v Čechách zasáhly bavorské a saské jednotky, aby zamezily „velkému nebezpečí všeobecného krveprolití a vyhlazující národní válce, k níž může vést slovanský fanatismus, pokud mu nebudeme čelit silou“. Podle Bergera nebylo možné čekat. Po potlačení pražského povstání Windischgrätzovými jednotkami však svůj postoj poněkud korigoval. V jednom ze svých dalších proslovů položil shromáždění prostou řečnickou otázku „Kdo je vítězem v Čechách?“, a než si odpověděl, předeslal, že o tom nejvíce ví Windischgrätz. Snad v polemice právě s Giskrou nepovažoval Windischgrätze za obhájce německé věci, ale za nástroj kamarily. Podle Bergera nezvítězili ani Němci, ani Češi. Obě národnosti se ocitly proti reakci a Berger doufal, že snad nastane doba, kdy se jí obě národnosti společně postaví. Nicméně ale nepovažoval české národní hnutí za definitivně potlačené a stále v něm spatřoval hrozbu pro obyvatelstvo německé národnosti, které je proto nutné z Německa podporovat. Vojenského zásahu už není podle Bergera zapotřebí, a proto stáhl svůj předchozí návrh. Co však Němci v českých zemích stále potřebují, je morální podpora. Té se jim podle Bergera může dostat jednak v podobě provedení nových voleb v Čechách, jednak formou prohlášení, jehož znění sám navrhl: „Národní shromáždění prohlašuje, že každé narušení nezávislosti a národnosti německých soukmenovců v rakousko-německých zemích potlačí s nejenergičtějsími prostředky a že nikdy nepřipustí, aby se německé Rakousko odtrhlo od sjednoceného Německa v podobě slovansko-rakouského státu nebo aby se vůbec vydalo napospas nebezpečí zániku vlastní státní samostatnosti ve slovanské říši.“¹⁶³ O jeho návrhu se však nakonec vůbec nehlasovalo.¹⁶⁴

Projednávání otázky německo-slovanských vztahů bylo jednou z mála příležitostí, kdy ve sněmovně aktivně vystoupil další poslanec zvolený na Moravě, právník Carl Ignaz Beidtel. Beidtel studoval v Brně a ve Vídni práva, finančnictví a také historii. Působil v Brně v letech 1841–1850 u apelačního soudu. Do Frankfurtu byl zvolen v Uherském Hradišti; nepřihlásil se k žádnému klubu a většinou hlasoval s levým středem. Ve sněmovní debatě o „slovanské otázce“ se vyslovil proti vojenskému zásahu ve prospěch Němců v Čechách a zdůvodnil to tím, že Němci mají v českých zemích takovou převahu, že vojenské pomoci

163) Cit. F. WIGARD (ed.), *Stenographischer Bericht I*, s. 674–675.

164) K tomu viz rovněž G. WOLLSTEIN, *Das „Großdeutschland“ der Paulskirche*, s. 211–218.

jim není zapotřebí. Němci osídlili hraniční oblasti Čech a Moravy, převážně tedy sousedí s Německem, zatímco české národnosti patří vnitrozemí, které je vojensky téměř neuhájitelné. Nadto jsou podle Beidtele města v českých zemích německá, německý je obchod i průmysl, německé je všechno, co je v Čechách vzdělané, němčina se přirozeně prosadila ve školství i jako státní jazyk, zkrátka veškerá převaha je na straně Němců. Ostatně slovanský sjezd připravovali sami zněmčilí Slované. Beidtel zároveň dodává, že Rakousko je natolik silné, aby české hnutí potlačilo samo. A kdyby ne, vždy jsou připraveni rychle zasáhnout Prusko, Sasko, a dokonce i Uhry. Kromě toho je podle Beidtele Morava zcela proti Čechám.¹⁶⁵

Beidtel byl činný také publicistiky, a to pod pseudonymem Albrecht TebelDI. V roce 1848 publikoval dvě práce: *Slované v Rakouském císařství* a *Rozpad státní jednoty rakouské monarchie prostřednictvím frankfurtského národního shromáždění*.¹⁶⁶ Obě pojednávaly o tématech, o nichž se živě rokovalo ve Frankfurtu. Je zajímavé, že Čechy, Moravu a rakouskou část Slezska označuje jako „německé provincie“, zatímco za „slovanské provincie“ považuje Halič, Bukovinu a Krakovsko. Čechy a Moravu charakterizuje jako země, kde se mluví německy, vyjmenovává sociální vrstvy, které vládnu němčinou, a dodává, že jedinými ryzími Slovany („Stockslawen“) jsou sedláci, kteří ovšem nejsou svobodnými lidmi. Konstatuje, že Moravané nesnášejí Čechy, a to nesmiřitelně, a nezapomínají to dávat při každé příležitosti najevo. Sedláci prý nevyřknou slovo Čech, aby nepřivolali prokletí, měšťané považují Čechy za záludné a domýšlivé. Beidtelovo pojetí národa je politické – vychází z předpokladu, že nelze odlišovat území a lid: „Území státu představuje zároveň celek jednoho politického národa.“ Tím vysvětluje revnivost mezi Čechami a Moravou a rovněž mu to umožňuje označovat Čechy a Moravu jako německé země.¹⁶⁷ Konstatoval: „Musíme slovanskou hroudu Německa udržet, ať to stojí, co to stojí.“¹⁶⁸ Od českého národního hnutí odrazovalo liberála Beidtele spojení se šlechtou: „Aristokraté jako představitelé

165) Cit. F. WIGARD (ed.), *Stenographischer Bericht I*, s. 420.

166) Albrecht TEBELDI, *Die Slawen im Kaiserthume Oestreich*, Wien 1848; TÝŽ, *Die Auflö- sungs der staatlichen Einheit der öst. Monarchie durch die Nationalversammlung zu Frankfurt*, Leipzig 1848.

167) K tomu viz rovněž W. SCHÜSSLER, *Die nationale Politik der österreichischen Abgeord- neten im Frankfurter Parlament*, s. 20–21.

168) Cit. A. TEBELDI, *Die Slawen im Kaiserthume Oestreich*, s. 78.

zemských stavů tvoří ohnisko separatismu, této pijavice na těle mladého Rakouska...“¹⁶⁹

Samostatnou kapitolu věnuje ve své knize o Slovanech v Rakousku příslušnosti Čech a Moravy k Německu. V úvodu nabízí analogii s Anglií, která má podle Beidtele své Sasy, Normany, Skoty a Iry a nechává plně rozvíjet jejich „Volkstümlichkeiten“. Kromě toho používá historizující argumenty. Především ten, že až do 5. století obývaly naše země germánské kmeny. Připomíná, jak byli germanizováni Polabští Slované, že k tomu došlo přirozenou cestou a stali se z nich Němci podobně jako z Bretaňců Francouzi a z Langobardů Italové. Pražskou univerzitu založil německý císař a dva z jejich „národů“ byly německé úplně (Bavoři a Sasové) a jeden zčásti (Poláci). Z toho vyvozuje, že univerzita byla určena především Němcům. Od roku 1815 patří české korunní země státoprávně k Německu jako německé spolkové země. Vyzdvihuje období napoleonských válek jako dobu, kdy si Němci vybojovali zpět svou vlast. Severní část Rakouska (myslí tím Čechy, Moravu a Halič) má ještě středověké, feudální zřízení.

Germanizaci slovanského obyvatelstva považuje za přirozený a nevyhnutelný fakt. Žádný aristokrat ani příslušník pražského středního stavu neumí tak dobře česky jako německy – Beidtel byl přesvědčen, že nikdo z účastníků památného shromáždění v pražských svatováclavských lázních nemyslel jinak než německy. Znovu se vrací ke srovnání Irů a Čechů a stanovuje podstatný rozdíl: zatímco Irové podle něj sledují důležité a přirozené zájmy, Češi pouze přelud, vzpomínku, minulost. Za klíčové pro poněmčení slovanského obyvatelstva považuje získání sedláků, jediného ryzího slovanského elementu v českých zemích. Znamená to osvobodit je prostřednictvím německého práva a vzdálit od nich všechny osoby, které je poštvávají proti Němcům. Další zábranu v poněmčování spatřuje v zemských stavech, baště separatismu. Stav českých korunních zemí nemá podle něj právo nadále existovat. Aby si Němci v českých zemích zajistili budoucnost, musí podle Beidtele utvořit politickou stranu podobně jako Češi.

Ve frankfurtském parlamentu se Beidtel zařadil mezi poslance, kteří hájili integritu rakouské monarchie. Jeho rakouský patriotismus silně promluvil například v následujícím projevu: „Rakouští Němci se s Německem spřátelili a drží s ním krok. Stanou se Němci, teprve když přestanou chtít být Rakušany. (...) Věřím, že Rakousko povstane jako jeden

169) Cit. A. TEBELDI, *Die Slawen im Kaiserthume Oestreich*, s. 60.

muž, když půjde o hájení jeho existence, jeho jednoty a svobody. Rakousko, které trvalo staletí, nikdy nesnese, aby se v míru nechalo rozvrátit a zaniklo.“¹⁷⁰

Spíše prorakousky vystupoval ve Frankfurtu také Leopold Neuwall, další právník a další z těch „Moravanů“, kteří v druhé polovině čtyřicátých let působili za hranicemi Moravy, ponejvíce pak ve Vídni. Zařadil se mezi rakouské poslance, kteří na sněmu nepodlehli velkoněmecké euforii a na předkládaná témata pohlíželi optikou zájmů jednotné rakouské říše. Při projednávání takzvané rakousko-slovanské otázky oponoval často se opakujícím výrokům některých kolegů poslanců, že Rakousko je slabé a potřebuje pomoc. Podle Neuwalla nebylo Rakousko slabší než jiné státy, jež zachvátila revoluce; situaci zde ovšem komplikuje napětí mezi provinciemi navzájem a mezi provinciemi a hlavním městem. Tyto konflikty podle Neuwalla navíc přizívuje reakce. Podobně jako řada jiných v té době si sliboval vyřešení problémů od zavedení konstituce: „Rakousko bylo mocné za vlády, která byla monarchická a absolutní, bylo mocné za vlády muže, který přivedl Rakousko na okraj propasti a jehož jméno není třeba připomínat; Rakousko však bude ještě mocnější ve své nové, svobodné podobě.“¹⁷¹ Diskuzi o červnových událostech v Praze doplnil informací o poměrech na Moravě. Rolníci na Moravě a ve Slezsku podle něj smýšlejí sice ne příliš německy, ale zato zcela rakousky a cítí velkou příslušnost k rakouskému císařskému domu. I když se zabývají svou národností, nikdy neuvažovali o odtrhnutí od Rakouska. A protože „česká strana“ se na venkově zdiskreditovala – Neuwall o tom dostal údajně několik dopisů –, přimlouvá se za nejnovější návrh poslance Bergera, totiž aby byly vykonány nové volby do Frankfurtu, protože v daném okamžiku budou mít větší ohlas než předtím, a aby se tyto volby neprosazovaly silou, s bajonety.¹⁷²

Červnové události v Praze intenzivně reflektovalo i veřejné mínění a tisk na Moravě. Nejprve zaujalo jeho pozornost svolání a jednání slovanského sjezdu. V *Neue Zeit* odhalil Ohm-Januschowsky jako hlavní cíl slovanského sjezdu, že se Slované chtějí stát vládnoucím národem v monarchii.¹⁷³ Slovanský kongres se stal terčem řady článků i parodií, které měly slovanské hnutí diskreditovat. Jako jeden z příkladů slouží

170) Cit. F. WIGARD (ed.), *Stenographischer Bericht IX*, s. 2848.

171) Cit. F. WIGARD (ed.), *Stenographischer Bericht I*, s. 241.

172) Cit. F. WIGARD (ed.), *Stenographischer Bericht I*, s. 673.

173) OHM-JANUSCHOWSKY, *Die Petition des Slawencongreges*, *Neue Zeit* 20. 7. 1848.

v Moravii otištěný smyšlený „Dopis reakcionářky hraběnce Rusomilence do Petrohradu“: „Vůbec si nedovedeš představit, jak jsem šťastná, že jsi v Sankt Petersburgu. Tam na Něvě bych chtěla taky být, v tom klidném majestátním tichu absolutistického stylu života, abych se tu nemusela dívat na ty nesnesitelné uniformy a vojenské přehlídky národní gardy, a poslouchat heslo, které mě tady pořád pronásleduje: Svoboda tisku a konstituce.“¹⁷⁴

Téma slovanského sjezdu a svatodušních bouří vtělila Moravia do rozhovoru pánů Tilla a Schelleho o aktuálních otázkách. Na Tillovo upozornění, že ne všichni Češi jsou stejní, odpověděl Schelle: „Můj ty bože, i já si vážím Čechů, a když na ně nadávám, mám na mysli pouze zkaženou fanatickou stranu těch Čechů, kteří děsné scény o svatodušních dnech v Praze vyvolali, kteří se vyslovují ke šťastným Moravanům. Myslím si, že dosud by se sotva našel nějaký pravý Moravan, který by toužil po sjednocení s Čechy (...). Češi sledují svůj vlastní cíl, podmanit si Moravu, neboť nic jiného oním ‚sjednocením‘ nemyslí.“ A pan Till mu přisvědčoval: „Ano, je jasné, že Češi potřebují Moravu nevyhnutelně, Moravané však Čechy nikoliv.“¹⁷⁵

Svatodušní bouře v Praze interpretovala německá publicistika na Moravě jako protiněmecké hnutí. Negativně pohlížel na pražské povstání i Politisches Wochenblatt, jenž v závěru jednoho ze svých článků nazvaného *Stanovisko k pražským událostem* vyjádřil díky knížeti Windischgrätzovi za vítězství nad vzpourou:

Jistá strana, která usiluje o rozbití rakouského státu za každou cenu, aby z jeho vraku vytesala koráb pro polskou šlechtickou stranu, chce slovanské (husitsko-panslavistické) barvy pražského povstání zalíčit demokratickými prvky, které tam byly také ve hře, aby se při nepodařeném atentátu na místodržitele učinil z přemožitele reakcionář. My rozpoznáváme v pražských událostech ruku panslavismu a anarchistické pučistické strany, které se navzájem spojily a národnost a demokracii použily jako zástěrku. Windischgrätz je přemožitelem vzpoury a za to mu patří náš dík.¹⁷⁶

174) Cit. *Brief an die Gräfin Russomilenska in St. Petersburg*, Moravia, 29. 7. 1848.

175) *Freimüthige Gespräche des Dr. Till und Bader Schelle in Brünn*, Moravia, 22. 7. 1848.

176) Politisches Wochenblatt 1848, s. 283.

PODZIM REVOLUCE A ODEZNÍVÁNÍ NACIONÁLNÍHO NADŠENÍ

Německé nacionální nadšení i úsilí o těsné sloučení Rakouska a Německa ochabovaly počínaje létem 1848. Do značné míry to způsobily události, při nichž habsburský stát demonstroval svou sílu – nejprve již zmíněné potlačení svatodušních bouří v Praze a zejména červencové vítězství rakouského maršála Radeckého nad italskými jednotkami u Custozy.

Úspěchy rakouské armády v Itálii výrazně ovlivnily veřejné mínění a společně s dalšími okolnostmi posilovaly rakouské vědomí na úkor velkoněmeckého nadšení. Na zasedání moravského zemského sněmu 17. srpna 1848 navrhl poslanec za Brno Eugen Schlemlein, aby sněm vzdal díky a vyjádřil obdiv udatné armádě v Itálii a jejímu staříckému vůdci za dobytá vítězství. Sněm schválil tento návrh a 19. srpna se usnesl na adrese císaři: „U spravedlivé hrdosti pohlíží každý vlastním na udatné vojsko v Itálii. Vykonalo velké, slavné činy. Proniknut jsa tímto citem, vyjadřuje též shromážděný sněm moravský svůj obdiv. Již zaznamenaly dějiny činy udatného vojska, zaznamenají i díky svobodných národů rakouských hrdinným bratrům. Jásajíce provolávají tito: Sláva velkému nedílnému Rakousku! Sláva konstitučnímu císaři!“¹⁷⁷

Denní tisk i další periodika podrobně sledovaly vojenské operace v Itálii a přinášely ohlasy přispěvatelů a čtenářů vyjadřující podporu rakouským vojskům a projevy radosti nad jejich úspěchy. Například olomoučtí měšťané napsali 24. října 1848 děkovnou adresu Radeckému: „Pane polní maršále! Skvělá vítězství našich hrdinských bratří v Itálii, vybojovaná pod moudrým, rozvážným velením pana polního maršála,

177) Cit. J. DVOŘÁK, *Moravské sněmování*, s. 156.

dala rakouské vojenské slávě nový lesk, probudila vědomí o síle a naši vlasti zajistila úctyhodné postavení.¹⁷⁸

Vojenské úspěchy v Itálii oslavovali také někteří poslanci říšského sněmu. Mezi nimi i poslanec za Šternberk E. M. Selinger, nejprve na sezení 14. srpna 1848, kdy navrhoval, aby říšský sněm vyslovil uznání vojskům v Itálii.¹⁷⁹ A znovu 26. ledna 1849 v Kroměříži, kdy oslavoval rakouskou armádu, tentokrát za úspěchy v boji proti Maďarům:

A znovu pozvedl se uvnitř hranic rozsáhlé říše zrádný nepřítel, který zlobou a ozbrojeným násilím chce společnou monarchii rozbít na kousky. A znovu povstala armáda a s hlasitým zvoláním „Chceme jednotné Rakousko, žijeme a zemřeme pro Rakousko!“ vytáhla v nejdřívším, nejvíce zničujícím ročním období proti nepříteli. Stateční válečníci pocházející z nejrůznějších národních kmenů vytáhli v bratrské jednotě do boje za svého císaře a milovanou vlast. (...) V okamžicích znovuzrození rakouského státu se panovník, lid, říšský sněm a armáda spojili jedinou myšlenkou, jediným cílem: Velké, svobodné a mocné Rakousko!¹⁸⁰

V druhé polovině roku se tiskoviny na Moravě začaly věnovat více své zemi než frankfurtskému parlamentu. V článku, jenž se snažil vysvětlit, proč se v některých volebních okresech neuskutečnily volby do Frankfurtu, se pisatel zamýšlel nad povahou a postoji i identitou některých Moravanů:

Počet nacionálních romantiků na Moravě je nízký. Moravan je praktický, věcný, nechce se stát Němcem, ale ani Čechem, cítí se bezpečný jako nositel vlastní národní osobitosti, a proto se neobává spojení s nějakým jiným národem, pokud mu bude prospěšné. Moravan netouží po tom, aby z pouhé marnivé romantičnosti hrál v soudobé rakouské politice nějakou zvláštní úlohu; vidí své mateřské i duchovní blaho v pevném, organickém celku.¹⁸¹

178) Cit. *Neue Zeit*, 26. 10. 1848.

179) *Verhandlungen des österreichischen Reichstages nach der stenographischen Aufnahme*, I. Band, Wien, s. d. (21. sezení, 14. 8. 1848), s. 541–542.

180) Cit. *Verhandlungen des österreichischen Reichstages nach der stenographischen Aufnahme*, IV. Band, Wien, s. d. (79. sezení, 26. 1. 1849), s. 598.

181) K., *Wie lange werden die Wahlbezirke Proßnitz, Neustadt, Kremsier und Boskowitz in Frankfurt unvertreten bleiben?*, Moravia, 26. 9. 1848.

Pozornost, kterou na jaře 1848 německá veřejnost v západní části rakouské monarchie upírala do Frankfurtu, pomohlo více připoutat k domácím záležitostem zasedání říšského sněmu. Podobně jako ve Frankfurtu ani ve Vídni neutvořili moravští poslanci německé národnosti vlastní klub. Ostatně na říšské radě se kluby formovaly pomaleji než ve Frankfurtu; Rakousko nemělo žádnou parlamentní tradici, na niž by mohlo navázat. Základní politické členění sněmovny mělo podobu jednoduchého rozdělení na pravici, střed a levič. Pozoruhodné bylo zřejmě sledovat, jak při zahájení sněmovního jednání směřovala většina poslanců na levič; natolik to považovali za prestižní.¹⁸²

Němečtí poslanci z Moravy náleželi buď k levič nebo k provládnímu centru.¹⁸³ K vládní většině se hlásili Bathasar Szabel z Olomouce, magistrátní rada Ignaz Streit z volebního okresu Ruda nad Moravou, Karl Friedrich Richter, advokát zvolený v Jihlavě, doktor Josef Beck z Telče a Jakob Sittka, advokát z Jihlavy. Byli považováni za „černožlutou“ stranu, konzervativní, monarchistickou, provládní. Střed vždy zdůrazňoval rakouské vlastenectví jako nejvyšší hodnotu a kladl ji nad národní příslušnost. V Kroměříži vystupovali moravští Němci aktivněji a sebevědoměji než ve Vídni a v otázce německého sjednocení podporovali Schwarzenbergovu vládu.¹⁸⁴ Klub středu se rozdělil v lednu v důsledku ministerského prohlášení ze 4. ledna 1849 o prvním paragrafu základních práv. Liberálnější členové klubu již nedůvěřovali politickému kurzu Schwarzenbergovy vlády a založili nový klub levého středu (náležel k němu mimo jiné Szabel), který spolupracoval s německo-polskou levič. Ve svém programu postuloval trvalé spojení Rakouska s Německem.

K centru náležela jedna z nejvýraznějších postav říšského sněmu, Moravan Cayetan Mayer, advokát z Brna. Byl prostředníkem mezi poslanci německé levice a slovanské pravice a zároveň hájil vládní zájmy v říšském sněmu. Mayer usiloval o reformu monarchie v decentralizovaný, ale jinak jednotný parlamentní stát, jehož základem by byla autonomní obec a národní problémy by se řešily na úrovni pokud možno národnostně jednotných krajů. Během kroměřížských jednání ústavního výboru se několikrát vyjadřoval velice smířlivě k českým národním

182) Gabriela ASMERA, *Der Reichstag 1848 in Wien und seine politischen Gruppierungen*, disertační práce, Wien 1985, s. 106.

183) G. ASMERA, *Der Reichstag 1848 in Wien und seine politischen Gruppierungen*, s. 125.

184) Pavel CIBULKA, *Moravský poslanec Kajetán Mayer, představitel provládního směru rakouských Němců*, in: Eva Danihelová et al. (edd.), *Kroměřížský sněm 1848–1849 a tradice parlamentarismu ve střední Evropě*, Kroměříž 1998, s. 182.

požadavkům a byl jedním z těch německých poslanců, kteří přispěli k česko-německému sblížení v říšském sněmu. Sám se hlásil k „moravské“ národnosti. V debatě o jednacím jazyku říšského sněmu se dokonce hrdě znal ke svému slovanskému původu.¹⁸⁵ Mayer byl jedním z kandidátů na různá ministerská místa ve Schwarzenbergově vládě. Jako člen ústavního výboru se podílel na přípravě ústavy. Sám prosazoval centralismus se silnou ústřední mocí.¹⁸⁶ Ve věci státoprávního uspořádání nakonec přišel s kompromisním návrhem, který zachovával podobu dosavadních korunních zemí, přinášel však požadavek rozdělení větších zemí na národně homogenní kraje. Národní požadavky obyvatelstva Rakouska měly být podle tohoto návrhu uspokojeny právě na krajské úrovni.¹⁸⁷ Kraje tak měly postupně v novém Rakousku nahradit zemské zřízení. Svými postoji Mayer přispěl k tomu, že říšský sněm nebyl paralyzován nacionalismem a u zástupců jednotlivých národností převládala vůle k dohodě.¹⁸⁸

Značnou pozornost věnovala jednání říšského sněmu i moravská periodika. List *Neue Zeit* vyzdvihoval důležitost tohoto shromáždění na úkor brněnského zemského sněmu: „K čemu? Ptáme se užasle, když slyšíme, že má být v Brně vytištěn návrh ústavy pro Moravu. Nevyslali jsme snad naše zástupce do říšského sněmu ve Vídni, kde by všichni národové Rakouska měli svorně vytvořit jednotu; neboť kdo by mohl pochybovat o tom, že Rakousko může obstát, jen bude-li silné a jednotné?“ Autor z toho vyvozuje: „Výsledek zůstane tentýž. Rakousko bude existovat tak dlouho, dokud všechny svobody, všechny zákony, všechny povinnosti, všechna břemena budou platit na celém jeho území; jestliže některá z provincií tuto jednotu naruší, zasadí tím monarchii smrtelnou ránu.“¹⁸⁹ Ačkoliv se v článku píše o zbytečném tříštění sil, vztahuje se to pouze k moravskému sněmu, a nikoliv k frankfurtskému parlamentu, jehož legitimitu list *Neue Zeit* nikdy nezpochybnil.

K otázce vztahu zemského a říšského sněmu se list *Neue Zeit* opakovaně vracel. Obviňoval moravský zemský sněm z nedemokratičnosti, protože se přihlásil k principu zájmového zastoupení: „Mé obavy

185) P. CIBULKA, *Moravský poslanec Kajetán Mayer, představitel provládního směru rakouských Němců*, s. 179.

186) Srov. Otto URBAN, *Kroměřížský sněm 1848–1849*, Praha 1998, s. 76.

187) P. CIBULKA, *Moravský poslanec Kajetán Mayer, představitel provládního směru rakouských Němců*, s. 183.

188) O. URBAN, *Kroměřížský sněm 1848–1849*, s. 21–22.

189) *Neue Zeit*, 10. 8. 1848.

se potvrdily, princip lidového zastoupení padl; moravský zemský sněm v Brně přijal princip zájmového zastoupení. To lze považovat za naprostou porážku demokracie, což je o to smutnější, že návrh vzešel od zástupců měst. Pokud by tak učinili aristokraté nebo duchovní, dalo by se to pochopit – ale měšťané?“ Proti tomu autor vyzdvihuje říšský sněm, který podle něj naopak vyznává demokratické principy: „Vídeňský říšský sněm, který spočívá na demokratické půdě a má poslední, rozhodující slovo, bude politické rozdíly mezi provinciemi nivelizovat.“¹⁹⁰

Navzdory kritice z řad stoupců centralizace a příznivců frankfurtského parlamentu, setrval moravský sněm na důsledném zemském stanovisku. Vypovídá o tom i protest adresovaný říšskému sněmu, který vypracoval Peter Chlumecky a byl jednomyslně schválen 2. října 1848:

Země Morava předložila svými zákonnými zástupci říšskému sněmu ku schválení osnovu ústavy zemské, v níž prohlášena za hlavní zásadu autonomie země, jak ji lze srovnati s Rakouskem mocným. Zásadu tuto netřeba šíře odůvodňovati; zakládá se na pevném rozhodnutí hájit stejnoměrně práva různých národností a dát výraz opravdové svobodě, založené na autonomii obcí a zemí co možná neomezené, aniž by se spouštěly ze zřetele skutečné přirozené, historické a napřed položené podmínky souboru rakouských zemí. Srdce zástupců Moravy musilo tudíž bolestně býti dotknuto zprávou, že bylo dáno místo myšlence rozvázat svazek zemský státoprávní a rozdělit Rakousko v kraje (departementy). Zástupci moravského národa vidí v tomto nivelizující atentát na svobodu národa, jež zastupují, neboť centralizace ničí samosprávu obcí, jakož i zradu na rovném právu národností, poněvadž by jeden národ ke škodě ostatních byl povýšen, a zničení hmotného blahobytu země. Zástupci národa moravského, skládající na stůl sněmovny říšské jménem rovného práva národností, jménem svézákonné svobody, jménem celého národa moravského toto slavné ohražení proti zrušení svazku zemského, vykonávají tak povinnost svatou.¹⁹¹

Do dalšího politického vývoje v Rakousku výrazně zasáhla říjnová revoluce ve Vídni. Nově rozdělila či polarizovala politické postoje i veřejné mínění. Část stávajících příznivců se začala od revoluce distancovat; stále častěji zaznívala slova jako anarchie, fanatismus, klid, pořádek.

190) Neue Zeit, 31. 8. 1848.

191) Cit. J. DVOŘÁK, *Moravské sněmování*, s. 190–191.

Nicméně revoluce stále měla mezi moravskými Němci rozhodné přívržence. Mezi těmi, kdo jednoznačně vyjádřili podporu vzbouřené Vídně, bylo čtrnáct signatářů výzvy spoluobčanům „An unsere Mitbürger“, zveřejněné 10. října 1848 v Neue Zeit. Mezi signatáři nalezneme hlavní činitele Neue Zeit: vydavatele Eduarda Hölzela, majitele Škarniclový tiskárny Franze Slawika, redaktora Ohm-Januschowského i publicistu Fickera. Výzva začíná slovy: „Vídeň je srdce Rakouska. Zrodila se tam naše svoboda a tam získala svůj krvavý křest.“ Signatáři vyjádřili sympatie „statečným Vídeňanům“, s tím, že nechtějí zůstat u pouhých slov, ale také „přispět se svou troškou do mlýna“. Vyhlásili sbírku na podporu vdov a sirotků po těch, kdo padli za „svobodu Rakouska“. List Neue Zeit se přitom zavázal zveřejňovat jména přispěvatelů.

Další provolání bylo publikováno v Neue Zeit 11. listopadu 1848. Jím autor je nazval „Suverénním národům Rakouska!“ Utočí v něm proti „nenapravitelné kamarile, která našla v Jelačicovi – účinkem bajonetů a černožlutých šosáků – mesiáše svrženého absolutismu“. Vídeň označilo provolání za Paříž císařství, a padne-li Vídeň, stanou se „provincie“ pouze dalším pohřebišťem poražené svobody.

Moravský sněm napsal adresu císaři, v níž uvedl, že „každého vlastence naplnilo bolestí, že Jeho Veličenstvo muselo k nastolení klidu a pořádku použít vojenských prostředků proti srdci monarchie a otcovskému městu Jeho Veličenstva“. Podle sněmu národové Rakouska nedoufají, že krvavé vítězství nad residencí znamená mírový vývoj konstitučního života. Obyvatele Vídně označila adresa za bratry.¹⁹²

Mezitím pokračovala jednání ve Frankfurtu. Na podzim 1848 řešili poslanci klíčové téma, jež se bytostně týkalo rovněž moravských Němců – a sice vztah Rakouska k Německu. Rovněž Moravané přítomní v německém zákonodárném shromáždění museli zaujmout stanovisko k otázkám povahy spojení mezi Rakouskem a Německem či míry samostatnosti Rakouska; v paragrafech 2 a 3 navrhované ústavy v podstatě šlo o smysl existence rakouského soustátí. Pojednávaly o tom, že žádná část německé říše nesmí být spojena s neněmeckou zemí v jednom státě (§ 2) a že Německo může být spojeno s neněmeckou zemí pouze formou personální unie (§ 3). O těchto člancích se rozhořela rozsáhlá debata a poslanci z Moravy nebyli v této zásadní otázce zdaleka jednotní.

192) Cit. dle Neue Zeit, 25. 10. 1848.

Levice ve Frankfurtu usilovala o připojení Rakouska k Německu. Její postoj pramenil z odporu k absolutistické státní moci; proti ní trvali na demokraticky organizovaném velkoněmeckém státě. Chtěli zabránit tomu, aby Rakousko zůstalo samostatným státem.¹⁹³ Radikální levice, sdružená v klubech Deutscher Hof a Donnersberg – z Moravy k ní zpočátku patřili J. N. Berger, Alois Boczek (Donnersberg) a Wenzel Raus (Deutscher Hof) –, postulovala právo na sebeurčení národů, včetně národů habsburské monarchie, jejíž existenci už nepovažovali za oprávněnou.

Jeden z hlavních příspěvků do rozpravy o těchto základních článcích a zároveň jeden ze svých nejdelších projevů přednesl Carl Giskra.¹⁹⁴ Opět v něm převážily emoce a rétorika nad věcností. Protože přijetí zmíněných článků v navrhované podobě v podstatě znamenalo narušení integrity rakouské monarchie, začal polemikou s typickými argumenty, které se uváděly ve prospěch zachování habsburské monarchie. Zmínil se při tom o pocitu sounáležitosti s vládoucí císařskou dynastií, hluboce zasutých historických vzpomínkách na mocné Rakousko, několik staletí trvajícím soužití dynastie s jednotlivými národy, jež společně sdílely strasti i štěstí. Položil však řečnickou otázku, zda jsou tyto historické vzpomínky natolik silné, aby ospravedlnily vládu i tehdy, když nesleduje zájmy národů a když se některý národní kmen cítí natolik sebevědomý a silný, aby se zastupoval i vedl sám. Giskra odmítl i další argument ve prospěch zachování Rakouska v jeho stávající podobě – že představuje hráz proti Rusku. Podle Giskry bude sjednocené Německo hrází ještě pevnější. Také vyvracel obavy, že se po sjednocení s Německem stane z Vídně provinční město a „dlažbou jeho ulic začne prorůstat tráva“. Podle Giskry však naopak bude Vídeň těžit z čilé obchodní výměny i hospodářských vazeb s Německem. Odmítal také argument o historické civilizační misi Rakouska směrem na východ. Znovu při tom představil hrozbu slovanského Rakouska, jež se přimkne k Rusku, zůstane-li zachováno v současné podobě. Podle Giskry nejsou severní Slované s to vytvořit vlastní stát, a proto chtějí ovládnout Němce a Maďary v rakouské monarchii. Varoval: „(...) odstříhnete německé provincie Rakouska od jejich mateřské země a připravíte ji o zdroj životní síly, zničíte jednu podstatnou součást celého materiálního života Německa,

193) H. G. TELLE, *Das österreichische Problem im Frankfurter Parlament im Sommer und Herbst 1848*, s. 36–37.

194) F. WIGARD (ed.), *Stenographischer Bericht IV*, s. 2791–2798.

vzdálíte od sebe Jadran a s tím zničíte i celou budoucnost, která se otvírala německému vlivu, německé lodní dopravě a německému obchodu v Orientu.“ Svůj projev končil následujícími, poměrně radikálními slovy, na která však tehdy většina shromáždění slyšela: „Sjednocení Německa je to, co nás naplňuje, a nikoliv Rakousko, nikoliv Prusko, pouze jednotné Německo to musí být a bude, i kdyby kvůli tomu měly všechny koruny ztratit svůj lesk a všechny trůny být svrženy.“¹⁹⁵

V podobném duchu jako Giskra se vyjádřil i další poslanec z Moravy Schneider.¹⁹⁶ Naproti tomu se proti druhému a třetímu paragrafu vyslovil překvapivě Berger, i když zdůraznil, že to neučinil ze stanoviska „černožluté politiky“, nýbrž ze stanoviska zcela německého. Berger naopak považoval oba paragrafy za nadbytečné, neboť z prvního paragrafu podle něj vyplývalo, že německé Rakousko je německým partikulárním státem a že ostatní země mohou být s Německem spojeny jen personální unií. Beidtel byl zase přesvědčen, že Rakousko si chce své vnitřní záležitosti řídit samo a že zamýšlené „spojené státy německé“ nebudou ničím víc než volným svazkem, jako byl i Německý spolek.¹⁹⁷ Podle jeho názoru totiž v obou paragrafech nejde o to, začlenit do nového spolkového státu rakouské Němce, nýbrž naopak o to, vyhnat je z něj. Berger odmítal jakékoliv historizující argumenty o nějaké speciální misi Rakouska a volal po právněhistorické argumentaci. Deklaraci o takzvaném „vroucím“ připojení Rakouska k německému státu označil za bezobsažnou frázi. Sám přitom představil vlastní vizi velkého středoevropského státního systému.¹⁹⁸

O tom, jak byli němečtí poslanci z Moravy rozpolceni ve věci základních článků budoucí německé ústavy, vypovídají dvě rozdílné petice adresované „rakouskému lidu“, na nichž se podíleli. Třicátého října se obrátilo dvacet devět poslanců zvolených z rakouské monarchie do Frankfurtu na veřejnost s přípisem „Aufsprache an das Volk in Oesterreich“. Z Moravy výzvu podepsali Berger, Giskra, Jetteles, Raus a Schneider. Týkala se jednání o německé ústavě. Začíná konstatováním:

195) Cit. F. WIGARD (ed.), *Stenographischer Bericht IV*, s. 2798.

196) Viz F. WIGARD (ed.), *Stenographischer Bericht IV*, s. 2861.

197) Viz H. G. TELLE, *Das österreichische Problem im Frankfurter Parlament im Sommer und Herbst 1848*, s. 96–117.

198) Viz F. WIGARD (ed.), *Stenographischer Bericht IV*, s. 2885–2888.

My, poslanci z německých zemí Rakouska, které více než tisíciletí náleží k německé vlasti, které s ní sdílelo panovníky; my, zástupci německých kmenů, které prostřednictvím mravů, zvyklostí, řeči, vzdělání a skrze dějiny se cítí součástí velkého německého národa; můžeme odkládat řešení této otázky teď, kdy se jedná o to, zda mají německé země a německé kmeny Rakouska nadále náležet k nově zrozené německé říši? Jsme Němci! Musíme být součástí Německa. Nejsme o nic méně Němci než Bavoři, Prusové, Švábové; nemohli bychom se z nově zakládané německé říše vyloučit, aniž bychom nezničili dílo svobody a jednoty celého německého národa, k jehož založení nás vyslala důvěra národa. A z tohoto důvodu hlasujeme pro to, aby sedm milionů Němců v rakouských zemích a ty rakouské země, které od nejstarších dob patřily k Německu, také v budoucnosti patřily k Německu jako ostatní německé kmeny a země.¹⁹⁹

Vzápětí ale signatáři výzvy dodávají, že musí zároveň hájit „svobodu své rakouské vlasti“ a brát ohled na další národnosti v Rakousku. Podle nich jsou navrhované zákony také ve prospěch ostatních národností v Rakousku, tedy Slovanů, Maďarů a Italů. Nebudou součástí německé říše, ale nadále zůstanou pod vládou společného císaře, „který je strážcem a ochráncem naší svobody“. To měla umožnit formulace, že žádná část německé říše nesmí být spojena s neněmeckými zeměmi v jednom státě a že s neněmeckými zeměmi může být spojena pouze personální unií. Petice se rovněž zmiňuje výslovně o Čechách a Moravanech: „Beztoho usilují naši neněmečtí bratři v Čechách a na Moravě ve svých průmyslových a obchodních vztazích, stejně jako ostatní německé provincie Rakouska, o vroucí sjednocení s veškerým Německem, a věříme proto, že je i v jejich všestranném zájmu, jestliže se ve věci německých zemí Rakouska vyslovíme pro německý spolkový stát.“

Proti tomu se postavili jiní rakouští poslanci, kteří vydali prohlášení nazvané „Aufsprache an unsere Wähler“, datované k 1. listopadu 1848. Podepsalo je čtyřicet poslanců, mezi nimi Höchsmann (Casino), Polatschek (nezařazený), Riegler (nezařazený, pravý střed), Tomaschek (nezařazený, levý střed) z Moravy. Poslanci, kteří podepsali toto prohlášení, byli přesvědčeni, že aplikace článků 2 a 3 ústavy znamená konec integrity rakouské monarchie. Podle jejich názoru by to rakouský stát rozdělilo, neboť by zrušilo svazek, který spojoval německé a neněmecké

199) Cit. *Aufsprache an das Volk in Oesterreich (Veröffentlicht von den unten gefertigten Abgeordneten Oesterreichs)*, Moravia, 9. 11. 1848.

země monarchie. Zanikl by historický stav, vše, na čem se zakládala moc a velikost Rakouska. Jednotlivé národy Rakouska dříve sice spojovala státní moc, nyní je však mohly spojovat svoboda a bratrství. „Zanikl by stát, jméno Rakouska by zmizelo z dějin.“ To vede autory prohlášení k následujícímu závěru: „Může Německu prospět, co ničí Rakousko? – Nikdy! Budoucnost Německa spočívá v Rakousku! – Rakousko, odvěká hradba Německa proti Východu, Rakousko, jehož národy bojovaly také na Západě za nezávislost Německa, Rakousko, které v míru šířilo německé mravy a německého ducha až na vzdálené pobřeží Dunaje, Rakousko, které společně s Německem přinášelo německou svobodu do jiných krajin, a tak vedlo německý národ k jeho světovému historickému poslání.“²⁰⁰

Pro druhý paragraf ústavy, který tedy do značné míry zpochybňoval integritu rakouské monarchie, nakonec hlasovalo ze 79 přítomných rakouských poslanců 42. Z Moravy mezi nimi byli Berger, Boczek, Giskra, Jeitteles, Maly, Raus a Tomaschek.²⁰¹ Devět z nich deklarovalo patriotické přesvědčení prostřednictvím ohrazení, které zohledňovalo zvláštnosti Rakouska, mezi nimi i Moravan Tomaschek.²⁰²

Jednáním frankfurtského parlamentu o druhém a třetím paragrafu článku II říšské ústavy se zabýval také moravský sněm. Na sezení 10. listopadu 1848 navrhl Peter Chlumecky, aby sněm protestoval proti usnesením německého parlamentu ve Frankfurtu, učiněným dne 19. října. „1. Sněm podejž říšskému sněmu rakouskému protest, aby se říšský sněm brzo a určitě vyjádřil o poměru Německa k Rakousku. 2. Oněm poslancům z Moravy ve frankfurtském parlamentu, kteří zároveň s jinými vlastenci proti usnesení dotknutému se byli postavili, budiž dáno votum důvěry. 3. Oněm poslancům z Moravy, kteří se byli osvědčili jako nepřátelé vlasti, budiž posláno votum nedůvěry.“ Sněmovní komise však přišla 17. listopadu s jiným návrhem, aby se od Chlumeckého návrhu úplně upustilo a byl schválen návrh, že oba paragrafy o spojení německých a neněmeckých zemí rakouských formou personální unie nemohou mít žádné státoprávní následky a nenaruší celistvost rakouského mocnářství.²⁰³

200) Cit. *Aussprach an unsere Wähler*, Moravia, 14. 11. 1848.

201) F. WIGARD (ed.), *Stenographischer Bericht IV*, s. 2919.

202) F. WIGARD (ed.), *Stenographischer Bericht IV*, s. 2923. Viz rovněž W. SCHÜSSLER, *Die nationale Politik der österreichischen Abgeordneten im Frankfurter Parlament*, s. 63–67.

203) J. DVOŘÁK, *Moravské sněmování*, s. 207.

Ve Frankfurtu se však rozložení sil proměňovalo a stejně tak i postoje poslanců. Koncem roku 1848 vystoupila většina poslanců zvolených v rakouské monarchii ze svých klubů, seskupili se pod vedením Antona Schmerlinga v hotelu Schröder a následovali jeho politiku, jež byla v souladu s míněním rakouské vlády.

Všichni poslanci z rakouských zemí stáli v podstatě před neřešitelným dilematem – chtěli zachovat rakouskou monarchii, a přitom toužili po užším svazku mezi Německem a „německou částí monarchie“, tedy rakouskými a českými zeměmi. Postupem času se však stávalo čím dále zřetelnější, že obě intence jsou neslučitelné. Ti pozornější z nich se snažili přizpůsobit změně kurzu. Náležel mezi ně i Carl Giskra. Přimkl se k hlavním protagonistům rakouské politiky ve Frankfurtu, ke Schmerlingovi a arcivévodovi Janovi.²⁰⁴ Jak se situace proměnila, vypovídá hlasování o paragrafu 2 při druhém čtení v březnu 1849, kdy už všichni poslanci z rakouské monarchie – s výjimkou dvou, Carla Adolpha Rittera a Franze Makowiczky – hlasovali proti jeho znění. Giskra, který ještě v únoru označil pragmatickou sankci za bezcenný kus papíru, požadoval v lednu 1848 vstup celé rakouské monarchie do německého svazku. Ostatně už koncem listopadu 1848 vyjádřil na shromáždění obavy, co bude po návratu domů s rakouskými poslanci, kteří ve Frankfurtu prokázali upřímnost a německého ducha. Ptal se, kdo je ochrání, když Rakousko nebude součástí Německa. Skončí snad podobně jako Silvio Pellico ve špilberských celách? Na sezení 13. ledna už ale jeho proslov vyzněl jednoznačně odlišně od předchozích postojů. Snažil se nejprve obhájit své dřívější horování pro druhý a třetí odstavec navrhované ústavy. Nikdy si totiž nepřál rozbití Rakouska, hlasoval pro ně bez nadšení, šlo mu o dobro Německa. Ale jak se situace vyvíjela – v Uhrách, v Itálii, v Haliči –, dospěl k přesvědčení, že rovněž neněmecké rakouské země by měly být nějakými zvláštními smlouvami připoutány k Německu. Nejlepší řešení spatřoval v tom, že by do německo-rakouského svazku vstoupila celá habsburská říše. To by celé Německo posílilo – maďarské pláne by se otevřely německým sedlákům, kteří by jinak museli hledat štěstí za oceánem, polské lesy by poskytl německým lodím dřevo.²⁰⁵

Důsledný zůstal ve svých postojích Berger. Také on se vzpíral ma-loněmeckému, pruskému řešení, ale zároveň odmítal i „rakouská“

204) Srov. D. HAINZ, *Carl Giskra*, s. 30.

205) F. WIGARD (ed.), *Stenographischer Bericht VI*, s. 4660.

stanoviska; vždy zdůrazňoval německé řešení na úkor jednotlivých „Sondersouverainitäten“. Vypovídá o tom nejlépe jeho projev z 20. března 1848:

Oktrojovaná ústava nemůže být posledním slovem Rakouska v německé otázce. Smyslem mandátu, který jsme dostali od německých voličů, nebylo vytvořit silně centralizovaný spolkový stát, nýbrž sjednotit celé Německo v pevném svazku. (...) Rakouské Němce si nezískáte; jestliže se Německo stane pruským – a to je smysl toho všeho –, pak ztratíte sympatie rakouských Němců, protože Rakušané se chtějí stát německými, ale nikoliv pruskými. (...) Pokud se ukvapeně uzavřete ve svém malém Německu a zvolíte pruského císaře, pak zradíte německou jednotu, německou svobodu, německou budoucnost.²⁰⁶

Dalším klíčovým bodem v diskurzu o německé otázce byla volba nového německého panovníka, když hlavním pretendentem trůnu se stal pruský král. Neudivovalo, že rakouští poslanci hlasovali proti volbě Fridricha Viléma IV. německým panovníkem. Tato otázka se stala předmětem veřejné rozpravy i na Moravě. Například Moravia v článku *Německá císařská koruna* použila historickou analogii. Zdráhání Fridricha Viléma IV. může být pro něj stejně fatální jako svého času pro Přemysla Otakara II. Podle redakce Moravie jde v současné době o to, najít nového Rudolfa Habsburského, který by „vybledlé koruně dal nový lesk“. A dospívá k následujícímu závěru: „Pro odmítnutí německé císařské koruny ve prospěch pruského krále hovoří nová možnost, a sice že se František Josef I. stane císařem sjednoceného Německa a Rakouska.“²⁰⁷ Pisatel se k tématu vrací i v následujícím čísle Moravie, v článku nazvaném příznačně *Rakousko, nebo Prusko*. Konstatuje, že volba Fridricha Viléma IV. německým císařem by znamenala faktické odtržení německého Rakouska od politického svazku s Německem. A proto se znovu vyslovuje pro Františka Josefa I., neboť v něm se naplní očekávání z března 1848: „Rozřešení je blízko, první měsíc roku může přispět k dobru Německa a slávě Rakouska tím, že čelo nadějného mladíka z habsbursko-lotrinského rodu opět ozdobí ušlechtilý diadém, který jeho předkové tak dlouho nosili.“²⁰⁸

206) F. WIGARD (ed.), *Stenographischer Bericht VI*, s. 5887–5890.

207) D. Z. a. B., *Die deutsche Kaiserkrone*, Moravia, 21. 12. 1848.

208) Cit. D. Z. a. B., *Oesterreich oder Preußen*, Moravia, 23. 12. 1848.

Všechny klíčové otázky vyřešila rakouská vláda rozehráním kroměřížského sněmu. Tento rázný zákrok ukončil demokratickou revoluci v Rakousku a debaty o novém německém panovníkovi, konstituci i německém sjednocování utichly. Nebyly však zapomenuty a znovu se s neumenšenou intenzitou vrátily v šedesátých letech. Tehdy už je řešily všechny zúčastněné strany bohatší o zkušenosti z převratných let 1848/1849, které tak zásadně ovlivnily formování kolektivních identit ve střední Evropě.

ROK 1848 A FORMOVÁNÍ KOLEKTIVNÍHO VĚDOMÍ

To, jak bezprostředně reagovali obyvatelé habsburské monarchie, přinejmenším její západní části, na revoluční události odvíjející se na jiných místech Evropy, ukazuje, že společnost nebyla nepřipravena. Sebevědomé a do značné míry cílevědomé vystoupení příslušníků liberálně smýšlejících aristokratů, inteligence i podnikatelstva potvrzuje, že předbřeznová éra zdaleka nebyla „dobou temna“ a že pod příkrovem metternichovského absolutismu se rozvíjel poměrně čilý občanský život. Navzdory cenzuře představovala třicátá a čtyřicátá léta v Rakousku období poměrného duchovního rozkvětu, v němž neutichly rozpravy o vlasti, svobodě a rovnosti, které se rozvinuly v osvícenské éře. První podnikatelské úspěchy a činnost spolků a organizací vytvářely zárodky občanského života. Význam spolkového života potvrzuje zvláště vídeňský Právnicko-politický čtenářský spolek (Juridisch-politische Leseverein), jehož členové stanuli v popředí revolučních událostí. Rok 1848 umožnil, aby se tyto předpoklady přetavily do politické akce.²⁰⁹

Co zaujme nepředpojatého pozorovatele projevů revolučních let 1848 a 1849, je jejich mnohost, rozmanitost. Skutečnost, že se tytéž argumenty používaly pro podporu zcela protichůdných stanovisek, vypovídá o nezralosti politického a společenského vědomí, stejně jako fakt, že snaha o rétorickou působivost často převážila nad přesvědčivostí argumentace. To vše byly zákonité plody bouřlivé doby, v níž se zrodila občanská společnost. Z veškeré mnohosti názorů, zmatení pojmů, proměnlivosti

209) Srov. např. Wolfgang HÄUSLER, *Einleitung*, in: Ernst Violand, *Die soziale Geschichte der Revolution in Österreich 1848*, herausgegeben von Wolfgang Häusler, Wien 1984, s. 15; Thomas MAISEL, *Alma Mater auf den Barrikaden. Die Universität Wien im Revolutionsjahr 1848*, Wien 1988, s. 12–13.

stanovisek však vyvstávají první kontury kolektivního vědomí německého obyvatelstva Moravy, které v roce 1848 získalo rozhodující impulzy. Dva z nich byly zásadní – první politické vzepětí českého národního hnutí v Čechách i na Moravě a postulát sjednocení všech Němců a německých zemí v jediný státní celek. To nutilo aktéry přelomových let přemýšlet o vlastní totožnosti i povaze společenských celků, jako jsou obec, země, stát, národ.

Rozvoj politického a společenského života provázelo a determinovalo první velké vzepětí národního vědomí a národního hnutí jednotlivých národností žijících ve střední Evropě. Zároveň s tím se právě ve střední Evropě projevil naplno konflikt různých kolektivních identit. Zřetelné to bylo zejména na Moravě, kde dosud český ani německý nacionalismus nebyl natolik vyhraněný jako například v Čechách. Bylo možná překvapující, že se německý nacionalismus v českých zemích probudil se stejnou intenzitou jako český. České národní vědomí bylo v procesu české národní emancipace již několik desetiletí cílevědomě kultivováno a uvolnění poměrů na jaře roku 1848 umožnilo poprvé otevřeně formulovat cíle národního hnutí v podobě politických požadavků. Německé národní vědomí se naproti tomu zdálo být méně vyhraněné a zpočátku revoluce skryto za základními liberálními požadavky.

Na samotném počátku revoluce však nebyly národnostní otázky hlavním postulátem. První události se odvíjely pod hesly svobody, konstituce, svobody tisku a shromažďování, na vlajkách i kokardách dominovala bílá jako symbol svobody. Většina německého obyvatelstva Moravy nepocítovala národnost jako politický problém, a proto jim první postuláty českého národního hnutí připadaly nepochopitelné, cizí. Němci v českých zemích se začali obávat, že zdůrazňování národních potřeb může jít na úkor ideálů politického liberalismu. Co nejvíce německé liberály na českých národních požadavcích odpuzovalo, byla jejich historizující argumentace. Liberálně demokratická kultura se rodila z odporu vůči předbřeznovému režimu. Jeho hlavní symboly představovali Metternich, policie, cenzura, ale také privilegia aristokracie a vliv katolické církve na duchovní život. Některé pojmy, které s těmito společenskými jevy souvisely, se ve slovníku liberální kultury staly synonymy předbřeznové doby – *feudalismus*, *jezuitismus*, *středověk*, *absolutismus*, *kamarila*, ale také třeba *romantika*. Liberální kultura chtěla zrodit nový svět a historii pocítovala jako břímě. Pro německé liberály, kteří se chtěli osvobodit od minulosti, nemohlo být nic odtažitější než historizující argumentace, jakou například použili představitelé českého svatováclavského výboru

požadující státoprávní spojení tří korunních zemí.²¹⁰ To si němečtí liberálové vyložili jako znamení, že české národní hnutí sleduje jiné cíle než oni a hlavně že tyto cíle jsou v rozporu s liberálními ideami. Nacionální antagonismus se ještě znásobil antagonismem politickým. Neznamenovalo to ovšem, že Němci zůstávali zcela imunní vůči historizujícím argumentům, naopak je sami nezdůvodnění svých postojů.

V průběhu let 1848 a 1849 rostl v německém kolektivním vědomí obraz Čechů jako nepřítel ohrožujícího německou národnost a usilujícího o nadvládu nad českými zeměmi na úkor německého obyvatelstva. V souvislosti s českým národním hnutím Němci Čechy označovali za *fanatiky*, *Ultračechy*, *panslavisty*. Napětí ještě zhoršil slovanský sjezd. Češi začali být považováni za spojence Rusů, v nichž liberální Němci spatřovali největšího nepřítel, nositele absolutistických tendencí a v Rusku symbol nesvobody. Tyto hrozby se objevovaly v německy psaných denících i časopisech, do svých politických projevů je zařazovali řečníci v zastupitelských shromážděních. Představa společného nepřítel vyvolávala obranné reakce a posilovala kolektivní identitu. Proto většina Němců vítala potlačení svatodušních bouří Windischgrätzovými jednotkami a interpretovala je jako vítězství Němců nad českými nacionalisty.

V diskurzu rakouských Němců tak převládl negativní obraz Čechů. Vyznívá zvláště ve srovnání s tím, jak psala německá publicistika nebo jak se vyjadřovali řečníci v zastupitelských shromážděních o jiných německých národnostech ve střední a východní Evropě. Důvody takového postoje byly zřejmé. Češi obývali území, které Němci považovali za německé a s nímž počítali jako s přirozenou součástí budoucího velkého německého státu.

Národní hnutí Poláků a Maďarů sledovali němečtí liberálové zpočátku se sympatiemi, které ovšem končily tam, kde se národní hnutí jiných národů sráželo s německými zájmy. Jedním z důkazů je Giskrův příspěvek do rozpravy o takzvaných poznaňských záležitostech ve frankfurtském parlamentu. Ve svém projevu nejprve charakterizoval Poláky jako rytířský, kavalírský, ušlechtilý národ východu Evropy, který si získal sympatie všech lidí. Tyto sympatie podle Giskry nezničily ani

210) Podobné spory nad argumentací se projeví i na moravském zemském sněmu. Když Peter Chlumecky zdůvodňoval historicky svůj postoj k otázce německého sjednocování a obhajobě samostatnosti Rakouska, padaly výrazy o „bezcenných starých papírech“. Za ně například označil Carl Giskra ve frankfurtském parlamentu i pragmatickou sankci.

polští fanatici vystupující proti Němcům v Haliči a Poznaňsku. Nicméně obvinil Poláky, že chtějí vytvořit nové Polsko na teritoriálním principu z doby před rokem 1772, ba že někteří pomýšlejí na západní Prusko nebo na obnovení velké jagellonské říše sahající od Baltu až po Černé moře.²¹¹

Podobně se změnil i pohled na Maďary, které liberálové zprvu považovali za své spojence, zejména v době, kdy rakouští Němci uvažovali o připojení rakouských a českých zemí k Německu. V listopadu 1848 ovšem už list *Neue Zeit* obvinil Maďary, že rozpoutali lavinu separatismu, která se přehnala rovněž přes Čechy a další země. List zároveň varoval Maďary před touhou po samostatnosti, s tím, že se mohou nakonec stát obětí vlastního separatismu, neboť nejsou dostatečně silní.²¹² Další článek v *Neue Zeit* zase konstatoval, že boj Maďarů ztrácí romantickou svatozář. A vyjadřuje obavy, že Kossuthova egoistická politika bude mít pro duchovní převahu německého prvku v Uhrách málo pochopení. Německá nedůvěra se obracela rovněž proti Italům, kterým se podsouvala nenávisť vůči Němcům.²¹³

Je nezpochybnitelným poznatkem teorie nacionalismu, že národní vědomí či hnutí se rodí z kontaktu s jiným nacionalismem. Takový význam mělo velkoněmecké hnutí na území Německa, jež směřovalo prostřednictvím svolání všenněmeckého parlamentu do Frankfurtu k sjednocení zemí s německy mluvícím obyvatel, což zahrnovalo vedle německých a rakouských území také Čechy, Moravu a Slezsko. Zůstává otázkou, proč se v rakouských zemích od počátku setkalo s tak vřelou odezvou. Ačkoliv v textech předbřeznové doby nescházely projevy německého národního vědomí, nic nenásvědčovalo intenzitě, s jakou se německý nacionalismus projevil v habsburské monarchii na jaře 1848. Nabízí se proto otázka, do jaké míry pramenilo německé nacionální vzrušení z předchozí doby a do jaké míry zapůsobilo „kouzlo okamžiku“ a přitažlivost všenněmecké myšlenky. Vývoj událostí hovoří spíše pro druhou možnost. V revolučním nadšení jarních měsíců roku 1848 byli příznivci všenněmeckého sjednocení ochotni obětovat celistvost rakouské monarchie, když se Halič a Uhry v liberálních i radikálnědemokratických německých kruzích považovaly za neudržitelné. Ani ti, jimž na zachování jednotného Rakouska záleželo více, si příliš nelámali hlavu

211) Cit. F. WIGARD (ed.), *Stenographischer Bericht II*, s. 1203.

212) *Neue Zeit*, 15. 11. 1848.

213) *Neue Zeit*, 16. 11. 1848.

s rozporem, který v sobě obsahovaly pověstné paragrafy 2 a 3 návrhu říšské ústavy. S odvíjejícími se událostmi, jak Rakousko dobývalo první úspěchy a demonstrovalo svoji sílu, a naopak frankfurtský parlament ukazoval jistou bezmoc a zároveň v něm nabývalo převahy maloněmecké řešení, velkoněmecké nadšení rakouských Němců sláblo.

Mnoho rakouských, německy mluvících liberálů bylo přesvědčeno, že obsah jejich němectví je v podstatě totožný s ideálem liberální kultury, jak se vyvíjel v době předbřeznové, a že národnost v tom nemůže hrát podstatnější roli. Proto ani touhu po německém sjednocení mnozí neměli primárně za otázku nacionální. Považovali za samozřejmé, že němčina je obecným dorozumívacím jazykem v rakouské monarchii – přinejmenším v její západní části. A že jím mluvilo i obyvatelstvo jiné, například slovanské národnosti, mu umožňovalo participovat na vyšší kultuře. Takto pojímané „němectví“ bylo proto otevřeno všem – nebylo definováno rasově, etnicky, nýbrž kulturně, politicky. Proto také dilema, které později Němci z rakouské monarchie řešili, bylo převážně státoprávní, politické povahy. Z tohoto důvodu němečtí liberálové spatřovali v českém národním hnutí protivníka nikoliv v etnickém, ale politickém smyslu – Češi pro ně byli reakcionáři, kteří se pro dosažení svých cílů spojili s konzervativní aristokracií.

Na Moravě se v důsledku těchto událostí vyhranily tři tendence, kde politické postoje výrazně ovlivňovaly také otázky kolektivní totožnosti. K českému národnímu hnutí se přiklonili političtí reprezentanti české národnosti v čele s Aloisem Pražákem. Vedle české strany zde existovaly dva tábory. První tvořili lidé převážně národně indiferentní, vzešli z německé kultury a německy mluvící. Jejich postoj byl v podstatě legitimistický, ztotožňovali se s rakouským státním patriotismem, považovali se za Rakušany a Moravany a „národnost“ či příslušnost k nějakému nadosobnímu celku nepojímali etnicky ani jazykově, nýbrž politicky a územně. Trvali na zachování historických zemí, na určité míře pravomocí pro zemské sněmy, bránili se centralizaci a za nejvhodnější nástroj pro liberalizaci rakouské monarchie považovali obecní samosprávu. Tlumočnickem tohoto politického přesvědčení byl Politisches Wochenblatt. Třetí tábor představovala tehdejší levice. Jednalo se o německé liberály, se silným německým nacionálním cítěním, o příznivce německého sjednocování, o ty, kteří se obávali českého (slovanského) nacionalismu jako největší překážky liberálních reforem. Jejich nadšení pro všenněmecké sjednocování nutně neznamenalo negaci vědomí o příslušnosti k Rakousku; řada z nich však byla ochotna obětovat jeho integritu

ve prospěch Německa; ovšem s tím, že se jeho součástí stanou „německé země“, za něž považovali také Čechy, Moravu a Slezsko. Nicméně s vývojem událostí postupně ochabovala perspektiva vytvoření velkého německého státu a začali se znovu více upínat k Rakousku. Při diskuzích o nové ústavě se stali hlavními zastánci centralizace rakouské monarchie, neboť právě v centralizaci spatřovali hlavní prostředek liberalizace a také zajištění dominance německého živlu.

Tyto základní tendence měly mnoho odstínů – kolektivní vědomí i identity jednotlivců byly nevyhraněné a proměnlivé. Jak obtížně se historikovi rekonstruují dobové mentality, ukazuje příklad jedné z nejvýraznějších postav revolučních let, moravského Němce Carla Giskry. Byl zvolen do frankfurtského parlamentu za své rodné město. Ve Frankfurtu příslušel k levému centru, konkrétně ke klubu Württemberger Hof, a zaujal především svými řečnickými výkony. Původně zastával názor, že k Německu by se měly připojit výhradně takzvané „německé provincie“. S postupem času, jak se habsburská monarchie konsolidovala, ustupoval ve svém německém nacionálním stanovisku ve prospěch zachování integrity rakouské monarchie a nejvhodnější řešení spatřoval v personální unii mezi Německem a celou rakouskou monarchií. Nebyla to jediná proměna názorů, již Giskra prodělal. Byl pověstný tím, že se snažil držet více železek v ohni a vždy se přizpůsoboval aktuálním poměrům. Z rozhodného Velkoněmce se stal obhájce zájmů rakouského státu, z odpůrce všeho, co považoval za monarchicko-dynastické či aristokratické, se stal přívrženec aristokratických reprezentantů Rakouska ve Frankfurtu, Antona Schmerlinga a arcivévody Jana.²¹⁴

Takové osudové peripetie ovšem tehdy nebyly výjimečné. Nezapomínejme, že se odehrávaly v přelomové době rozkladu feudální, stavovské společnosti a formování společnosti občanské, kdy se sociální svazky i identity transformovaly či nově utvářely a bouřlivé události, jaké nastaly například v revolučním roce 1848, tyto procesy zároveň katalyzovaly i komplikovaly.

214) Ke Giskrovým postojům v revolučních letech viz D. HAINTZ, *Carl Giskra, ein Lebensbild*, s. 7–30; viz rovněž W. SCHÜSSLER, *Die nationale Politik der österreichischen Abgeordneten im Frankfurter Parlament*, s. 15.

TŘETÍ ČÁST

ČAS BURŽOAZNÍHO LIBERALISMU

Šedesátá a sedmdesátá léta

MEZI PARLAMENTARISMEM A MONARCHIÍ

Otázka státoprávního uspořádání rakouské monarchie, rozvoj národních hnutí, zápas s Pruskem o dominanci v Německu, to vše činí ze šedesátých let 19. století klíčové období pro další vývoj ve střední Evropě. Uvedené procesy přinášely další podněty pro utváření kolektivních identit obyvatelstva rakouské monarchie. Platilo to v prvé řadě pro liberálně smýšlející buržoazii, zejména ty její vrstvy, které usilovaly o urychlení procesu přechodu od pozdně feudální k občanské společnosti.²¹⁵ Buržoazní elity v té době představovaly hlavní hybnou společenskou sílu. Šedesátá a sedmdesátá léta 19. století lze považovat za období největšího vzepětí liberalismu v rakouské monarchii. Neslo se ve znamení emancipace třetího stavu, jeho úsilí o liberalizaci společnosti a o podíl na politické moci, jejíž rozhodující část stále držely tradiční, konzervativní mocenské složky v čele s panovníkem. Liberální hnutí vyrůstalo z odporu vůči „starému režimu“, ať už – pokud se týká Rakouska – v podobě předbřeznové nebo neoabsolutistické, a silám, jež je ztělesňovaly, především šlechtě a církevní hierarchii. Liberálové požadovali odstranění reziduí feudalismu a absolutismu a v zápase o podobu politického uspořádání rakouské monarchie prosazovali uzákonění základních lidských práv a svobod a vytvoření zákonných podmínek k hospodářskému a finančnímu podnikání. To vtiskovalo liberalizačním snahám buržoazie jistý étos, jež využívala k prosazení ve veřejném prostoru i v politickém boji.

Nositeli liberalismu byli především veřejně aktivní představitelé buržoazie – podnikatelé, inteligence (zejména lékaři, právníci, učitelé, publicisté), majetnější živnostníci, obchodníci a část byrokracie. Povahu

215) Srov. Lukáš FASORA – Pavel KLADIWA, *Obecní samospráva a lokální elity v českých zemích 1850–1918. Koncept a dílčí výsledky výzkumu*, ČCH 102, 2004, s. 798.

rakouské buržoazie výrazně ovlivňoval vysoký podíl příslušníků byrokracie a zvláště vystudovaných právníků, kteří se ve své většině ztotožňovali s ideou centralizovaného, právního státu josefínského typu, jejíž uskutečnění spatřovali v únorové ústavě. Teprve postupně, ve větší míře až od konce šedesátých let, se do čela liberálního hnutí prosazovali zástupci svobodných povolání, mezi nimiž opět dominovali právníci, dále lidé z akademického prostředí a publicisté. Jejich cíle se rozcházelý s cíli konzervativní politické elity, s níž sice sdíleli ideu centralizovaného státu spočívajícího na výkonné byrokracii, ale na rozdíl od ní usilovali o ustavení konstitučního režimu a posílení obecní samosprávy. Více se již vymezovali vůči státní moci a trvali na odluce církve od státu, lpěli na dodržování základních lidských práv, jako jsou svoboda projevu a shromažďování. Ideál občana ztělesňovali právě oni, a nikoliv továrníci, finančníci, obchodníci. Ti začali do politického dění výrazněji zasahovat až v sedmdesátých letech.²¹⁶ Tím se rakouské prostředí odlišovalo od anglického a francouzského, kde byla hybatelem společenských reforem obchodní a průmyslová buržoazie.

Sebevědomí liberální buržoazie rostlo. Byla přesvědčena, že tvoří základ státního života a že prosperita státu spočívá na čínorodosti měst. „*Bürger* je první a nejdůležitější člověk ve státě, nejcennější drahokam v koruně,“ psal *Mährischer Correspondent*.²¹⁷ Toto sebevědomí se zakládalo na vědomí historické úlohy měst a měšťanstva: „Dějiny kultury to potvrzují poměrně důrazně, že měšťanstvu náleží v německých státních a právních dějinách nanejvýš důležitá a čestná místo. (...) Měšťanstvo je vlastní tvůrčí prvek naší země. Teprve s městy vyrostla kultura tak vysoko.“²¹⁸

Další článek publikovaný v *Mährischer Correspondent*, tentokrát o oslavách, jež se konaly v Olomouci u příležitosti stého výročí ukončení pruského obléhání, připomíná dobu, kdy měšťané společně s vojáky „v nejušlechtilejším soupeření k udržení a obraně Olomouce obětavě, věrně a vlastenecky spolupůsobili“. Za oněch sto let se však podle autora článku hodně změnilo a zejména úloha měšťanstva:

216) Ernst BRUCKMÜLLER, *Ein „deutsches“ Bürgertum? Zur Fragen nationaler Differenzierung der bürgerlichen Schichten in der Habsburgermonarchie vom Vormärz bis um 1860*, *Geschichte und Gesellschaft* 16, 1990, s. 344.

217) *Die Manifestationen für die December-Verfassung*, *Mährischer Correspondent*, 6. 1. 1870.

218) *An unsere Mitbürger!*, *Mährischer Correspondent*, 20. 4. 1869.

Měšťanstvo není v současnosti už jen nejpevnější záštita státu, nýbrž vyplňuje celý jeho prostor. Z řad obyvatel měst čerpá své síly armáda, poskytuje největší a nejzdatnější díl úředníků, nese největší daňové zatížení, měšťanstvo je hlavním nositelem průmyslu a obchodu, v něm se spojují společné cíle blahobytu a kultury, které ve svém celku tvoří jednotnou, silnou sociální hybnou sílu. (...) Aktivní sebevědomí, čilé usilování, které odpovídá zvýšeným nárokům na občana státu, mravnost, pracovitost, vytrvalost, to jsou prostředky, které vedou k cíli. Každý měšťan by se měl s vážnou a horlivou oddaností věnovat službě obecnému blahu. Pro obět, kterou jeho činnost vyžaduje, bude odměněn ctí, že je členem svobodného státního života; bude odměněn úctou následujících generací. Každý měšťan se musí duševně podílet na státním životě své vlasti (...), neúnavně usilovat o pokrok.²¹⁹

Novodobá buržoazie se tedy hlásila ke kontinuitě s předběrným měšťanstvem a identifikovala se s jeho hodnotami. Řadu z nich sdíleli – jako výše citované mravnost, pracovitost, vytrvalost, dále respekt ke vzdělání, hrdost na vlastní samostatnost, ale také zájem o veřejné záležitosti, „službu obecnému blahu“ – například v podobě spolkové činnosti. Přesto se nová buržoazie od starého měšťanstva odlišovala v několika podstatných ohledech. Pro tradiční měšťanské elity, spojené s držním městského práva, byl nejdůležitější pocit sounáležitosti s městem. Naproti tomu novodobá buržoazie představovala mnohem pestřejší celek, zahrnující obchodníky, průmyslníky, lékaře, advokáty, učitele, výše postavené úředníky, majetnější živnostníky a řemeslníky, ale také umělce a kněze – ti všichni byli označováni za měšťany (Bürgertum).²²⁰ Tato novodobá buržoazie již nebyla tolik spojena s konkrétním místem; jejím příslušníkům naopak nečinilo problém měnit působiště, což bylo příznačné zvláště pro inteligenci, například právníky působící v úřadech nebo pro lékaře. Vedle toho odlišovalo novou buržoazii od staroměšťanstva smýšlení – její světonázor byl více sekularizovaný, určený osvícenskými a liberálními ideály, částečně kosmopolitní.²²¹ Mezi sta-

219) Mährischer Correspondent, 12. 7. 1861.

220) K tomu viz například Oliver KÜHSCHMELM, *Das Bürgertum in Cisleithanien*, in: Helmut Rumpel – Peter Urbanitsch (edd.), *Die Habsburgermonarchie 1848–1918*, Band IX, *Soziale Strukturen*, 1. Teilband, *Von der feudal-agrarischen zur bürgerlich-industriellen Gesellschaft*, Teilband 1/2, *Von der Stände- zur Klassengesellschaft*, Wien 2010, s. 850.

221) K tomu Lukáš FASORA, *Dělník a měšťan. Vývoj jejich vzájemných vztahů na příkladu šesti moravských měst 1870–1904*, Brno 2010, s. 169 a 220–221.

roměšťany a novou buržoazií proto nezřídko docházelo ke konfliktům. Projevovalo se to i ve spolkovém dění. Pro staroměšťanstvo byly příznačné starší typy spolků, jako byly střelecké nebo pohřební, v podstatě jakési uzavřené společnosti, zatímco buržoazie se sdružovala do moderních liberálních spolků, které houfně vznikaly od přelomu šedesátých a sedmdesátých let. Zdá se, že právě prostředí staroměšťanstva a zvláště v malých městech zůstávalo déle rezistentní vůči vyhocenému národnímu antagonismu. Například v Novém Jičíně nebylo až do osmdesátých let 19. století rozdělení na Čechy a Němce striktní; místní se spíše identifikovali s městem nebo se zemí a převládala u nich tradiční zemský patriotismus. Do místního Čtenářského spolku například docházeli Češi i Němci.²²² Podobný příklad nabízí národnostně smíšené Uherské Hradiště. Také zde zůstávala staroměšťanská honorace národně indiferentní. Po komunálních volbách roku 1886, v nichž reprezentanti této honorace kandidovali jako „Bürgermeisterpartei“ vedle české a německé národní strany, jež utrpěla porážku, došlo koncem osmdesátých let ke splnutí této takzvané Bürgermeisterpartei s Moravskou národní stranou.²²³

Sebevědomí buržoazie se zakládalo na souboru určitých občanských ctností, soudobém ideálu vzorného a pracovitého měšťana. Za hlavní ctnost se však nejčastěji považoval smysl pro veřejné záležitosti. Ten se zdůrazňoval zvláště při předvolebních kampaních, kdy volební výbory vyzývaly voliče, aby dali svůj hlas kandidátům, kteří splňují nároky na reprezentanta měšťanského stavu: „Kardinální ctnost každého občana představuje smysl pro obecné záležitosti. Nikoliv partikulární nebo soukromé zájmy, nkoliv sobectví a stranickost mají určovat jeho jednání; nad to musí být povznesen a mít před očima pouze zájmy celku, a pokud chce být správným občanem, musí plnit své úkoly.“²²⁴

Opak ideálu ctnostného, vážného a činorodého občana představoval šosák (*Spießbürger*). Pod pojem šosáctví se dala vměstnat řada

222) Viz Pavel KLADIWA – Andrea POKLUDOVÁ – Renata KAFKOVÁ, *Lesk a bída obecních samospráv Moravy a Slezska*, díl II/1, Ostrava 2008, s. 112.

223) Jiří ČOUPEK, *Ungarisch Hradisch – Bürgertum und Stadtpolitik*, in: Peter Urbanitsch – Hannes Stekl (edd.), *Kleinstadtbürgertum in der Habsburgermonarchie 1862–1914. Bürgertum in der Habsburgermonarchie IX*, Wien 2000, s. 359–377. Analogický příklad ostatně představil Jeremy King v případě Českých Budějovic; viz Jeremy KING, *Budweisers into Czechs and Germans. A Local History of Bohemian Politics, 1848–1948*, Princeton 2005.

224) *Ein Appell an unsere Mitbürger*, Mährischer Correspondent, 11. 1. 1870.

negativních vlastností. V prvé řadě občanská pasivita. Stěžoval si na ni například pisatel z Nového Jičína v *Neue Zeit*:

Zdá se, že hlavní zlo spočívá v nedostatečném smyslu pro politiku obyvatelstva našeho města, zatímco – musíme to bohužel konstatovat – často v nějaké slovanské vsi nalézáme více porozumění pro národní a politické otázky než u našich německých spoluobčanů, kteří jsou stále zvyklí nechat na milé vládě, aby se postarala o jejich záležitosti. (...) Kdy se konečně němečtí šosáci probudí ze svého zimního spánku?²²⁵

Článek nazvaný *Šosáctví* v *Mährischer Correspondent* ztotožňuje tento jev s provincialismem a uzavřeností, které byly tolik příznačné pro středověká města. Impulzem k napsání článku byl návrh, jenž projednával štýrský zemský sněm, aby byli do úřadů a škol dosazováni rodilí Štýřané:

Šosáctví není mrtvo (...). Městské šosáctví se stalo šosáctvím provinčním! (...) Železnice, telegrafní dráty a s nimi související mohutné a pronikavé změny v ekonomickém a sociálním životě strhly městské hrady, rozdrtily privilegia a středověká statuta, otevřely brány idejím a pokroku, aby antediluviální mamuti zůstali nerušeně zachováni! (...) Bylo by směšné a komické, aby se při současném stavu poznání a jeho kosmopolitním rázu určovala praktická hodnota člověka jeho rodným místem, jeho národností a zemskou příslušností.²²⁶

Vzor uspořádání politického i společenského života spatřovali liberálové v Anglii. Publicisté k anglickému liberalismu odkazovali často a prostřednictvím různých analogií hledali inspiraci pro konstruování identity liberálně smýšlejících německých měšťanů. Byli přesvědčeni, že Anglie je kolébkou liberalismu. S úctou vzhlíželi k britskému konstitucionalismu i patriotismu. Velkému respektu se těšila rovněž anglická aristokracie a její podíl na politickém a hospodářském rozvoji země.²²⁷ Naproti tomu liberalismus francouzský německou buržoazii

225) *Neutitschein (Politische Lethargie)*, *Neue Zeit*, 30. 10. 1870.

226) *Das Spießbürgertum*, *Mährischer Correspondent*, 6. 3. 1863.

227) Viz například článek *Der Adel im Verfassungsstaate*, *Mährischer Correspondent*, 12. 3. 1863.

v rakouských a českých zemích příliš nezajímal. Vyhovoval jí více aristokraticky laděný anglický konstitucionalismus než radikální francouzský republikánský demokraticismus. Jako by si přitom neuvědomovali výrazný rozdíl mezi anglickými a rakouskými poměry, ať už se týká parlamentních a konstitučních tradic nebo zejména rozdílu mezi anglickou a rakouskou buržoazií. Zatímco v Anglii se na politickém životě výrazně podíleli průmyslníci, obchodníci a finančníci, mezi rakouskými liberály dominovali lidé s klasickým, humanitním vzděláním a právníci, tedy vesměs příslušníci buržoazní inteligence, kteří pojímali politiku spíše jako vědu než praktickou činnost, jak se to projevovalo například v rétorických projevech v parlamentech.²²⁸

Moravští němečtí liberálové doufali, že „s vítězstvím konstitucionalismu se z Rakouska stal neochvějný, přirozený spojenec Anglie, a společně vytvoří hráz proti těm, kteří dychtí po svém zvětšení, tedy proti Rusku a Francii“.²²⁹ Carské Rusko, Francii Napoleona III. i bismarckovské Prusko odsuzovali liberálové jako autoritářské, „césaristické režimy“. Naproti tomu vedle Velké Británie obdivovali Spojené státy i Švýcarsko, zřejmě proto, že sestávaly z více národností, zemí či států, a přece je v celek spojovala určitá státní idea.²³⁰ V posuzování zahraničních záležitostí však liberálové nebyli důslední a často pragmaticky slevovali ze svých principiálních svobodomyšlných postojů. V šedesátých letech se tato skutečnost nejvýrazněji projevila ve stanovisku k polskému povstání v roce 1863. Stejně jako váhala vláda, lavírovala rovněž moravská německá liberální publicistika mezi sympatiemi k polskému hnutí za svobodu a obavami z toho, že polské národněosvobozenecké hnutí ohrozí integritu Rakouska.²³¹ *Mährischer Correspondent* to označil za Scyllu a Charybdu rakouských Němců.²³² Článek nazvaný *Rakousko a Polsko* se ptal, zda se může Rakousko smířit s možností, že vznikne nějaké Polské království, a připraví tak habsburskou monarchii o Halič.

228) Georg FRANZ, *Liberalismus. Die deutschliberale Bewegung in der habsburgischen Monarchie*, München 1955, s. 164 a 252.

229) *Österreichs's Constitution – eine europäische Nothwendigkeit*, *Mährischer Correspondent*, 9. 6. 1861.

230) Viz například Giskrův projev, jímž vítal německé poslance z Čech v Brně na nádraží 12. srpna 1861: *Empfang der deutsch-böhmischen Abgeordneten in Brünn*, *Mährischer Correspondent*, 13. 8. 1861.

231) K tomu viz např. článek *Der Reichsrat und die auswärtigen Angelegenheiten*, *Mährischer Correspondent*, 21. 5. 1863.

232) *Sympathien und Antipathien*, *Mährischer Correspondent*, 19. 5. 1863.

Závěr článku vyzněl poměrně jednoznačně: Rakousko vynakládá velké prostředky na budování silnic, zřizování škol a organizaci správy pro země a národy, které činí, jakmile se dostanou na určitý vývojový stupeň, všechno proto, aby se Rakouska zbavily.²³³ Rakouští Němci na Haliči lpěli, považovali ji za nejzazší hraniční výspu proti Východu a nechtěli připustit, aby zde vznikl prostor pro hnutí, jež by bylo Němcům nepřátelské. Přesto však liberální politika odsuzovala počínání ruských vojsk; líčila je velmi barvitě a popisovala „barbarství a ohavnosti ruské soldatesky, při kterém se chvěje každý přítel civilizace“, její „krutost a bestialitu“. Moravští němečtí liberálové dokázali využít situace v domácím soupeření s českým živlem, aby jeho představitele zdiskreditovali tím, že poukazovali na povahu jejich vysněného slovanského spojence.²³⁴

Ze všech národních hnutí v rámci rakouské monarchie se němečtí liberálové relativně nejvstřícněji stavěli k italským národněosvobozeneckým snahám. Na italských územích zřejmě lpěli rakouští Němci nejméně; přispěla k tomu skutečnost, že italská otázka byla do značné míry rozhodnuta ještě před obnovením konstitučního života v Rakousku. Nicméně u některých liberálů měla tato vstřícnost své meze. Například Carl Giskra, jemuž bylo jinak italské národně sjednocovací hnutí sympatické, sice nelitoval ztráty Lombardie, přál si však, aby Rakousku zůstalo Benátsko.²³⁵

Stavovské či třídní kolektivní vědomí, sebevědomí a hrdost, opřené o jistou míru kontinuity s měšťanským stavovstvím předchozích epoch, tedy tvořilo podstatnou složku kolektivní identity německé buržoazie. Liberálové v podstatě ztotožňovali měšťanství s občanstvím, čemuž ostatně v německém jazyce napomáhá i pojmosloví – slovo *Bürger* znamená jak občan, tak měšťan. Hodnoty, jež liberální buržoazie vyznávala, považovala za univerzální a byla přesvědčena, že jsou vhodné, ne-li ideální také pro ostatní složky společnosti, počínaje rolníky a konče šlechtou – vždyť přece i tolik obdivovaná anglická šlechta je přijala za své. Právě společné sdílení měšťanských hodnot představovalo podle liberálů jediné možné pojítko, jež zajistí fungování státu a rozvoj společnosti. Do značné míry se to německým liberálům na Moravě dařilo; platí to především pro šedesátá a sedmdesátá léta, kdy spolupracovali

233) *Österreich und Polen*, Mährischer Correspondent, 18. 4. 1863.

234) Viz Mährischer Correspondent, 15. 3. 1863.

235) D. HAINZ, *Carl Giskra*, s. 88.

s takzvanou ústavověrnou šlechtou a dokázali oslovit i rolnické voliče z moravského venkova.²³⁶

Mezi těmito hodnotami zaujímaly výsadní postavení principy pořádku, rozumu a práva. Tato slova se často objevovala ve volebních prohlášeních typu „Naše strana je umírněná, je to strana klidu a pořádku“.²³⁷ Němečtí liberálové zdůrazňovali, že usilují o „vedení velkých, národy hýbajících idejí svobody a rovnosti ze zákona do skutečnosti“.²³⁸ Zaručení individuální svobody a rovnosti před zákonem představovalo pro liberály alfu a omegu státního a společenského života. Mnozí se ostatně domnívali, že tyto základní právní předpoklady budou dostačujícím regulativním prvkem společnosti i státu. Tento naivní předpoklad neudiví, uvědomíme-li si vysoký podíl právníků v řadách německých liberálů a zejména jejich politický vliv. Mluví se v této souvislosti dokonce o jistém doktrinárním právním fanatismu rakouských liberálů.²³⁹

Tomu, aby se základní znaky stavovské kolektivní identity měšťanstva staly skutečně univerzálním modelem vyhovujícím také ostatním složkám společnosti, však bránilo několik skutečností. Vedle sociálních rozdílů to byly především postuláty národních hnutí a v neposlední řadě také politický vývoj v habsburské monarchii i v Evropě po roce 1848.

Desetiletí neoabsolutismu utlumilo většinu tendencí, jež přineslo revoluční hnutí let 1848/1849. Neznamenal však návrat do předbřeznové doby. A nebylo ani desetiletím nehybnosti. V řadě oblastí – zejména v ekonomice (liberalizace hospodářství a obchodu), ale také například ve školství (reformy ministra Lea Thuna) – přineslo několik modernizačních prvků, z nichž těžila společnost i ve volnějším poměrech po roce 1860. Padesátá léta paradoxně v mnohém naplňovala dva základní postuláty německého liberalismu druhé poloviny 19. století – státní správa rakouské monarchie, a to včetně uherských zemí, byla silně

236) Jeden z příkladů uvádí Martin Markel ve své práci o vývoji občanské politiky na Znojensku, kde počínající německé národně politické hnutí dokázalo integrovat rolnickou společnost. Viz Martin MARKEL, *Svoboda a demokracie v regionu rakouského impéria*, Brno 2010, s. 55.

237) *Unsere Partei*, Mährischer Correspondent, 19. 1. 1867.

238) *Die Principienfragen*, Mährischer Correspondent, 28. 1. 1863.

239) K tomu např. Peter URBANITSCH, *Bürgertum und Politik in der Habsburgermonarchie. Eine Einführung*, in: Ernst Bruckmüller – Ulrike Döcker – Hannes Stekl – Peter Urbanitsch (edd.), *Bürgertum in der Habsburgermonarchie*, Wien 1990, zejména s. 165. K tomu viz i G. FRANZ, *Liberalismus*, s. 255–260 a 439.

centralizována a ve státě jednoznačně dominoval německý živel. V řadě podstatných rysů se neabsolutismus padesátých let shodoval s ideou josefinského státu, z níž v podstatě německý liberalismus v Rakousku vycházel, přinejmenším ve své první fázi. Neoabsolutistický režim mohl vyhovovat těm, kdo v letech 1848/1849 usilovali o liberalizaci poměrů v rakouské monarchii, ale zalekli se radikálnědemokratického nebo národního hnutí. Těm se mohl absolutisticky řízený stát jevit jako vhodný rámec pro uskutečnění některých základních požadavků, především jako záštita jejich ekonomických zájmů.²⁴⁰

Ještě důsledněji než osvěcenský absolutismus se neabsolutistický režim opíral o výkonnou státní byrokracii, jež do sebe pojímala stále více členů z dříve nepriviligovaných vrstev obyvatelstva. Nicméně další pilíře rakouského státu zůstávaly tradiční, konzervativní – armáda, policie, katolická církev. Policejní režim, cenzura, spojení státu s katolickou církví, stvrzené konkordátem z roku 1855, zastiňovaly pozitivní opatření neabsolutistické vlády a vyvolávaly odpor u svobodomyšlněji smýšlejícího obyvatelstva, a to bez ohledu na národnosti – takzvaný bachovský absolutismus byl nepřijatelný pro Maďary, Poláky, Čechy i Němce. V kolektivní paměti obyvatel monarchie, včetně německého obyvatelstva na Moravě, zůstaly na padesátá léta 19. století ryze negativní vzpomínky. Naproti tomu spíše přetrvávaly pozitivní vzpomínky na velké vzepětí občanské veřejnosti let 1848/1849. Díky této kontinuitě se mohlo na počátku šedesátých let navázat na podněty či základy, jež položilo „jaro národů“. Ostatně v čele obrozeného občanského života na počátku šedesátých let stanuli povětšinou lidé aktivní v letech 1848/1849.²⁴¹

Základní předpoklady pro změnu představovaly zejména špatná ekonomická situace monarchie, vojenský nezdar u Solferina ve válce s Itálií a také rezistence Maďarů, domáhajících se větší míry nezávislosti pro východní, uherskou část monarchie. Ani občanská veřejnost nezůstávala pasivní, jakoby v předtuše změny poměrů. Jedním z indikátorů proměny veřejného mínění se staly oslavy stého výročí narození Friedricha Schillera v roce 1859.

240) K tomu viz např. E. BRUCKMÜLLER, *Nation Österreich*, s. 295; P. JUDSON, *Exclusive Revolutionaries*, s. 69–73; Robert A. KANN, *The Multinational Empire. Nationalism and National Reform in the Habsburg Monarchy 1848–1918*, New York 1950, s. 85–87.

241) Jako například v Šumperku. Viz František SPURNÝ, *Mährisch-Schönberg – eine Domäne der deutschen Industrie*, in: Peter Urbanitsch – Hannes Stekl (edd.), *Kleinstadtbürgertum in der Habsburgermonarchie 1862–1914. Bürgertum in der Habsburgermonarchie IX*, Wien 2000, s. 317.

Říjnový diplom z roku 1860 znamenal vstřícný krok směrem k historicko-politickým individualitám. Vyvolal však odpor u těch, kdo se ztotožňovali s josefínskou ideou jednotného centralizovaného a v podstatě německého státu – kromě elit v podobě katolické církve, armády a dvora to byla především německá liberální buržoazie. Ta spatřovala v říjnovém diplomu znovunastolení „středověké nadvlády stavů se všemi jejich cetkami“.²⁴² Naopak v novém konstitučním dokumentu, takzvané únorové ústavě z roku 1861, viděla bezmála naplnění svých snů, „pro každého rakouského patriota jeden z nejvýznamnějších okamžiků v dějinách vlasti“.²⁴³ Carl Giskra v jedné ze svých řečí na říšské radě zdůraznil, že únorová ústava „vedla do Rakouska konstituční svobodu na místo mlhavých a mystických práv národů, s nimiž se spokojil říjnový diplom“.²⁴⁴ Moravský tisk ji například oslavoval následujícími slovy: „Cílem únorového patentu byla konstituční centralizace. Není pochyb, že režim, jenž nastolil, by byl pro nás ten nejblahodárnější, ať už bychom žili v kterékoliv době.“²⁴⁵ Nebylo však pochyb především o tom, že konstituční centralismus vyhovoval buržoazní střední třídě, a to v prvé řadě německé, neboť jí prostřednictvím volebního cenzu zajišťoval převahu v předlitavských zastupitelských orgánech – v říšské radě i na zemských sněmech, včetně moravského.

Únorová ústava se tak pro liberály stala symbolem nové éry a zároveň jedním z ústředních prvků nově se formující kolektivní identity liberální německé buržoazie. Den jejího vydání, tedy 26. únor, se stal památným a liberálové ho v podstatě pojali jako státní svátek; nescházely ostatně návrhy, aby byl za státní svátek prohlášen. Analogie k takovému jevu se nacházely v zahraničí: „V Belgii se každoročně slaví den, kdy země získala nezávislost; ve Francii se červencové dny staly dny svátečními a v Rakousku by se měl 26. únor proměnit v lidovou slavnost.“²⁴⁶

A skutečně se proměnil. Slavilo se hned první výročí únorové ústavy. V Olomouci začaly oslavy už v předvečer 25. února v místním městském divadle. Nejdříve hrál orchestr a následovala inscenace *Rakouský jubilejní den*. Její součástí byl živý obraz. Na divadelní scéně byla pod baldachýnem instalována mramorová busta Františka Josefa I., vedle ní stála

242) Cit. *Die Feier des 26. Februar*, Mährischer Correspondent, 2. 2. 1862.

243) Cit. *Eine stille Feier*, Mährischer Correspondent, 26. 2. 1865.

244) D. HAINTZ, *Carl Giskra*, s. 84.

245) „*Umschwung*“ oder „*Veränderung*“?, Mährischer Correspondent, 26. 2. 1862.

246) *Die Verfassungsfeier*, Mährischer Correspondent, 28. 2. 1863.

alegorická postava Austrie, jež vavřínovým věncem zdobila císařovu hlavu, zatímco její druhá ruka spočívala na štítu s nápisem „Říšská ústava z 26. února 1861“. Následující den se oslavy odehrávaly na Hlavním náměstí, vyzdobeném vlajkami. Od půl sedmé ráno zde vyhrávala kapela měšťánské gardy. V deset hodin se v chrámu sv. Mořice sloužila děkovaná mše Te Deum. Poté následovala přehlídka jedné roty měšťánského ozbrojeného sboru doprovázená salvami. V poledne obdrželo v redutním sále sto místních chudých pokrm.²⁴⁷

Velkolepý průběh mívaly oslavy výročí ústavy v Brně, kde znamenaly velkou společenskou událost. V předvečer druhého výročí v roce 1863 se konal v redutním sále slavnostní banket se dvěma stovkami hostů „všech stavů i profesních tříd“. Nescházel ani místodržitel, zemský hejtmán, starosta, poslanci, představitelé města, vyšší úředníci, průmyslníci, umělci a žurnalisté. Vše zdobil „velký počet žen v nejelegantnějších toaletách“. Před slavnostním přípitkem přednesl projev Carl Giskra. Srovnal v něm – s náležitým patosem, jak bylo pro něj příznačné – Rakousko přítomnosti s Rakouskem na sklonku padesátých let, „kdy zůstalo izolované, obklopené nepřáteli, vzbuzující soucit u přátel a vystaveno urážkám zahraničního tisku“. Giskra přitom zdůraznil, že mnozí chtěli Rakousko z Německa vypudit, ale že dnes „vidí v Německu znovu Rakousko jako svou záštitu, jako svou silnou součást, jako mocného ochránce německých zájmů, německé půdy, německého kmene“.²⁴⁸

Podobně se v tomto roce slavilo i v Jihlavě. V předvečer výročí se na hlavním náměstí uskutečnil průvod s vlajkami a lampiony, doprovázený kapelou batalionu myslivců, jež později zahrála ouverturu k Cikánské opeře, pochod a také hymnu. Vše doprovázelo zvonění zvonů. V následující den se oslavy přesunuly do synagogy, kde přednesl projev židovský kazatel Unger, poté následovala mše v kostele sv. Jakuba. Vše dovršilo „*souper* pro přátele ústavy“, které se konalo večer na stělnici, kde hrála vojenská hudba a sto padesát hostů se „nenučeně a vesele bavilo až do pozdních nočních hodin“.²⁴⁹

Také básníci využili příležitosti a komponovali oslavné básně na únorovou ústavu. Autorem *Prologu ke slavnosti* byl Ludwig Goldhann, vídeňský rodák, jako student aktivní účastník vídeňské revoluce, od roku 1848 žijící a působící v Brně:

247) *Die Verfassungsfeier*, Mährischer Correspondent, 28. 2. 1863.

248) *Zur Verfassungsfeier*, Mährischer Correspondent, 28. 2. 1863.

249) Mährischer Correspondent, 28. 2. 1863.

Rakousko pozvedlo svou korouhev
 a znovu má jeho slovo váhu ve společenství národů.
 Nechť hlasitě zní jáсот:
 Nastal den znovuzrození Rakouska!
 A všechny spojuje jediná myšlenka
 provolat slávu svobodnému Rakousku!²⁵⁰

Únorová ústava našla i svou personifikaci, a to v jednom ze svých tvůrců, Antonu Schmerlingovi. Předseda rakouské vlády a zároveň jedna z velkých postav politického dění v letech 1848/1849 se stal jedním ze symbolů pomáhajících utvářet kolektivní identitu německých liberálů v šedesátých letech 19. století. Ztělesňoval ideál výkonného byrokrata i liberála, dědice josefinismu a zastávce jednotného, centralizovaného Rakouska s úzkou vazbou na německé země. O jeho popularitě mezi německým liberálním měšťanstvem vypovídá zejména skutečnost, že moravská města a obce jej v šedesátých letech i v následujících desetiletích jmenovaly svým čestným občanem. Vedle postavy panovníka se stal v první polovině šedesátých let pro liberály jednou z ikon říše.

Ve velebení ústavy i jejího tvůrce nebránily německým liberálům ani okolnosti, za jakých byla vydána a uplatňována, zejména fakt, že se jednalo o ústavu oktrojovanou. Nebyla výtvorem parlamentní demokracie, tedy zákonodárců, neobsahovala některé liberální maximy, jako například poslaneckou imunitu nebo odpovědnost ministrů. Bylo příznačné, že veřejnost přijímala únorovou ústavu jako dar od panovníka a mnozí v tom dokonce spatřovali její přednost. *Mährischer Correspondent* například konstatoval: „(...) jak všeobecný je pocit uspokojení s propůjčenou ústavou mezi obyvatelstvem, s jakými díky jsme povinováni dárci, jak nové, pevnější pouto svazuje teď panovníka s jeho lidem.“²⁵¹

To je jeden z mnoha dokladů, že intence a postuláty německých liberálů se jen obtížně prosazovaly proti vůli císařského domu. Zároveň si však jejich představitelé uvědomovali, že liberály i dvůr spojují některé cíle.²⁵² Pokud liberálové lpěli na zachování silně centralizovaného Rakouska, nutně si uvědomovali, že panovník zůstává nejen jeho

250) Ludwig GOLDHANN, *Festprolog*, *Mährischer Correspondent*, 27. 2. 1862.

251) O slavnosti referoval *Mährischer Correspondent*, 28. 2. 1862. Podobné zprávy o oslavách přinesl i z dalších, menších moravských měst, například ze Znojma, Mikulova, Ivančic a Mohelnice.

252) K tomu viz např. E. BRUCKMÜLLER, *Ein „deutsches“ Bürgertum?*, s. 354; nebo TÝŽ, *Nation Österreich*, s. 269.

symbolem, ale také nejpevnějším svorníkem. Ostatně i další z často proklamovaných liberálních postulátů – rovnost před zákonem – neuplatnila ústava důsledně, když volební právo omezoval přísný volební majetkový cenzus. Příznačná byla slova Carla Giskry, když jako ministr vnitra přijal 11. května 1868 ve Vídni deputaci dělníků, kteří mu předali rezoluci požadující všeobecné volební právo. Giskra k nim pronesl: „Jen proto, že jste lidské bytosti, ještě neznamená, že máte právo volit. Získáte ho teprve tehdy, až uvidíme váš opravdový zájem, zájem projevený v tom, že budete platit daně z příjmu.“²⁵³ Němečtí liberálové nebyli natolik silní, aby parlament získal větší váhu než exekutivní moc. Tím se lišili od Maďarů, kde byla tradice parlamentarismu silnější; nadto postrádali takové vůdčí osobnosti, jaké měli Maďaři ve Ferenci Deákovi a Gyulovi Andrásym.²⁵⁴

Ostatně uvnitř takzvané ústavověrné strany se různily názory na to, zda je únorová ústava konečným cílem, nebo pouhým východiskem k další liberalizaci veřejného života. To nakonec vedlo ke štěpení uvnitř tábora německých liberálů v polovině šedesátých let, kdy Schmerlingova vláda v josefínském duchu odmítala pokračovat v liberalizaci společenského řádu, již požadovala levice ústavověrné strany. Jako by zároveň s tím vyprchával i étos únorové ústavy. Mährischer Correspondent si ve výmluvně pojmenovaném článku *Tichá oslava* povzdechl, že ty tam jsou velkolepé oslavy výročí únorové ústavy, že už se slaví jen z kurtoazie, jaksi plaše, a že oslavám schází srdečnost a přátelkost.²⁵⁵ Proměňovala se i liberální strana, kde začali nad byrokratickým prvkem nabývat převahu příslušníci svobodných povolání, především právnická inteligence, jako byli z Moravanů například Giskra a Berger.²⁵⁶ Tento trend se umocnil po pádu Schmerlingovy vlády v roce 1865.

Léta 1865–1867 znamenala pro liberály kritické období, neboť dvě klíčové otázky, na nichž si zakládali – vztah Rakouska k Německu a státoprávní vyrovnání s Maďary –, byly vyřešeny v ostrém rozporu s intencemi liberálů. Liberálové lpěli na zachování centralizovaného státu, a to včetně východní poloviny monarchie, v níž dominovali Maďaři. Vytrvalá maďarská pasivita vůči říšské radě a zejména neúspěch ve válce s Pruskem v roce 1866 přiměly dvůr k přípravám na provedení

253) Cit. dle P. JUDSON, *Exclusive Revolutionaries*, s. 137–138.

254) G. FRANZ, *Liberalismus*, s. 165–166, 282 a 318.

255) *Eine stille Feier*, Mährischer Correspondent, 26. 2. 1865.

256) G. FRANZ, *Liberalismus*, s. 317–318.

rakousko-uherského vyrovnání. S tím se němečtí liberálové odmítali smířit a doktrinářsky trvali na únorové ústavě; mezi nimi byli iniciativní také moravští politici v čele s Alfredem Skenem, Franzem Hopfenem, Karlem van der Strassem i Giskrou. Skene byl dokonce iniciátorem setkání centralistů ve svém vídeňském bytě v říjnu 1866, kdy se sešli poslanci z Čech, Moravy a Dolního Rakouska. Setkání se opakovalo a stála u zrodu jednotné liberální německé strany.²⁵⁷

Na počátku šedesátých let představovala uherská otázka v podstatě nejožehavější státoprávní téma. Moravští liberálové se řadili k těm, kdo nesouhlasili s větší mírou nezávislosti uherské části říše na Vídni a kdo proti dualismu vystupovali nejdůsledněji. V tisku přibývalo negativních hodnocení maďarské politiky. Mährischer Correspondent zdůrazňoval, že „sympatie národa už nejsou s Maďary“ a že se v postoji k Maďarům veřejné mínění výrazně změnilo: „Ti, na které se dříve nahlíželo jako na průkopníky svobody, které dříve obklopovala při podcenění skutečného stavu věcí mučednická svatozář, těm se nyní vyčítá svéhlavost, separatismus, pýcha a touha po panství nad jinými národy.“²⁵⁸

Už v roce 1866 moravští liberálové tušili, že „dualismus stojí přede dveřmi“. Volali po zaujetí jednoznačného stanoviska, navíc zřejmě vycítili, že císař není zcela proti tomuto řešení: „Nemůžeme nikoho nechat na pochybách, že rakouští Němci musí vzít na svá bedra úkol být rakousčejší a císařčejší než císař.“ Všimli si rovněž, že vídeňské listy již v podstatě počítají s dualismem.²⁵⁹ Moravští liberálové byli přesvědčeni, že otázka dualismu znamená „významuplný zlom v dějinách Rakouska“, interpretovali jej však jednoznačně negativně: „Pokus o vytvoření Rakouska jako velkého moderního kulturního státu na základě lidového zastoupení a samosprávy zkrachoval. (...) Dualismus je pro nás jen nižší stupeň státotvornosti...“²⁶⁰

Navzdory tomu, že němečtí centralisticky smýšlející liberálové dlouho považovali dualistické řešení za zásadní hrozbu pro integritu říše, poměrně brzy se – podobně jako v mnoha jiných případech – smířili se statem quo. Důvodů bylo několik, mezi nimi bezpochyby i vědomí jisté bezmoci, jak tomu zabránit. Nakonec se jim začal dualismus jevit jako menší zlo ve srovnání se dvěma zbývajícími, jichž se obávali

257) G. FRANZ, *Liberalismus*, s. 247–249.

258) *Ein Epilog II*, Mährischer Correspondent, 4. 1. 1863.

259) *Die ungarische Ausgleichsfrage*, Mährischer Correspondent, 20. 2. 1866.

260) *Dualismus und Föderalismus*, Mährischer Correspondent, 25. 2. 1866.

více – federalismu a absolutismu. Signifikantní byl v tomto ohledu článek *Moravští poslanci na říšské radě* z konce května 1867. Objevila se v něm slova jako „z praktického hlediska“, „nezbývá nic jiného než počítat s fakty“ nebo následující konstatování: „Asi to bude pro moravské poslance, kteří v roce 1861 jako první pozvedli prapor velkorakušanství, krok, který je bude stát příliš přemáhání a sebezapírání. (...) protože inteligentní a myslící část moravského národa bude s dualistickým uspořádáním státu souhlasit s předpokladem, že vláda skrze její skutečného neohrozí žádný životní zájem neuherských zemí a království.“²⁶¹

Smíření se s dualismem usnadnila německým liberálům skutečnost, že dualismus vyústil v přijetí prosincové ústavy, ústavy se skutečně moderními liberálními parametry. Prosincová ústava se zdaleka netěšila takové úctě jako únorová, moravští Němci však patřili k těm, které tato skutečnost mrzela. *Mährischer Correspondent* u příležitosti druhého výročí prosincové ústavy napsal: „Videň druhé výročí ústavy neslavila. Toto zanedbání nás ústavověrné Moravany vážně rozladilo.“²⁶² Na Moravě snahy o oslavy prosincové ústavy nescházely, zvláště v pohnutých letech vyjednávání o případném rakousko-českém vyrovnání na přelomu šedesátých a sedmdesátých let: „Tyto manifestace mají pro nás proto tak velkou hodnotu, neboť představují záruku, že Němci ve dnech nebezpečí věrně a pevně stojí pospolu a jako jeden muž se zvednou proti českému znásilnění. (...) Musíme proto manifestace německých obecních zastupitelstev na Moravě pro prosincovou ústavu pozdravit s opravdovou radostí.“²⁶³

Mnohem více emocí a obdivu než prosincová ústava sklízela zpočátku první parlamentní vláda, v níž jako by se naplnily letité sny liberální buržoazie. Její členové – mezi nimi i dva Moravané, Giskra jako ministr vnitra a Berger jako ministr bez portfeje – byli oslavováni jako hrdinové. Toto „*Bürgerministerium*“ bylo přirovnáváno k vládám první římské republiky, jako ztělesnění ideálu muže občana sloužícího vlasti – další důkaz, jak silná byla tradice antického pojetí patriotismu. Všichni členové byli zároveň členy říšské rady. Vládě se také říkalo „*doktorské ministerium*“; pět z jejich devíti členů totiž mělo doktorský titul práv, a stvrzovalo tak vliv právníků v liberální politice šedesátých let. Liberálové věřili, že stojí na počátku nového, zlatého věku neomezených

261) *Die mährischen Abgeordneten im Reichsrathe*, *Mährischer Correspondent*, 29. 5. 1867.

262) *Wien und die Verfassungsfeier*, *Mährischer Correspondent*, 30. 12. 1869.

263) *Die Manifestationen für die December-Verfassung*, *Mährischer Correspondent*, 6. 1. 1870.

individuálních svobod, sociálního pokroku a ekonomické expanze, zvláště když nová vláda napřela svou pozornost na dva stěžejní liberální úkoly – zrušení konkordátu a liberalizaci školství.²⁶⁴

Ačkoliv byla v těchto dvou agendách úspěšná, paralyzovaly činnost vlády rozpory mezi jejími vlastními členy. Velká rivalita zavládla zejména mezi dvěma „Moravany“ ve vládě, Giskrou a Bergerem. Ministři se různili v názorech na řadu témat, mezi nimi i na národnostní otázku, kde ministři z Čech Ignaz von Plener, Eduard Herbst a Leopold Hasner byli proti jakýmkoliv kompromisům, za něž se naopak přimlouvali Giskra a Berger. Přesto však liberálové považovali konec liberálních vlád v roce 1870 za svou porážku, zvláště umocněnou tím, že se k moci dostala vláda usilující o dohodu s představiteli české politiky.

Konec první liberální vlády přiměl nejen moravské Němce k reflexi své dosavadní politiky. Začali si uvědomovat, že honorační politika se vyčerpává a že je nutné ji také formovat „zdola“ a v podobě spolkového hnutí vydobýt liberalismu širší základnu. Až do roku 1867 byla spolková činnost moravských Němců poměrně slabá; působily zde především spolky tradiční, jako například střelecké, dále hospodářské a kulturní – čtenářské, hudební a tělovýchovné –, které ještě do politického dění příliš nezasahovaly. Velká vlna zakládání politických spolků na Moravě spadá do přelomu šedesátých a sedmdesátých let 19. století. Prvním německým politickým spolkem na Moravě se stal Deutscher Fortschrittsverein (Německý pokrokový spolek), založený 9. března 1869 v Brně. Již během prvního roku získal 364 členů, z toho 148 mimobrněnských. V roce 1869 vznikl obdobný spolek i v dalších dvou velkých moravských městech – v Jihlavě a ve Znojmě. V Jihlavě vznikl Deutscher Verfassungsverein (Německý ústavní spolek), v roce 1870 se přejmenoval podle Německého pokrokového spolku v Brně na Deutscher Fortschrittsverein. Ve Znojmě to byl Politischer Verein der Liberalen (Politický spolek liberálů). V dubnu 1870 vydal Německý pokrokový spolek v Brně výzvu k Němcům z Moravy, aby se všude, kde jsou pro to podmínky, a za účelem přípravy pevné organizace strany moravských Němců zakládaly liberální politické spolky. Tato výzva se šířila tiskem i letáky a nalezla široký ohlas. V roce 1870 vznikly Verein der Deutschen in Mähren v Olomouci, Deutscher Verein für Mährisch-Ostrau und Umgebung, Deutsch-politischer Verein v Uničově, Liberaler politischer Verein ve Šternberku,

264) P. JUDSON, *Exclusive Revolutionaries*, s. 114–117.

Deutsch-politischer Verein v Rýmařově a další v Šumperku, Svitavách, Moravské Třebové, Novém Jičíně a Mikulově. Tyto spolky sehrály v sedmdesátých letech významnou roli při formování německé ústavo-
věrné stany na Moravě. Z podnětu jednotlivých spolků se v těchto letech konaly téměř každoročně takzvané německé moravské sjezdy strany.²⁶⁵ Zakládaly se německé tělocvičné spolky, Turnvereiny, v roce 1868 jich už bylo na Moravě a ve Slezsku 26. Zároveň ubývalo národnostně smíšených spolků.²⁶⁶

Liberální německé spolky si za jeden z hlavních cílů své činnosti kladly výchovu spoluobčanů ke konstitučnímu životu. V Moravské Ostravě například Rakouský ústavní spolek usiloval o povzbuzování duchovních i hmotných potřeb Moravy v liberálním duchu a také chtěl učinit pro všechny obyvatele Moravské Ostravy srozumitelnou novou konstituci. Německé národní zájmy byly naproti tomu v těchto spolcích definovány méně jasně.

Ustavení nového, liberálního ministerstva v čele s Adolfem Auerpergem po neúspěchu vyrovnávacích jednání s Čechy zajistilo liberálům politickou moc na téměř celá sedmdesátá léta, jež jsou považována za zlatý věk rakouského liberalismu, neboť tehdy liberálové dominovali předlitavské politické scéně. V sedmdesátých letech se tvář rakouského německého liberalismu nicméně proměňovala. Objevovaly se spory mezi „starými“ a „mladými“; liberalismus ztrácel svůj původní, filozofický či světonázorový étos a stále více jeho obsah splýval se sledováním určitých ekonomických zájmů. Činnost liberálních spolků upadala, ubývalo členů, nebo přinejmenším jich nepřibývalo. Přispěla k tomu bezpochyby hospodářská krize, obviňování z korupce a oportunistu, ignorování nacionálních rozporů, nesoulad mezi starými liberály a mezi mladou, nastupující generací nacionálně radikálnějších liberálních politiků. Ustavení Taaffeho vlády železného kruhu uzavřelo impozantní liberální období. V něm vyvstaly základní komponenty kolektivní identity liberálně smýšlejících moravských Němců.

265) Helena BĚBAROVÁ, *Německé liberální a nacionální spolky na Moravě ve druhé polovině 19. století*, Sborník prací pedagogické fakulty Univerzity J. E. Purkyně v Brně, Řada společenských věd č. 7, s. 79–81.

266) Viz Jiří RADIMSKÝ, *Nejstarší spolky na Moravě s přihlédnutím ke spolkům dělnickým*, Časopis Matice moravské 73, 1954, s. 108–119. Obecněji k tomu viz P. JUDSON, *Exclusive Revolutionaries*, s. 143.

MEZI ZEMÍ A STÁTEM

Kolektivní identita moravských Němců podobně jako v předchozích obdobích oscilovala v trojúhelníku vymezeném vztahem k zemi, státu a německé národnosti. Mezi zásadními publicistickými úvahami naprosto převládaly témata týkající se osudu státu, tedy rakouské monarchie, nebo otázky spojené se životem Němců v monarchii a ve vztahu Rakouska k Německu. Z analyzovaných textů vyplývá, že pozornost věnovaná Moravě a vztahu Moravanů ke své zemi v průběhu druhé poloviny 19. století slábla; neznamená to ovšem, že by se zájem o zemský aspekt kolektivní totožnosti u německých liberálů zcela vytratil.

Moravští Němci označovali Moravu nejčastěji jako „užší vlast“, což naznačovalo, že zde existuje jakási hierarchie možných vlastí, kdy tu širší představovala rakouská monarchie. Ve svých úvahách ostatně moravští liberálové často svou „užší vlast“, tedy Moravu, vztahovali právě k Rakousku. Nescházely při tom ani poetičtější texty. Jeden z nich představil Moravu jako Rakousko v malém: „Morava je miniaturou celého Rakouska. Nalezneme tu jedno, tu jiné odvětví průmyslu v plném květu; v jednom kraji se vzorně provozuje hornictví, v jiném zemědělství; tady vidíme lesnictví, tam vinohrady a jinde zase prospívá chov dobytka. Na tom se zakládá skutečná autonomie Moravy.“²⁶⁷

Liberálové se snažili ujistit moravskou veřejnost, že centralistická únorová ústava není nikterak na újmu autonomie jednotlivých zemí, a že ji naopak „zajišťuje do nejzazších mezí“, které by ovšem, pokud by se překročily, znamenaly ohrožení existence celku. Liberální publicistika pohlížela na činnost některých zemských sněmů s obavou, že se „příklánějí na stranu temna“, na stranu reakce, a že říšská rada zůstává

267) *Zum Verkehrsleben in Mähren*, Mährischer Correspondent, 12. 12. 1861.

jedinou záštitou proti konkordátu a feudalismu.²⁶⁸ Němečtí liberálové nespatovali hrozbu pro autonomii Moravy v centralizačních snahách rakouských vlád, nýbrž v požadavku českého národního hnutí na užší spojení zemí České koruny:

Naše strana je ale také ryze moravská. Tím, že budeme bojovat proti každému podřizování Moravy sousedním Čechům, což má za lubem federalismus se svými českými dvorními kancléři a svou pražskou vládou, tím, že zakládáme zděděnou svébytnost a nezávislost našeho markrabství výhradně na nerozlučném svazku s říší, s celou a velkou monarchií (...), následujeme pouze starou a krásnou tradici země Moravanů, ty zkušenosti, jež ještě před několika lety Němce a Slované sjednocovaly a které na zemském sněmu v roce 1848 uznal i pan Pražák. Na naší straně je Morava, Čechy jsou na té druhé.²⁶⁹

Na rozdíl od diskurzu českého národního hnutí na Moravě, v němž se Morava objevovala s řadou romantických rysů nebo v podobě zdobnělin (Moravěnka, Moravička), v německé publicistice převažoval obraz Moravy jako země praktických lidí. Publicisté se o moravském smyslu pro praktičnost zmiňovali většinou v souvislosti s tím, že Moravané nepodléhají nacionální agitaci ani neusilují o rozvolnění svazku rakouského mocnářství. Typický Moravan byl charakterizován například slovy: „Miluje autonomii své země, rád si o všem rozhoduje sám, vlastní vysoký pocit nezávislosti, ale jeho praktické zaměření a kvetoucí průmysl v jeho zemi ho učí nezajít tak daleko, aby dopřál sluchu odstředivým názorům.“²⁷⁰ Nebo na jiném místě: „Že naši muži průmyslu a obchodu, kteří z Moravy učinili zámožnou zemi, netáhnou za jeden provaz s feudály a nacionály, se rozumí samo sebou. Praktický svět je nepřátelský romantickým ideologům, stejně jako ideologům radikalismu.“²⁷¹ Za vůbec nejpraktičtější obyvatele Moravy se na české i německé straně obecně považovali Hanáci. Němci o jejich praktičnosti mluvili většinou v tom smyslu, že i česky mluvící Hanáci nepodlehnu agitaci českého národního hnutí a dají přednost inklinaci k německému

268) Cit. *Verfassungseinheit und Separatismus*, Mährischer Correspondent, 15. 4. 1862.

269) *Unsere Partei*, Mährischer Correspondent, 19. 1. 1867.

270) *Der mährische Landtag*, Mährischer Correspondent, 6. 4. 1861.

271) *Von den Sudeten (Die Bewegungspartei in Mähren und ihre Zielpuncte)*, Mährischer Correspondent, 4. 4. 1862.

či rakouskému světu, protože je to pro ně výhodnější: „Hanácký sedlák je dobrý počtář a naprosto přesně ví, že jej syn přijde v Praze na víc než v Olomouci, protože je tam draže než tady, ví rovněž, že svého studenta uvidí častěji v městě nad Moravou než v městě nad Vltavou.“²⁷² V podobném duchu se vyjádřil jeden dopisovatel z Chropyně, který polemizoval s názorem vídeňských centralistických deníků, že Hanáci jsou „germanožrouti“:

Milujeme naši řeč a mravy a přejeme si co možná největší svobodu, ale přitom nejsme slepí k významu německé vědy a vzdělání, již naši vynikající krajané jako Chytil, Dudík a Ohéral vděčí za svůj věhlas (...). Faktem ovšem zůstává, že princip Koruny české nachází některé exaltované zastánce, tito nepoučitelní však tvoří menšinu a jejich učení nenachází žádnou odezvu u Hanáků, jejichž praktický smysl u nich potlačuje chuť na takové ideály. Naším přáním je urovnání národních rozdílů a posílení Rakouska.²⁷³

Jak je patrné z předchozí ukázky, praktickému smyslu Moravanů se připisoval i obecný předpoklad, že Morava nepředstavuje vhodnou půdu pro nacionalismus. „Přestože jádro našeho obyvatelstva je slovanské a s láskou lpí na své národnosti, nenacházejí zde národní štvánice žádnou půdu, ačkoliv ani tady nescházejí falešní proroci.“²⁷⁴ Nebo v podobném duchu a ve srovnání s Čechami: „Ještě více v souladu než v Čechách žili na Moravě Němci a Slované vedle sebe a mezi sebou. To však nemusí mít dlouhého trvání, jablko sváru už bylo zaseto i tady.“²⁷⁵ Stále se tedy zdůrazňovalo, že někdejší pokojné soužití obou národností na Moravě začíná být narušováno, a to ponejvíce z Čech. Proto němečtí publicisté považovali za svou povinnost proti takovým tendencím vystupovat: „Na Moravě panuje klid a mír mezi Němci a Čechy všude tam, kde rušivě nepůsobí nacionálové popouzení z Čech. Je ale povinností Němců, aby pozorně sledovali, jak se z Čech šíří štvání i lichotky sladké jako med, a varovali před nimi své české bratry. Musí přesvědčovat venkovské obyvatelstvo, které bylo nacionálními římany oklamáno a zaslepeno, o tom, co je v jeho zájmu. Prostřednictvím skutečné lidové osvěty

272) *Die mährischen Gymnasien und die Sprachen-Frage III*, Mährischer Correspondent, 18. 9. 1861.

273) *Die nationalen Bestrebungen in der Hanna*, Mährischer Correspondent, 22. 1. 1862.

274) *z Vyskova*, Mährischer Correspondent, 21. 12. 1861.

275) *Die Sprachenfrage*, Mährischer Correspondent, 3. 7. 1864.

je třeba z mladých lidí – ať už mluví česky nebo německy – vychovat zdatné státní občany a pak se nenechají svést Čechy.“²⁷⁶

Vysvětlení domnělé specifické odolnosti Moravy vůči nacionalismu se hledalo také v geografických faktorech:

Národnostní rozdělení je na Moravě, jak každý obyvatel našich měst ví, naprosto nemožné. Etnické hranice nejsou, na rozdíl od Čech, ostře narýsovány, nýbrž prolínají se, a tak zde těsně vedle sebe a mezi sebou žijí Němci a Slované. Zde je národní boj, jak v dnešních dnech v Čechách bohužel vyvstal, absurdní, nehledě na to, že ryzí charakter Moravanů, ať už Němců nebo Slovanů, se vzpírá fanatickému poštvání Čechů. Kromě toho by pánové Češi neměli zapomenout, že německá národnost je v moravských městech příliš silná a sebevědomá, aby se podrobila čechizaci. (...) Pokud je řeč o renegátech, pak se hodí tento pojem spíše pro ty, kteří popírají nejstarší tradice moravského lidu, nezávislý svazek Moravy s Říší.²⁷⁷

Uvedené vlastnosti a podmínky podle mnohých moravských Němců činily z Moravy jednu z bašt rakušanství v celé habsburské monarchii:

Morava je pro Rakousko jednou z nejvzácnějších zemí. Lze bez přehánění konstatovat, že v roce 1848 byla monarchie zachráněna, protože se tato provincie držela stranou virů, které měly své středobody v Praze, Vídni a Pešti. Národní chladnokrevnost Moravy, její politický takt a její rakouské smýšlení jsou vysvětlitelné převažujícími agrárními i industriálními poměry. Nikde se velkorakouské stanovisko nevyslovuje tak rozhodně jako v slovansko-německé Moravě. Národním a aristokratickým frondérům to ovšem není příjemné.²⁷⁸

Moravané se vždy řadili k tomu křídlu ústavověrné strany, jež se nazývalo velkorakouské, a společně s křídlem unionistů a autonomistů vytvářelo ústavověrnou stranu. Velkorakušané odmítali kompromis s Maďary, na rozdíl od autonomistů, a lpěli na únorové ústavě, již považovali

276) *Bemerkungen zu dem Leitartikel „Die nationale Bewegung in Mähren“ in Nr. 116 der „Politik“*, Mährischer Correspondent, 24. 6. 1869.

277) *Unser Sieg*, Mährischer Correspondent, 29. 3. 1867.

278) *Von den Sudeten (Die Bewegungspartei in Mähren und ihre Zielpunkte)*, Mährischer Correspondent, 4. 4. 1862.

za nadřazenou zemským sněmům. Společně s Moravany náleželi k Velkorakušanům ještě liberální politici z Dolního Rakouska, s nimiž si moravští Němci rozuměli vždy nejlépe. Proto se také většina poslanců z Moravy podepsala v červnu 1861 pod společný program – za Moravany jej podepsali Balthasar Szabel, Franz Hopfen, Franz Mandelblüh, Anton Ryger, Carl Giskra, Johann Mazzuchelli, Vladimír Mitrovský, Alfred Skene a Karl van der Strass. Ostatně Moravané tehdy, na rozdíl od svého působení ve frankfurtském parlamentu, postupovali jednotně; v počátcích říšské rady se poslanci německé národnosti sdružovali podle zemské příslušnosti. Moravané měli ve Vídni svou základnu v hostinci U Římského císaře. Že Moravanům náležela významná role při sjednocování německé liberální politiky, vypovídá nejlépe skutečnost, že tito němečtí poslanci se poprvé sešli právě v dočasném sídle německých poslanců z Moravy.²⁷⁹ Tábor německých liberálů na Moravě však zdaleka nebyl homogenní. Objevily se náznaky názorových rozdílů mezi liberály z Brna, mezi nimiž převažovali právníci a úředníci, a představiteli ze severní Moravy, kde převažovali velkostatkáři a průmyslníci z Olomouce.²⁸⁰

Tradiční, historické symboly Moravy nalézáme v diskurzu moravských Němců druhé poloviny 19. století poskrovnu a platí to i o velkomoravských. Příznačně se o nich vyjádřil 23. července 1861 v debatě na říšské radě Carl Giskra, když polemizoval s hrabětem Jindřichem Clamem-Martincem, který se zmínil o tom, že je třeba hájit samostatnost Moravy. Giskra odpověděl mimo jiné: „Domnívám se, že většina obyvatel země bude se mnou souhlasit, když řeknu, že velkomoravská říše Svatoplukova, vévodové čeští a moravští, že to všechno patří výhradně do učebnic dějepisu.“²⁸¹ V roce 1861 platilo totéž co v revolučních letech 1848/1849. Liberálové žili přítomností a odmítali používat v politické rozpravě historizující argumenty. Symbolizovaly pro ně vše, proti čemu vystupovali – rezidua feudalismu, privilegia šlechty a církevní hierarchie.

Na těchto postojích nic nezměnilo ani zřejmě nejvýznamnější výročí – alespoň pro Moravu – šedesátých let, milénium příchodu slovanských věrozvěstů. Liberální tisk věnoval oslavám minimální pozornost. Zásadní články se objevovaly většinou pouze v souvislosti s obavami,

279) Mährischer Correspondent, 4. 5. 1861.

280) Viz např. *Das „Divide et impera“ des „Moravan“*, Mährischer Correspondent, 16. 6. 1863.

281) Mährischer Correspondent, 24. a 25. 7. 1861.

aby oslavy nepřerostly v českou národní demonstraci. Liberální publicisté se snažili zabránit tomu, aby si cyrilometodějskou tradici přivlastnilo pouze obyvatelstvo „slovanské“ národnosti:

Jsou zde snahy učinit z výročí českou demonstrativní slavnost, apoštolům se dává titul slovanských svatých, ještě by tak scházelo, aby německému obyvatelstvu bylo upřeno právo slavit christianizaci „naší provincie“. Hodně Moravanů katolického smýšlení nevidí ve velehradské slavnosti slovanský svátek a moravské apoštoly nepovažuje za fanatiky moderního čečismu; totiž toto moderní čečství není nic jiného než zmírněná kopie zastaralého husitismu se vši svou hrubostí a středověkým barbarstvím.²⁸²

Jiný článek zase například zdůraznil, že Cyril a Metoděj jsou „apoštoly víry, lásky a vznešené humanity“, a zároveň s tím podotkl, že Národní listy je „vyzbrojily smrtonosným mečem“.²⁸³

Němečtí liberálové proto přivítali skutečnost, že na počátku července se na Velehradě odehrály slavnosti v ryze církevním duchu, že „moravští venkované prokázali svou výtečnou povahu“ a že vše proběhlo „bez nejmenších excesů“ a „bez sebemenšího nepořádku“.²⁸⁴ Naproti tomu negativní publicitu věnovali českým pěveckým slavnostem, které se odehrály v Brně v srpnu 1863. Mělo jít o jakousi náhradu za to, že velehradské slavnosti nemohly být pojaty v národním duchu. Jednalo se o největší českou národní manifestaci na Moravě první poloviny šedesátých let. Nicméně německý liberální tisk se snažil význam této slavnosti umenšit, nebo ji dokonce zesměšnit. Mährischer Correspondent ironicky konstatoval, že moravští Češi nenašli pro svou slavnost vhodnější místo než „ve zdech německého Brna, kde jejich bolestné výkřiky nenalezly žádnou odezvu a jejich oslavy se uprostřed nezúčastněného obyvatelstva staly chladnou demonstrací“.²⁸⁵

Nic však nevyjadřuje povahu vztahu liberálů k zemi a ke státu výrazněji než rozdílná míra důležitosti, již přikládali zemskému sněmu a říšské radě. Němečtí liberálové vždy zdůrazňovali, že říšská rada je nadřazena zemskému sněmu, a že je proto pro ně důležitější, neboť v ní jde o integritu celé monarchie. Nadřazovali univerzální zájem

282) *Mähren und die Millesimalfeier*, Mährischer Correspondent, 8. 1. 1863.

283) *Das čechische Sängerfest in Brünn*, Mährischer Correspondent, 19. 8. 1863.

284) Cit. Mährischer Correspondent, 7. 7. 1863.

285) *Das čechische Sängerfest in Brünn*, Mährischer Correspondent, 19. 8. 1863.

partikulárnímu. Ze svého velkorakouského, centralistického smýšlení se na říšské radě vyznal například Carl Giskra: „Nepovažuji se (...) za poslance moravského zemského sněmu; jsem sice vyslán moravským zemským sněmem, ale nikoliv jako jeho mandatář. Jsem hrdý na to, že jsem byl zvolen za zástupce Rakouska (...). Považuji za vyšší a přiměřenější hrdost zastupovat celou říši.“²⁸⁶ Ještě výstižněji vztah k oběma celkům hierarchizoval hrabě Emanuel Dubský, když z titulu moravského zemského hejtmána zahajoval v roce 1863 zasedání moravského zemského sněmu. Svůj projev zakončil zvoláním: „Sláva naší Moravě, ale sláva nade vše našemu velkému, jednotnému Rakousku!“²⁸⁷

Patriotický vztah k rakouskému státu byl v německých buržoazních vrstvách zakořeněn poměrně silně a beze zbytku to platí o buržoazii moravské. Její sepětí s dědictvím osvícenského vlastnictví a josefinismu vážněji nenarušil ani metternichovský, ani bachovský absolutismus. Letité dilema německé buržoazie, jež inklinovala k rakouskému státu, ale odpuzovala ji povaha jeho režimu, se vyřešilo na počátku šedesátých let přijetím konstituce. Liberálové byli přesvědčeni, že nové poměry šedesátých let přispějí k obrození a posílení rakouského státního patriotismu:

Tak dlouho u nás panoval absolutistický režim a necítili jsme se jako Rakušané; byli jsme Štýřané, Moravané, Češi, Haličané, byli jsme vším možným, jen ne Rakušany. Pojímalí jsme Rakousko pouze jako zeměpisný pojem, ne jako svoji vlast, a proto nemohlo být o nějakém národním cítění, o národní hrdosti řeči. Ale sotva se několik dní těšíme svobodné ústavě, podívejme! Objevují seacity sounáležitosti, potřeba patřit k nějakému velkému státu, přesvědčení, že hmotný blahobyt jednotlivců stejně jako celku spočívá ve sjednocení rozdílných národností.²⁸⁸

Buržoazie viděla ve státě záštitu hodnot, jež jí byly nade vše – hodnot pokoje a řádu. Silný svazek poutal ke státu byrokracii, neboť příslušníci úřednického stavu vděčili za svůj vzestup právě rozvoji státního aparátu. Liberálové stále nacházeli uplatnění ve státní službě i v dobách, kdy

286) Cit. *Stenographische Protokolle über die Sitzungen des Hauses der Abgeordneten in der I. Reichsraths-Session*, I. Band, Wien 1862 (sezení 18. 12. 1861, s. 2103). Viz rovněž D. HAINZ, *Carl Giskra*, s. 83.

287) *Ein Prolog*, Mährischer Correspondent, 9. 1. 1863.

288) Mährischer Correspondent, 10. 4. 1861.

jejich politický vliv ve společnosti slábl.²⁸⁹ Liberálové snili o vytvoření jednotné rakouské kolektivní identity, založené na principu občanství. Jeho základy tvořila osobní svoboda zaručená právním státem a tento princip měl sjednocovat celou společnost. V takovém pojetí liberálové v podstatě usilovali o vytvoření politického, nadnárodního společenství. Co usnadňovalo ztotožnění německých liberálů s rakouským státem, byla především skutečnost, že ho považovali za svůj, že mu připisovali německý ráz, že vládnoucím jazykem byla němčina.²⁹⁰

S rakouským státem se tradičně ztotožňovaly konzervativní vrstvy společnosti (šlechta, církev, vysoká byrokracie). Také z tohoto důvodu se cesty ideově nesmiřitelných protivníků – liberálů a konzervativců – mnohdy scházely, k čemuž přispěly i sdílené obavy z nacionalismu, v němž spatřovali sílu ohrožující existenci státu i stabilitu společnosti.²⁹¹ Jak konzervativci, tak většina liberálů sdíleli touhu po zajištění velmocenského postavení státu. Například Berger hovořil 14. března 1861 v parlamentu o tom, jak je důležité, aby Rakousko znovu získalo velmocenské postavení.²⁹² Liberálům však šlo spíše o jeho prestiž než o nějaké imperialistické nároky. Ukázala to ostatně i okupace Bosny a Hercegoviny v roce 1878, vůči níž liberálové vehementně protestovali. Liberálové patřili k těm, kdo na říšské radě vystupovali proti rostoucím výlohám na armádu – k rozhodným kritikům se v této věci řadil například Carl Giskra, jenž z vojenského rozpočtu učinil jedno ze svých velkých témat.

Rakouský a později rakousko-uherský imperialismus tedy v druhé polovině 19. století nepředstavoval pro monarchii integrující sílu.²⁹³ Ostatně liberální veřejnost nepřikládala zahraniční politice velký význam – s výjimkou zápasu o převahu v Německu, které ale rakouští Němci za zahraničí nepovažovali. Pozornost liberálů byla plně upřena na vnitropolitické problémy; šlo jim v první řadě o konsolidaci Rakouska a jeho konstituční rozvoj. V tomto smyslu vyznívá i článek *Apostrofa na státního ministra*. V něm se mimo jiné konstatuje, že „Rakousko

289) Fredrik LINDSTRÖM, *Empire and Identity. Biographies of the Austrian State Problem in the Late Habsburg Empire*, West Lafayette 2008, s. 11.

290) K tomu viz např. R. KANN, *The Multinational Empire*, s. 52.

291) K tomu viz např. Albert FUCHS, *Geistige Strömungen in Österreich 1867–1918*, Wien 1984, s. 173.

292) G. FRANZ, *Liberalismus*, s. 230.

293) E. BRUCKMÜLLER, *Nation Österreich*, s. 271. K otázce vztahu mezi rakouským imperialismem a rakouskou státní ideou viz rovněž F. LINDSTRÖM, *Empire and Identity*, s. 13–14.

je šťastné samo o sobě“, zatímco za Metternicha nebylo jiné státní myšlení než velmocenské a nic nemělo takový státní význam jako zahraniční politika. I v polovině šedesátých let, kdy Rakousko čelilo otázkám šlesvicko-holštýnské, německé, orientální a italské, zůstávala podle liberálů ze všeho nejdůležitější otázkou pro existenci Rakouska ústava a záležitost státního rozpočtu.²⁹⁴

Nicméně velmocenské ambice a zahraničněpolitické působení dlouho představovaly *raison d'état* habsburské monarchie. Pokud se liberálové chtěli odpoutat od dědictví „starého režimu“ a zároveň nabídnout nový *raison d'état*, museli jej znovu definovat. Vyzývaly k tomu i některé novinové články na Moravě.²⁹⁵ V publicistických textech se neustále opakovaly teze o nezbytnosti existence rakouského soustátí, ať už pro národy či země, jež byly jeho součástí, nebo pro celou Evropu.²⁹⁶ Jeden z důvodů existence Rakouska se spatřoval v nutnosti zachování politické rovnováhy v Evropě: „Rozpad Rakouska by vyvolal evropskou válku, která by navždy zničila politickou rovnováhu a svoboda by byla snadno potlačena, proto si musí veškerá evropská civilizace životně přát zachování Rakouska, protože je nejsilnějším prostředkem pro její trvání. A Rakousko samo se musí snažit udržet postavení velmoci.“²⁹⁷

V kolektivní paměti už pouze dozníval obraz historické úlohy Rakouska jako obránce Evropy proti Turkům.²⁹⁸ V liberální rétorice hrála nicméně východní Evropa při zdůvodňování existence Rakouska stále důležitou roli, tentokrát jako šířitele civilizace a kultury směrem na východ:

Veškerý vývoj Rakouska směřuje k tomu, aby bylo milníkem kultury na Východě. Kultura znamená moc a Němci jsou nositeli této kultury jako jediný z rakouských kmenů. Uchvácení a unášení mocnou vůdčí ideou vzdělali a civilizovali ostatní národnosti. Civilizační mise Rakouska může proto spočívat pouze na německém

294) *Eine Apostrophe an den Staatsminister*, Mährischer Correspondent, 31. 3. 1865.

295) Viz např. *Feiern wir die Verfassung!*, Mährischer Correspondent, 8. 12. 1869.

296) Viz mj. text *Die Nothwendigkeit von Österreichs Fortbestand*, Mährischer Correspondent, 3. 10. 1867.

297) *Österreich's Constitution – eine europäische Nothwendigkeit*, Mährischer Correspondent, 9. 6. 1861.

298) George W. HOFFMAN, *The Political-Geographic Bases of the Austrian Nationality Problem*, Austrian History Yearbook 3, 1967. The Nationality Problem in the Habsburg Monarchy in the Nineteenth Century: a Critical Appraisal, s. 140–145.

základě. Pokud chtějí národy obětovat ideu jednoty svým separatistickým snahám a domáhají se státní existence, aniž by byly kulturní mocností, je to proradné jednání.²⁹⁹

Rakouští liberálové při formulaci vztahu mezi občanem a státem, a při chápání patriotismu vůbec, vzhlíželi ke dvěma velkým vzorům z historie i přítomnosti. Vedle inklinace k anglickému liberalismu zde stále působila inspirace antickou kulturou a přetrvávala i v době poosvícenské. V polemice s konzervativním listem Vaterland si kladl Mährischer Correspondent několik řečnických otázek:

Když hrdý Říman zvolal své *civis Romanus sum*, měl přitom na mysli pouze disciplinovanost a sílu armády? Když se děti Albionu sebevědomě hlásily k Británii, promlouvalo z nich pouze vědomí o síle jejich námořního loďstva? Není to naopak jejich ústava, ve všech třídách široce rozšířený blahobyt, nahromaděné bohatství, možnost, že každý občan v časech nouze dokáže přinést obět, nejsou to všechny tyto okolnosti dohromady, které z Britů učinily velmoc? Co nutí nás, Rakušany, prohlašovat se za velmoc, když jí ve skutečnosti nejsme? (...) Přijmeme svobodomyslnou ústavu, nastolíme rovnováhu mezi příjmy a výdaji, usmířme národy a každý, kdo žije v širé velké říši, bude hrdý na to, že je Rakušan.³⁰⁰

Jednoznačně své pocity vyjádřil Carl Giskra v sezení zemského sněmu 6. prosince 1866: „Rozuměl jsem dobře, když řečník prohlásil, že ‚v Rakousku se nevyplatí říkat: jsem Rakušan a nikoliv Němec, Slovan, Maďar a tak dále‘? Pokud jsem dobře rozuměl, pak tvrdil, že národnost je důležitější než stát! Proti tomu musím z naší strany vznést důraznou námitku; my se považujeme především za Rakušany a říkám to otevřeně, ať už se rakouské vědomí vyjadřuje v té či oné řeči.“³⁰¹

Navzdory snaze liberálů však zůstávala idea rakouského státu příliš abstraktní pro nejširší vrstvy venkovského obyvatelstva. Obtížně si dokázaly ztotožnit stát s jeho pomyslnou civilizační misí směrem na východ, s tím, že přináší konstituční život národům a zemím střední Evropy. Jediným spolehlivým a funkčním svorníkem pro říši tak zůstával

299) Žum 21. December, Mährischer Correspondent, 21. 12. 1869.

300) Mährischer Correspondent, 15. 1. 1864.

301) Mährischer Correspondent, 12. 12. 1866.

panovník.³⁰² Sloužil jako jediná obecně přijatelná personifikace státu. Liberálové neuspěli s pokusem vytvořit kult civilní osoby, jež by pomohla ztělesnit ideál občanského Rakouska, jak se snažili v případě Schmerlingově. Liberálové neměli ve svých řadách výraznou, charismatickou osobnost, která by ztělesňovala liberální, konstituční ideály. Proto poněkud paradoxně zůstávala symbolem, jenž v sobě dokázal personifikovat hodnoty, k nimž se liberálové vztahovali, historická postava Josefa II. Ačkoliv jeho kult měl vyvrcholit až v osmdesátých letech, i v předchozích dvou desetiletích se liberální publicistika k odkazu osvěceného císaře opakovaně vracela:

On, vladař filozof, který dospěl do nejvyšších pozic osvěcených idejí svého století, který si sám sňal aureolu majestátu, aby se nazval pouhým „prvním úředníkem“ říše, nezištný člověk, který se často při svém velkolepém působení setkával s troufalým egoismem a s temnou úzkoprsostí, pro niž zůstává jediným měřítkem pokroku lidstva vlastní prospěch! On, císař, jehož jméno, třebaže náhodně zmíněno, vyvolávalo v pozdějších dnech často slzy štěstí u těch, kdo je zaslechli, monarcha, překypující láskou a obdivem, které mu projevují potomci. On, který musel ve své době čelit nenávisti a odporu a který své vznešené názory, jež mu pro věčné časy zajistily čestné místo v síni slávy dějin, zaplatil zlomeným srdcem.³⁰³

Podobné emfatické projevy oslavující Josefa II. nebyly výjimkou. V moravské kolektivní paměti žila zvláště vzpomínka na to, jak vyoral brázdu u Slavíkovíc. V roce 1869 se u této příležitosti konala slavnost, na níž mimo jiné zaznělo:

Zlaté slunce svobody, které vyšlo nad naší drahou vlastí a vyhnalo tisíc pestrých květů, upomíná nás živě na velkého panovníka, jehož srdce planulo pro lidstvo a který chtěl svůj lid vidět bohatý a osvěcený. Vzpomínka na něj přežila všechny útoky času. Tímto velkým, nesmrtelným panovníkem nebyl nikdo jiný než Josef II. (...) Principy, na nichž Josef II. založil svou vládu, reformy, které chtěl prosadit do praxe jako absolutní vládce, jsou stejné, jaké vyznáváme dnes a usilují o ně všichni poctiví muži. Co chtěl Josef II. uskutečnit

302) Peter F. SUGAR, *The Rise of Nationalism in the Habsburg Empire*, in: *Austrian History Yearbook* 3, 1967. *The Nationality Problem in the Habsburg Monarchy in the Nineteenth Century: a Critical Appraisal*, s. 94–95.

303) *Die Freiheit und das historische Recht*, Mährischer Correspondent, 1. 6. 1861.

jako autokrat, k tomu bychom měli dnes dospět vůli lidu. Cíle jsou stejné, ale cesty rozdílné. Také dnes platí heslo: Světlo a svoboda, rozum a osvětlení. Také dnes bojujeme proti temným mocnostem, které lidu upírají jeho nejsvětější práva a chtějí jej udržet v slepé závislosti a ve věčném otupění jen proto, aby prosadily své egoistické cíle. (...) Časy osvětleného despotismu, časy, kdy nás vláda vodila za ručičku a vůle lidu existovala jen na papíře, tyto časy policejního státu jsou pryč. Ale Josef II. se vydal na cestu právního státu, vyoral brázdy, do nichž bylo zaseto sémě svobody, jejíž plody dnes sklízíme. Novostavba Rakouska na svobodných základech a vymožnosti na poli náboženství jsou nejvšeji spojeny s nesmrtelným císařem. Jeho jméno budiž uctíváno po všechny časy.³⁰⁴

Liberálové při své snaze nabídnout novou, moderní, racionální a sekularizovanou státní ideu využívali setrvačnosti josefínského mýtu. Celý vývoj monarchie v druhé polovině 19. století tak zůstával velice ambivalentní směsí úsilí o modernizaci státního života i společenských vztahů a přetrvávajícího vlivu takových institucí, jako byly monarchie a církve. Docházelo pak k nekonečné řadě paradoxních situací, jako když ve Znojmě v roce 1873 zároveň slavili 25. výročí březnové revoluce i nástupu Františka Josefa na trůn.³⁰⁵ Stejně tak museli liberálové trpce snést fakt, že se císař nechal v červnu 1867 korunovat uherským králem.³⁰⁶

Nedílnou součástí dobového koloritu zůstávaly každoroční oslavy panovníkových narozenin i výročí jeho nastoupení na trůn; slavily se dokonce i narozeniny korunního prince Rudolfa. Zdá se však, že v závěrečných desetiletích monarchie zůstával respekt k panovníkovi spíše tradicí než životaschopnou koncepcí, která by posilovala integritu monarchie.³⁰⁷ Bylo tomu tak do značné míry proto, že úcta se vztahovala spíše k osobě panovníka než k instituci monarchie, na rozdíl například od Británie, k níž liberálové vzhlíželi, kde tomu bylo spíše naopak.³⁰⁸

Jisté vzepětí rakouského patriotismu přinesly války v letech 1864 a 1866. Příležitostí k oslavě vítězství rakouských jednotek se však

304) *Zum Andenken an Kaiser Joseph II.*, Mährischer Correspondent, 29. 8. 1869.

305) K tomu viz P. JUDSON, *Exclusive Revolutionaries*, s. 156.

306) K tomu viz G. FRANZ, *Liberalismus*, s. 439.

307) Robert A. KANN, *The Dynasty and the Imperial Idea*, Austrian History Yearbook 3, 1967. The Nationality Problem in the Habsburg Monarchy in the Nineteenth Century: a Critical Appraisal, s. 11–31, zvl. s. 25.

308) R. KANN, *The Dynasty and the Imperial Idea*, s. 26–27.

nenabízelo mnoho. Následujícími slovy velebil statečnost rakouských vojáků ve válce s Dánskem Mährischer Correspondent:

Ani na okamžik jsme nepochybovali, že naše jednotky osvědčí svou starou bravuru na nově otevřeném válečném poli, ale přes tuto naději pohnula námi radostně a překvapivě zpráva o prvním zářném debutu našich udatných krajanů. Jsou to Maďaři, Poláci a Němci, kteří zde heroicky prošli krvavým křtem, a tyto tři nejsilnější národnosti Rakouska se sjednocenou bratrskou silou podílejí na úspěchu německé věci.³⁰⁹

Bylo příznačné, že mezi zmíněnými, „nejsilnějšími“ národnostmi nezbylo místo pro Čechy. Nebyla to náhoda, podobně psal Mährischer Correspondent o prusko-rakouské válce v roce 1866, kdy vyzdvihl „věrného Rakušana, rytířského Maďara a ohnivého Poláka“ a ptal se, zda „mohou zůstat nečinnými, chladnými a lhostejnými“, když císař mluví k jejich srdcím a myslím.³¹⁰

Válečnou kampaň roku 1866 provázelo vlastenecké vzepětí veřejnosti na Moravě, platí to ovšem převážně o veřejnosti německé. Ustavovaly se spolky podobně jako v roce 1859, v Brně například na podporu válečných invalidů a vdov. Objevovaly se také úvahy o zřízení dobrovolnického sboru jako v roce 1859, ale právě po špatné zkušenosti z války s Itálií, kdy dobrovolnickému sboru scházely prostředky na základní vybavení, se od tohoto návrhu nakonec ustoupilo.

Porážka u Hradce Králové v roce 1866 však mohla paradoxně rakouskému státnímu vědomí prospět, zejména pokud se týká rakouských Němců, včetně moravských.³¹¹ Mährischer Correspondent se po válce bránil útokům, že bylo-li Rakousko vytlačeno z Německa, ztratili moravští Velkorakušané *raison d'être*. Autor článku *Velkorakušanství* oponuje tím, že „Velkorakušané se stali, pokud je to jen možné, ještě velkorakouštějšími“.³¹²

309) *Krieg III*, Mährischer Correspondent, 6. 2. 1864.

310) *Der Reichsrat*, Mährischer Correspondent, 8. 8. 1866.

311) K tomu viz např. Andrew G. WHITESIDE, *The Germans as an Integrative Force in Imperial Austria: the Dilemma of Dominance*, Austrian History Yearbook 3, 1967. The Nationality Problem in the Habsburg Monarchy in the Nineteenth Century: a Critical Appraisal, s. 172–174.

312) *Das Großösterreichertum*, Mährischer Correspondent, 15. 11. 1866.

MEZI RAKOUSKEM A NĚMECKEM

Vedle vnitřního uspořádání rakouské monarchie představoval druhý kardinální problém pro německé liberály v Rakousku poměr habsburské monarchie k Německému spolku. Považovali toto téma za fatální. Léta 1866 a 1870 dlouholetou palčivou otázku definitivně vyřešila. Rakousko-německé či rakousko-pruské vztahy zaměstnávaly rakouskou politiku a pro deníky vždy představovaly téma na první stranu.

Po velkém vzepětí velkoněmecké ideje v revolučních letech 1848/1849 nastalo zklidnění. Naděje na spojení německých zemí padla, Rakušané – platí to o politicích i veřejném mínění – však Německo ze zřetele nepouštěli. Rakouský císař se nemínil vzdát mocenského vlivu v Německu, zvláště když po revoluci získal nad svým sokem, pruským králem, nakrátko převahu. Mezitím se rodily plány na zrušení celních bariér mezi Rakouskem a německými státy, jejichž iniciátorem byl ministr obchodu ve Schwarzenbergově vládě a později ministr financí, ekonom Karl Ludwig von Bruck.

Nové podmínky pro vývoj rakousko-německých vztahů nastaly po uvolnění poměrů v rakouské monarchii na počátku šedesátých let. Se Schmerlingem se do hry vrátil významný aktér německé politiky revolučních let, a s ním jako by se znovu objevovala témata, jež tolik vzrušovala Němce i Rakušany v polovině 19. století. Rakouská vláda i veřejné mínění předpokládaly, že s tím, jak Rakousko nastoupilo cestu ke konstitucionalismu, získalo novou legitimitu pro vůdčí úlohu v Německu i v procesu jeho sjednocování. Rakouští politici i publicisté doufali, že dokážou oslovit liberálně naladěné Němce ze středoněmeckých i jihoněmeckých států a že se Rakousko zbaví pověsti zpátečnické velmoci a nepřítelky svobody.³¹³

313) K tomu viz například článek *Die Zeichen mehren sich*, Mährischer Correspondent, 14. 7. 1863.

Rakousko převzalo iniciativu v roce 1863. Rakouský císař svolal setkání německých panovníků, takzvaný Fürstentag, na polovinu srpna roku 1863. Sám zde 16. srpna přednesl úvodní slovo, v němž předložil rakouské představy o reformě Německého spolku. Příprava spolkového jednání vzbudila u německé veřejnosti v Rakousku velkou pozornost a jako velkého tématu se ho ujali i publicisté na Moravě. Mährischer Correspondent nabídl čtenářům historickou paralelu mezi současným stavem v Německu a třináctým stoletím. Smysl této historické paralely byl zřejmý – stejně jako volba Rudolfa Habsburského v roce 1273 vyřešila bezvládlí ve Svaté říši římské, měla podobná úloha připadnout v šedesátých letech 19. století Františku Josefovi I.:

Byly to strašné časy pro Německo. Čas bezvládlí, bez císaře; nevládlo žádné právo ani zákony, jenom zvlůle a silnější pěst; tehdy se sešli němečtí panovníci, kteří měli právo volit, a zvolili neznámého muže, vévodu Rudolfa Habsburského. A hle! Svatá říše římská povstala v nové síle a německé jméno bylo znovu ctěno i obávano a neznámý muž se stal praotcem proslulých německých vládařů. Nyní znovu nastal čas bezvládlí, které trvá již šedesát let, jméno německé říše zmizelo a německý národ přetrvává bez moci a bez síly k posměchu jiných národů. Žádný německý vladař nebyl s to shromáždit ostatní panovníky, aby se znovu sjednotili ve věrnosti a víře, aby znovu povstala německá říše, aby bylo znovu velebena německé jméno a německý národ. Tu pozvedl se potomek velkého předka a pamětliv zděděného a uctívaného povolání být obráncem a patronem německého národa svolal všechny německé panovníky a svoidná města někdejší svaté říše, aby se sjednotili v záchranném činu. Tento skutek rytířského císaře Františka Josefa může přinést spásu, a pokud se to zdaří, získá věhlas prvního německého rytíře. (...) Počinem svého císaře omlazené Rakousko, postav se do čela Německa, převezmi vedení římské říše. Bude to čin vskutku císařský, vskutku německý.³¹⁴

Článek v podobném duchu nebyl ojedinělý, stejně jako jeho patetický tón. Bylo paradoxní, že ti liberální publicisté, kteří odsuzovali historizující argumentace stoupenců českého národního hnutí, se neváhali odvolávat na starobylé tradice Svaté říše římské: „Ještě žijí v německém národě tradice staré císařské říše a vzpomínky na habsburské panovníky

314) *Eine rettende Tat*, Mährischer Correspondent, 7. 8. 1863.

nezmizely z našich srdcí, a když budou němečtí panovníci jednat ve starých síních, kde portréty tolika císařů s korunou a žezlem shlížejí na své následovníky, pak se rozbuší srdce v prsou i těm, kdo dosud zůstávali zatvrzelí a nedbali výzev k zmrtvýchvstání německého národa...“³¹⁵

Bylo však zřejmé, že Rakousko má ve svém snažení protivníky – „zaryté „Nationalvereiner, největší nepřátele Rakouska, černobílé Prusy na čele s Bismarckem“, který údajně císařovu řeč shledal příliš revoluční.“³¹⁶ Moravský liberální tisk přinášel v letech 1863–1866 články pojednávající o německé otázce, o úloze Rakouska při sjednocování Německa a o vztazích mezi Rakouskem a Pruskem. Nechyběly při tom úvahy o povaze Němců a o rozdílech mezi Němci, Prusy a Rakušany. Pokusil se o to i Mährischer Correspondent v článku *Prus a Rakušan*.³¹⁷ Podle něj charakterizuje Severoněmce rozum („Verstand“), zatímco Jihoněmce cit („Gemüt“). Ačkoliv liberálně smýšlející Němci na Moravě odsuzovali sentimentální politiku („die sogenannte Gefühlspolitik“), přáli si, aby severoněmecký pruský národ projevily více pochopení pro rakouské reformní návrhy a méně „drsného egoismu“. Autor článku konstatuje zájem Pruska a Rakouska na sjednocování Německa, ale srovnání postojů a přání obou německých „kmenů“ podle něj vyznívá lépe pro Rakušany. Vyznává se zároveň, že kdyby se mělo Rakousko stát překážkou sjednocování, tak by dokázalo přinést oběť na oltář vlasti, kterou se zde míní Německo: „Ačkoliv se my, němečtí Rakušané, tak moc cítíme Němci jako každý německý kmen, ačkoliv ani v nejmenším za nikým nezaostáváme v nadšení pro národní jednotu a nanejvýš by pro nás bylo bolestné, kdybychom byli vyřazeni z nerozlučného svazku s Německem, kdybychom měli přestat být nedílnou součástí nového německého spolkového státu (...), přepadl by nás velký smutek. Vytryskl by z vřelé lásky k vlasti, ale přinesli bychom takou oběť, jen abychom se nestali překážkou německého sjednocování...“ Naproti tomu Prusové takové myšlenky nechovají; musí proto prokázat, že jsou v prvé řadě Němci a teprve potom Prusové.

Často se v této době citovala strofa z písně Moritze Arndta *Des Deutschen Vaterland*, již složil v roce 1813 ještě před bitvou u Lipska. Strofa zněla „Das ganze Deutschland soll es sein!“, stejně jako článek v Mährischer Correspondent, který odmítal pruské návrhy, aby si Prusko

315) *Der Congreß der deutschen Fürsten II.*, Mährischer Correspondent, 9. 8. 1863.

316) *Zum deutschen Reformprojecte*, Mährischer Correspondent, 22. 8. 1863.

317) *Der Preuße und der Österreicher*, Mährischer Correspondent, 25. 8. 1863.

a Rakousko rozdělily v Německu sféry vlivu. Článek končí pateticky: „Nemocný německý národe, máš silné vřelé srdce, jasný, ostrý rozum, vážnou, šlechtitou vůli, zotavíš se, navzdory mnohým pokusům, s nimiž tě trápí, navzdory směsi, kterou ti chce namíchat šarlatán Bismarck. Ty věrná zůstaneš sobě i požadavku: Musí to být celé Německo!“³¹⁸

Veřejné mínění, vzrušené ideou nové možnosti sjednocování Německa, se zde však poněkud rozcházel se stanovisky těch, kdo určovali zahraniční politiku Rakouska. Ani císař, ani ministr zahraničí hrabě Johann Bernhard Rechberg si nepřáli rozmach národního nadšení ani přílišné oživování císařské a říšské romantiky, která ji doprovázela. Oba, zejména Metternichův žák Rechberg, si přáli spíše konzervativní a konsenzuální přístup k řešení německé otázky.³¹⁹ Ministr zahraničí Rechberg se dostal do konfliktu s veřejným míněním také tím, když usiloval o připojení k Německému celnímu spolku (Deutscher Zollverein), který byl ustaven k 1. lednu 1833. Proti tomu se stavěli zejména rakouští výrobci, kteří měli obavy ze širšího trhu a naopak požadovali na vládě ochranná opatření. Vehementně se proti celní unii s německými zeměmi stavěli i Moravané Giskra a Skene.³²⁰ Idea německého sjednocování se tedy občas střetávala s realitou ekonomických zájmů.

Nadšení nevyvolala u veřejnosti ani dánská válka. Liberálové, včetně liberálů moravských v čele s Giskrou a Bergerem, ji většinou odsuzovali, zejména kvůli alianci s Pruskem.³²¹ Liberálové si uvědomovali, že hlavním vítězem této války zůstalo Prusko a že mu to na popularitě neubralo, neboť se v konfliktu prezentovalo jako obhájce německých zájmů. Liberálové vyčítali rakouské vládě, že do konfliktu vstoupila po boku Pruska bez dohody s ostatními německými státy a že Rakousko zbytečně přineslo krvavou oběť, neboť na této válce získá jenom Prusko. Podle liberálů bylo chybou, že vláda nedbala rad a mínění německy smýšlejících Rakušanů.³²²

Navzdory spolupráci ve šlesvicko-holštýnské otázce se brzy začaly vztahy mezi oběma velmocemi zhoršovat. Nová vláda v čele s hrabětem

318) *Das ganze Deutschland soll es sein*, Mährischer Correspondent, 6. 9. 1863.

319) Viz Adam WANDRUSZKA, *Grossdeutsche und kleindeutsche Ideologie 1840–1871*, in: Robert A. Kann – Friedrich E. Prinz (edd.), *Deutschland und Österreich*, Wien 1980, s. 136–137.

320) G. FRANZ, *Liberalismus*, s. 334.

321) K tomu blíže viz D. HAINZ, *Carl Giskra*, s. 86–88.

322) K tomu viz například články *Zur Situation*, Mährischer Correspondent, 24. 4. 1864, a *Die deutsche Politik Österreichs*, Mährischer Correspondent, 1. 6. 1864.

Richardem Belcredim a ministrem zahraničí hrabětem Alexandrem Mensdorffem-Pouillym směřovala zemi spíše k válečnému konfliktu s Pruskem, zatímco císař se mu chtěl vyhnout. Zostření vzájemných vztahů mezi Rakouskem a Pruskem se zrcadlilo i v liberální publicistice na Moravě, v níž jednoznačně převážil silně protipruský tón. Bilancoval i Mährischer Correspondent. V článku z ledna 1866 příznačně nazvaném *Prusko a Rakousko v Německu* konstatoval, že všechna německá srdce v Rakousku si přejí sjednocení Německa pod císařovou hegemonií. Stávající dualismus považuje pro Německo za zničující a přirovnává jej k soupeření mezi Spartou a Aténami o hegemonii v řeckém světě, které nakonec vedlo k zániku Řecka. V německém případě toto soupeření může vést ke krvavé revoluci, k níž jinak nemá německá povaha sklony. Liberálové byli přesvědčeni, že ke sjednocení Německa vede pouze federalizace. Bylo dalším z mnoha paradoxů německé liberální politiky v Rakousku, že zatímco „v Rakousku odůvodněně a s plným právem bojovala proti federalismu“, v Německu se za něj přimlouvala.³²³

Veškerá liberální publicistika se věnovala kritice pruského režimu. Rozlišovala při tom mezi pruským lidem a pruským junkerským establishmentem. Líčila pruský lid jako „pokořený svými utiskovateli“, že se tento fakt snaží pruská vláda zakrýt frázemi o loajalitě a „poddanské věrnosti“.³²⁴ Také veřejné mínění německé Moravy spatřovalo viníka současného napětí v Bismarckovi. Nejvíce se mu vytýkalo, že potlačuje parlamentarismus v Prusku jako jeho „nejzarytější nepřítel“.³²⁵ Kladlo mu za vinu, že vzdaluje pruského krále od jeho lidu. Jen málo mužů podle Mährischer Correspondent má tolik „zavrženíhodné odvahy“, aby se postavilo milionům a odvolávalo se přitom na panovníkovu autoritu a moc bajonetů: „Pan Bismarck a jeho kamarádi pohřbili svobodu, právo a zákonnost...“³²⁶ Bismarck byl zkrátka symbolem zla a jeho prapříčinou. Zároveň však jako by liberální tisk fascinoval, jakkoliv se o něm vyjadřoval výhradně negativně. S podivením například konstatoval, že porážky Bismarcka spíše posilují.³²⁷ Byl označován za „krvavého

323) Cit. *Preußen und Österreich in Deutschland*, Mährischer Correspondent, 20. 1. 1866.

324) Cit. *Die Lehren der Geschichte und das preussische Junkertum*, Mährischer Correspondent, 29. 5. 1863.

325) *Unsere deutsche Politik*, Mährischer Correspondent, 2. 5. 1866.

326) Cit. *Der Absolutismus in Preußen*, Mährischer Correspondent, 29. 5. 1863. O nejednotnosti mezi pruským panovníkem a jeho lidem viz rovněž článek *Der Fürstentag*, Mährischer Correspondent, 14. 8. 1863.

327) Viz např. *Graf Rechberg über Herrn v. Bismarck*, Mährischer Correspondent, 7. 3. 1863.

a železného rytíře“, za Dona Quijota, za blázna: „Blázen zmůže leccos, říká přísloví, ale nesmíme někomu takovému svěřit blahobyť celého státu.“³²⁸

Od počátku roku 1866 přibývalo úvah o válce Rakouska s Pruskem a jejich případných důsledcích. Objevovaly se přitom pojmy jako „Bruderkampf“, „Volkskrieg“, „německá válka“ nebo „občanská válka“. Mährischer Correspondent se obával, že ať už případná válka dopadne jakkoliv, může vyústit v tak rozsáhlý konflikt, jako byla třicetiletá válka v 17. století. Prorokoval, že porážka Německa v této válce bude znamenat středoevropskou válku pro celý zbytek století.³²⁹ Předpokládalo se, že pokud by vyhrálo Prusko, mobilizovala by se Francie. Rakousko by zase v případě svého vítězství usilovalo o federalizované sjednocené Německo, což by však jen obtížně trpělo Prusko. Nechybělo ani přání, že se pruský národ vzhopí jako v časech bitvy u Jeny a místo Bismarcka se objeví nějaký druhý Stein nebo Hardenberg.³³⁰

Převážná většina ústavověrné strany byla pro válku s Pruskem. Stále převládala touha, aby si Rakousko ponechalo vliv v Německu, násobená ještě touhou porazit nenáviděného Bismarcka.³³¹ Nadcházející válku liberálové interpretovali jako střetnutí mezi konstituční monarchií a konzervativním junkerským absolutismem, v podstatě jako souboj dobra se zlem. Rakouští Němci přitom tušili, že Rakousko zůstává izolováno, ale utěšovali se vědomím, že sympatie německých států jsou na jejich straně. Namlouvali si, že pruský lid sympatizuje s Rakouskem: „Také v Prusku samotném, u pruského lidu, došlo v současné krizi k pozoruhodné proměně. Všechny zprávy z Pruska informují, že bratrský boj naráží ve velkém pruském národě na živý odpor.“ Což vzbudilo u jednoho pisatele naději, že se „z Prusů mohou stát dobří Němci“.³³² Pruský lid si podle Rakušanů přeje mír, a proto nemůže toužit po vítězství pod Bismarckovým praporem. Dále se Rakušané utěšovali, že na jejich straně je právo a že znásilňování, jak je provádí Prusko, nemá v dějinách obdoby a celá Evropa musí sdílet rakouský pohled na věc. „V Rakousku nemůže být žádná válka populárnější než ta s Pruskem.“³³³ Postupně

328) Cit. *Junker Bismarck!*, 21. 4. 1863.

329) Cit. *Das Ende des alten „Bundes“ und der Beginn des „deutschen Krieges“*, Mährischer Correspondent, 16. 6. 1866.

330) Viz *Der deutsche Bruderkampf*, Mährischer Correspondent, 25. 3. 1866.

331) Srov. G. FRANZ, *Liberalismus*, s. 299–300.

332) *Die Lage*, Mährischer Correspondent, 4. 4. 1866.

333) Cit. *Was thut noth?*, Mährischer Correspondent, 5. 4. 1866.

se zostřovaly publicistické výpady vůči Prusku. Jeho politika se charakterizovala jako protinárodní, jako politika „krve a železa“: „Pro Prusko neexistuje žádný německý národ, jen pouhá německá území, určená k tomu, aby se jimi naplnilo pruské břicho.“³³⁴

Navzdory ujišťování, že právo i sympatie jsou na straně Rakouska, dal se mezi řádky burčujících publicistických textů vyčíst znatelný pesimismus: „Boj, který v následujících dnech pravděpodobně začne, bude zápasem o existenci, boj, v němž bychom neměli ztrácet odvahu navzdory hroživým, temným vyhlídkám. (...) Národ, který si uvědomuje nebezpečí, která ho obklopují, který má odvahu bojovat o svou svobodu, nalezne v sobě samém nevyčerpatelné zdroje pomoci.“³³⁵

Drtivá porážka u Hradce Králové a její důsledky znamenala pro rakouské Němce jeden z nejfatálnějších okamžiků dějin 19. století, neboť „zlomila politické spojení s celkem německého národa“.³³⁶ Velký sen, který rakouští Němci snili a jenž se zdál v roce 1848 tak blízko svému uskutečnění, jak všichni věřili, se navždy rozplynul. Zklamání z porážky násobily ještě dozvuky pruské války v kolektivní lidové paměti, a to po několik generací. Kromě rekvírování zůstal na Moravě, české i německé, zachován obraz pruské války v podobě epidemie cholery, která se rozšířila mezi pruskými vojáky a postihla i civilní obyvatelstvo. Pomníky a hřbitovy připomínající vojáky zemřelé na cholery symbolizují dodnes „německou válku“ z roku 1866.³³⁷

Společenskou depresi rakouských Němců ještě prohloubilo o rok později provedení dualismu. Dva pilíře, na nichž spočívaly představy o ideální podobě státu – jednotného, centralizovaného a co nejvíce spojeného s Německem –, se zhroutily.³³⁸ Ačkoliv oba historické okamžiky vnímali Němci na Moravě velmi tragicky, dokázali se s nimi smířit. Objevovala se konstatování typu „vědomí sounáležitosti s Německem nikdy nezmizí“.³³⁹ Ve stanovách Spolku liberálů ve Znojmě z konce dubna 1868

334) *Das Ende des alten „Bundes“ und der Beginn des „deutschen Krieges“*, Mährischer Correspondent, 16. 6. 1866.

335) *Der Kampf um die Existenz*, Mährischer Correspondent, 19. 4. 1866.

336) Cit. *Ungerechtfertigte Besorgniß*, Mährischer Correspondent, 19. 9. 1866.

337) Srov. např. M. MARKEL, *Svoboda a demokracie v regionu rakouského impéria*, s. 55.

338) Moravská periodika té doby, zejména Mährischer Correspondent, neobsahují texty, v nichž by publicisté hledali příčiny porážky v tom, že císař vyměnil liberální Schmerlingovu vládu za konzervativní, jak se objevuje v některé literatuře. Viz např. P. JUDSON, *Exclusive Revolutionaries*, s. 108 nebo 269.

339) *„Rußland und Österreich“*, Mährischer Correspondent, 2. 2. 1870.

se konstatovalo, že němectví má být hájeno navzdory „Hradci a pražskému míru“.³⁴⁰ Rána se zaceľovala tím rychleji, jak se množily zprávy o diplomatickém sblížení Rakouska a Pruska: „Střelecká slavnost ukázala, že meč nerozřítal německé srdce. Rakouské a německé zájmy jsou tak úzce spojeny, že srdečné porozumění mezi oběma má velkou důležitost a tady se naskýtá prostor, kde Prusko v souznění s přáními a pocity německého národa může prokázat, že pochopilo svou německou misi.“³⁴¹

Zůstávalo nicméně otázkou, jak se zachová Rakousko v případě hrozícího konfliktu mezi Pruskem a Francií a na čí straně budou stát sympatie německého etnika rakouských a českých zemí. Převážná část rakouských Němců, a platí to i pro Moravu, sledovala pruské vítězství s vášnivým zaujetím a nadšením, se směsí závisti a obdivu. Nicméně našli se i takoví, kteří přáli úspěch francouzským zbraním, ať už to považovali za lepší řešení pro Německo, nebo v tom jednoduše viděli odvetu za vlastní neúspěch z roku 1866.³⁴²

Většina však viděla naději pro Německo ve vítězství pruských zbraní. Situace se znovu interpretovala jako osudová: „Teď nebo nikdy – tak se dnes mluví v Německu; buď vznikne německý stát, nebo německý národ bude navždy odsouzen k rozdrobenosti.“³⁴³ Opačné hlasy jako by se nepřipouštěly: „Partikulární snahy v jižním Německu, které zčásti podněcuje a živí jistá strana v Rakousku a zčásti vyplývají z velmi oprávněných antipatií vůči Prusku a jeho militarismu, musí ustát s okamžikem, kdy začne válka.“³⁴⁴ Onou stranou se myslela „feudálně-klerikální“ strana, která se vehementně přimlouvala za neutralitu Rakouska v prusko-francouzské válce v naději, že v případě pruské porážky obnoví hegemonii Rakouska nad malými německými státy.³⁴⁵

Rakouští němečtí liberálové viděli tuto válku především jako válku německou, a nikoliv pouze pruskou, a zdůrazňovali, že „vždy a vždy oddělují německou věc od pruské“.³⁴⁶ Často se objevovaly reminiscence

340) Viz M. MARKEL, *Svoboda a demokracie v regionu rakouského impéria*, s. 66.

341) *Österreich und Preußen*, Mährischer Correspondent, 8. 8. 1868.

342) Viz např. A. WANDRUSZKA, *Grossdeutsche und kleindeutsche Ideologie 1840–1871*, s. 140.

343) *Krieg!*, 15. 7. 1870.

344) *Krieg!*, 15. 7. 1870.

345) K tomu viz např. *Die feudal-clericale Partei und der Krieg*, Mährischer Correspondent, 21. 7. 1870.

346) Cit. *Das Verhältniß Österreichs zu Preußen im gegenwärtigen Kriege*, Mährischer Correspondent, 26. 8. 1870.

na vítězný rok 1813.³⁴⁷ Přesto liberální strana sdílela obavy, které zaznívaly v jihoněmeckých a středoněmeckých státech, že Prusko v případě svého vítězství bude chtít „inaugurovat svou politiku krve a železa“ také ve Württembersku, Bádensku a dalších zemích, „kde svoboda neexistuje pouze na papíře, ale je bytostně zakořeněna v lidu“. Každý Němec totiž „chová myšlenku na jednotnou a svobodnou vlast“, ale „nepřeje si Velkoprusko, s vládou militarismu a junkerstva“.³⁴⁸

Odpor k Prusku přetrvával i v těchto dobách: „Nenávist k Prusku se nedatuje teprve od smutného roku 1866. (...) Strohé, samolibé bytí, arogance, nadutost, příznačné zejména pro junkerstvo, věčné ‚Alles besser wissen a povýšené přehlížení všeho, co není pruské nebo berlínské, bezuzdná ješitnost Prusů je učinily nedůvěryhodnými v jižním Německu.“ Rakouští Němci se cítili na stejné lodi s Jihoněmci, spojovaly je stejné názory na Prusy. Oceňovali sice pruskou inteligenci a šikovnost, ale chladnost Severoněmců považovali za cizí takovým Němcům, jaké představují například Bavoři, Württemberčané nebo Bádeňané:

Nemůžeme nikdy dost často a důrazněji připomínat, že chováme pouze nejvroucnější sympatie k velké německé mateřské vlasti, s níž celou naši výchovou, naším vzděláním, naším veškerým myšlením a cítěním, ano veškerým naším bytím souvisíme, a nic na světě nás nepřinutí roztrhnout tento svazek, který Němcům v Rakousku ukazuje cíl (...). Dokud v našich myslích žije Schillerův a Goethův verš, dokud Haydnovy a Mozartovy tóny prostupují naše duše a pozvedají nás k nebesům, dokud jsme hrdí na velké výsledky německé vědy, nemůžeme naši drahé matce Germánii říci sbohem, musíme jí jít na pomoc, když se nachází v nouzi a tísní. Ale o Prusích jako takových nechceme nic vědět. (...) kořistnická, proradná a násilnická Bismarckova politika jednou dojde odplaty, stejně jako politika velkého pána Napoleona III., jehož panství vybudované na lži a zradě se nyní nemilosrdně hroutí.³⁴⁹

K probíhající válce se vyjadřovali moravští Němci i na regionální úrovni. Plenární zasedání liberálního spolku ve Znojmě například přijalo

347) Viz např. články 1813–1870, *Mährischer Correspondent*, 24. 7. 1870, a *Antipreußisch aber Deutsch*, *Mährischer Correspondent*, 4. 8. 1870.

348) 1813–1870, *Mährischer Correspondent*, 24. 7. 1870.

349) *Das Verhältniß Österreichs zu Preußen im gegenwärtigen Kriege*, 26. 8. 1870.

koncem července následující rezoluci, která se vrací také k příčinám války v roce 1866:

Nebude to rozhodně válka proti Prusku samotnému, nýbrž jak dokazuje jednomyslné zapojení jihoněmeckých a samotných nedobrovolně anektovaných zemí, bude to národní, německá válka, která byla frivolně vyvolána Napoleonem. (...) Sám pruský král by ji zřejmě nikdy nerozpoutal, kdyby k ní nepobízel Napoleon (...). Zkrátka celé dějiny Rakouska v době vlády Napoleona III. jsou jasným důkazem, že Napoleon neustále pomýšlel na to, Rakousko pokorit, oslabit, že je dědičným nepřítelem Rakouska. S tímto velkým nepřítelem Rakouska nemůže a nesmí být uzavřeno spojenectví; zvláště ale ne ve válce s Německem – a současná válka je od anšlusu jihoněmeckých států německá. Naše sympatie nemůžou a nesmí náležet odvčkému nepříteli Německa, nemůžou náležet Francii. Nikoliv pocit pomsty, ale vznešený cit práva a bratrské věrnosti musí nás přimět k tomu, abychom veškerou naši moc nabídli k poražení muže, který zničil svobodu Francie.³⁵⁰

Po válce se liberálové, a zejména liberální publicistika, těšili z toho, že jejich sympatie náležely vítězné straně. Dokonce došlo i na konstatování, že „liberální strana a liberální žurnalistika zabránily jisté zkáze. Byli to rakouští Němci, kdo hlasitě pozvedli svůj hlas, aby varovali před aliancí s Napoleonem.“³⁵¹ Liberálové se z vítězství, které jednoznačně interpretovali jako vítězství Němců, těšili proto, že si od něj slibovali upevnění postavení Němců v Rakousku-Uhersku: „Patřili jsme k prvním, kteří upozorňovali na výhody, které Rakousko může získat vítězstvím Němců. Řešení vnitřních zmatků bude teď každopádně snazší, neboť vláda, která byla schopná uzavřít pakt se slovanskými národnostmi, pakt škodící německým zájmům, už jednoduše nebude možná.“³⁵² Stejně jako je podle autora článku pryč doba, kdy „neněmecké národnosti inzultovaly Němce a kladly nestydaté požadavky“.

Nová zahraničněpolitická konstelace postupně naplňovala německé liberály na Moravě radostnějšími perspektivami: „Skutečné, upřímné obranné spojenectví mezi Rakouskem a Německem, vřelý, pospolitý

350) *Plenar-Versammlung des politischen Vereines der Liberalen*, Mährischer Correspondent, 29. 7. 1870.

351) *Österreich und Deutschland*, Mährischer Correspondent, 13. 8. 1870.

352) *Die deutschen Siege und die Stimmung in Österreich*, Mährischer Correspondent, 7. 9. 1870.

kulturní život a snažení, to musí být cíl veškeré rakouské a německé politiky. Rakousko a Německo představují moc osmdesáti milionů...“³⁵³ Také němečtí liberálové na Moravě se přimlouvali za spojenectví s Německem, neboť v něm mimo jiné spatřovali posilu proti slovanskému živlu.³⁵⁴ Brněnský Německý pokrokový spolek zveřejnil následující rezoluci: „Německý pokrokový spolek spatřuje v trvalém spojenectví Rakouska se svobodně spojeným nerakouským Německem nejjistější záruku pro rozvoj a mocenský rozmach konstituční rakouské monarchie!“³⁵⁵

Ozývaly se však i hlasy – spíše ojedinělé – vyjadřující obavy, že sjednocené Německo vedené Pruskem představuje pro Rakousko hrozbu. Moravští publicisté se snažili podobné pochybnosti rozptylovat, jako například Mährischer Correspondent v článku nazvaném *Rakousko a Německo*. Použil při tom následující metaforu: Prusko připomíná kvásek, který umožní vzejít celku, ale zároveň v tomto celku beze stopy zmizí, jakmile splní svou úlohu. A pokračuje následujícími historickými reminiscencemi:

Odhlédneme-li od svazků společného původu, společné řeči a kultury, jichž se navzdory Sadové a pražskému míru rakouští Němci nikdy nezřeknou, mají Rakousko a Německo společné politické zájmy i společné nepřátele v Evropě. Dějiny nás učí, že Východní marka byla vytvořena jako nejzazší předpolí německé moci a civilizace, jako obranný val a hradba proti nepřítelům útočícím z východu. Východní marka tuto úlohu plnila neustále, a stejně jako se o ni roztržily výpady Avarů a Maďarů, zadržovala příval Osmanů před hranicemi Německa. Bylo to Rakousko, které německé kultuře, německé řemeslné píli a německému průmyslu otevřelo nové bohaté zdroje odbytu podél dolního Dunaje; a tuto civilizační úlohu plní Rakousko dodnes. Dunaj, tento německý veletok, si musí Německo podržet, aby nebyly ohroženy jeho životní potřeby. Rakousko je stráží na Dunaji! A Německo potřebuje takovou stráž!³⁵⁶

Provedení dualismu a vytvoření německého státu jako by paradoxně moravské Němce zklidnily. Dva ožehavé problémy se konečně vytříbily, třebaže v rozporu s původními touhami a ideály. Rakouští Němci

353) *Österreich und Deutschland*, Mährischer Correspondent, 13. 8. 1870.

354) Viz např. *Österreich's künftige Stellung zu Deutschland*, Mährischer Correspondent, 28. 10. 1870.

355) Cit. dle *Österreich und Deutschland*, Mährischer Correspondent, 1. 11. 1870.

356) *Österreich und Deutschland*, Mährischer Correspondent, 1. 11. 1870.

si uvědomili, že v polovině monarchie se jim bude lépe udržovat jejich hegemonie. Zároveň vyřešením německé otázky zmizel letitý problém rakouské zahraniční politiky. Znamenalo to pro ně „konec nepřijemného nacionálního boje a konsolidování vnitřních poměrů“.³⁵⁷

Oslavy stého výročí Schillerova narození v roce 1859 ukázaly, že německé národní vědomí zůstalo navzdory desetiletí neoabsolutismu silné. Nicméně Schiller v německém kolektivním vědomí nefiguroval pouze jako symbol německé kultury, nýbrž – a zřejmě především – jako symbol svobody. Proto se stal jednou z identifikačních figur pro německou liberální buržoazii v rakouských zemích. Se Schillerovou popularitou se nemohl srovnávat ani Goethe, který ostatně pro mnohé svobodné Němce platil za Napoleonova přísluhovače.³⁵⁸ Jedním z výrazných zdrojů německého národního vědomí v těchto letech byla vedle Schillera a dalších velikánů německých kulturních dějin především vzpomínka na národněosvobozené hnutí proti Napoleonovi a zejména připomínka vítězství u Lipska v roce 1813, jejíž padesáté výročí Němci slavili v roce 1863.³⁵⁹ Proto se také psalo o Lipsku jako o městě, „na jehož nivách náš národ před padesáti lety svou svobodu znovu vydobyl a jež se ukazuje skrz naskrz německým“.³⁶⁰

Schillerovy oslavy probíhaly v roce 1859 v Německu i v Rakousku na různých místech. Slavily se i na Moravě. Olomoucký list *Neue Zeit* je avizoval slovy:

Blíží se dny, kdy celé Německo bude slavit velký národní svátek, kdy všechny vrchy německé země zaplanou radostnými plameny, aby se Schillerův nesmrtelný génius, který nám byl dán před sto lety, dočkal nových a všeobecných poct. Toto slavnostní hnutí nezůstane omezeno pouze na Německo – všude, kde zvítězily německé mravy i kultura, všude, kde zazněla německá loutna, od velké třeptící se Paříže až po břehy Něvy, dokonce za Atlantským oceánem, všude slyšíme o velkolepých přípravách k sekulární oslavě našeho básnického hrdiny.³⁶¹

357) Cit. *Österreich und Deutschland*, Mährischer Correspondent, 13. 8. 1870.

358) K tomu viz např. A. WANDRUSZKA, *Grossdeutsche und kleindeutsche Ideologie 1840–1871*, s. 134–135.

359) Viz např. článek o tomto výročí v Mährischer Correspondent, 26. 9. 1863.

360) *Das dritte deutsche Turnfest*, Mährischer Correspondent, 5. 8. 1863.

361) *Neue Zeit*, 22. 10. 1859.

Zřejmě největší oslavy se konaly v Olomouci. Byly dvoudenní, 9. a 10. listopadu. Pro přípravy byl z podnětu knihkupce Eduarda Hölzela ustaven přípravný výbor. Slavilo se také ve Šternberku, v Litovli, Lipníku, v Novém Jičíně, Místku, Fulneku a na dalších místech.³⁶² Slavnosti zpravidla doprovázely koncerty nebo divadelní představení.

Existovala zřejmě kontinuita mezi nacionálním nadšením revolučních let 1848/1849 a šedesátými lety. Přesto zde byl jeden výrazný rozdíl – v šedesátých letech již liberální Němci nepožadovali vytvoření velkého Německa i za cenu rozbití rakouské monarchie. Tato myšlenka přežívala pouze v některých akademických kruzích ve Vídni a ve Štýrsku, mezi turnery sdruženými kolem Juliuse Krickla ve Vídni nebo v některých buršensaftech, například Silesii. To však byly v šedesátých a sedmdesátých letech marginální hlasy.³⁶³

Německé národní vědomí pěstovala na Moravě buržoazie a nejintenzivněji se ozyvalo ve velkých městech. Například Jihlava byla v Mährischer Correspondent charakterizována jako „prastaré německé město“, „typicky německého charakteru“, „oddaně setrvávající při německém životě“, jako „záštita germánství proti slovanskému separatismu“.³⁶⁴ Podobně své německví deklarovalo jako hlavní město Moravy i Brno, když psalo v roce 1863 adresu císaři u příležitosti jeho úsilí o reformu německého spolku: „Královské hlavní zemské město Brno, metropole Moravy, která státoprávně po několik století náleží k Německu, vděčí za své vynikající postavení mezi zeměmi koruny Vašeho Veličenstva německé kultuře a německé civilizovanosti, zde mají své místo německá vzdělanost i německá řemeslná píle...“³⁶⁵ Jako německá se však snažila prezentovat i města s výraznou českou většinou, například Přerov.³⁶⁶

Vedle těchto sebevědomých přihlášení k německé národnosti se často objevovaly nářky nad národní lhostejností nebo pasivitou německých obyvatel Moravy.³⁶⁷ Publicisté si stěžovali, že Němcům na Moravě schází soudržnost, jednota: „Naší největší chybou je slabá národní hrdost, třebaže jsme pyšní na naše dějiny, na naše velké, ba největší muže všech

362) K tomu viz zprávy v *Neuze Zeit*, zejména 10. a 19. 11. 1859.

363) G. FRANZ, *Liberalismus*, s. 349.

364) Článek u příležitosti jmenování Schmerlinga čestným občanem Jihlavy, *Mährischer Correspondent*, 3. 1. 1863.

365) *Mährischer Correspondent*, 10. 9. 1863.

366) *Mährischer Correspondent*, 9. 4. 1861.

367) K tomu viz např. článek *Die Indifferenz der deutschen Partei*, *Mährischer Correspondent*, 25. 1. 1862.

dob.³⁶⁸ Publicisté se proto obraceli proti těm, kdo dávali přednost pohodlné neutralitě:

Mezi Němci se vedle indiferentních, kteří si nejvíce cení svého poddanského smýšlení, jako kdyby je přemýšlení o politických otázkách zatěžovalo, nachází ještě sorta politických tlučhubů s měkkými dušemi, které chtějí uspokojit všechny a vyjít vstříc svým politickým protivníkům. (...) Dalším pozoruhodným druhem politiků jsou vlažní, neutrálové, kteří nejsou ani liberální, ani klerikální, nedávají najevo ani české, ani německé smýšlení, protože veškerou politickou moudrost spatřují v tom, že si nezadají se žádnou politickou stranou.³⁶⁹

Pisatel článku dodává, že právě mezi těmito neutrály se nachází ti, kdo jsou vstřícní vyrovnání s Čechy – psal se totiž rok 1870, kdy otázka vyrovnání byla na pořadu dne jako nejžhavější téma předlitavské vnitřní politiky. Zároveň upozorňuje, že tato sorta politiků se rekrutuje zejména z řad úřednictva. Byrokracie však zdaleka nebyla jediným stavem, který byl nacionálně nevyhraněný. Vedle něj to byly zejména katolická církev a rolnictvo.³⁷⁰ Katolická církev v rakouské monarchii se cítila být dědicem univerzálnosti katolické církve. A jak ukázal příklad českého národního hnutí na Moravě, kde tvořili kněží jeho podstatnou součást, vztah k církvi a víra byly u většiny kněží silnější než vědomí národní příslušnosti, což vedlo v době sekularizace národního hnutí, tedy od sedmdesátých až osmdesátých let, k rozchodům kněží s národním hnutím. Venkovské obyvatelstvo zůstávalo dlouho stranou politického života i národní agitace. Stejně jako pro rolníky české národnosti platilo i pro moravské Němce – stejně jako pro rolníky v jiných zemích –, že jejich kolektivní i individuální identitu utvářely tradiční sousedské vztahy, vědomí o příslušnosti k obci, místu, kraji, a že jejich duševní horizont určovalo především sepětí s hospodářským životem.³⁷¹

Česká publicistika v Čechách i na Moravě věnovala značnou pozornost fenoménu odrodilství. Bylo běžné, že lidé české národnosti přijali německou národní identitu, ať už z toho důvodu, že byli asimilováni

368) Mährischer Correspondent, 23. 5. 1861.

369) *Die Friedfertigen und Neutralen in der Politik*, Mährischer Correspondent, 21. 4. 1870.

370) E. BRUCKMÜLLER, *Nation Österreich*, s. 297.

371) Odkážme aspoň na klasickou práci Eugen WEBER, *Peasants into Frenchmen. The Modernization of Rural France 1870–1914*, London 1977.

německým prostředím nebo ji zvolili jako možnost sociálního vzestupu. Proto také dlouho lidé nevnímali otázku německé identity výhradně národnostně nebo jazykově; svou roli zde hrály i sociální faktory – být „Němcem“ znamenalo pro venkovany stát se bohatým, měšťanem.

Nicméně i německá strana se potýkala s problémem odrodilství; případů bylo samozřejmě méně, o to více však překvapovaly a pohoršovaly. Jeden z takových případů se odehrál v Třebíči:

Jeden zdejší právník, syn znamenitých rodičů, který za svou úspěšnou kariéru vděčí výlučně německé literatuře, německému studiu a podpoře jiné německé rodiny, byl před nějakým časem zlákan jazykovým podvodem a nechal se od několika českých fanatických kolegů svést, že dokonce své německé dobrodince chtěl přesvědčit; a když nechtěli tančit podle toho, jak on pískal, začal terorizovat rodinu, která mu doposud poskytovala nevyčerpateľné zdroje.³⁷²

O podobném případě se referovalo také z Oslavan, kde dokonce takový odrodilec kolportoval petici požadující zavedení češtiny do vzdělávacích ústavů na Moravě. Údiv vzbuzovalo, že tento jedinec je majitel dolu, má typické německé jméno, pochází z německé rodiny, ale přesto v nedávné době propadl „fanatickému čechismu“.³⁷³

Jednu z příčin nevýraznosti německého nacionalismu v Rakousku v šedesátých a sedmdesátých letech způsobovala i skutečnost, že nemohl čerpat dynamiku z opozice vůči státu. Němci se se státem identifikovali, považovali se za jeho tvůrce i hlavní nositele; byli přesvědčeni, že Rakousko nemůže být jiné než německé.³⁷⁴ Říšský poslanec Johann Fux v jednom ze svých veřejných projevů 17. února 1871 ve Znojmě konstatoval: „Rakousko bylo vytvořeno německými zbraněmi a německou krví, německým duchem, na Rakousku založili své panství němečtí císaři, Marie Terezie a Josef II. založili základy nového státu na německé kultuře.“³⁷⁵ Někteří se přitom domnívali, že německým zásluhám na státu neodpovídá skutečné postavení Němců v habsburské monarchii. Nezdálo se to třeba poslanci Franzi Adamczikovi, který na zemském sněmu konstatoval: „Němci, jichž je v Rakousku osm milionů, a proto

372) *Trebitsch*, Mährischer Correspondent, 5. 9. 1861.

373) *Aus der Markgrafschaft*, Mährischer Correspondent, 27. 2. 1863.

374) K tomu viz E. BRUCKMÜLLER, *Nation Österreich*, s. 294; R. KANN, *Multinational Empire*, s. 64.

375) Cit. dle Mährischer Correspondent, 21. 2. 1871.

počtem, inteligencí i průmyslovou činností jsou nejznamenitějším národem v Rakousku, nemohou nalézt postavení odpovídající své inteligenci i daňové zátěži.³⁷⁶ Carl Giskra v jednom ze svých projevů zdůraznil, že Němci mají nad ostatními národnostmi především duchovní převahu: „Vše, co přivodilo rozkvět země, průmysl, obchod, věda, umění, pochází od Němců.“³⁷⁷

Důležitou součástí diskurzu rakouských Němců o své úloze ve státě bylo bolestné přesvědčení, že Němci civilizovali ostatní národy v monarchii a že tyto národnosti teď používají získané vědomosti proti Němcům samotným. „Bude asi ojedinělé na celém světě, že naši nepřátelé a soupeři používají naši řeč, a dokonce ji používat musí, aby se učinili srozumitelnými; prokazují nám tím pochybnou čest. Když Politik pro Čechy, Debatte pro Maďary píšou v naší řeči, když tyto a ostatní listy používají německé slovo a německého ducha, činí tak proto, aby naši národnost utlačovali a ponižovali.“³⁷⁸ V takových případech ožívala postava německého Michla, „který každému něco přidá, který každému dá za pravdu, ke každému je spravedlivý, jenom ne k sobě samému“. Legendární německý Michl tedy symbolizoval vlastnosti, jež sice nebyly nesympatické, nicméně Němci je považovali za škodlivé pro německou národnost.

Sami Němci se považovali za národ takřka kosmopolitní, který se uzavírá cizím vlivům a naopak je do sebe vstřebává. Proto nechápali, proč se příslušníci menších národů monarchie německé kultuře vzpírají:

Kultura se vznáší vysoko nad úzkoprsými hranicemi národů; copak se chtějí Slované z této všeobecné harmonie vyloučit? (...) Německý národ je nejvzdělanější z těch, jimž připadl osud pojmut do sebe slovanské národnostní skupiny. V čele těchto skupin stojí vůdci, již postrádají ducha k tomu, aby se skrze přimknutí k německému vzdělání a vědění zviditelnili; místo toho chovají choutky na laciné vavříny menších, teprve se rodících národních literatur, které v podstatě nejsou ve svých začátcích ničím jiným než chabými napodobeninami jiných, vynikajících evropských literatur.³⁷⁹

376) Mährischer Correspondent, 5. 12. 1866.

377) *Empfang der deutsch-böhmischen Abgeordneten in Brünn*, Mährischer Correspondent, 13. 8. 1861.

378) *Gesinnungslosigkeit und Renegatentum*, Mährischer Correspondent, 16. 1. 1866.

379) *Die slavischen Tendenzen II*, Mährischer Correspondent, 11. 7. 1861.

Oporu pro své národní cítění nacházeli rakouští Němci v Německu. Rakusané Německo obdivovali. Byla to pro ně země velké kultury, velkých básníků, filozofů, vědců. Země s vyspělým hospodářstvím. Bolestně si však uvědomovali, že naopak obraz Rakouska v samotném Německu zdaleka pozitivní není. Německé země považovaly Rakousko za zaostalé, zpátečnické a v podstatě neněmecké. Zdá se, že na tomto stereotypu příliš nezměnily ani liberální reformy probíhající v Rakousku v druhé polovině 19. století. Na druhé straně se národní vývoj v Německu ubíral trochu jiným směrem. Vzhledem k tomu, že sjednocovací proces vedl německý sever, začaly se pro vyjádření kolektivní identity používat takové symboly, jako například Fridrich II. nebo Martin Luther.³⁸⁰ Ty však zpočátku moravským liberálním Němcům příliš nevyhovovaly – v prvním případě se jednalo o představitele pruského státu, který navíc bojoval s Marií Terezií, v druhém pak o protestanta, a Morava byla v té době přece jen převážně katolická. Často se proto Moravané uchýlovali spíše k obecným konstatováním typu, že Němci jsou národem práce a kultury.

Podobně jak ostatní Němci v Rakousku také moravští Němci pozorně sledovali, co se děje v Německu. Vedle politických událostí je zajímaly i kulturní jevy, jako například působení Germánského národního muzea v Norimberku, které bylo založeno v roce 1852, aby shromažďovalo artefakty vztahující se ke germánské kultuře a umění od nejstarších dob po současnost. Po celém Německu vznikaly podpůrné společnosti, jež si kladly za cíl získávat prostředky na provoz muzea. Tyto společnosti vznikaly i na Moravě, k roku 1865 existovaly v Olomouci, Brně, Moravském Berouně, Holešově, Novém Jičíně a Žerotíně. Na shromažďování prostředků se podílely i tělocvičné a pěvecké spolky. Každoročně přispívaly muzeu rovněž městské rady v Brně a Olomouci a také moravský zemský výbor v Brně a Moravsko-slezská společnost. Moravané byli přesvědčeni, že muzeum „je záležitostí cti i srdce každého vzdělaného Němce“, jak psal Mährischer Correspondent. Tentýž článek také opěvoval Norimberk, „kde ještě stojí starý císařský hrad Hohenstaufů, Habsburků a Wittelsbachů, město, které nic nemůže překonat bohatstvím vzpomínek na německé umění a německé měšťanstvo, to vše se spojuje v jednom místě, kde si Němci postavili neopomíjející pomník myšlenkové ryzosti a vzdělání, jímž se dosud žádný jiný národ na zemi nemůže pyšnit.“³⁸¹

380) E. BRUCKMÜLLER, *Nation Österreich*, s. 293.

381) *Wirksamkeit des Nürnberger national-germanischen Museums in Mähren*, Mährischer Correspondent, 11. 5. 1865.

Ačkoliv Němci lpěli na svém jazyku, nepředstavoval pro ně bytostný základ národní identity, jako tomu bylo u národních hnutí malých národů.³⁸² Zatímco Češi spatřovali v kultivování a rozvíjení řeči jeden ze základních úkolů národního hnutí, Němci považovali vysokou úroveň své řeči za samozřejmou. Byli přesvědčeni, že německý jazyk – jako jazyk světový – se nachází na vyšší úrovni než ostatní jazyky v monarchii. Zatímco představitelé ostatních národů v Rakousku argumentovali empiricky a zdůvodňovali zavádění dalších jazyků počty obyvatelstva, pro Němce byla jediným argumentem kulturní vyspělost a tím i nadřazenost německého jazyka.³⁸³ Z toho vyvozovali několik premis, které určovaly jejich stanovisko k otázkám souvisejícím s jazykovou politikou státu. Němci trvali na tom, že němčina musí zůstat výlučným oficiálním státním jazykem, jako základní prostředek komunikace mezi občany rakouské monarchie. Stejně tak požadovali, aby v předlitavských zemích zůstala němčina hlavním vyučovacím jazykem na vysokých i na vyšších středních školách. V roce 1861 se této problematice věnoval *Mährischer Correspondent* v sérii článků nazvané *Moravská gymnázia a jazyková otázka*. Argumentoval tím, že na gymnáziích se poskytuje víceméně „germánské“ vzdělání, a proto se musí němčina zákonitě volit jako hlavní vyučovací jazyk. A to i z toho důvodu, že smysl gymnázií spočívá v přípravě pro studium na univerzitách, které jsou „ryze germánskými institucemi, i když svůj původ vzaly ve středověku z Itálie“. Na univerzitách se učí hlavně „německá věda“, vše, co „odkryl německý badatelský duch, co shromáždila německá píle, co vydobyla německá důkladnost“. Z toho vyplýval další argument – protože se na vysokých školách získávají poznatky německé vědy, je lépe „je pít přímo z pramene, a nikoliv přes filtr“ jiných jazyků. Navíc podle autora článku jednotný vyučovací jazyk zajistí stejný způsob vyučování v jednotlivých zemích monarchie.³⁸⁴

Moravští Němci nejenže usilovali o to, aby němčina nepřišla o pozici hlavního vyučovacího jazyka, ale bránili se také tomu, aby se jejich děti musely učit česky. Argumentovali například tím, že zavedení povinné češtiny může mít nebezpečné následky v podobě stranických vášní

382) Viz např. E. BRUCKMÜLLER, *Ein „deutsches“ Bürgertum?*, s. 353.

383) Srov. P. JUDSON, *Exclusive Revolutionaries*, s. 103.

384) *Die mährischen Gymnasien und die Sprachen-Frage II*, *Mährischer Correspondent*, 15. 9. 1861.

a fanatismu.³⁸⁵ Na Moravě vznikaly také petice obcí, které se vzpíraly zavedení češtiny jako vyučovacího jazyka na středních školách. V petici města Kroměříže z 10. února 1866 se například psalo, že na Moravě jsou sice dva zemské jazyky, ale slovanský zůstává omezen na úzký okruh uživatelů a jako jazyk vědy se teprve musí ustavit, zatímco němčina je světový a kulturní jazyk. Nadto studenti s němčinou mohou navštěvovat nejen všechny univerzity v rakouské monarchii, ale také v Německu a Švýcarsku. Petice se také zmiňuje o praxi, kdy nemajetní venkované posílali na výměnu své děti do německých rodin, aby se tam naučily německy.³⁸⁶

Základnu pro pěstování německé kultury vytvářely v šedesátých letech spolky a v první řadě spolky pěvecké a také spolky tělocvičné hlásící se k německému turnerskému hnutí. Význam spolků pro německé národní hnutí zdůraznil například dopisovatel z Jihlavy do Mährischer Correspondent: „Německý charakter těchto spolků má mimořádnou důležitost zvláště pro Jihlavu, protože kladou důraz na německý prvek a všemi silami se staví proti snahám o čechizaci.“³⁸⁷ Mährischer Correspondent věnoval pěveckým a turnerským spolkům zvláštní přílohy zvané *Vereins-Zeitung für Männergesang und Turnen*. V jednom z nich se psalo, že „národ německých pěvců bude sjednocen dříve než německý národ“.³⁸⁸ Pěvecká slavnost v Olomouci v srpnu 1871 byla přivítána následující básní, nazvanou *Slavnostní pozdrav*:

Přenechejte pěsti jiným,
nepotřebujete kyje ani palcáty,
pěvec bojuje s lepšími zbraněmi,
pro něj Bůh stvořil píseň.
S hlasy bardů chceme
z noci ke světlu vykročit.
Německému duchu připadne vítězství –
vítězství na věčné časy.³⁸⁹

385) *Die mährischen Gymnasien und die Sprachen-Frage IV*, Mährischer Correspondent, 19. 9. 1861.

386) *Petition der Stadtgemeinde Kremsier um Beibehaltung der deutschen Unterrichtssprache an dem Obergymnasium und der Unterrealschule in Kremsier*, Mährischer Correspondent, 15. 2. 1866.

387) Mährischer Correspondent, 7. 7. 1864.

388) Mährischer Correspondent, 1863, Beilage Nr. 7.

389) *Festgruß*, Mährischer Correspondent, 15. 8. 1871.

V podobném duchu vyzněl také projev zemského školního inspektora, když vítal vídeňský mužský pěvecký spolek na krajských turnerských slavnostech v Brně v roce 1871: „Německá píseň vybojovala německé vítězství, německá píseň zakládala německou jednotu, německou svobodu. Aby ale německá píseň působila na srdce s vřelostí, aby zahrnuła veškerou lidskou náruživost, musí být pochopena německým smyslem a podávána s německou srdečností.“³⁹⁰ Důležité bylo, že v činnosti pěveckých i turnerských spolků se zdůrazňoval téměř výhradně německý národní aspekt, a nikoliv rakouský státní. Pěvecké i turnerské slavnosti vždy byly velkou manifestací německého národního vědomí.

Velké vzrušení provázelo zvláště turnerský sjezd v Lipsku v srpnu 1863, což souviselo se skutečností, že v tomto roce si v Německu i Rakousku připomínali padesáté výročí bitvy u Lipska. Pro *Mährischer Correspondent* referoval o slavnostech jeden z přímých účastníků v *Listech jednoho Brňáka z Lipska*. Zdůraznil v nich především skutečnost, že slavnost přispívá k dorozumění a jednotě mezi jednotlivými kmeny německého národa, sám se přitom označoval za Rakušana: „Na politické vyznání se tu nikdo neptá, neboť srdce bije pro moc, jednotu a svobodu německé vlasti. Velkoněmecko, Maloněmecko, Všeněmecko – to vše jsou jen formy! Tu sedí protestant, katolík i izraelita svorně vedle sebe, naplnění jedním velkým citem.“³⁹¹

Značnou pozornost věnoval tisk také krajským turnerským slavnostem v Brně v roce 1871, jedné z nejvýznamnějších německých národních manifestací šedesátých a sedmdesátých let. Ačkoliv i tam byl zdůrazňován německý charakter, politický kontext už byl jiný než v roce 1863. Zatímco v roce 1863 ještě německá veřejnost žila v naději na určitou formu sjednocení německých zemí včetně Rakouska, v roce 1871, tedy po Sadowé i Sedanu, už tyto naděje pohasly a rakouští Němci se soustředili na sjednocení německých sil v rámci Předlitavska. Proto například báseň Ferdinanda Siegmunda, již složil jako pozdrav účastníkům turnerské slavnosti, obsahuje kromě odkazů na „teutonské“ obyčejy a německou pohostinnost také verše:

Nechť je to počátek nového svazku,
který spojí všechny rakouské Němce.
Neboť pouze v jednotě je naše síla.³⁹²

390) *Erstes deutsch-österreichisches Kreisturnfest*, *Mährischer Correspondent*, 2. 8. 1871.

391) *Das dritte deutsche Turnfest II*, *Mährischer Correspondent*, 6. 8. 1863.

392) Ferdinand SIEGMUND, *Gruss an die Festgenossen!*, *Mährischer Correspondent*, 30. 7. 1871.

NĚMCI A ČEŠI

Mezi impulzy pro rozvoj německého národního vědomí na Moravě náleží významné, ne-li nejdůležitější místo sílícímu českému národnímu hnutí, které na Moravě dosáhlo v šedesátých letech jednoho ze svých vrcholů. Moravští liberálně smýšlející Němci nepřestávali s údivem sledovat jeho rostoucí intenzitu a pohlíželi na něj zprvu s podivem, pohrdáním, nepochopením a postupně se stále většími obavami, neboť v něm spatřovali nebezpečí pro svou vlastní existenci.

Německá liberální veřejnost vnímala české národní hnutí na Moravě v prvé řadě jako politickou stranu, jako projev politického života. Charakterizovala je například slovy:

Podobně jako v Čechách tu jsou dvě strany – ústavověrní a federalisté. Ten druhý termín označuje nepřirozenou koalici feudálních, klerikálních a slovanských prvků. Vůdci této strany nejsou ani státníci, ani řečníci. Jsou to spíš agenti Prahy a hlasují podle ní. Těch málo feudálů „komandují“ Salm a Belcredi, duchovní Cyril Napp a nacionály Pražák a Bílý. (...) To jsou koryfeje, ostatní jsou neznámí lidé, kteří na sněmu mlčí.³⁹³

Moravští Němci označovali národní stranu nejčastěji jako federalistickou, i když s vysvětlením, že Češi „nejsou federalisté, nýbrž separatisté“.³⁹⁴ Obviňovali federalisty z toho, že ohrožují integritu rakouské monarchie. Giskra v jednom ze svých projevů na říšské radě prohlásil: „Je charakteristické pro federalismus, že je institucí, která (...) rozkládá stát,

393) *Otevření moravského zemského sněmu 1863*, Mährischer Correspondent, 1. 1. 1863.

394) *Föderation und Separatismus*, Mährischer Correspondent, 8. 5. 1861.

komplikuje správní ústrojí a ztěžuje jeho činnost, dostává stát do nebezpečných pozic, zpochybňuje nejdůležitější výdobytky duchovní kultury a svobody svědomí, stát navenek ochromuje, říši atomizuje, ze státu činí ruiny.³⁹⁵

Moravští Němci považovali český politický program zároveň za „fantastický“ i „fanatický“.³⁹⁶ Vyčítali mu, že jeho podstatu tvoří nenávist k Němcům: „Zatímco ústavověrná strana na Moravě má pouze jeden politický program a v jeho rámci každá národnost vlastní stejnou svobodu a stejné právo, spočívá prazáklad nacionálů na ostrém protikladu k Němectvu. Národní protiklad, rasová nenávist a vše, co s tím souvisí, není prostředek, nýbrž samoučel. (...) Jedním slovem, máme co do činění se stranou nacionálních fanaticů.“³⁹⁷

Pro charakteristiku politiky české národní strany měla liberální německá publicistika specifický termín „Gefühlspolitik“, který v podstatě znamenal sentimentální politiku, „nejškodlivější ze všech typů politiky“. Za její charakteristické prvky považovala „nepřirozené choutky na zdánlivou kmenovou samostatnost, ignorování stávajících poměrů v Evropě, svévolné členění, ohraničování a scelování mapy rakouských zemí pouze na jazykovém základě“.³⁹⁸

Co snad nejvíce vadilo stoupcům německého liberalismu na české politice, bylo její spojení s konzervativní šlechtou. Proto Čechy často hanlivě označovali za feudály, reakcionáře, za konkordátisty (Concordatsmänner), absolutisty, jezovity.³⁹⁹ Zejména z tohoto zjištění pramenil zjevný despekt, který moravská buržoazie pociťovala k české národní politice: „Kuriózní Čechy! Tento rozmar strany, která je velká jen svými nároky, která politicky žije z milosti feudálů a národně z německé kultury.“⁴⁰⁰ Český program byl označován za „směšný a banální“.⁴⁰¹ Ještě hůře se vyjádřil Mährischer Correspondent o stoupcích české národní strany na Moravě: „Tato strana by měla reprezentovat většinu obyvatelstva – pokud budeme považovat za majoritu služebníky feudálů,

395) *Stenographische Protokolle über die Sitzungen des Hauses der Abgeordneten in der I. Reichsraths-Session*, VI. Session. I. Band, Wien 1871 (47. sezení, 6. 6. 1871), s. 869 an.

396) Mährischer Correspondent, 4. 5. 1861.

397) *Unsere Gegner*, Mährischer Correspondent, 25. 1. 1867.

398) Mährischer Correspondent, 5. 5. 1861.

399) Viz např. článek *Die Demission des Gesamtministeriums*, Mährischer Correspondent, 28. 3. 1865.

400) *Dualismus und Föderalismus*, Mährischer Correspondent, 25. 2. 1866.

401) *Ein Fiasko der Föderalisten*, Mährischer Correspondent, 25. 2. 1863.

obskurní venkovské duchovní, školomety, žebravé studenty a povaleče.⁴⁰² Neudivuje proto, že někteří Němci pojímali politické soupeření s Čechy jako „Kulturkampf“: „Boj německého Rakouska proti češtví je bojem živoucí kultury proti nenávisti necivilizovaného kmene. Není pouze v německém, nýbrž v kulturním zájmu, abychom německému živlu přáli vítězství.“⁴⁰³

Německým liberálům se přičilo historické právo, na němž se český politický program zakládal.⁴⁰⁴ Odmítali zdůvodňování politických požadavků historizujícími argumenty, které považovali za „středověké blouznění“.⁴⁰⁵ Podle nich Češi „negovali novější dějiny, neboť jejich historické povědomí končí s Bílou horou“.⁴⁰⁶ Proto české státoprávní požadavky ironizovali:

Může nám nějaké století z doby stěhování národů sloužit jako příklad, abychom se k němu vrátili? (...) Má dnes vejít v platnost každé historické právo a svobodní občané se znovu stát poddanými? (...) Morava by se mohla vrátit k časům velkomoravské říše a činit si nároky na sousední korunní země! Její požadavky se datují do starších dob, a pokud by jednou historické právo mělo platit, tak čím starší, tím lepší!⁴⁰⁷

Ironie se projevovala také v pojmenování – celek zemí České koruny například Němci označovali jako „Wenzel-Reich“, stoupence českého národního hnutí jako „korunáře“.⁴⁰⁸

Moravští liberální Němci polemizovali s předpokladem, že fenomén Koruny české má v moderní době nějaké oprávnění, podle nich už pomínila doba na „zavádění podobných utopií“.⁴⁰⁹ Vyvozovali, že takzvané „uznání historických práv“, jak se o něm psalo například v takzvané moravské deklaraci z roku 1868, neznamena nic jiného než „návrat státních institucí do stavu, v jakém byly ve středověku; svoboda, humanita,

402) Mährischer Correspondent, 1. 1. 1863.

403) *Der Cultur-Kampf in Österreich*, 28. 10. 1869.

404) Podle Jeremyho Kinga přitom paradoxně „česká národnost byla více etnická než historická, zatímco německá více historická než etnická“. Cit. J. KING, *Budweisers into Czechs and Germans*, s. 22.

405) *Föderalistische Forderungen und das Recht*, Mährischer Correspondent, 13. 2. 1867.

406) *Föderation und Separatismus*, Mährischer Correspondent, 8. 5. 1861.

407) *Die Freiheit und das historische Recht*, Mährischer Correspondent, 1. 6. 1861.

408) Viz např. článek *Böhmen und Croatien*, Mährischer Correspondent, 6. 8. 1868.

409) Cit. *Die Koruna česká*, Mährischer Correspondent, 10. 1. 1864.

tolerance, právo, to vše by mělo stejný status jako před staletími, znovu by platila privilegia šlechty a biskupů a vrhli by lid do poroby“.⁴¹⁰

Moravští Němci ostatně souhlasili s výrokem, který pronesl historik Konstantin Höfler na českém sněmu, a sice že „svatováclavská koruna je humbuk a že ji stejně nechal vyrobit německý císař Karel IV.“⁴¹¹ V podobném duchu se vyjádřil Giskra v jednom ze svých projevů na říšské radě: „My se držíme našeho císaře! (...) Nechceme žádného zvláštního českého krále a zakládáme si na titulu českého krále stejně málo jako na titulu krále jeruzalémského.“⁴¹² V symbolickém odporu k ideji České koruny zašli nejdále znojemští liberálové. Jejich vlivem se 18. listopadu 1869 rozhodl obecní výbor vzdát titulu královského města a spokojil se se statusem statutárního města. Nutno ovšem dodat, že proti tomuto kroku se zvedl odpor konzervativních německých měšťanů, již připravili petici protestující proti tomu, aby se Znojmo vzdalo titulu královského města.⁴¹³

Moravští Němci se rovněž obávali snah Čechů o spojení svého hnutí s národními hnutími ostatních slovanských národů a zejména jejich zájmu o kontakty s ruskou politikou. Liberální tisk ironicky glosoval, když někteří představitelé české národní politiky stranili v roce 1863 Rusům v jejich konfliktu s polským povstáním: „Jak dlouho bude trvat, než Kozáci, Baškirové, zlaté hordy Kirgizů (...), tento fyzický výraz ruského Slovanstva, napojí své koně ve Vltavě.“⁴¹⁴ Ještě více však německou veřejnost pohoršila takzvaná pouť Čechů na Rus v roce 1867. Od té doby přibýly k hanlivým označením stoupenců českého národního hnutí pojmy jako „Russomanen“ nebo „moskovitische Czechen“. Mährischer Correspondent konstatoval, že „nejnovější události v Moskvě ukázaly, že průkopníci čechismu nejsou žádní Rakušané, nýbrž předvoj Sarmatů“.⁴¹⁵

Zatímco odpor k Čechům se v průběhu druhé poloviny 19. století stupňoval, mnohem více pochopení, sympatií, či spíše respektu projevovali moravští Němci k národnímu hnutí Poláků a zejména Maďarů. Když se Mährischer Correspondent ohlížel na počátku šedesátých let

410) *Die mährische Declaration*, 29. 8. 1868.

411) *Fälschungen ohne Ende*, Mährischer Correspondent, 27. 1. 1866.

412) Mährischer Correspondent, 24 a 25. 7. 1861.

413) M. MARKEL, *Svoboda a demokracie v regionu rakouského impéria*, s. 67.

414) *Eine traurige Situation*, Mährischer Correspondent, 25. 6. 1863.

415) *Die Nationalitäten-Frage eine Frage für den Reichsrat I.*, Mährischer Correspondent, 29. 6. 1867.

za revolucí roku 1848, konstatoval, že „tehdejší revoluční strana v německém Rakousku sympatizovala se vším, co se dělo ve jménu svobody (...), sympatizovala s Maďary, Poláky, Italy, ke konci také s Iry a s francouzskými socialisty“.⁴¹⁶ Často se srovnávaly akce Čechů a politické snažení Maďarů: „Pokud má někde pasivní odpor naději na úspěch, pak je to v Uhrách. Pokud má nějaký muž autoritu, duchovní a politické schopnosti k vůdcovství v tomto odporu, pak je to Deák.“⁴¹⁷ Rozdílný pohled na požadavky Maďarů a Čechů vyplýval do značné míry z toho, že české země považovali moravští Němci za součást německého světa. Psal o tom i článek příznačně nazvaný *Žrádci národa!*, který zdůraznil, že na rozdíl od Čech nebyly Uhry nikdy rakouskou provincií, což dokládá faktem, že na území Svatoštěpánské koruny nikdy neplatily rakouské zákony.⁴¹⁸

V argumentaci Němců se opakovaly názory, že prostor českých zemí je v podstatě německý: „Čechy jsou po staletí německou zemí a už ve starých dobách se nazývaly Böhmeim, jejich panovníci byli německými vazaly a zastávali říšské úřady!“⁴¹⁹ Připomínalo se, že Češi jsou skrze sňatky propojeni s Němci, že mnoho Čechů nosí německá jména a že řada z nich se česky naučila později než německy.⁴²⁰ Podle Němců veškeré vzdělání českého národa sestává „nikoliv ze slovanských, nýbrž z germánských prvků“. Je proto „nevědčné a bláhové, když se česká literatura chce oprostít od germánských vlivů“. Podle Němců to bylo právě 18. a 19. století, kdy „český národ všemi nervovými vlákny prorostl do sousedního národa, veškeré české obchodní a společenské styky se prolínají a jsou zcela prostoupeny německým duchem“. Varovali Čechy, že každý krok směrem k separatismu znamená přiblížení k hrobu národa.⁴²¹

S tím, jak české národní hnutí mohutnělo, ocitali se moravští Němci v defenzivě. Jeden z vrcholů národního hnutí spadl do přelomu šedesátých a sedmdesátých let v podobě velkých manifestací českého národního života – poutí Čechů na Rus a slavnosti převozu korunovačních klenotů v roce 1867, slavnost položení základního kamene Národního divadla v roce 1868, oslavy výročí Husova narození 1869, táborové hnutí – to vše naplňovalo Němce obavami z intenzity českého národního

416) Mährischer Correspondent, 9. 11. 1861.

417) *Ein čechischer Nothsensler*, Mährischer Correspondent, 2. 2. 1865.

418) „Verräther an der Nation!“, Mährischer Correspondent, 23. 6. 1868.

419) *Die Hoffnungen der Separatisten*, Mährischer Correspondent, 16. 6. 1861.

420) Viz např. *Die slavischen Tendenzen*, Mährischer Correspondent, 10. 7. 1861.

421) *Die mährischen Gymnasien und die Sprachen-Frage I*, Mährischer Correspondent, 6. 7. 1861.

hnutí, které zachvátilo i Moravu. Jejich nejistota ještě vzrostla během vyjednávání Hohenwartovy vlády o vyrovnání s Čechy na základě takzvaných fundamentálních článků. To mobilizovalo Němce dosud nevídaným způsobem. Naléhavý tón burcující spoluobčany zazníval především během volebních kampaní, jako před volbami do zemského sněmu v roce 1870. *Veřejná výzva německé straně* například oznamovala: „Velké je nebezpečí – vážný okamžik, moravští Němci! Ozbrojte se, uplatněte veškerou svou činorodost, veškerý váš vliv, držte pevně při sobě, aby váš okamžik nebezpečí nezastihl nejednotné a vaši protivníci netěžili z vaší letargie a rozháranosti!“⁴²² V podobném duchu se neslo i provolání Německého pokrokového spolku v Brně: „Nebojte se otevřeně a zmužile přiznat, že jste Němci také tam, kde zůstáváte v menšině! (...) Scházejte se v politických spolicích a na veřejných shromážděních!“⁴²³ Volání po jednotě sílilo a objevovaly se stále častěji slogany typu: „Budte jednotni, jednotni, jednotni!“⁴²⁴

Němci si při pohledu na obrovské vzepětí národního hnutí uvědomovali, že jejich honorační pojetí politiky postrádá mobilizační sílu. Viděli, jaké agitační prostředky používá nejen české národní hnutí, ale také hnutí sociálnědemokratické: „Vnímavému pozorovateli nemůže uniknout, že česká a sociálnědemokratická strana se skutečnou včelí pílí hájí své zájmy, zatímco my Němci lhotejně civíme do nebe a vše milému Bohu přenecháváme. Tato letargie je odvěkým zlem Němců a je tomu tak až do dnešních dnů.“⁴²⁵ Tento nedostatek pocítovali moravští Němci zvláště na moravském venkově: „Ve smutném protikladu k české straně, která všemi možnými způsoby a všemi prostředky působí na náš dobromyslný venkovský lid, skládá naše ústavověrná či pokroková strana ve věci venkova ruce do klína.“ Ústavověrná strana a zvláště německé politické spolky začaly věnovat větší pozornost venkovu, aby rolníkům ukázaly výhody spojení s liberály. Liberálové poznali svůj omyl, když předpokládali, že liberální model společnosti bude natolik atraktivní i pro ostatní vrstvy společnosti, včetně rolníků, že jej přijmou za svůj. Uvědomovali si, že pokud chtějí na svou stranu získat venkov, musejí mu vyjít vstříc. To znamenalo především brát ohled na náboženského cítili venkovanů a vysvětlovat, že liberálové nejsou nepřátelé víry ani

422) *Ein Aufruf an die deutsche Partei*, Mährischer Correspondent, 2. 3. 1870.

423) *An die Deutschen in Mähren!*, Mährischer Correspondent, 14. 4. 1870.

424) *Seid einig, einig, einig!*, Mährischer Correspondent, 10. 6. 1870.

425) *Wo fehlt es?*, Mährischer Correspondent, 28. 7. 1869.

církve. Zároveň varovali před tím, aby se mezi venkovany agitovalo v německém nacionálním duchu: „Sedlákovi musíme zdůraznit, že všichni jsme Moravané, že všichni jsme Rakušané, a že jde v první řadě o to, dosáhnout pokroku a svobody.“⁴²⁶

Němci se nicméně stylizovali do jakési role oběti. Jejich hlavním argumentem přitom bylo, že se příliš starali o stát a málo o svoji národnost: „Zatímco Češi, Slovinci a Poláci měli neustále na zřeteli především svou národnost, Němci v tomto ohledu zaostávali; považovali se totiž v první řadě za Rakušany a vždy jim šlo hlavně o rakouský stát a národní rozměr byl pro ně druhořadý.“⁴²⁷ Toho podle německých liberálů využili jejich protivníci, stejně jako využili svobodných institucí, jež Němci uvedli do života, jako zbraně proti Němcům: „Tento nedostatek povzbudil protivníky německého živlu, ztratili respekt před německou národností a použili veškeré brutální prostředky proti Němcům.“⁴²⁸ Mährischer Correspondent z toho vyvodil následující poučení: „Především se přestaňme považovat za jedině nositele rakouské státní ideje; namísto toho se snažme posílit vlastní národní vědomí a národní právo proti útokům jiných národností. Dosavadní zásady, nechceme být Němci, abychom mohli být Rakušany, se musíme úplně zříci. Němci si musí osvojit stejné zbraně, jaké používají Slované.“⁴²⁹

V průběhu šedesátých let vyvstaly jasné kontury kolektivního vědomí liberálně smýšlejících moravských Němců, jehož základy byly položeny v revolučních letech 1848/1849. Jednalo se ovšem o kolektivní identitu, jak ji vytvářely střední vrstvy, tedy buržoazie, příslušníci byrokracie, akademicky vzdělaní lidé, právníci, publicisté. Byli to právě oni, kdo ovládli komunikaci ve veřejném prostoru a tím i veřejné mínění. Jimi formulovaná kolektivní identita zrcadlila názory, postoje i zájmy měšťanských středních vrstev. Ty předpokládaly, že přinášejí natolik univerzální hodnoty, že se s nimi mohou ztotožnit i ostatní společenské skupiny, včetně aristokracie a rolnictva – problémy dělnického stavu se tehdy liberální politika ještě příliš nezabývala. Kolektivní totožnost vyrůstala ze zkušenosti a idejí liberálního revolučního hnutí let 1848/1849 a sami liberálové do značné míry posilovali svoji legitimitu tím, že se prezentovali jako

426) *Noch ein Wort an die Verfassungspartei III*, Mährischer Correspondent, 31. 7. 1869.

427) *Der deutsche Parteitag*, Mährischer Correspondent, 1. 3. 1871.

428) *Österreich deutsch oder slavisch?*, 9. 4. 1870.

429) *Österreich deutsch oder slavisch?*, 9. 4. 1870.

dědicové étosu revolučních let.⁴³⁰ V podstatě šlo o ambiciózní konstrukci nové, liberální, sekulární, občanské kolektivní identity. Jejím pilířem měly být kultura, vzdělání, osobní svoboda a právní stát.

Pro liberály představoval záštitu těchto ideálů stát, rakouská monarchie. Loajalita ke státu proto zákonitě představovala základní pilíř jejich identity. Naproti tomu vztah k zemi, tedy k Moravě, nebyl tak silný; němečtí liberálové jej považovali za méně důležitý. V dobových liberálních publicistických textech nalezneme rozvahy o rakouském státu, o rakouském patriotismu, o Německu a němečtví, ale jen málo o vztahu k zemi, k Moravě. Liberálové vyznávali principy konstituční monarchie a parlamentarismu. Brojili proti absolutismu, ale ne proti monarchii. Chápali, že císař představuje svorník celé monarchie, jediný nosný symbol s emocionálním nábojem, jehož nemohli liberálové se svým pojetím kolektivní identity nikdy docílit.

Rakušanství a němečtví nevnímali liberálové jako protikladné identity, nýbrž jako dvě nerozdílné součásti jednoho celku.⁴³¹ Nevylučovaly se i z toho důvodu, že Němci považovali Rakousko za stát v podstatě německý, zrozený z německé kultury. Kromě toho nechápali své němečtví ryze etnický; němečtví mělo pestřejší významový obsah. Splývalo s ideály kultivované střední třídy, vyznávající osvícenské ideály sebekontroly a svobody. V tomto smyslu se mohl stát „Němcem“ kdokoli.⁴³²

Ačkoliv moravští Němci zprvu vnímali dualismus a vyřešení německé otázky jako ztroskotání svých plánů, tužeb a cílů, nakonec jim v podstatě tyto historické mezníky usnadnily orientaci v politice i společenském životě. Nepřivodily zásadní změnu kolektivní identity, spíše ji částečně modifikovaly. Kolektivní totožnost moravských Němců se spíše posílila, protože se ocitla v menším prostoru – předlitavském, bez naděje na vytvoření velkoněmeckého státu. Léta 1866, 1867 a 1870 přinesla nové impulzy pro promýšlení kolektivní identity. Obtížnější to bylo pro německé nacionalisty než pro ty, kdo pojímali němečtví politicky a kulturně, a nikoliv etnický.⁴³³

Němci žijící v českých zemích měli ještě jeden výrazný impulz pro konstruování své identity, který scházel jejich soukmenovcům z Dolního nebo Horního Rakouska. Bylo to soupeření s českým živlem. S tím jak

430) A. FUCHS, *Gesistige Strömungen*, s. 175.

431) R. KANN, *Multinational Empire*, s. 51.

432) P. JUDSON, *Exclusive Revolutionaries*, s. 269.

433) A. WHITESIDE, *The Germans as an Integrative Force in Imperial Austria*, s. 174.

sílilo české národní hnutí, byli i Němci na Moravě – stejně jako v Čechách – puzeni posilovat svou vlastní národní identitu. Tak se německý nacionalismus utvářel jako nacionalismus defenzivní.⁴³⁴

434) E. BRUCKMÜLLER, *Nation Österreich*, s. 296.

ČTVRTÁ ČÁST

ČAS NĚMECKÉHO NACIONALISMU

Závěr 19. století

OD LIBERALISMU K NACIONALISMU

Sedmdesátá léta se považují za zlatý věk liberalismu v Rakousku. Bylo zažehnáno vyrovnání s Čechy a téměř po celé desetiletí mělo Předlitavsko centralistickou a liberální vládu v čele s Adolfem Auerspergem jako ministerským předsedou a Josefem Lasserem jako ministrem vnitra. Liberálové těžili z úspěchů, jichž docílili v závěru šedesátých let v podobě prosazení nejdůležitějších vnitropolitických požadavků – zrušení konkordátu a reformy školství. Přesto se již v průběhu sedmdesátých let politické klima v Předlitavsku měnilo v jejich neprospěch. První, poměrně vážný úder zasadil liberálnímu optimismu krach na vídeňské burze a následující hospodářská krize. Zpochybnil jednu ze stěžejních idejí liberální doktríny o volném trhu a přiměl politiky k úvahám o jeho regulaci. Faktický konec liberální éry přivodil pád Auerspergovy vlády a ustavení koalice takzvaného železného kruhu v čele s ministerským předsedou Eduardem Taaffem. Liberálové dospěli k bolestnému poznání, které si předtím nepřipouštěli – že v Předlitavsku je možné vládnout i bez centralisticky smýšlející německé levice. Nicméně nastalá situace vnesla nový rozměr do německé politiky na Moravě tím, že na rozdíl od předcházejícího, liberálního období nyní mohla čerpat dynamiku ke svému rozvoji z opozice vůči vládě. Jinými slovy, ztotožnění moravské německé politiky s rakouským státem se u některých nepatrně a u jiných výrazně oslabilo.

Další změny přinášely jednotlivé volební reformy v letech 1873, 1882, 1896 a konečně 1907, které do politického života vtahovaly další vrstvy obyvatelstva jako voliče, což platilo zvláště o reformě vlády ministerského předsedy Kasimira Felixe Badeniho z roku 1896, jež vedle dosavadních čtyř volebních kurií vázaných na cenzus zaváděla pátou, všeobecnou kurií, v níž mohli volit všichni muži starší 24 let. Právě Badeniho

reforma se považuje za pomyslný počátek éry masové politiky. Jejím potřebám a náladám se přizpůsobovali i liberálové, kteří museli opustit dosavadní model honorační politiky a znamenalo to i definitivní konec politické reprezentace tvořené jednou národní stranou, a to jak na české, tak i na německé straně.⁴³⁵

Nově nastavené souřadnice politického života v Předlitavsku vedly ke změnám v táboře politické reprezentace rakouských Němců a nevyhnuly se ani Moravě. Němečtí liberální politici začali důsledně usilovat o sjednocení dosud roztržštěných sil. Činili tak na úrovni zemí i celého Předlitavska. Na Moravě se od roku 1871 scházeli z iniciativy německých spolků v Brně a Olomouci němečtí liberální politici pravidelně na sjezdech (tzv. *Parteitage*), jichž se v sedmdesátých letech uskutečnilo sedm. Na sjezdu 19. září 1880 v Brně vystoupil předák strany Eduard Sturm s projevem, v němž požadoval, aby ústavověrná strana nebyla jen pouhou „státní“ stranou, ale také stranou „národní“, stranou „bojující“ (*Kampfpartei*). Vyzval zároveň k nové organizaci národních spolků na úrovni krajů a jejich spojení do jednoho svazku (*Bund*), jenž by měl středisko v Brně.⁴³⁶

Na říšské úrovni se němečtí liberální politici sjednotili na jaře 1881, kdy vytvořili stranu sjednocené levice – *Vereinigte Linke*. Jednota neměla dlouhé trvání, napětí mezi nacionálně a liberálně smýšlejícími členy sílilo. Nejvýraznější postavu získali stoupenci německého nacionalismu v Georgu von Schönererovi a programový dokument v Lineckém programu z roku 1882. Ten pod sloganem „Ani liberální, ani klerikální, nýbrž nacionální“ postuloval mimo jiné zrušení státoprávního spojení s uherskou částí monarchie a jeho nahrazení pouhou personální unií, odloučení Dalmácie, Bosny a Hercegoviny, Haliče a Bukoviny, tedy v podstatě „slovanských“ zemí, od Předlitavska a vytvoření celní unie s Německou říší. Neúspěch liberálů ve volbách v roce 1885, kdy poprvé volili takzvaní pětizlatkoví voliči, vedl k rozštěpení poslaneckého klubu na nacionální Německý klub a liberální Německorakouský klub. Zatímco dvě třetiny poslanců z Čech vstoupily do Německého klubu, Moravané tvořili, společně například s poslanci z Vídně, Bukoviny

435) K tomu např. Pavel CIBULKA, *Německé politické strany na Moravě (1890–1918)*, Praha 2012, s. 28–31.

436) Jiří MALÍŘ, *Die Parteien in Mähren und Schlesien und ihre Vereine*, in: Helmut Rumpler – Peter Urbanitsch (edd.), *Die Habsburgermonarchie 1848–1918, Band VII, 1. Teilband, Vereine, Parteien und Interessenverbände als Träger der politischen Partizipation*, Wien 2006, s. 716–717.

a východního Slezska, jádro Německorakouského klubu. Oba kluby se znovu spojily až v listopadu 1888, kdy utvořily Vereinigte deutsche Linke, Sjednocenou německou levičnici, k jejímž nejvýznamnějším představitelům patřil i Moravan Johann Chlumecky.⁴³⁷ Veškeré tyto snahy však již nemohly zabránit jednoznačné tendenci rozrůžňování politické scény. Éra velkých měšťanských stran, dominujících v jednotlivých zemích nebo u jednotlivých národností jako hlavních reprezentantů jejich zájmů, v devadesátých letech definitivně skončila, a to na české i německé straně. Ve straně moravských liberálních Němců (Německomoravská strana, Deutschmährische Partei) nastal rozkol mezi liberály a nacionály na podzim 1890 a v listopadu založili nacionálové vlastní Německou nacionální stranu (Deutschnationale Partei), jež se v roce 1895 přejmenovala na Německou lidovou stranu (Deutsche Volkspartei), v roce 1900 se od ní odštěpili Schönererovi radikální nacionalisté a založili Všeněmeckou stranu (Alldeutsche Partei).⁴³⁸

Přesto si liberálové na Moravě udržovali své výsostné postavení a zůstávali hegemonelem buržoazní politiky. V tomto ohledu patřila Morava v Předlitavsku k výjimkám. Morava se obecně považovala za jednu z bašt liberalismu.⁴³⁹ Liberálové usilovali o zachování jednoty německé měšťanské politiky, i když tak činili za cenu ústupků nacionálnímu křídlu své strany. Hranici, již ovšem nehodlali překročit, představoval antisemitismus radikálních nacionalistů, tlumočený zvláště Schönerevými stoupenci. Rozpory mezi liberály a nacionály se projevovaly i v činnosti Německého spolku (Deutscher Verein), který byl založen v Brně v lednu 1882 s cílem podporovat německou národnost v Brně a okolí. Vzhledem ke skutečnosti, že se v něm sdružovala německá politická elita, činil si spolek nárok stát se neformální politickou reprezentací německé Moravy. Liberálové si ve spolku uhájili převahu, což nakonec vedlo k odstoupení předáka německých nacionalistů Fritze Wenzlitzkeho v roce 1887. V roce 1888 vznikl příbuzný spolek ve Znojmě pod názvem Deutscher Verein für Stadt und Land. Rovněž tento spolek se distancoval od německého nacionalismu a měl blíže spíše ke křesťanskosociálnímu hnutí.

437) K tomu viz např. Lothar HÖBELT, *Kornblume und Kaiseradler. Die deutschfreihheitlichen Parteien Altösterreichs 1882–1918*, Wien 1993, s. 30–50.

438) K německé nacionální a lidové straně P. CIBULKA, *Německé politické strany na Moravě*, s. 127–205, k všenečmcům *tamtéž*, s. 207–272.

439) Viz např. L. HÖBELT, *Kornblume und Kaiseradler*, s. 40–41, 81, 175; srov. P. JUDSON, *Exclusive Revolutionaries*, s. 238–243.

Německá liberální politika se na Moravě proměňovala již v sedmdesátých letech. Moravský venkov se chtěl prosadit vůči metropolím, a to zejména vůči Brnu. Například Mährisch-Trübauer Wochenblatt, tedy týdeník vydávaný v Moravské Třebové, označoval brněnské liberály za „ultracentralisty“ a psal o Brně, že „už po delší čas není ohniskem politického života v zemi“ a že „v průběhu sedmdesátých let upadlo do politického indiferentismu a svou aktivitou je překonávají malá venkovská města“.⁴⁴⁰ O slovo se hlásila nová generace německých liberálních politiků, takzvaní mladí – Jungen. Jednalo se většinou právě o reprezentanty německého politického, většinou spolkového života z menších moravských měst, kteří se chtěli výrazněji podílet například na výběru kandidátů do zemského sněmu nebo říšské rady.

Generace „mladých“ vyrůstala do značné míry z kritiky dosavadního způsobu liberální politiky. Mladí vyčítali liberálům, že v šedesátých a sedmdesátých letech, a zvláště kdy byli u vlády, nedostatečně hájili zájmy německé národnosti v monarchii, čehož využili příslušníci jiných národností – na Moravě konkrétně Češi –, aby prosadili své požadavky, v nichž Němci spatřovali ohrožení svých zájmů, či jak se tehdy psalo, své národní državy (Besitzstand). Jungen chtěli zastavit tuto tendenci a odmítali obětovat národní potřeby politickým kompromisům, jež podle nich liberálové dosud podstupovali v zájmu státu. To vedlo k novému aktivismu v německém politickém a spolkovém životě, který se od liberálního hnutí šedesátých a sedmdesátých let lišil prosazováním německých nacionálních témat na úkor rakouských, tedy státních. Staré liberální elity se tomuto aktivismu zprvu nebránily. Spatřovaly v něm vítané občerstvení liberální politiky, jež prodělávala v osmdesátých letech vážnou krizi. Od spolupráce s „mladými“ si slibovaly další posílení vlivu své strany a rozšíření voličské základny. Výrazně se tím proměnila argumentace německé buržoazní politiky – diskurz univerzálních liberálních hodnot, jenž dominoval v šedesátých a sedmdesátých letech, ustoupil partikulárnímu nacionálnímu diskurzu, jenž ovládl veřejnou rozpravu v následujících dvou desetiletích.⁴⁴¹ Nutno dodat, že nový, nacionální diskurz sloužil mnohým politikům jako nástroj k prosazení v rámci

440) *Landtagswahlen und Parteitag*, Mährisch-Trübauer Wochenblatt, 29. 7. 1877.

441) K proměně liberálního diskurzu v nacionální viz např. Ernst HANISCH – Peter URBANITSCH, *Die Prägung der politischen Öffentlichkeit durch die politischen Strömungen*, in: H. Rumpler – P. Urbanitsch (edd.), *Die Habsburgermonarchie 1848–1918* VII/1, zvl. s. 37.

německé buržoazní politické scény, stejně jako antisemitismus. Otázkou tedy již v té době nebylo, zda nacionalismus ano, či ne, ale jaká podoba nacionalismu bude určovat politiku moravských Němců.⁴⁴²

Na Moravě si „mladí“ budovali pozice nejprve ve spolcích, ať už politických nebo v takzvaných obranných, které měly širokou škálu působnosti počínaje aktivitou na hospodářském poli, přes péči o školství až po rozmanité kulturní akce. Jako kulturní byl zpočátku koncipován spolek Deutscher Klub, založený v roce 1881. V roce 1884 začal vydávat měsíčník *Der treue Eckart*, který později vycházel dvakrát měsíčně a v roce 1888 se přeměnil na list s názvem *Deutsches Blatt*, s periodicitou dvakrát do týdne. Tento list se stal hlavní tribunou německých nacionalů na Moravě. Články v něm publikované odrážejí základní argumenty, s nimiž němečtí nacionalové vstupovali do veřejného prostoru. Patřil mezi ně i nesouhlas s liberální politikou šedesátých a sedmdesátých let:

Není pochyb, že umělá ústavní konstrukce zůstala bohužel ve svých nejdůležitějších částech nedokončená, že za občanského ministerstva stejně jako za ministerstva Lasser-Auersperg (...), že právě za této zdánlivé nadvlády Němců začalo národní vědomí povážlivě upadat a že právě v těchto letech byli Němci zkráceni ve své državě, zmenšila se jejich odolnost a vinou krátkozraké poddajnosti a doktrinárního lpění na prospěchu rakouského státu ukuli zbraně pro své nepřátele.⁴⁴³

Za jednu z překážek rozvoje národního vědomí považoval *Deutsches Blatt* skutečnost, že v německé společnosti existují bariéry mezi jednotlivými stavy: „Zatímco v českých maloměstech v místních spolcích usednou farář, okresní soudce, advokát, notář, starosta i zemědělec u jednoho stolu, zůstávají německé buržoazní kruhy uzavřeny ve své exkluzivitě.“⁴⁴⁴ Buržoazie byla ostatně častým terčem kritiky ze strany německých nacionalů. *Deutsches Blatt* jí například vyčítal, že „její duševní horizont je příliš omezený, že ve svém zabeđeném filistrovství myslí v prvé řadě na svou peněženku a že pro ideály se nadchne pouze tehdy, když jí to přináší osobní prospěch“.⁴⁴⁵ Mezi Němci se rozmáhala přesvědčení, že český živel nabývá stále větší převahy a že německá jazyková

442) Srov. P. JUDSON, *Exclusive Revolutionaries*, s. 226–227 a 253.

443) *Eine Selbstprüfung*, *Deutsches Blatt*, 4. 1. 1888.

444) *Was uns trennt!*, *Deutsches Blatt*, 1. 2. 1888.

445) *Die Deutschen in Kremsier*, *Deutsches Blatt*, 11. 2. 1888.

území se zmenšují. Tomuto tématu se věnoval také Deutsches Blatt: „Ještě dnes není málo míst, kde musejí své děti posílat do českých škol. Dále v mnoha německých vesnicích působí čeští duchovní, kteří Němce vzdalují jejich národnosti a přetahují do českého tábora. (...) Ostatně německých duchovních na Moravě ubývá a v budoucnu jich bude ještě méně, neboť dnes studuje na teologické fakultě v Olomouci 220 Čechů a jen 34 Němců. (...) Rovněž praxe výměny dětí a smíšených manželství napomohla k šíření českého života. Děti ze smíšených manželství, ať už je matka Němka nebo Češka, téměř výhradně připadají Slovanstvu.“⁴⁴⁶

Právě vědomí těchto skutečností a z nich pramenících obav vedlo v osmdesátých letech k zakládání takzvaných obranných spolků. Na rozdíl od předchozích spolků chtěly a dokázaly aktivizovat širší okruh přívrženců. Významné místo mezi těmito spolky zaujal školský spolek Deutscher Schulverein, založený v květnu 1880 ve Vídni, kde se také nacházelo sídlo spolku; v jednotlivých oblastech se zakládaly místní skupiny.⁴⁴⁷ V roce 1881 pracovalo na Moravě celkem 48 místních skupin, o dva roky později už 122.

Svůj prvotní úkol spatřoval spolek v podpoře německého obyvatelstva na těch územích, kde tvořilo národnostní menšinu. Nejširší a nejpotřebnější pole působnosti se proto Německému školskému spolku otevřelo v českých zemích – především na národnostní hranici a ve městech. Díky jeho aktivitě prospívaly německé minority v převážně českých městech, jako byly Valašské Meziříčí, Prostějov, Kromčíž, Uherské Hradiště, Velké Meziříčí, Třebíč, Kyjov a Hodonín. Činily se také dvě místní skupiny v Brně – jedna měla na starosti vnitřní Brno, druhá předměstí. Spolek nezanedbával ani takzvané jazykové ostrovy, jako například na Jihlavsku, Vyškovsku a dalších místech.

Spolek usiloval o zřizování veřejných německých škol všude tam, kde se k tomu vyskytovaly náležité podmínky. Za ty se považovalo čtyřicet dětí v průměru pěti let a v obvodu čtyř kilometrů. Pokud se zde nenacházela německá národní škola a školské obci se nedostávalo peněz, měla být vybudována školní budova, o níž se měly obce starat, nebo byla stavba podpořena patričním obnosem. Druhým případem bylo zřízení vlastního ústavu školským spolkem. Přístupovalo se k němu tehdy,

446) *Die Schmälerung des deutschen Sprachgebietes in Mähren in den letzten hundert Jahren*, Deutsches Blatt, 2. 6. 1888.

447) K tomu viz zejména H. BĚBAROVÁ, *Německé liberální a nacionální spolky na Moravě a ve Slezsku ve 2. polovině 19. století*, s. 79–92.

jestliže se v školním okrese žádaný počet dětí nenacházel, ale Němci měli naději, že ho může být postupně dosaženo. Německý školský spolek čelil zakládáním německých škol přistěhovalectví slovanského obyvatelstva do německých oblastí. Uděloval celou řadu podpor pro německé obyvatelstvo. Často například platil školné dětem, které by byly jinak přiděleny do oblasti sousední české školy. Touto sociální politikou v mnoha případech dosáhl, že rodiče smíšených rodin posílali své děti raději do německých škol. Spolek postupně rozšířil okruh své činnosti. Zajímal se o mateřské školy – především ve městech –, školy pokračovací, pomocné, místy odborné a měšťanské, do své péče přebíral i školní družiny nebo knihovny.

O významu Německého školského spolku pro život německé Moravy vypovídala i pozornost věnovaná valné hromadě spolku, jež se konala v Brně v květnu 1888 a jež se proměnila ve velkou manifestaci němečtví. *Deutsches Blatt* si povšiml projevů, které tuto akci doprovázely: „Je krásným obyčejem německého národa, že při slavnostních příležitostech vyjadřuje své smýšlení verši. Také během posledního svátku skvěly se na mnohých brněnských domech sentence psané v národním duchu.“ Například na domě ve Ferdinandově ulici číslo třináct si mohli okoloidoucí přečíst:

Vzdělávat rakouskou mládež
ve věrné lásce k Rakousku,
budiž cíl školského spolku,
rakousky a německy zároveň.⁴⁴⁸

Koncem 19. století podvázaly činnost Německého školského spolku na Moravě spory mezi liberály a radikálními nacionály. *Schönererovi* stoupenci dokonce založili vlastní spolek, *Schulverein für die Deutschen*, jehož místní organizace vznikly například v Rýmařově, Šternberku, Brně a Jihlavě, v Hostimi u Znojma, ve Štítech na severozápadní Moravě a v Uničově.

Německý školský spolek podnítil zakládání podobných organizací, které si kladly za cíl podporovat hospodářské snahy německého obyvatelstva. Měly doplňovat německý školský spolek v oblasti hospodářské. V roce 1884 byla založena první organizace tohoto druhu v jižních Čechách, v roce 1886 následoval *Bund der Deutschen Nordmährens*

448) *Deutsches Blatt*, 24. 5. 1888.

(Svaz Němců severní Moravy) a další.⁴⁴⁹ Iniciativa vzešla od průmyslové buržoazie. Svou působností pokrýval Bund politické okresy Olomouc, Šternberk, Moravská Třebová, Rýmařov, Moravský Beroun, Zábřeh, Litovel, Nový Jičín, Místek, Moravská Ostrava, Hranice, Přerov, Prostějov a částečně i Poličku. Místní skupiny Svazu vznikaly i v dalších okresech. Jeho činnost zasahovala nejen na severní Moravu, ale také na Moravu střední a pronikala i jižněji, například v Brně byla místní organizace ustavena v roce 1887. Za své středisko zvolil svaz Olomouc a prvním předsedou továrníka Hermanna Brasse ze Zábřehu. Jeho působení se vyznačovalo mnohostranností a také díky ní se Bund der Deutschen Nordmährens stal největší a nejvlivnější německou spolkovou organizací na Moravě přelomu 19. a 20. století. Za takový rozmach vděčil i ženám, které na činnosti svazu participovaly podobně jako v Německém školském spolku; tím se tyto národní organizace odlišovaly od liberálních spolků, jež byly výlučně mužskou záležitostí. Už v druhém roce své existence dosáhl počet členů svazu pěti tisíc a před první světovou válkou se na jeho činnosti podílela téměř desetina německé populace Moravy.⁴⁵⁰ Ačkoliv se jednalo o spolkovou organizaci akcentující německý nacionalismus, respektovala i liberální hodnoty. To neudivuje, připomeneme-li si, že u jejího zrodu stáli úspěšní podnikatelé.

Jako cíl své existence si Svaz Němců severní Moravy stanovil zejména hmotné povznesení obyvatelstva německé národnosti v národnostně smíšených oblastech, a to zvláště těch, kde byli Němci v menšině. Přednostně se zaměřoval na chudé oblasti, tedy především venkovské, jež nemohly těžit z blízkosti průmyslových měst, a zejména horských a podhorských oblastí. Smysl svého počínání spatřoval Svaz v tom, že se německé obyvatelstvo stane soběstačným, to znamená nezávislým na Čechách. Proto svaz vedl své členy ke svépomoci, k zakládání spořitelen a záložen, jejichž prostřednictvím chtěl podnítit rozvoj podnikání a hospodářství. Značnou pozornost věnoval svaz také školství, a doplňoval tak činnost německého Školského spolku. Soustředil se na odborné školy, jejich zřizování a materiální a finanční podporu, dbal o to, aby jejich učňové opouštějící školu našli uplatnění v praxi, a tak formou stipendií podporoval nemajetné studenty. Svaz přitom neopomíjel ani

449) Ke Svazu Němců severní Moravy viz Dan GAWRECKI, *Bund der Deutschen Nordmährens a německý nacionalismus na severní Moravě (1886–1918)*, Severní Morava 52, 1986, s. 19–29.

450) Viz J. MALÍŘ, *Die Parteien in Mähren und Schlesien und ihre Vereine*, s. 717.

potřebu kulturního vyžití; zakládal lidové knihovny, pořádal přednášky a výstavy, vyvíjel publikační činnost.

Jakou podobu také mohla mít působnost svazu, o tom vypovídá pisatel ze Zábřehu v *Deutsches Blatt*, který se pohoršoval nad prolínáním českého a německého světa:

Stejně jako na řadě jiných míst nebyl ani v Zábřehu vymýcen nešvar, že německé rodiny si ještě drží české služebnictvo a klidně přihlížejí tomu, jak si jejich děti ve styku s ním a dokonce i mezi sebou způsobem vyvolávajícím mrazení lámou jazyk cizím idiomem ke škodě německé řeči. (...) Němečtí mistři se při náboru učedníků neptají na jejich národnost, němečtí zaměstnavatelé nedělají žádný rozdíl mezi českým a německým dělníkem. Naštěstí začal na tomto poli vyvíjet činnost Svaz Němců severní Moravy a doufáme, že by se mu mohlo podařit zbavit této překážky.⁴⁵¹

Široké čtenářské obci se svaz zavděčil zvláště kalendářem s názvem *Deutscher Volks-Kalender*, jenž vycházel od roku 1889. Jako všechny podobné tituly v 19. století přinášel poučné i zábavné články, a to přístupnou formou jako čtení pro lidové vrstvy, na něž se snažil působit ve vlasteneckém, tedy vlastně už nacionalistickém a osvětovém duchu. Objevovaly se články o významných Němcích, jako o Richardu Wagnerovi nebo Friedrichu Jahnovi, ale také o Josefovi II.; popisovaly se tradice a zvyky v jednotlivých německých oblastech na Moravě, jako například na Kravařsku nebo v Jeseníkách. V textech se přitom prolínaly morální i praktická poučení s nacionálními zřeteli, jako například v následujících *Deseti mravních principech pro německého sedláka*:

1. Měl bys ctít svou mateřskou řeč a myslet na to, že všichni Němci jsou bratři.
2. Měl bys číst pouze německy smýšlející časopisy.
3. Měl bys ctít císaře Josefa jako svého osvoboditele a pověsit si doma jeho obrázek.
4. Neměl bys podepsat žádnou směnku.
5. Svě dcery bys měl provdávát pouze za německé muže.
6. Neměl bys vést soudní proces kvůli každé maličkosti.
7. Měl by ses postarat, aby tvé děti pilně navštěvovaly školu.

451) *Rückblick auf das deutschnationale Leben in Hohenstadt im Jahre 1887*, *Deutsches Blatt*, 25. 1. 1888.

8. Neměl bys nadávat na špatné časy, nýbrž statečně vytrvat a nikdy nezapomenout, že ještě tví předkové byli poloviční otroci.
9. Měl bys být řádný křesťan, ale nikdy nepropadnout přemrštěné zbožnosti.
10. Měl bys být členem Německého školského spolku a Svazu Němců severní Moravy, vždyť výdaj pár krejcarů týdně ti nezpůsobí žádnou újmu.⁴⁵²

Kromě Svazu Němců vznikaly na Moravě také nacionální politické spolky. Nesly jméno Národní spolek německých měšťanů a rolníků (Nationalverein der deutschen Bürgern und Bauern) a v letech 1884–1887 byly ustaveny v Šumperku, Sternberku, Moravské Třebové a v Novém Jičíně. Tyto spolky zakládali stoupenci německého nacionalismu; jmenovaná města představovala jeho ohniska na severní Moravě a z tohoto prostoru vzešli nejvýznamnější představitelé měšťanského nacionalismu na Moravě, jako Hermann Brass nebo Fritz Wenzlitzke. Severní Morava se tím řadila k zemím nebo krajům, jako Štýrsko, české pohraničí nebo západní Slezsko, které se staly baštami německého nacionalismu.⁴⁵³ Sever Moravy tedy inklinoval k německému nacionalismu výrazněji než moravský jih.

Uvědomovali si to i současníci. Jeden z dopisovatelů pro *Deutsches Blatt* psal, že „u nás v německých pohořích severní Moravy je všechno německonacionální“. Dodal k tomu zároveň, že „vše se pohne kupředu, pokud se v každém soudním okrese, v každém městečku najde několik mužů, kteří se ruku v ruce navzájem podporují ve chvályhodném poslání probudit spícího Michla“. Také studenti ze severní Moravy se vyznačovali v tomto ohledu činorodostí. Na vídeňské univerzitě založili Spolek německých studentů ze severní Moravy (Verein deutscher Studenten Nordmährens), a „aby se vyrovnali českým kolegům“, kteří „léta se značným úspěchem získávají mezi venkovským obyvatelstvem stoupence českého státního práva“, předsevzali si během prázdnin „chvályhodný úkol zatahat spícího Michla ve své vlasti za uši“.⁴⁵⁴

Do poloviny roku měl Svaz Němců severní Moravy již padesát skupin (Německý školský spolek měl již tehdy osmdesát skupin).⁴⁵⁵ Jeho úspěch

452) A. JAKSCH, *Die zehn Gebote des deutschen Bauern*, Deutscher Volks-Kalender, 1890, s. 115.

453) Viz L. HÖBELT, *Kornblume und Kaiseradler*, s. 71.

454) *Rückblick auf das deutschnationale Leben in Hohenstadt im Jahre 1887*, Deutsches Blatt, 25. 1. 1888.

455) *Ein Rückblick*, Deutsches Blatt, 16. 6. 1888.

inspiroval ty, kteří chtěli vytvořit takovou organizaci pro celou Moravu. Uvažovalo se, že by svaz mohl jednoduše svou působnost rozšířit po celé Moravě a přizpůsobit tomu i svůj název.⁴⁵⁶ Podobné návrhy přicházely od stoupenců německonacionálního hnutí proto, že si uvědomovali již zmíněný rozdíl mezi intenzitou nacionální agitace na severní a jižní Moravě. Němečtí obyvatelé jižní Moravy se proto stávali terčem kritiky, že svou pasivitou napomáhají aktivnějším Čechům a škodí německé věci. Deutsches Blatt hledal příčinu tohoto jevu v mentalitě sedláků:

Jak čelí Jihomoravané tomuto nebezpečí? Nijak, vůbec nijak! Blahobytný sedlák plní své sklepy ušlechtilou tekutinou a zapomíná při pohodlném vyprazdňování svých velkých sudů na to, aby nepřetržitěmu úbytku Německa věnoval alespoň malou pozornost, zatímco chudák den a noc má co dělat, aby ze svého hospodářství nebo denní mzdy platil včas vysoké úroky do české záložny.⁴⁵⁷

Převážně zemědělský charakter jižní Moravy byl jednou z příčin, proč sem německonacionální hnutí pronikalo se zpožděním. Svou roli zde hrál rovněž vliv liberálního Brna i Vídně, kam lidé z jižní Moravy často putovali za prací. V neposlední řadě ovlivnila kolektivní identitu jihomoravských Němců také větší přínaležitost ke katolicismu a ke katolické církvi, jejíž zájmy se rozcházely s cíli radikálních nacionalistů. Jeden z prvních významnějších projevů inklinace k německému nacionalismu přineslo shromáždění konané v Pouzdřanech v září 1887. O rok později, v září 1888, vznikl první národní spolek; v Pohořelicích založili Národní spolek německých měšťanů a rolníků na jižní Moravě (Nationalverein deutscher Bürger und Bauern im südlichen Mähren). Jeho působnost zahrnovala politické okresy Brno, Hustopeče, Moravský Krumlov, Mikulov a Židlochovice. Byl jednou z organizací, na jejíž činnost mohl navázat Svaz Němců jižní Moravy (Bund der Deutschen Südmährens). Impulz vzešel ze Znojma, které se ostatně těšilo přídomek „Hochburg des Deutschtums“.⁴⁵⁸ Již v roce 1882 se rozhodnutím členstva změnil Politický spolek liberálů ve spolek německonacionální, který vstoupil

456) *Ein Vorschlag zu einer nationalen Organisation der Deutschen Mährens*, Deutsches Blatt, 13. 4. 1889.

457) *Zur Organisation der Deutschen Mährens*, Deutsches Blatt, 1. 5. 1889.

458) Cit. Deutsches Blatt, 4. 1. 1888. Bylo to konstatováno v souvislosti s konáním dvou velkých slavností na sklonku roku 1887 – slavnosti Hudebního spolku a 25. výročí založení Turnvereinu.

do života na počátku roku 1883 jako Deutscher Verein für Stadt und Land.⁴⁵⁹ Navzdory rozmachu německého nacionalismu tvořila důležitou součást kolektivní identity tradiční regionální složka. Došlo však k jedné významné změně. Jihomoravanství se – v prostoru podél jižní hranice Moravy mezi Břeclaví a Slavonicemi a s výběžkem po Moravský Krumlov a Pohořelice – přestalo vztahovat k moravskému zemskému vědomí a naopak se přimklo k německému. Také proto se cítilo být více svázáno s Dolním Rakouskem než s českým vnitrozemím Moravy.⁴⁶⁰

Znojemský starosta Johann Brantner svolal v roce 1898 přípravný výbor svazu a v následujícím roce se konalo jeho ustavující shromáždění. Jednou z jeho vůdčích osobností se stal poslanec Heinrich Kaniak. Nebylo jistě náhodou, že založení svazu spadá do vzbuřené doby protestů proti Badeniho jazykovým nařízením. O nacionálním duchu svazu svědčí, že se jeho členové oslovovali jako „soukmenovci“ (Volksgenossen). Nadto si libovali ve starogermánské symbolice, jak se například projevovala ve volbě názvů svazových skupin v jednotlivých obcích: Hohenstaufen (Suchohrdly u Znojma), Austria (Pohořelice), Markomannen a Frigga (Vrbovec), Germania (Perná), Freya (Novosedly), Brunhilde (Starý Šaldorf), Schwabia (Hrušovany u Brna), Germanen (Mšice) a další. Nescházely ani pokusy o obnovení starogermánských zvyků, jaké představovaly oslavy slunovratu. I zde se občas nacionalismus dostával do extrémních poloh, například když v roce 1904 vídeňská

459) K tomu viz M. MARKEL, *Svoboda a demokracie v regionu rakouského impéria*, s. 86–87. Zásluhou dlouholetého odborného výzkumu Martina Markla máme k dispozici ojedinelý přehled o politickém vývoji v určitém moravském kraji. Ze všech prací zasvěcených moravským Němcům nabízí nejvíce originálních postřehů o vývoji kolektivní identity. Shodují se se závěry, k nimž dospěla také tato kniha. K národnímu vědomí znojemských Němců Markel například píše: „Venkovskému obyvatelstvu unikaly rozdíly mezi rakušanstvím a německvím a obě identity se mu překrývaly. Stát pro ně byl stále ještě legitimizován osobou panovníka a tradicí rakouské říše, jež byla pro ně přirozeně německá. Nuance mezi německvím a rakušanstvím jihomoravský venkov v polovině 80. let nezahrnul do konstrukce své národní identity.“ Cit. *tamtéž*, s. 108.

460) Viz M. MARKEL, *Svoboda a demokracie v regionu rakouského impéria*, s. 148. Ke krajové identitě Markel píše: „Jihomoravané, kteří našli svůj domov ve Vídni, neztráceli přirozeně vazby k rodnému kraji, mnohdy si uchovávali i ambice spjaté s jejich rodišti. V metropoli byli nápadní nejen vývěsními štíty hostinců a nitáren, ale jejich komunita měla v hlavním městě i styčná místa. Postupem doby se krajoanské spolky více formalizovaly, např. Bund der Mährer in Wien. Přirozené prostředí krajoanského cítění přinášela také vojenská prezenční služba. Jihomoravští odvedenci tvořili mužstvo znojemského 99. pěšího pluku.“ Cit. *tamtéž*, s. 165.

skupina požadovala, aby se členy svazu mohli stávat pouze Němci árij-
ského původu. Vedení svazu však tento požadavek odmítlo.⁴⁶¹

Jako poslední z obranných spolků byl založen Bund der Deutschen
der Iglauer Sprachinsel (1904).

461) K problematice Svazu Němců jižní Moravy viz Martin MARKEL, *Svaz Němců jižní Moravy do roku 1914. Příspěvek k charakteru nacionalizmu na počátku století*, Časopis Matice moravské 119, 2000, s. 404–421.

NĚMECTVÍ NADE VŠE

S tím, jak rostla intenzita německého národního vědomí obyvatel Moravy a jak se stávala předmětem politického radikalismu, proměňovaly se v poslední čtvrtině 19. století a na počátku století následujícího i obsahy německého nacionalismu. A nejen to, měnilo se vůbec i pojetí fenoménů spojených s nacionalismem, jako jsou národ a národní vědomí. Připomeňme si, že v předchozím období, tedy v šedesátých a sedmdesátých letech, ale platí to v podstatě i pro čtyřicátá a padesátá léta, definovala a formulovala obsahy německého národního vědomí v rakouské monarchii liberálně smýšlející buržoazie a inteligence vzešlá z jejich řad. Takto formované německé národní vědomí spočívalo na dvou zdrojích, jež mají starší kořeny. Jednalo se jednak o sdílení vysoké německé kultury, jak ji ztělesňovali věhlasní umělci (zejména básníci a hudební skladatelé), vědci a filozofové. Zároveň moravští Němci neoddělitelně spojovali svou národnost s rakouským státem. V liberálním pojetí německého nacionalismu se u moravských Němců v podstatě jednalo o kombinaci kulturního a státního patriotismu, jenž měl silné konotace politické, občanské. Němcem či Rakušanem se mohl v tomto pojetí stát kdokoliv, kdo se ztotožnil s německou kulturou a rakouským státem a základními principy, na nichž tento stát spočíval. Etnický či rasový prvek ne že by nebyl v tomto pojetí přítomen, ale byl velmi slabý a podřadný.

Radikální nacionalismus sice do značné míry vycházel ze souřadnic, jež vtiskl německému národnímu vědomí liberalismus, nicméně některými svými principy – jako byly rasismus, antisemitismus, intolerance, agresivita (třebaže zpočátku především verbální) – překročil hranici, jež odděluje nacionalismus od nacionalismu integrálního. Následující řádky se pokusí zachytit základní prvky radikálního nacionalismu tak, jak

se zračí v diskurzu moravské politické publicistiky závěru devatenáctého a začátku dvacátého století.

Jeden z prvotních rozdílů, jímž se radikálněnacionalistický diskurz chtěl odlišit od liberálního, představovala jeho distance od politiky. Radikální nacionalové se zpočátku představovali jako apolitici a do jisté míry to mělo znamenat i nadstraničtí. Tak to zdůraznil i časopis *Der treue Eckart*, jenž byl založen jako tribuna Německého klubu v Brně v roce 1884. V prvním čísle si čtenáři mohli přečíst, že časopis „neslouží žádné straně a jako politiku má pouze to, že žije pro svou rodinu, pro svou německou rodinu“.⁴⁶²

Nové pojmání nacionalismu se projevovalo v maličkostech. Například v časopisu *Der treue Eckart* to byla pravidelná kolonka „Německé památné dny“. V Jihlavě vycházející týdeník *Deutsche Wacht* zase nabízel čtenářům každý týden kolonku s názvem „Německá křestní jména“, což byl kalendářík s původními německými jmény. Zajímavé na něm bylo i užívání germánských ekvivalentů pro názvy měsíců, které se ostatně objevovaly i na titulním listě každého čísla. Kalendáříky měly například následující podobu:

17. Lenzmonds: Iring, Gertrudis
18. Lenzmonds: Edward, Anselm
19. Lenzmonds: Hartwig, Frideburg
20. Lenzmonds: Eberhard, Gotberta
21. Lenzmonds: Tankred, Ratmunda
22. Lenzmonds: Halmar, Herlinde
23. Lenzmonds: Farald, Bertha

Tento výčet vždy doprovázela výzva: „Němečtí rodičové, dávejte svým dětem německá jména!“⁴⁶³

Jinak se nejmarkantnějším znakem diskurzu německých nacionalů stala v jejich textech frekvence substantiv *Němec* a *němectví* i adjektiva *německý*. Slova pronikala i do veřejného prostoru a stále častěji se objevovala například v názvech spolků. Rádi s nimi pracovali autoři hesel a výzev typu „Němcem být a zůstat všude a na věčné časy!“⁴⁶⁴ Ve sloganech si liboval i rakouský básník Aurelius Polzer, jenž publikoval pod pseudonymem Erik Fels:

462) *Notwendige Antwort*, *Der treue Eckart* 1884, s. 2.

463) Cit. *Deutsche Wacht* (Iglau), 16. 3. 1901.

464) *Die Größe des deutschen Volkes*, *Der treue Eckart*, 1884, s. 34.

Silný v činu, pravdivý v slově,
to je Němec, v kterékoli době!⁴⁶⁵

Nejsnadněji pracovali s těmito slovy básníci, ovšem právě v poezii dnes působí jejich výskyt ubíjejícím dojmem, jako například v básni *Němcům Rakouska* od Moritze Lilie:

Komu vděčíš za svou moc a velikost,
vlasti – a své slávě?
(...)
Německému duchu a německému slovu,
německému meči a německé síle,
německému činu na správném místě,
německému umění a vědě!⁴⁶⁶

Ještě více slov souvisejících s němečtvím nahromadil ve své básni psané pro časopis *Der treue Eckart* básník Julius Sturm:

Německé umění a německé víno,
drahokam německé rytířskosti,
německá píle v německém zraku,
smělí muži, odvážné ženy,
německý pozdrav, německé slovo,
německá věrnost silná záštita,
německá víra svatý Grál,
německých bitev vítězných:
Pak nemá zachvívat hrdost
hrudí německého muže!⁴⁶⁷

Jak napovídají citované verše, radikální nacionálové se od svých liberálních předchůdců lišili i mírou literárního vkusu. Radikálně nacionální deníky a časopisy se zaplňovaly podobnými veršovánkami, jejichž jediná přednost spočívala v oslavě německé národnosti. Poměrně jednoznačně mezi nimi převažovaly výtvořky německých a rakouských básníků; největší popularitě se tehdy těšil zřejmě německý nacionalistický básník Felix Dahn; jeho velmi prosté, nicméně nacionálně velmi zanícené verše

465) *Der treue Eckart*, 1885, s. 333.

466) Moritz LILIE, *An die Deutschen Österreichs*, *Der treue Eckart*, 1884, s. 85.

467) *Der treue Eckart*, 1884, s. 103.

nalézali čtenáři takřka ve všech německých nacionálních periodikách. O Dahnově popularitě zasahující i na Moravu vypovídá vřelé přijetí, kterého se mu dostalo v Brně při jeho návštěvě v říjnu 1884, kdy zde mimo jiné představil svou nejnovější knihu *Walhall. Germanische Götter- und Heldensagen*.⁴⁶⁸

Redaktoři moravských časopisů zjevně dávali přednost zahraničním autorům před domácími. Na německé straně v té době platilo v podstatě totéž jako na české – ani moravští Němci, ani moravští Češi nedisponovali slovesnými tvůrci, již by dokázali vtělit ideje národního hnutí do působivého, nadčasového beletristického nebo básnického díla.

Vedle oslavy němectví nadále zahrnovali moravští básníci mezi témata svých děl také Moravu a Rakousko. Učinil tak i Der treue Eckart v *Básnickově pozdravu* uveřejněném v prvním čísle časopisu:

Věrný Eckart povstal
v Brně, v moravském městě!
(...)
Má svůj domov v Rakousku!

Tvé jméno, Rakousko, je německé!
Buď silné a zůstaň hodné svého jména,
k tomu byl povolán německý duch,
aby z tebe hrdou velmoc učinil...⁴⁶⁹

Nicméně zdá se, že u nacionálů slábl respekt k Vídni, na kterém si tolik zakládali liberálové. Vypovídá o tom článek, jenž vyčítá Vídeňanům nedostatek nacionálního zanícení. Píše se v něm, že „vídeňského šosáka charakterizuje hlavně dobromyslnost, že sice vzplane v okamžiku, ale brzy je zase spokojený. *Wien ist Wien und der Weaner geht net unter*. Proto národní boj vídeňského šosáka mívá. Když mu člověk předhodí, že není dobrý Němec, protože se nezajímá o bratry v národně utlačovaných krajích, je hrubý, protože je přesvědčený, že je dobrý Němec, a zdůvodňuje to tím, že přece nerozumí žádné jiné řeči!“⁴⁷⁰

Rovněž v případech, kdy básníci psali o Moravě, o jejích městech, neopomínali zdůrazňovat jejich souvztažnost s němectvím. Podobně pojal svůj veršovaný příspěvek pro Der treue Eckart autor podepsaný

468) K tomu viz *Dahn Walhall*, Der treue Eckart, 1884, s. 177.

469) *Dichtergruß*, Der treue Eckart, 1884, s. 4–5.

470) *Wien-Lueger*, Deutsches Nordmährerblatt, 1. 8. 1903.

jako Dankwart v básni nazvané *Německému Brnu*, jež mimo jiné obsahuje verše:

V celém světě znají tvé hrdé jméno,
jsi záštitou Němectva, věrné a dobré Brno,
odvážně vzdoruješ nepřátel přívalu,
za to, německé Brno, přijmi naši chválu!⁴⁷¹

V německém nacionálním diskurzu se ale jinak němectví nadřazovalo nade vše, včetně rakušanství: „Mluví se o nutnosti, aby národy stály nad státy (...). O národní výchově! Ale v tom případě ještě Východní marka nemá germánskou výchovu. Někdo je sice Němec, ale pořád Rakušan, jiný zase Tyrolan. (...) Další zase Němec, ale k tomu ještě římský katolík.“⁴⁷²

Ve srovnání s předchozím obdobím nacionálové více zdůrazňovali význam jazyka pro formování národního vědomí, podobně jako tomu bylo například v českém národním hnutí. Jeden z důkazů se nabízí ve skutečnosti, že se oslavy německé řeči staly námětem pro básníky:

Z plných srdcí hrdě a svobodně
nechte německou píseň zaznít.
Naše mateřská řeč tak bude
hlasitě velebena všemi.
(...)
Německý národ v Rakousku
žije v mnoha zemích:
mateřská řeč, stále tatáž,
je objímá posvátnými svazky.⁴⁷³

Bohatství německého jazyka se přisuzovalo už starým Germánům, kteří vyvinuli řeč, jež „co do bohatství, melodičnosti, síly a obrazotvornosti předčila všechny jazyky na zeměkouli“. Článek publikovaný v *Deutsche Warte* přirovnal její velebnost k dílům velkých německých stavitelů, mezi něž zařadil i Michelangela: „Němečtí kameníci Erwin von Steinbach a Friedrich Schmidt, stejně jako Michelangelo, původem Němec,

471) DANKWART, *Dem deutschen Brünn*, Der treue Eckart, 1885, s. 114–115.

472) Josef A. HOYER, *Fährten germanischer Zukunft*, Deutsches Nordmährerblatt, 14. 2. 1903.

473) *Aus vollem Herzen*, Der treue Eckart, 1886, s. 357.

vytvořili velkolepé dómy, ale stejně velkolepý je dóm německé řeči.“ Autor článku se přitom odvolává na jistého Martina Maye, který dokazoval, že stará latina i řečtina vycházela z germánských dialektů.⁴⁷⁴

Nejen inflace jmen souvisejících s Němci a němectvím, ale také jejich nahrazování pojmy se slovním základem *-germán-* svědčí o proměně německého nacionálního diskurzu na Moravě. Pokud se v předcházejících desetiletích, tedy zhruba do třetí čtvrtiny 19. století, psalo nebo hovořilo o Germánech, pak většinou pouze v historických souvislostech. Od osmdesátých let frekvence pojmu *Germáni* a *germánský* nejen prudce vzrostla, ale navíc se začaly používat jako ekvivalenty slov *Němci* a *německý*.

Kult starých Germánů měl posílit německé národní vědomí přítomnosti. Odkazovalo se při tom nejen na velké historické události, ale němečtí nacionálové se vraceli rovněž k náboženskému životu starých Germánů: „Je povinností naší současnosti, kdy si náš německý národ skrze své velké činy na krvavém válečném poli znovu vysloužil vynikající místo mezi národy, abychom oživilí také naše náboženské mýty a hrdinské ságy a posílili jimi národní vědomí naší mládeže a svým současníkům představili naše dávné předchůdce, ovšem nikoliv jako hrstku divokých nomádů a lovců, nýbrž jako národ se smysluplným náboženstvím a hodnotným státním zřízením.“⁴⁷⁵ Pisatelé se vraceli ke starým germánským pověstem a pohádkám, sdělovali, že „u žádného národa na světě nejsou duše a rozum tak upřímně smířeny a zároveň v tak škádlivém protikladu, u žádné lidské rasy není fantazie tak laskavě vestavěna v realitu, nejsou sen a bdění, příroda a duch, panteismus a víra v jednoho boha tak rajscky zkombinovány jako právě u Němců“.⁴⁷⁶

Návrat ke starým Germánům i jejich náboženství souzněl s úsilím části německonacionálního hnutí o vymanění z vlivu katolické církve, nebo dokonce vůbec z vlivu křesťanství. Nacionálové přitom vycházeli z přesvědčení, že „charakter národa nachází nejprůhodnější výraz ve svých bozích“, a že tedy německé povaze nejvíce odpovídají náboženské kultury starých Germánů. Jeden z článků věnovaných tomuto tématu v *Der treue Eckart* se pozastavoval nad skutečností, že „navzdory radosti ze života byli tak smířeni se smrtí“. A má pro to i vysvětlení: „Rozhodující prvek tohoto ryze na etice založeného světónázoru

474) *Deutsche, ehret euere Ahnen*, Deutsche Warte, 3. 2. 1900.

475) *Nornen und Walküren*, Der treue Eckart, 1884, s. 23. Viz např. *Wodan in Mähren*, Der treue Eckart, 1884, s. 160.

476) *Unsere Sagen- und Märchenwelt*, Der treue Eckart, 1885, s. 354.

spočíval v tom, že Germány postupovalo přesvědčení o nezbytnosti soumraku bohů.⁴⁷⁷

Objevovaly se proto hlasy, které nepovažovaly křesťanství za vhodné pro Germány: „Celý starogermánský svět bohů, se vši svou poezií a krásou, klesl v prach před jedním křesťanským bohem, v jehož stopách smutně následuje i naše přítomnost.“⁴⁷⁸ Radikálněnacionální publicistika nemohla zcela ignorovat křesťanský liturgický rok, ale přizpůsobovala jej potřebám německé nacionální ideologie. Rudolf Sommer v *Deutsches Nordmährerblatt* v článku *Všenněmecké letnice* vztáhl symboliku svatodušních svátků k postavě německého kancléře Bismarcka: „Svatodušní svátky jsou tu a podle krásné víry byl svatý Duch Bohem seslán, aby posílil lidské duše poznáním minulých i osvětlením budoucích skutků. (...) Německý svět zkrásněl a život v něm nabývá na velkoleposti! (...) Od doby, kdy je mrtev velký Bismarck, který krví a železem stvořil novou říši, byl učiněn velký krok kupředu v utváření německého života.“⁴⁷⁹

Zatímco rakouští liberálové považovali Bismarcka bezmála za ztělesnění všeho zlého ve vnitřní i zahraniční politice, pro německé nacionály se stal doslova kultovní postavou, opakovaně oslavovanou publicisty v nacionalistických listech. Například u příležitosti jeho narozenin: „Veškeré Německo oslavuje sedmdesáté opakování požeňnané hodiny, v níž byl říšský kancléř řízením osudu zrozen! Jemu bylo, jako žádnému jinému smrtelníkovi před ním, nejen holdováno jeho národem, který se skrze něj stal nejmocnějším na zemi; celý svět projevuje uznání tomu, který tu stojí jako kolos, jemuž jako podstavec slouží díl světa!“⁴⁸⁰ Stejně jako postava železného kancléře se připomínala výročí „velkého roku 1870/71, jehož nepomíjejícím leskem slávy třpytí se německý štít na věčné časy“. Psalo se, že „každého Němce naplňuje hrdostí“ vzpomínka na „obnovení velikosti a moci německé říše“ a že i „my Němci v Rakousku ji zdravíme s radostným nadšením“.⁴⁸¹

Oblibě moravských Němců se z německých státníků netěšil pouze Bismarck, ale také další reprezentanti německého a dříve pruského státu, v prvé řadě němečtí císaři. Jejich narozeniny slavili němečtí nacionálové

477) *Vom Nationalstolze I. Die religiöse Weltanschauung der alten Deutschen*, Der treue Eckart, 1884, s. 109.

478) Franz Paul PIGER, *Altes in neuer Zeit*, Der treue Eckart, 1885, s. 8.

479) Rudolf SOMMER, *Alldeutschlands Pfingsten*, *Deutsches Nordmährerblatt*, 30. 5. 1903.

480) *Rückschau*, Der treue Eckart, 1885, s. 126.

481) Cit. *Rückschau*, Der treue Eckart, 1885, s. 222–224.

stejně jako obligátní narozeniny rakousko-uherského císaře Františka Josefa I. Pompézně se připomínaly zvláště devadesáté narozeniny Viléma I., připadající na 22. březen 1887. S gratulacemi přispěchal časopis *Der treue Eckart* a popřál, aby „Všemohoucí chránil a ochraňoval prošedivělou hlavu hrdinského německého císaře“. Nescházela ani báseň *Našim německým říšským bratřím k 22. březnu 1887*:

Také u nás v zemi Moravanů
tlukou dnes štěstím všechna srdce,
pojí nás svazek nejpevnější,
německá věrnost naplňuje naše hrudi.

Proto přijměte k dnešnímu svátku
také od nás gratulaci,
naše srdce vám dávají to nejlepší:
„Německou věrnost, německou mysl!“⁴⁸²

Ještě více prostoru věnovaly nacionální tiskoviny úmrtí císaře Viléma v březnu roku 1888 a přinášely životopis a vzápětí i nekrolog jeho nástupce Fridricha III. a články o novém, mladém německém císaři Vilémovi II. V březnu 1889 si například *Deutsches Blatt* připomínal zároveň první výročí úmrtí Viléma i sedmdesát let, jež uplynuly od doby, kdy polní maršál Helmuth von Moltke nastoupil do činné služby.⁴⁸³

Němečtí nacionálové byli přesvědčeni, že „žádná jiná politická a národní otázka není pro německé Rakousko tak životně důležitá jako důkladné vybudování svazku se slavně zmrtvýchvstalou německou říší“.⁴⁸⁴ Německá nacionální publicistika na Moravě horovala pro co nejužší spolupráci Rakouska-Uherska s Německem. Považovala ji za něco, co je v souladu s historickými zákonitostmi, a naopak hodnotila jako „nepřirozený“ boj mezi oběma státy, jehož národy mají stejnou řeč a jsou „syny téže matky“. Texty se vyznačovaly prohlášeními typu: „My Němci v Rakousku plně a cele oceňujeme, za co vděčíme svému příteli, a spatřujeme ve svazku s Německem záštitu pro Rakousko.“⁴⁸⁵

Německou zahraniční politiku proto sledovali přinejmenším stejně pozorně jako rakousko-uherskou. V mnohém byl příznačný článek Josefa

482) *Unseren deutschen Reichsbrüdern zum 22. März 1887*, *Der treue Eckart*, 1887, s. 164.

483) Viz *Zwei deutsche Gedenktage*, *Deutsches Blatt*, 9. 3. 1889.

484) Cit. *Der neue deutsche Bund*, *Deutsches Blatt*, 15. 2. 1888.

485) *Zum Jahresschluss*, *Deutsches Blatt*, 4. 1. 1888.

Hoyera v *Deutsches Nordmährerblatt* z roku 1903.⁴⁸⁶ Týkal se mimo jiné pokusů německého císaře o sblížení s Velkou Británií. Hoyer zdůrazňuje, že ze všeho nejdůležitější je „vytvořit germánský svaz od Hammerfestu až po Terst, k ochraně Germánstva ve střední Evropě“. K tomuto účelu je podle něj vhodnější, když bude silnější Anglie než Rusko, a doufá, že „světovými jazyky zůstanou pouze angličtina a němčina“. Za největšího nepřítele Německa v současnosti považuje Východ, Slovanů: „Raději Anglie než Rusko.“ Stejně tak problematizuje vztah k Francii: „Hřích Francie na německém národě ještě dlouho nebudou odplaceny.“ S pomocí Anglie se podle Hoyera spíše podaří zamezit rozmachu vlivu Rusů, Slovanů a Francouzů; tuto spolupráci považuje pouze „za prostředek k cíli, jenž představuje prospěch Německa“. Jakoby ospravedlňuje spolupráci Německa s Británií jejich „árijským“ původem. Vyvrací rovněž námitky těch, kdo obviňují Anglii ze sobectví; dává jim sice za pravdu, ale zároveň se přimlouvá, aby si Němci vzali z Angličanů příklad, neboť právě sobeckost přivedla Angličany k jejich současné velikosti. Nicméně vyjadřuje přesvědčení, že houževnatý německý duch stejně jednou zvítězí nad skomírající Anglií.

K charakteristickým rysům radikálně nacionalistického diskurzu se řadí i jistá militantnost, či dokonce militarismus. Souvisel s kultem starých Germánů, jehož součástí tvořil obdiv k jejich válečnickému duchu. Mnohé napovídá článek *Německý válečník* publikovaný v *Der treue Eckart*.⁴⁸⁷ Začíná tvrzením o okamžicích, kdy jsou národy nuceny hájit svou samostatnost a práva krajními prostředky, včetně použití zbraní, když toho není možné dosáhnout mírovou cestou. Jednalo by se o obecně akceptovatelnou premisu, pokud by autor k „samostatnosti“ a „svým právům“ nevedl ještě „nebo k dosažení mimořádných cílů“. Další věty článku nenechávají na pochybách, jakým směrem se autorovy myšlenky ubíraly. Uvozuje je citát z „nejnadšenějšího básníka pro humanitu a svobodu, německého básníka, který znal duši svého národa, jako nikdo jiný“, tedy z Friedricha Schillera: „Nicotný je národ, který vše na svou čest nevsadí.“ A článek pokračuje následujícími úvahami:

Jako každému mladému národu se válčení jeví jako nejvznešenější zaměstnání, tak také starým Němcům; ale nemilovali je proto,

486) Josef A. HOYER, *Fahrten germanischer Zukunft*, *Deutsches Nordmährerblatt*, 14. 2. 1903.

487) *Der deutsche Krieger*, *Der treue Eckart*, 1885, s. 129–133.

že jeho prostřednictvím něco získávali, byla to divoká poezie, jež se v boji skrývá, co je na tom plnilo nadšením a čemu se upřímně oddali. (...) čestný boj vytvářel pralátku Germánů, ale tvořil obsah také jejich věčnosti; umírali na bitevním poli, aby se dostali do Valhaly (...). Teprve novější doba, která poskytla nejširším lidovým vrstvám příležitost podílet se na veřejných záležitostech a učinila z obrany vlasti závazek, navázala brannou povinností na původní ústavu vojenského zřízení v jeho čistotě a ryzosti. Žádný jiný národ nespojuje v sobě všechny podmínky, které činí z člověka válečníka, jako německý. Ze svatého svazku manželského vycházejí silní, zdraví mladíci, kteří skrze svou mužnou sílu dovedou zachovat úctu k autoritě...

Militantnímu duchu radikálních německých nacionalů odpovídal i jejich slovník. Noviny, časopisy, volební letáky, spolkové schůze či sjezdy se začaly množit hesly jako „Vzhůru!“, „Kupředu!“, „Do boje!“, „Výzva!“, „Útokem na školu!“⁴⁸⁸

Jednou z cílových skupin militantního slovníku všenněmeckých politiků a publicistů byli mladí lidé: „Bezohledný radikalismus musí být německé mládeži tak pevně a tak trvanlivě vštípen, aby do budoucna představoval trvalou vlastnost charakteru všech Němců.“ Obávali se toho, k čemu zřejmě často docházelo u studentů, této „elitní jednotky naší národní armády“, totiž že „všichni jsou během svých studijních let radikální v plném významu slova, ale pouze malá část jimi zůstane při vstupu do života“.⁴⁸⁹

Od vědomí této danosti není daleko k pocitům výlučnosti. Přesvědčení o výjimečnosti určitého národa je vlastní každému nacionalismu. Tato premisa platila už pro počátky německého nacionalismu v osmnáctém století a na výjimečnosti svého národa trvali i ve století devatenáctém. Předchozí kapitola pojednávající o německém národním vědomí na Moravě v šedesátých a sedmdesátých letech 19. století o tom přinesla dostatek příkladů. Jedná se o běžný psychologický jev vlastní každé individualitě, ať už osobnostní nebo kolektivní. Konfliktní situace nastává tehdy, když se pocit výjimečnosti promění ve vědomí nadřazenosti, a zvláště když si takto nabyté vědomí činí ambice na takovém základě organizovat ať už mezilidské vztahy nebo vztahy společenské. To se

488) Cit. *Sturm auf die Schule!*, Deutsches Blatt, 20. 2. 1889.

489) Cit. *Der Radikalismus und die deutsche Jugend*, Deutsches Nordmährerblatt, 14. 3. 1903.

stalo německému radikálnímu nacionalismu na Moravě na sklonku 19. století. Dospěl k tomu cestou od nekritické, patetické oslavy německví, přes přesvědčení o jeho převaze nad jinými kulturami či národnostmi, až k pocitům nadřazenosti nad jinými, extrém pak představovala vyjádření nepřátelství, intolerance, jak se stalo v případě antisemitismu i averze k příslušníkům české národnosti.

Nekritické opěvování a velebení německví se objevovalo i v předchozích obdobích. V osmdesátých a devadesátých letech 19. století jich začalo znatelně přibývat. Zpočátku se opěvovaly vcelku sympatické vlastnosti:

Žádný jiný nám známý národ nebyl už od nejzazších počátků tak poeticky, tak dobrosrdečně dětsky ustrojen jako Němci. Láska k přírodě, jejím projevům, která se tak dovedla projevit v jejich náboženství, uctivé chování k ženskému pohlaví, vroucí vlastenectví a blouznivé nadšení pro svobodu a čest osvěžují jako čerstvý vzduch jejich jednoduše silné mravy a rozvíjely v nich už od dřívějších dob tu jasnost ducha a hloubku citu, které jim získaly přezdívku národ filozofů a básníků.⁴⁹⁰

Podobných apologií bychom našli nepočítaně: „U žádného jiného národa není tolik rozvinut smysl pro spravedlnost, jako u německého.“⁴⁹¹ Němci si mimo jiné zakládali i na svém hudebním nadání: „Pouze německou lidovou píseň prostupuje tak bohatá tónová stupnice lidského citu, pouze v ní se rozjasňuje lesk světa...“⁴⁹²

I v těchto souvislostech se přitom často odkazovalo ke germánskému dávnověku: „Z prostých, ale mravně bohatých ‚barbarů‘ se stal první kulturní národ světa, který vtiskl polovině Evropy germánský ráz a postavil vřelost a hloubku rovnocenně vedle kulturního světa románského.“⁴⁹³ Autor tohoto článku zároveň vyzdvihoval jako podstatný rys germánské povahy či germánské kultury „lásku k lesu“. Dichotomie germánský – románský se ostatně, stejně jako dichotomie germánský – slovanský, objevuje v německé publicistice a vůbec v německém myšlení velmi často.

Od nekritického velebení vlastního národa zbývá jen krůček k pocitům nadřazenosti nad jinými národy, zvláště pak románskými a slovanskými.

490) *Die Schlacht bei Hemmingstade*, Der treue Eckart, 1884, s. 91.

491) *Das Bahrgericht in Olmütz und Iglau*, Der treue Eckart, 1885, s. 168.

492) *Das deutsche Volkslied*, Der treue Eckart, 1885, s. 177.

493) Franz Paul PIGER, *Altes in neuer Zeit*, Der treue Eckart, 1885, s. 8.

Stejně tak nevelká vzdálenost dělí postuláty kulturní převahy od jejich převedení do sféry politických nároků. Der treue Eckart se při rekapitulaci vývoje německé kultury zastavil u rozkvětu německého písemnictví přelomu 18. a 19. století: „Právě v těchto letech, kdy se poetická síla Německa podruhé [tj. po středověku – pozn. M. Ř.] rozprostřela v tak obdivuhodné kráse, tak byla postupně znovu získána i politická převaha nad románským světem. (...) A o půl století později se dosáhlo politickou cestou téhož, čeho duch národa dosáhl na poli básnictví a písemnictví: nadvlády nad jinými národy!“⁴⁹⁴ Němci se poměřovali i se staršími civilizacemi, například Řeky – i tam si dokazovali vlastní kulturní převahu, konkrétně u nadřazenosti náboženství starých Germánů nad bohy starých Řeků: „Jak nekonečně vysoko stojí germánské přirozené náboženství nad řeckým! (...) Skutečně, ve svých bozích zrcadlí se člověk! Proto se mějte na pozoru před německým duchem a německým citem, jemuž rovného nenaleznete na širém světě.“⁴⁹⁵

Možná nejzávažnější změnu představuje posilování etnického, či dokonce rasového vědomí jako nejpodstatnější komponenty národního vědomí. Následující úryvek ukáže, jak se chápání podstaty národního vědomí německých nacionálních radikálů lišilo od politického, občanského pojetí nacionality u německých liberálů. Ukázka pochází z deníku *Deutsche Wacht*, jenž začal vydávat Německý nacionální spolek pro Rakousko v Jihlavě, který se hlásil k Schönererovým idejím. Článek nesl příznačný název *Upřímný antisemitismus znamená nefalšované němectví* a psalo se v něm mimo jiné:

Chce to pořádný kus arabské fantazie, považovat za německý takový národ, který od nepaměti žije izolovaně mezi námi, který lpí na své strnulosti a povahových rysech, které nabyt už před třemi tisíciletími svých dějin, národ, který si ve svých obyčejích, ve svých projevech pěstoval svou výjimečnost, jako žádný jiný z evropských národů. Původ a charakter jsou nejlepší potvrzení dané národnosti, která nesmazatelně a trvale uplívá na bytí, a nedokážou se od ní odpoutat stejně, jako kdyby se černoch z Konga vydával za Němce. (...) Ani když se pokřtěný Číňan naučí německy, Němce se nestane.⁴⁹⁶

494) Der treue Eckart, 1884, s. 125.

495) *Vom Nationalstolze I. Die religiöse Weltanschauung der alten Deutschen*, Der treue Eckart, 1884, s. 109.

496) *Wahrer Antisemitismus ist unverfälschtes Deutschtum*, Deutsche Wacht (Iglau), 27. 4. 1901.

Národnost se zde již pojímá čistě etnicky; německví se spojuje s původem (Abstammung) a nenabízí se tu v podstatě žádný prostor ani podmínky pro změnu. Nacionalita je v tomto pojetí člověku dána.

Stále intenzivněji se na základě podobných přesvědčení uvažovalo v rozměrech kmenové či rasové spřízněnosti. Na národnosti Evropy i světa pohlíželi nacionálové podle toho, ke které rase náleží. Vyvozovali potom názory tohoto typu: „Skandinávci, Angličané a Severoameričané jsou s námi kmenově spřízněni. (...) Hlas krve stejně jednou všechno přehluší. Potřebujeme si teď pouze znovu uvědomit, že jsme synové z árijského, germánského lůna a že nám patří svět.“⁴⁹⁷

Národnosti, s nimiž Němce nepojila kmenová, tedy germánská příbuznost, nenacházely u radikálních nacionalistů sympatie. Platilo to například i pro Maďary, v nichž liberálové po rakousko-uherském vyrovnání v roce 1867 našli partnery, jež spojovala touha dominovat ve vlastní polovině habsburské říše. Někteří nacionálové tento smířlivý postoj nesdíleli. Rudolf Sommer na stránkách *Deutsches Nordmährerblatt* ještě v roce 1903 obviňoval Maďary, že jsou původci „všech zmatků, v nichž dnes žijeme“. Své tvrzení zdůvodnil historickým výkladem, jenž vycházel z přesvědčení o tom, že Maďaři „nikdy nedorostli své evropské úloze, a proto jejich říše musela zákonitě skončit v bažinách u Moháče“. Stejně tak podle Sommera „neměli nikdy sami dost síly, aby se dokázali vymanit z tureckého područí, a proto si zvolili králem rakouského Habsburka, bratra nejmocnějšího panovníka své doby“. Vyrovnání z roku 1867 pak považuje za „ponížení pro Rakousko, za kaudinské jho“, neboť nevěšlo z dohody dvou rovnocenných partnerů, nýbrž paradoxně je diktovala slabší z obou stran.⁴⁹⁸

V očích německých nacionálů se také Maďaři řadili k těm, kdo utiskovali německou národnost. Mezi nimi ovšem náleželo – alespoň z hlediska nacionálů z Moravy – první místo Čechům. Psal o tom například Alfred Piěch v *Deutsches Nordmährerblatt*, když podsouval Čechům úsilí o „čechizaci sudetského území a vytvoření říše Svatováclavské koruny“. K tomu dodal, že pokud se jim to podaří, budou se mít Němci v Čechách a na Moravě hůře než jejich porobení národní soudruzi na druhém břehu Litavy. To zdůvodňuje následujícím přesvědčením: „Národ dráteníků je mnohem surovější než národ ušlechtilého rytíře Papriky.“⁴⁹⁹

497) Josef A. HOYER, *Fährten germanischer Zukunft*, *Deutsches Nordmährerblatt*, 14. 2. 1903.

498) Rudolf SOMMER, *Jung Österreich?*, *Deutsches Nordmährerblatt*, 16. 5. 1903.

499) Alfred PIĚCH, *Zum dreieinigen Wenzelsreich!*, *Deutsches Nordmährerblatt*, 9. 5. 1903.

Zatímco liberálně smýšlející moravští Němci spíše jen zdůrazňovali vlastní kulturní vyspělost a ti objektivnější z jejich řad nemohli nezaznamenat obrovské pokroky, jichž český kulturní, společenský, hospodářský i politický život dosáhl zejména v druhé polovině 19. století, nacionálové spatřovali v Čechách pouze protivníky, nepřátele, pociťovali k nim despekt a považovali je za kulturně méněcenné.⁵⁰⁰ Přitom Čechy obviňovali ze šovinismu s přesvědčením, „že šovinismu slovanských národů se může účinně postavit pouze německá síla“.⁵⁰¹ Tak se Češi v diskurzu německých nacionálů nezřídka ocitali po boku těch, jež radikální nacionalisté nenáviděli nejvíce – totiž po boku židů. Tak například jihlavský Německý nacionální spolek, který vydával list *Deutsche Wacht*, definoval jako své poslání „souzvuč všech Němců ke společnému obrannému svazu proti židům a Čechům, abychom se nemuseli strachovat o německou budoucnost naší užší vlasti“.⁵⁰² Židé a Češi se ostatně v tomto listu označovali jako „naši národní protivníci“.

Analýza textů publikovaných na Moravě v radikálně nacionalistických listech na přelomu 19. a 20. století potvrzuje obecné poznatky o povaze všenněmecké politiky i jejich myšlenkových obsazích. Všeněmci přinesli i do moravského prostředí zcela jinou politickou kulturu, která kontrastovala zejména s pojetím liberálů. Nešlo o explicitní zpochybnění konstitucionalismu ani základních demokratických principů, nýbrž spíše o nadřazování národních zájmů potřebám státu, země, obce; jinými slovy nadřazování principu nacionálního principu občanskému. Proto věnovala nacionální publicistika nesrovnatelně více pozornosti „německým národním zájmům“, zatímco záležitosti rakouského státu považovala za méně důležité a moravské za zcela podružné. Další, možná nejdůležitější prvek, jež nacionály odlišoval od liberálů, představovalo právě zdůrazňování kolektivních, v konkrétním případě nacionálních potřeb na úkor zájmů i práv jednotlivce. Základní rys všenněmeckého hnutí spočíval v jeho mobilizujícím potenciálu. Nacionálové postulovali přímou politickou akci, nevylučovali přitom ani násilí a vyjadřovali nedůvěru postupům spočívajícím na zákonnosti a konsenzu mezi jednotlivými politickými silami. Tomu odpovídalo i výrazivo; nacionálové se obraceli k veřejnosti prostřednictvím velkého množství

500) Explicitně se o méněcennosti Čechů píše například v článku *Deutsche Worte – tschechische Taten*, *Deutsches Nordmährerblatt*, 7. 3. 1903.

501) *Die Ritter von der blauen Erde*, Der treue Eckart, 1885, s. 94.

502) *Reichsrathsabgeordneter K. H. Wolf in Iglau*, *Deutsche Wacht* (Iglau), 2. 3. 1901.

výzev, hesel a sloganů, k nejčastěji používaným výrazům patřila slova *národ*, *německý*, *germánský* a také *boj*. Texty nacionálů se vyznačovaly patosem, frázemi, jistou jednoduchostí, jež se projevovala mimo jiné i v neustálém opakování týchž argumentů, stanovisek, názorů. Nacionálové neskrývali svou intoleranci, naopak učinili z ní jednu z nejviditelnějších součástí své ideologie. Nekritické vyzdvihování vlastní národnosti přerůstalo ve vědomí nadřazenosti a v opovrhování národnostmi jinými. Vyhraněný německý nacionalismus nezakrýval, že Němci chtějí hájit své zájmy i na úkor jiných národností a zemí. Toto hledisko se ještě posilovalo o rasové předsudky, jejichž nejzazší důsledek představoval antisemitismus. Ten se stal alfou a omegou radikálního německého nacionalismu; v prostředí českých zemí jej ještě doplňovala nenávist vůči Čechům.

Ačkoliv politické strany hlásící se k radikálnímu nacionalismu získávaly u voličů jen omezenou podporu, diskurz německých nacionálů ovládl veřejný prostor. Vděčil za to své jednoduchosti i razanci, i tomu, že byl natolik nekonkrétní, že dokázal oslovit příslušníky všech sociálních vrstev. Reprezentanti jiných, umírněnějších a tolerantnějších politických proudů se tomuto diskurzu museli do jisté míry přizpůsobit, aby mu byli schopni konkurovat.⁵⁰³

Přednosti, díky nimž radikální německý nacionalismus uspěl, v sobě ovšem obsahovaly i limity dalšího rozvoje. Nacionálové ostentativně, přinejmenším zpočátku, vyjadřovali svůj odpor k politice; sami však nakonec do politikaření zabředli v podobě soupeření a rivality mezi jednotlivými frakcemi nebo představiteli všenněmeckého hnutí. Svou imaginativní silou a jistým nacionálním univerzalismem dokázali nalézt stoupence ve všech společenských vrstvách i regionech, zároveň však nenabízeli lék pro řešení jejich konkrétních problémů. To nepředstavovalo v éře, kdy se prosazovaly strany hájící stavovské zájmy či jiné partikulární zájmy, perspektivu pro další rozmach a větší politický úspěch. Ostatně sami nacionálové si uvědomovali, že největší soupeře v politickém boji o určitý typ voličů pro ně nepředstavují židé ani Češi,

503) Autor vynikající knihy o radikálně nacionální politice, výstižně nazvané *Socialismus bláznů*, Andrew Whiteside konstatoval, že skutečný počet stoupenců všenněmeckého hnutí činil pouze jedno procento německé populace a těch, „kdo se pohybovali okolo“, tvořil další dvě až tři procenta. Dalších deset procent podle něj se všenněmci více či méně sympatizovalo a více než padesátí procentům se všenněmecký nacionalismus přičil, nenalezli však odvahy proti němu veřejně vystoupit. Viz Andrew G. WHITE-SIDE, *The Socialism of Fools. Georg Ritter von Schönerer and Austrian Pan-Germanism*, Berkeley 1975, s. 316.

jak je prezentovala nacionální publicistika, ani liberálové, ale sociální demokraté a křesťanští sociálové – právě oni dokázali nabídnout působivou ideologii a zároveň nabízet řešení konkrétních sociálních problémů. Proto se nacionální publicistika věnovala polemikám i s těmito dvěma výraznými proudy předlitavské politické scény:

Rudí bratři budoucnosti mají stejný ideál jako katolíci: internacionální mišmaš, v němž se dělá všechno na jedno kopyto a slibuje se pozemská blaženost! Papeženci to činí s mlékem katolické víry, rudí s neméně tuhým dogmatem rovnosti. Římu i Bebelovi jde o bezchybně fungující stroj, my všemčci usilujeme o osobitost, vznešenost rasy. Je žalostné, že říšský Michl to ještě nepochopil.⁵⁰⁴

504) TEUT., *Sozialdemokraten und Alldeutsche*, Deutsches Nordmährerblatt, 17. 10. 1903.

RUDÍ A ČERNÍ

Pouze dvě formy kolektivní identity dokázaly konkurovat kolektivní identitě založené na národním vědomí, ať už v její liberální nebo radikálněnacionální podobě. Jedna z nich byla zcela nová a vyvinula se teprve v průběhu 19. století, ve střední Evropě spíše až v jeho druhé polovině. Jednalo se o kolektivní identitu, jejíž nejdůležitější součástí představovaly třídní vědomí a sociální solidarita mezi dělníky. Svůj výraz našla v sociálnědemokratickém hnutí, jež – přinejmenším zpočátku – kladlo třídní souznělost nad národnostní solidaritu.

První dělnická strana v Rakousku byla založena v roce 1874 v Neudorfu v podobě sdružení dělnických spolků. V Brně vzniklo zemské vedení pro Moravu i Slezsko, které mělo svou českou a německou sekci. Zatímco německá sekce zůstala podřízena ústřednímu vedení ve Vídni, česká část se po vzniku československé sociálnědemokratické strany v roce 1878 podřídila centrálnímu vedení v Praze. Toto však nelze považovat za výraz národnostního napětí uvnitř sociální demokracie, jednalo se spíše o přirozené organizační členění na národním a jazykovém základě, jež mělo usnadnit komunikaci v rámci dělnického hnutí. Že národnostní otázka hrála zpočátku podřadnou roli, se projevil v úsilí o ustavení jednotné sociálnědemokratické strany v druhé polovině osmdesátých let, jež by sjednotila česky i německy mluvící sociální demokraty. K tomu došlo na sjezdu strany v Hainfeldu na přelomu let 1888 a 1889. Názorové rozdíly mezi českými a německými sociálními demokraty však nešlo zcela utlumit. Projevily se například na druhém sjezdu ve Vídni koncem června 1891, kdy čeští sociální demokraté obviňovali vedení strany, že ignoruje národnostní otázku.⁵⁰⁵

505) P. CIBULKA, *Německé politické strany na Moravě*, s. 275 a 281.

K baštám sociálnědemokratického hnutí se řadilo Brno; udávalo tón nejen dělnickému hnutí na Moravě, výrazně ovlivňovalo i sociálnědemokratickou politiku v Předlitavsku. Brněnský zástupce se společně se třemi reprezentanty dělnických spolků z Vídně a Vídeňského Nového Města zúčastnil v roce 1869 sjezdu v německém Eisenachu, kde bylo deklarováno připojení k eisenachské straně.⁵⁰⁶ Dva brněnští delegáti byli zvoleni místopředsedy hainfeldského sjezdu.⁵⁰⁷ Brněnští sociální demokraté vždy zastávali vlastní stanoviska a zároveň pozorně sledovali, co se děje v sociálnědemokratickém hnutí v Německu.⁵⁰⁸

V Brně vycházely hned dva vlivné dělnické listy – od roku 1881 německy psaný Volksfreund a od roku 1885 česká Rovnost. O nich platil beze zbytku poznatek, že v počátcích sociálnědemokratického hnutí tvořily redakce časopisů důležitá střediska sociálnědemokratické strany. Ostatně již v roce 1872 vycházel v Brně dvojjazyčný časopis Nopppeisen. Přinášel české i německé články, přispívali do něj i dopisovatelé z Čech.⁵⁰⁹ Nopppeisen tak představuje jeden z důkazů, že právě Morava a zejména Brno představovaly vhodnou půdu pro spolupráci českých a německých dělníků. I v případě sociálnědemokratického hnutí platilo, že Brno bylo úzce spojeno s Vídní a nezasahovaly sem pražské problémy. Brno rovněž zůstávalo stranou napětí, jež panovalo v sociálnědemokratickém hnutí mezi Prahou a Vídní, nebo se snažilo tyto rozpory tlumit.⁵¹⁰ V rámci dělnického hnutí Brno zkrátka vždy usilovalo o dohodu, jak ukázala i schůzka, která se konala v červenci 1885 v brněnském Josefově, na níž se sešli Češi i Němci a umírnění i radikálové.⁵¹¹ Charakteristiku Brna, že platilo za místo, kde národnostní protiklady nebyly tak ostré jako v jiných zemích, i za prostor umírněných, kam nepronikl anarchistický

- 506) Hans MOMMSEN, *Die Sozialdemokratie und die Nationalitätenfrage im habsburgischen Vielvölkerstaat I. Das Ringen um die supranationale Integration der zisleithanischen Arbeiterbewegung (1867–1907)*, Wien 1963, s. 46–47; Jiří KOŘALKA, *Die deutsch-österreichische nationale Frage in den Anfängen der sozialdemokratischen Partei*, *Historica* 3, 1961, s. 138.
- 507) Bedřich ŠINDELÁŘ, *Přehled dějin dělnického hnutí na Moravě do hainfeldského sjezdu*, *Časopis Matice moravské* 73, 1954, s. 36 a 55.
- 508) H. MOMMSEN, *Die Sozialdemokratie und die Nationalitätenfrage im habsburgischen Vielvölkerstaat I.*, s. 135.
- 509) O časopisu Nopppeisen viz B. ŠINDELÁŘ, *Přehled dějin dělnického hnutí na Moravě*, s. 25–26.
- 510) L. FASORA, *Dělník a měšťan*, s. 105; H. MOMMSEN, *Die Sozialdemokratie und die Nationalitätenfrage im habsburgischen Vielvölkerstaat I.*, s. 386.
- 511) Zdeněk ŠOLLE, *Dělnické hnutí v českých zemích koncem minulého století (1887–1897)*, Praha 1954, s. 73–74.

radikalismus, lze vztáhnout na celou Moravu. Na Moravě a také v severních Čechách pokročila internacionální spolupráce nejdále.

Sociální demokraté nakonec přistoupili k federalizaci strany, a to na pátém sjezdu celorakouské sociální demokracie v dubnu 1896, v době vypjatých nacionálních vášní. Federalizace měla za důsledek vznik Německé sociálnědemokratické dělnické strany (Deutsche sozialdemokratische Arbeiterpartei). První zemská konference německé sociální demokracie na Moravě se konala v roce 1899 ve Šternberku. Na severní Moravě se těžiště německé sociální demokracie vytvořilo zejména na Šumpersku.⁵¹² Vypovídá o tom i založení dalšího významného tiskového orgánu Volkswacht v roce 1899, který počtem prodaných výtisků konkuroval brněnskému Volksfreundu.

Sociální demokracie se od svých počátků formovala jako celorakouské politické hnutí a tím se lišila od ostatních stran působících v Rakousku. Obhajovala nutnost zachování jednotného Rakouska jako velkého hospodářského a sociálního prostoru a zejména od devadesátých let se k tomu hrdě hlásila. Nevzdávala se idejí třídního boje a republikanismu, ty však slábly s tím, jak se zvyšovaly naděje na prosazení alespoň některých sociálnědemokratických cílů parlamentní cestou. Z revoluční strany se stala strana radikálně opoziční.⁵¹³

Pokud se sociální demokracie v habsburské monarchii považovala za německou, bylo tomu tak více z hlediska rakouského státního patriotismu než německého nacionalismu. Byla tedy rakousky německá, podobně jako tomu bylo například u liberálů.⁵¹⁴ Mezi sociálními demokraty ovšem převažovali příslušníci německé národnosti; to souviselo se skutečností, že v průmyslu pracovalo více německého obyvatelstva, a mělo tedy větší zastoupení i mezi dělníky. Teprve od osmdesátých let začal poměr německých dělníků v českých zemích klesat.⁵¹⁵ Zpočátku čeští dělníci v Čechách i na Moravě tuto vůdčí úlohu respektovali a nezpochybňovali.⁵¹⁶ Nicméně postupně podíl dělníků české národnosti

512) P. CIBULKA, *Německé politické strany na Moravě*, s. 290.

513) Srov. H. MOMMSEN, *Die Sozialdemokratie und die Nationalitätenfrage im habsburgischen Vielvölkerstaat*, s. 4–10.

514) H. MOMMSEN, *Die Sozialdemokratie und die Nationalitätenfrage im habsburgischen Vielvölkerstaat I.*, s. 151.

515) Viz P. CIBULKA, *Německé politické strany na Moravě*, s. 273; L. FASORA, *Dělník a měšťan*, s. 99.

516) H. MOMMSEN, *Die Sozialdemokratie und die Nationalitätenfrage im habsburgischen Vielvölkerstaat I.*, s. 40.

rostl a dělnické hnutí muselo tuto skutečnost respektovat. S vyšším počtem získávali čeští dělníci sebevědomí a domáhali se podílu na organizaci hnutí nebo strany a požadovali národní rovnoprávnost.

Německý ráz však vtiskli sociálnědemokratickému hnutí v Rakousku také ti jeho čelní představitelé, kteří vzešli z řad rakouských liberálů – jako například Viktor Adler –, s nimiž sdíleli představu o nutnosti centralistického řízení strany.⁵¹⁷ Nadto, a to bylo zřejmě ještě důležitější, se sociální demokraté hlásili k demokratickým idejím revolučního roku 1848, jejichž nedílnou součástí tvořily představy o sjednocení německých zemí. Ostatně i počátky dělnického hnutí ve Vídni se odehrávaly ve velkoněmeckém duchu a na prvních dělnických shromážděních vlály černočervenozluté vlajky.⁵¹⁸ Otto Bauer dokonce prohlásil, že „vše, čeho dělnictvo ve svém třídním boji dosáhlo, je výdobytek německého národa, krok k zajištění jeho národní državy“.⁵¹⁹

Reprezentanti dělnického hnutí v Rakousku měli s německými liberály nebo nacionály společné inspirační vzory – v rámci samostudia čerpali podobně jako němečtí liberálové také z německého idealismu, například z Friedricha Schillera nebo Heinricha Heineho.⁵²⁰ Sociálnědemokratický Volkswacht například představil Heinricha Heineho jako velkého německého básníka, ale zároveň také jako kritika německé buržoazie: „I když se němečtí šosáci nebudou chtít hlásit k Heinemu, německý lid, německé dělnictvo si připomene, za co tomuto velkému básníkovi vděčí.“⁵²¹

Sociálnědemokratické hnutí představovalo vedle nacionalismu nejambicióznější pokus o vytvoření sekularizované kolektivní identity v 19. století. V některých rysech či tendencích se podobalo úsilí o vytvoření kolektivní identity liberálně smýšlející buržoazie. Shodovalo se s ní především v tom, že bylo výrazem třídního vědomí, tedy vědomí o sociálním postavení a příslušnosti k určité sociální vrstvě, třídě, stavu. Také jejich třídní vědomí bylo tedy do značné míry svázáno s politickým

517) P. CIBULKA, *Německé politické strany na Moravě*, s. 277.

518) Jiří KOŘALKA, *Die deutsch-österreichische nationale Frage in den Anfängen der sozialdemokratischen Partei*, *Historica* 3, 1961, s. 123–124.

519) Cit. Otto BAUER, *Nationale und soziale Probleme des Deutschtums in Mähren. Vortrag gehalten auf dem Parteitage der deutschmährischen Sozialdemokratie in Olmütz am 12. April 1909*, Brunn 1909, s. 12.

520) H. MOMMSEN, *Die Sozialdemokratie und die Nationalitätenfrage im habsburgischen Vielvölkerstaat I.*, s. 70.

521) Cit. *Heinrich Heine*, *Volkswacht*, 14. 12. 1899.

vědomím a s politickou akcí. Obě formy kolektivní identity – liberálně-měšťanská i sociálnědemokratická – vytvářely sekularizovanou společenskou morálku. Obě měly nadto úzkou vazbu na Německo.

Byly zde však i zásadní odlišnosti. Liberálové vycházeli z přesvědčení, že hodnoty i způsob života jejich stavu jsou natolik univerzální, že se s nimi mohou ztotožnit i příslušníci jiných vrstev společnosti, včetně dělníků, což představovalo jeden ze základních předpokladů případného sociálního vzestupu. Sociální demokraté naproti tomu nepředpokládali, že jejich hodnoty jsou tak univerzální, a řešení spatřovali v nastolení nového společenského řádu, jehož podstata měla spočívat v odstranění soukromého vlastnictví výrobních prostředků a jeho nahrazení vlastnictvím kolektivním. Zatímco sekulární aspekt kolektivní identity liberálního německého měšťanstva spočíval pouze v tom, že náboženství přestalo v hierarchii složek tvořících kolektivní nebo individuální identitu náležet jedno z předních míst, u sociálních demokratů bylo náboženské cítění nahrazeno ateismem nebo agnosticismem, ať už vědomým nebo spontánním. Ateismus a materialismus představoval jeden z nejvýraznějších prvků v úsilí vůdců a ideologů dělnického hnutí o vytvoření nového světového názoru.

Nejvýraznější rozdíl v pojetí obou kolektivních identit – liberálně-měšťanské i sociálnědemokratické – však spočíval ve vztahu k národnímu vědomí a nacionalismu vůbec. Zatímco u německých liberálů tvořilo národní, a to německé národní vědomí nedílnou součást kolektivní identity a nejen u německých liberálů z Moravy bylo němectví v podstatě totožné s liberalismem, sociálnědemokratické hnutí se od počátku vyvíjelo jako hnutí nadnárodní, internacionální, popřípadě anacionální, třebaže to neznamenalo potlačení národního cítění příslušníků sociálnědemokratického hnutí. Prvořadou složkou kolektivní identity příznivců dělnického hnutí se stala sociální solidarita v rámci třídy či dělnického stavu; stala se důležitější než všechny ostatní společenské svazky, včetně vědomí o přináležitosti k zemi nebo k národu.

Sociální demokraté byli přesvědčeni, že „nejmocnější ideou současnosti je idea sociální“, že však není politicky náležitě zhodnocena, na rozdíl od ideje národního sjednocení.⁵²² Snažili se vyvracet výtky, které jim adresovali političtí soupeři, že jsou nepřáteli stávajícího řádu, výtržníky, opilci, hrozbou pro společnost. Sociální demokraté přitom upozorňovali, že podobným útokům museli v dějinách čelit hugenoti,

522) Cit. *Die politische Verwerthung der Ideen*, Volksfreund, 11. 11. 1886.

kacíři, svobodní zednáři, jakobíni, v dávné době pak křesťané a v nedávné liberálové. „Žádné sdružení ve světových dějinách si nekladlo tak vysoké mravní cíle, jako právě dělnické hnutí, které zahrnuje všechny národy světa. (...) Dělnické hnutí si klade za cíl mravně pozvednout pracující lid, objasnit mu příčiny jeho nouze a tím podnítit k samostatnému přemýšlení o prostředích úlevy.“⁵²³

Z toho sociální demokraté vyvozovali, že socialismus je vznešenější než nacionalismus, že „idea sociální je nadřazena nacionální“. Považovali proto socialismus „za bytostně odlišný od nacionalismu“, a to z toho důvodu, že se „zabývá celkem“ a že dosáhl takového „velkého pokroku, neboť jeho vítězství nebude vítězstvím jedné třídy nad jinou, jednoho národa nad jiným, nýbrž vítězstvím celého lidstva“.⁵²⁴ Nejradiálněji sociální demokraté vystupovali, jako by pro ně národnost neexistovala: „(...) naše strana nezná žádné národnostní rozdíly. Naši přátelé a naši nepřátelé se nacházejí ve všech národnostech.“⁵²⁵ Podobné postoje často hraničily až s národní indiferentností či s jistým pragmatismem nebo utilitarismem:

Proletáři vyřešili národnostní otázku dávno, neboť pro ně není otázkou moci, nýbrž otázkou účelnosti. Dělník se naučí tu řeč, kterou nutně potřebuje a která je mu v jeho materiálních vztazích nejužitečnější. Dokud pro buržoazii nebude svatý dělníkův život a jeho zdraví, nemůže požadovat, aby byla proletáři svatá národnost. Pořád platí, že dělníci budou raději čínsky jíst, než aby německy hladověli. Proletáři v Čechách by měli mít neustále na zřeteli, že jejich národnost je sama o sobě nenasytí, a musí myslet na to, že zlepšení své situace nedosáhnou sami, nýbrž jen spojením se svými soudruhy, ať už Němci nebo Slované.⁵²⁶

Zároveň se však musela sociální demokracie vypořádávat s výtkami, útoky či obviněními, že je stranou lidí bez vlasti („Vaterlandslosen“), nebo dokonce stranou vlastizrádců. Sociální demokraté na to nejčastěji reagovali tak, že zpochybňovali věrohodnost vlastenectví svých protivníků nebo je obviňovali z vlasteneckého fanatismu („Vaterlandsfanatiker“).⁵²⁷

523) Cit. *Einiges über den sittlichen Charakter der Arbeiter-Bewegung*, Volksfreund, 17. 12. 1881.

524) *Die nationale Frage und der Socialismus*, Volksfreund, 12. 1. 1888.

525) *Die deutsche Volkspartei und die Arbeiter*, Volksfreund, 19. 8. 1882.

526) *Die Arbeiter und die Deutschnationalen*, Volksfreund, 26. 8. 1886.

527) Viz např. *Ein Wort über die „Vaterlandslosen“*, Volksfreund, 17. 6. 1881.

Často za projevy vlastenectví hledali osobní prospěch představitelů buržoazie: „Zisk! Jedině zisk; v tomto slově se krystalizuje veškerá jejich láska k vlasti.“⁵²⁸ Rozsáhlou stať nazvanou *Vlastenectví* přinesl v roce 1901 list *Volkswacht*. Reagoval na nevoli, kterou vzbudilo vystoupení haličského sociálního demokrata a poslance Ignacy Daszyńského na říšské radě, kdy prohlásil o sobě a svých sociálnědemokratických soudruzích „nejsme vlastenci“:

Nikde nepanuje větší zmatení ohledně pojmu „patriotismus“ jako u nás v Rakousku. Co je vlastně patriotismus? U nás v Rakousku se pod tímto pojmem rozumí podlézání, patolízalství, poddanství – zkrátka byzantinismus. Patriotismus, který pan Lueger a ostatní kolem něj pojímají jako kšeftařský patriotismus, patriotismus zabeđeněné lůzy a hurá holoty (...). Že sociální demokracie na takovém druhu patriotismu nechce mít podíl, je jasné.

Patriotismus, jemuž ona holduje, je zcela jiného druhu, a nikoliv takového, že každé slovo používá k jinému významu. Od pradávna platila za vlastenectví láska k domovu, k vlasti, ke svému národu. (...) Ve smyslu této historické interpretace je pan Lueger protikladem takového vlastence. Zatímco dříve vlastenectví stálo v příkrém protikladu k patolízalskému byzantinismu, novodobá měšťanská demagogie oba dva rozpory spojila v povrchní vlastenectví, jemuž holdují Lueger a jeho společníci. Vlastenci Luegerova rodu nejsme. Milujeme svou vlast, stejně jako milujeme veškeré lidstvo, a chceme ji učinit šťastnou. Proto nás nikdo nepřistihne, jak pochlebujeme těm velkým a mocným, jejichž moci vděčí utlačovaní za své okovy...⁵²⁹

Sociální demokraté se však nejenom vymezovali vůči jiným pojetím patriotismu a bránili proti útokům, ale také byli nuceni pozitivně formulovat své vlastenectví. Učinil to i autor citovaného článku o vlastenectví ve *Volkswacht*:

Milujeme svou vlast, stejně jako milujeme lidstvo, a chceme je vidět šťastným. Proto nás nikdo neuvidí pochlebovat velkým a mocným, jejichž moci vděčí utlačovaní za své okovy. Toto je náš patriotismus: Bojujeme proti privilegovaným, jejichž výsady jsou nešťastím

528) Cit. *Ein Wort über die „Vaterlandslosen“*, *Volksfreund*, 17. 6. 1881.

529) *Patriotismus*, *Volkswacht*, 21. 2. 1901.

národů, a nemáme v lásce dvořany; ale milujeme svou vlast, svůj lid, své porobené bratry, jejichž osvobození jsme zasvětili svůj boj!⁵³⁰

Sociální demokraté tedy při svých definicích vlastenectví většinou pracovali jen s velmi obecnými a povšechnými vyjádřeními. Jejich pojetí se blížilo spíše kosmopolitismu, jak napovídají i následující věty: „Všichni lidé bez rozdílu víry a národnosti by si měli být rovni. Budiž veškeré vaše snažení šířit principy dělnické strany ve stále širší kruhy, aby se konečně většina obyvatel naší vlasti osvobodila od dnešní panující existenční nejistoty.“⁵³¹

Němečtí sociální demokraté podobně jako dříve němečtí liberálové národnostní otázku nedoceňovali. Byli to zvláště vídeňští sociální demokraté, kdo se bránil tomu, aby příslušníci jiných národností, v první řadě Češi, vnašeli toto téma do sociálnědemokratického hnutí.⁵³² Stejně tak sociální demokraté podcenili sílu historického státního práva. Národní otázku redukovali na problém kulturní a jazykový, zatímco internacionální hledisko zdůvodňovali hospodářskými potřebami. Nebránilo to však tomu, aby rakouská sociální demokracie vehementně vystupovala proti nacionalismu a šovinismu.

Internacionalismus rakouského sociálnědemokratického hnutí byl dlouho živen přesvědčením, že nacionalismus je nástrojem reakce a že od ní pochází. „Rozpolcenost mezi národy a vyznáními je největší překážkou pro lid, který se chce osvobodit, a první podmínkou pro to je uvědomit si, že my všichni, ať bohatí nebo chudí, ať židé nebo křesťané, ať Němci nebo Slované, tvoříme jeden lid, že jsme stvořeni ze stejné materie a nikdo není vyloučen z velkého řetězu lidství.“⁵³³ Nescházely výrazy, že nacionalismus zaslepuje: „Lid s národními předsudky, omámený národnostní nenávisť, slepý a hluchý ke svým vlastním zájmům, necitlivý k omezení své politické svobody se nechá využít ke všem reakcionářským snahám jako povolný nástroj.“⁵³⁴ Jako příklad k zneužívání nacionalismu, konkrétně německého, sociální demokraté často uváděli Prusko.⁵³⁵ Nedůvěřovali proto německým nacionalům v Rakousku,

530) *Patriotismus*, Volkswacht, 21. 2. 1901.

531) *Ein Wort über die „Vaterlandslosen“*, Volksfreund, 17. 6. 1881.

532) K tomu viz např. Jiří KOŘÁLKA, *Die deutsch-österreichische nationale Frage in den Anfängen der sozialdemokratischen Partei*, Historica 3, 1961, s. 131–132.

533) *Contra Antisemitismus*, Volksfreund, 4. 11. 1882.

534) *Die Nationalitätenfrage in Österreich I.*, Volksfreund, 2. 7. 1881.

535) Viz např. *Die politische Verwerthung der Ideen*, Volksfreund, 11. 11. 1886.

kteří se netajili obdivem k režimu, jenž v Prusku vytvořil kancléř Bismarck. Útočili na říšské radě na Německý klub, že dokonce pěstuje Bismarckův kult:

Ve svém odpudivém nadšení pro tohoto násilníka nejsou tito pánové schopni uznat extrémní protiklad ve svém jednání. Nezaznamenali, že svobodomyšlný člověk je podezřelý, jestliže se uctivě klade k nohám arcireakcionáře Bismarcka; nevidí, že právě demokratické a pokrokové buržoazní strany v Bismarckově říši projevují největší nepřátelství, nejtrpčeji nenávisť, nerozumějí nebo nechťejí rozumět, že junker Otto není heroem národní myšlenky, nýbrž čeledín moderního absolutismu, který vše, co činí, nečiní v zájmu svého národa, dokonce nikoliv v zájmu Pruska, nýbrž pouze ve službě a ve prospěch Hohenzollernů, těch Hohenzollernů, kteří tak často ženou svůj lid do ohně.⁵³⁶

Stejně kritičtí byli ovšem sociální demokraté k reakčnímu nacionalismu v Rakousku a stejnou měrou jejich kritika patřila české i německé straně. Čechům vyčítali podobně jako němečtí liberálové spojení s klerikály a feudály; divili se, jak mohli Češi zajít tak daleko jen z pouhé nenávisti k Německu. Německé liberály zase sociální demokraté obviňovali, že když byli u vlády, utiskovali Slovy, potlačovali s despotickou mocí jejich tisk, zakazovali všechna jejich shromáždění a nebránili germanizaci. Objevovaly se i názory, že Němci, aby udrželi své umělé panství v Rakousku, přizpůsobili si volební řád do říšské rady, který byl v rozporu s ústavně vyjádřeným principem rovnosti všech občanů před zákonem. Byli přesvědčeni, že stávající zástupci obou národností sledují cíle, jež jsou lidu nepřátelské, a podílí se tím na politické a hospodářské reakci jen z pouhé národní nenávisti.⁵³⁷

Sociálnědemokratičtí publicisté se podívovali tomu, s jakou intenzitou se takzvané měšťanské strany noří do národnostních bojů:

Člověk nestačí žasnout, jak to jde s ideologií národně smýšlejících měšťanských vrstev s kopce. Jsou snad měšťanské strany skutečně pouze armádami vycvičených a zabedněných stvoření bez vlastní vůle, které na příkaz svých velectěných vůdců udělají vpravo nebo vlevo a na povel se hubičkují nebo střílejí! A není veškerý ten

536) *Die Arbeiter und die Deutschnationalen*, Volksfreund, 26. 8. 1886.

537) *Die Nationalitätenfrage in Österreich I.*, Volksfreund, 2. 7. 1881.

národní bojový ryk pouhé divadlo? Co když neexistuje žádná skutečná nenávisť, žádný skutečný rozkol mezi českými a německými buržoii? Pravda se nachází někde uprostřed. Bojovná touha není na obou stranách ve skutečnosti tak velká, jak věří duchové, kteří ji vyvolali...⁵³⁸

Nebo v podobném duchu:

Národní strany musí samy připustit, že jejich zaslepené šovinistické štvánice jsou nestoudné, že jsou zločinem, neboť národy Rakouska sdílejí společné zájmy, a že pouze společným bojem mohou něčeho dosáhnout. Každý den šovinisté vyřvávají do světa a jejich noviny hlásají: „Rakousko nemůže existovat, pokud nebude němčina státním jazykem.“ Češi zase prorokují, že Rakousko zanikne, pokud nebudou zavedena jazyková nařízení. Nestalo se ani jedno, ani druhé, a Rakousko existuje dál. Také nacionální výkřiky umlkly, protože se ukázalo, že nacionální fráze jsou pouhými lžemi.⁵³⁹

Představitelé rakouské sociální demokracie však poměrně dlouho nechávali národnostní otázku stranou, s tím zdůvodněním, že se jedná o buržoazní předsudek. Vypovídá o tom například i pohled na stránky stranických deníků, kde se otázkám národního vědomí věnovalo nepoměrně méně pozornosti než v jiných, ať už českých nebo německých, denících. Tento stav se výrazněji změnil až na sklonku století. Sedmý sjezd rakouské sociální demokracie v září 1899 v Brně se stal prvním, který se touto otázkou důkladněji zabýval. Dohody o konečném znění takzvaného brněnského programu se dosahovalo těžko, zejména vinou odlišných postojů českých a německých delegátů. Bylo proto dosaženo kompromisu, který požadoval, aby bylo Rakousko přetvořeno v demokratický spolkový stát, kde by byly národnostní poměry uspořádány na základě etnických hranic a nikoliv historických celků. Podařilo se prosadit české stanovisko k jazykové otázce, a to že se nebude němčina deklarovat jako státní jazyk. Dospělo se také k nutnosti řešit sociální otázku v rámci rakouského státu, tedy že postoj sociálních demokratů ke státu bude loajální, konstruktivní.⁵⁴⁰ Sociální demokraté však zároveň

538) *Der nationale Friede*, Volksfreund, 10. 1. 1896.

539) *Die nationale Phrase*, Volkswacht, 21. 3. 1901.

540) H. MOMMSEN, *Die Sozialdemokratie und die Nationalitätenfrage im habsburgischen Vielvölkerstaat I.*, s. 69 a 336–337; P. CIBULKA, *Německé politické strany na Moravě*, s. 291.

odmítli velmocenské ambice tohoto státu a nechtěli, aby se „obětovaly miliony a miliony pouhému zdání velmoci“.⁵⁴¹

Sociální demokraté byli v podstatě jediní – tedy někteří z nich –, kdo si dokázali v nacionálně vypjatých dobách sklonku 19. století zachovat nestrannost nebo kritický odstup. Například Matthias Eldersch, německý poslanec moravského sněmu i říšské rady za sociální demokracii, označil politickou dominanci německých elit na Moravě za nepřirozenou, neboť podle něj neodpovídala skutečným národnostním poměrům. Navíc vinil německé liberály, že to byli právě oni, kdo svou jazykovou politikou způsobili jazykové bouře. Sociální demokraté dokázali nestranně kritizovat excesy, ať už pocházely z české nebo německé strany. Časopis *Volkswacht* například kritizoval severomoravského německého podnikatele Hermanna Brasse, jak zachází s dělníky české národnosti, kteří se účastnili českého veřejného národního života:

Hermann Brass, zábrěžský Krésus, vyhodil jak známo na dlažbu několik českých dělníků, protože se zúčastnili zasvěcení českého gymnázia. Jedná se o neslýchaně brutální skutek, neboť Hermannu Brassovi nezáleží vůbec na tom, co jeho dělníci dělají v době, když na nich nespočívá jeho otrokářské jařmo. Tento otrokář ze Zábřeha ale prokázal, že se domnívá, že za bídné mzdy, které platí, má právo ovlivňovat také smýšlení a soukromý život dělníků. Neudivuje nás to, neboť už dlouho víme, že pan Brass je vzorovou ukázkou brutálního kapitalisty.⁵⁴²

Zároveň s tím se sociální demokraté snažili mírnit obavy německé veřejnosti z hrozby ze strany českého národního hnutí:

Víme, že slovanská politika v Rakousku má dnes navrch, víme, že synové německých občanů v současnosti obsazují méně úřadů a míst než dříve; ale víme zároveň, že vzdělaný národ se nenechá uměle potlačit, víme také, že Praha a Pešť byly nepřirozeně přeměněny na německá města a že v průběhu několika málo let budou Slované a Maďary znovu získány zpět. Němectví není v nebezpečí, jeho národní kmen půjde *zu grunt* jenom tehdy, když přijde o svá práva a schopnosti. Nicméně v nebezpečí se ocitají ti němečtí úředníci a čekatelé, kteří nemají takové jazykové vědomosti jako jejich

541) Cit. *Österreich als „Großmacht“*, *Volkswacht*, 11. 10. 1900.

542) *Deutschnationale Sclavenhaltermoral*, *Volkswacht*, 14. 8. 1901.

slovanští konkurenti. O tučná místa a prebendy spolu bojují německé měšťanstvo s českým, v sázce je stát a hospodářství, ale nikoliv blaho národa a štěstí pracujícího lidu.⁵⁴³

Od devadesátých let se nicméně nacionální napětí projevovalo výrazněji i uvnitř sociální demokracie. Třídní vědomí začalo postupně ztrácet nádech „naivního kosmopolitismu“, jak jej pojmenoval Otto Bauer, a stále více se nacionálně zabarvovalo.⁵⁴⁴ Přispěly k tomu vypjaté politické nacionální třenicí, jež vrcholily v roce 1897 v souvislosti s Badeniho jazykovými nařízeními. Měnilo se rovněž národnostní složení dělnictva; poměr německého dělnictva vůči českému klesal a právě v devadesátých letech si to němečtí příslušníci sociální demokracie začali uvědomovat. Sociální demokracie v Rakousku se začala výrazněji národnostně štěpit až od počátku 20. století; podílel se na tom i neúspěch ve volbách do říšské rady v roce 1901. Národnostním třenicím se nevyhnula ani Morava. Například v roce 1905 při volbách do brněnského městského zastupitelstva kandidovali zvláště čeští a němečtí sociální demokraté – tento konflikt se přenesl i do odborových svazů a výrazně tak ovlivnil další vývoj.⁵⁴⁵ Celorakouská sociálnědemokratická strana se rozpadla v roce 1911.

Druhá z koncepcí kolektivní identity, jež mohla konkurovat nacionalismu, byla na rozdíl od sociálnědemokratické nesrovnatelně starší. Spočívala na sdílení náboženské víry. Kolektivní identita křesťanů nalezla v církvi instituci vskutku univerzální a nadnárodní. Od počátků křesťanství a zejména po celý středověk představovala základní prvek zajišťující koherenci západní civilizace a určovala způsoby komunikace, myšlení i umělecké tvorby. Moderní politické ideje a princip občanství, demokratizace společnosti, racionalismus a rozvoj vědeckého bádání vedly k sekularizaci společnosti i k vyvážení sekulárních kolektivních identit. Neznamenalo to, že by vědomí o přináležitosti ke křesťanskému světu, ke katolické církvi pominulo, přestávalo však být dominantní složkou osobnostní identity Evropanů, a to většinou ve prospěch národního vědomí.

Představitelé katolické církve, silně věřící nebo konzervativně založení jednotlivci těžce nesli vítězný postup liberalismu v habsburské monarchii

543) *Die Arbeiter und die Deutschnationalen*, Volksfreund, 26. 8. 1886.

544) H. MOMMSEN, *Die Sozialdemokratie und die Nationalitätenfrage im habsburgischen Vielvölkerstaat I.*, s. 42.

545) L. FASORA, *Dělník a měšťan*, s. 99–105.

po roce 1860. Platilo to stejnou měrou pro české i německé katolíky. Počínaje osmdesátými léty se kněží začali distancovat od českého národního hnutí, neboť se domnívali, že se vzdaluje od katolictví, a to zejména sympatiemi, které projevovalo husitství a učinilo z něj jeden z opěrných bodů kolektivní paměti. Německým katolíkům zase vadily sekularizační postuláty liberálů v oblasti školství a prosazení občanských sňatků.

Katolíci se společensky i politicky výrazněji aktivizovali od osmdesátých let 19. století. Situaci komplikovala existence dvou tendencí uvnitř katolického tábora – konzervativní a modernější. Konzervativní katolíci měli zázemí mezi sedláky a živnostníky a svými postoji se stále více sblížovali s aristokraty. Inklinovali ke katolické lidové straně, založené v roce 1895. Druhá část katolického tábora sympatizovala s rodícím se křesťanskosociálním hnutím, které akcentovalo sociální otázku, a proto získávalo své příznivce v méně majetnějších vrstvách moravského venkova i měst. Hlavní období politizace moravských katolíků spadá do let 1890–1905, tedy v podstatě do pontifikátu papeže Lva XIII. (1878–1903), který se příznivě stavěl k občanské či politické angažovanosti katolíků a vyjadřoval se rovněž k sociální otázce, jako zejména v encyklice *Rerum novarum* z roku 1891.⁵⁴⁶

Německý politický katolicismus zůstával dlouho roztržštěný a počtem spolků se nemohl rovnat aktivitě českých katolíků na Moravě. K nejiničiativnějším patřili katolíci na Znojemsku, v roce 1890 zde vznikl Křesťanskosociální spolek pro Znojmo a okolí (*Christlich-sozialer Verein für Znaim und Umgebung*), jenž sdružoval Němce i Čechy. Prvním ryze německým katolickým politickým spolkem usilujícím o to, stát se reprezentantem sjednocení německých katolíků na Moravě, se stal Vlastenecký národní spolek německy mluvících katolíků na Moravě (*Patriotischer Volksverein für die Katholiken deutscher Zunge in Mähren*), jenž byl založen v roce 1891. V roce 1898 byl v Olomouci založen Zemský svaz křesťanských Němců Moravy s ambicí sjednotit německý politický katolicismus. Představitelé svazu stáli u zrodu Křesťanskosociální zemské strany pro Moravu, v níž němečtí katolíci konečně získali trvaleji existující politickou stranu, jež měla naději uspět ve volebním soupeření.⁵⁴⁷

546) Na Lva XIII. se odvolává například list *Mährischer Volksbote* v článku *An die Katholiken Mährens!*, *Mährischer Volksbote*, 15. 10. 1895.

547) K německému politickému katolicismu na Moravě viz zejména J. MALÍŘ, *Die Parteien in Mähren und Schlesien und ihre Vereine*, s. 762–770, a P. CIBULKA, *Německé politické strany na Moravě*, s. 307–336.

Hlavní tiskovou tribunou německých katolíků na Moravě se stal list *Mährischer Volksbote*, založený v roce 1891 jako orgán Vlasteneckého národního spolku německy mluvících katolíků na Moravě. Texty v něm zveřejňované odkrývají, ze kterých složek sestávala kolektivní identita německých politicky aktivních katolíků na přelomu 19. a 20. století.

Když přípravný výbor Vlasteneckého národního spolku zveřejnil 16. dubna 1891 svých deset programových bodů, čtyři z nich se explicitně týkaly kolektivní identity:

1. Stálá přichylnost ke katolické církvi.
2. Stálá věrnost dědičnému monarchovi, Jeho Veličenstvu císaři, a císařskému domu.
- (...)
4. Pěstování pravé, obětavé lásky k vlasti.
5. Boj s jednostranným nacionalismem a snaha o porozumění mezi národnostmi.⁵⁴⁸

Na uvedeném seznamu zaujme několik skutečností. Předně hierarchie solidarit, kdy se na první místo mezi všemi svazky klade sounáležitost s katolickou církví. Zároveň se zde nemluví o státní loajalitě, pouze o věrnosti císaři a císařskému domu a také o „lásce k vlasti“, přičemž vlast zde není specifikována. Není zde ani zmínka o německé národnosti, vyjadřuje se pouze odstup od nacionalismu; stejně tak zde není věnována pozornost Moravě.

Další texty ovšem pomáhají mezery zaplnovat. Ve výzvě německy mluvícím katolíků na Moravě, publikované v prvním čísle *Mährischer Volksbote*, se píše o „lásce k naší milované vlasti“ a zároveň i o „našem milovaném Rakousku“. Hrabě Günther Stolberg-Stolberg ve svém projevu na ustavujícím shromáždění Vlasteneckého národního spolku hovořil o potřebě „křesťansko-konzervativní, zároveň však skutečně vlastenecké, rakouské strany“.⁵⁴⁹ Rozváděl se i postoj německých katolíků k nacionalismu a vlastenectví, jako například v článku příznačně nazvaném *Křesťanský pohled na moderní podvod s národnostmi*:

Křesťanství ochraňuje národy v jejich trvání i rozvoji, ponechává každému národu jeho vlastnosti a spojuje je v jednu velkou rodinu. Z toho plyne, že se křesťanství nestaví nepřátelsky ani k lásce

548) Cit. *Mährischer Volksbote*, 15. 6. 1891.

549) Publikováno *Mährischer Volksbote*, 15. 6. 1891.

k národu, ani k vlastenectví, vždyť ke ctnostem, které by měly zdobit každého měšťana, patří také rozumná láska k vlasti, koruna všech občanských ctností. Každý musí být v první řadě odhodlaný katolík, a teprve potom Němec, Slovan nebo Francouz, protože v přiměřené míře musí být pozemská vlast podřízena nebeské. Výše než národ musí pro katolíky stát Bůh a také církev. (...) Pokud by všichni lidé byli proniknuti takovým katolickým duchem, pak by bylo veškeré národní hašteření a boj, který zažíváme v přítomnosti, nemožné.⁵⁵⁰

Nacionální třenice tedy katolíci považovali za něco, co se vzpírá duchu křesťanství, jež je založeno na lásce k bližnímu. „Němec a jeho český krajan jsou podle křesťanské nauky ‚bližními‘ a nezapomínejme, že Němec a Čech jsou si před Bohem rovni, že pro něj mají oba národy stejnou hodnotu.“ Podle Mährischer Volksbote těží z národního boje mezi Němci a Čechy pouze svobodní zednáři a burzovní spekulanté. Proto vyzývá: „Moravští Němci a Češi, zanechte konečně zbytečných, nedůstojných, nekřesťanských a strašných národnostních hádek.“⁵⁵¹

Pro konstrukci kolektivní identity katolických Němců z Moravy hrála důležitou roli nejenom pozitivní identifikace s křesťanskou naukou, katolickou církví a rakouskou vlastí, ale také negativní vymezení vůči společenským a politickým silám, jež vnímali jako nebezpečné pro katolicismus a jež také katolíky přiměly k politické aktivizaci. Největší nepřátele spatřovali katolíci v liberálech a židech. Liberalismus a židovství považovali za spojitý nádoby. Liberály nazývali jako „judenliberale Partei“, stejně jako hlavní liberální deník na Moravě, Tagesbote aus Mähren und Schlesien, označovali za „jüdisch-liberale Tagesbote“. Řadu výpadů proti liberalismu obsahoval citovaný projev Günthera Stolberga-Stolberga. Uvedl mimo jiné, že „ve službě liberalismu stojí židovstvo i velkokapitál“. Zároveň vyjádřil přesvědčení o „katolickém jádru národa“, a to navzdory „století josefinismu“ a jeho „takzvanému vzdělání a polovzdělání“. Podle Stolberga se musí „pseudoliberalní systém odsoudit jako náboženské, politické a sociální kacířství“. Stolberg rovněž odsoudil liberály, že pro sebe chtějí uzurpovat výhradní právo na německou národnost:

550) *Der moderne Nationalitätenschwindel vom christlichen Standpunkte aus betrachtet*, Mährischer Volksbote, 15. 1. 1893.

551) Cit. *Kirchliche Rundschau*, Mährischer Volksbote, 15. 8. 1891.

Vinou neblahých národnostních bojů a z nich vyplývajících stranických poměrů v severních, jazykově smíšených zemích naší monarchie se našim protivníkům, liberálům, podařilo představit pojmy německý a liberální jako nutně spojené, do určité míry se překrývající. Ale liberalismus není ani svým původem německý, ani není duchovní směr, který zastupuje, slučitelný s německým duchem a povahou.⁵⁵²

Němectví katolíků naopak v polemice s liberály vyzdvihuje jiný článek publikovaný v *Mährischer Volksbote*: „Ne, my katolíci jsme stejně tak němečtí jako vy, ale my máme navíc ještě dvě skutečně německé vlastnosti, o které jste vy stykem se svobodným zednářstvem a židovstvem přišli, a sice lásku k bližnímu a spravedlivost.“⁵⁵³

Katolíci však cítili, že vedle liberálů sílí i další soupeři, nebo přinejmenším konkurenti v podobě sociálních demokratů a radikálních nacionalistů. Oba politické směry odpuzovaly katolíky svým postojem k náboženství – zatímco sociální demokraté směřovali k ateismu, radikální nacionalisté inklinovali pokud ne přímo k ateismu, tedy protestantismu nebo k obdivu pro starogermánské kultury. Oba zmíněné politické směry však také částečně oslovovaly ty složky společnosti, jejichž sympatie chtěli získat i křesťanští sociálové – méně majetné obyvatelstvo venkova i měst. Proti sociálnědemokratickým „bludům“ prosazovali stanovisko, že sociální problémy jsou řešitelné pouze v duchu křesťanství. O pozornosti, již katolíci věnovali sociálním demokratům, svědčí například kolonka nazvaná „Posvětili jsme si na sociálnědemokratické hnutí“; *Mährischer Volksbote* ji zavedl v roce 1894.

Německý politický katolicismus se představoval jako antimoderní, paternalistická síla, nicméně také jako militantní síla. Poslanec říšské rady Alfred Ebenhoch například přirovnal situaci současného politického aktivismu německých katolíků k roku 1095, kdy byla vyhlášena křížová výprava, která „měla tak velký kulturní význam pro Evropu“.⁵⁵⁴ Náboženská, katolická složka osobnostní identity moravského Němce zůstávala velmi silná, zejména na jižní Moravě a v rolnickém prostředí, ale nevlastnila takový symbolický potenciál, aby se na prahu 20. století výrazněji prosadila v politickém soupeření a společenském diskurzu.

552) Cit. *Mährischer Volksbote*, 15. 6. 1891.

553) *Kirchliche Rundschau*, *Mährischer Volksbote*, 15. 8. 1891.

554) Cit. *Mährischer Volksbote*, 15. 6. 1891.

OBRAZY MINULOSTI

„Historie moravská, jen když pojme a pronikne úplný život všesměrný, když uměle se utváří, když živou bezvášnivostí vykládati bude děje samé o sobě beze vší příchuti zvláštní; tuť vpravdě prospěje ku sebevědomosti moravské, potvrdí víru a lásku ku mocnáři dědičnému, upevní smýšlení náboženské, povzbudí a posilní přesvědčení, že svatá prozřetelnost povolala Rakouské mocnářství k tomu, čím býti se vynasnažuje.“⁵⁵⁵ Tato slova napsal Peter Chlumecký v úvodu své stati *O dějepisu Markrabství moravského a zpytování pramenů jeho*, jedná se o český překlad německého originálu z roku 1856.⁵⁵⁶ Ve zkratce se vyjadřuje ke vztahu dějepisného díla a jeho autora k různým formám kolektivního vědomí, jako jsou národní vědomí, vztah k územním či politickým celkům, loajalita k monarchii a jejímu panovníkovi, náboženské vyznání a vztah k církvi, ale také třídní či stavovské vědomí a kulturní patriotismus.

Mnohost národností ve střední Evropě představovala nesnadný úkol pro všechny, kdo se pokoušeli ztvárnit dějiny tohoto pozoruhodného geopolitického prostoru. Několikasetleté soužití Čechů a Němců v Čechách i na Moravě vyvolávalo řadu politických, sociálních, ekonomických i kulturních problémů, jež poskytovaly historiografii řadu atraktivních témat, jako byly zejména vztahy mezi českým a německým obyvatelstvem, podíl obou národností na rozvoji země, jejich postavení v mnohonárodnostním soustátí habsburské monarchie. Konstruování minulosti se v průběhu 19. století stalo důležitým nástrojem

555) Cit. Petr CHLUMECKÝ, *O dějepisu Markrabství moravského a zpytování pramenů jeho*, Brno 1857, s. 6.

556) Peter CHLUMECKY, *Die Geschichte des Markgrathums Mähren und ihre Quellenforschung*, Brünn 1856 (jednalo se o separát z Brünnner Zeitung).

v politickém životě a podstatnou roli hrál o zvláště při národním uvědomování obyvatelstva.

S tím, jak se od poloviny 19. století vyhrcoval česko-německý antagonismus, rozcházely se i cesty českého a německého dějepiscectví. Historiografie se tak stala jedním z polí, na nichž se odehrávalo soupeření mezi oběma národnostmi. Tomuto konfliktu reprezentací byla přitom přikládána stejná důležitost jako soupeření politickému nebo hospodářskému. Nestály zde ovšem proti sobě dva nesmiřitelné, navzájem nekomunikující tábory. Mezi českou a německou obcí se vedl historiografický dialog. Obě strany sledovaly navzájem svou produkci a kriticky se vyjadřovaly k výsledkům druhé strany. Zásadní rozdíl mezi oběma tabory byl stanoven odlišným úhlem pohledu. Zatímco čeští historikové pohlíželi na dějiny českých zemí z hlediska spletité cesty českého národa k emancipaci, východisko německých historiků nebylo zdaleka tak jednoznačné. Na rozdíl od svých českých kolegů nemohli ztotožnit dějiny národní a státní. Subjekt svých historických prací formulovali obtížněji; jejich pohled totiž oscilloval mezi politicko-geografickým vědomím o přináležitosti k zemi (Čechy, Morava) či státu (habsburská monarchie) a německým, kulturně národním povědomím. Odlišné úhly pohledu, jako jednotící principy historických prací, vedly k různým interpretacím určitých období nebo jevů, k rozdílnému kladení důrazů. Subjektivní patriotické zaujetí se střetávalo nebo mísilo s úsilím o vědeckou objektivitu.

Mezník v dějinách dějepiscectví v českých zemích představuje epochální práce Františka Palackého *Dějiny národu českého*. Jako východisko svého pohledu na dějiny formuloval Palacký působivou filozofii dějin, spočívající na střetávání germánského a slovanského prvku. Palacký viděl přitom v habsburské monarchii přirozené politické uspořádání středoevropského prostoru, jako to formuloval i v otevřeném dopisu z 11. dubna 1848, v němž odmítl pozvání k účasti na všenněmeckém sněmu ve Frankfurtu. Palackého dílo představovalo velkou výzvu pro další generace historiků a především pro jeho kolegy či konkurenty z řad německých historiků. Tak například moravští stavové usilovali o to, aby vzniklo podobné dílo o dějinách Moravy. S Palackého *Dějiny* se kriticky vyrovnávali zvláště němečtí historikové, jako například Adolf Bachmann v předmluvě ke svým velkým *Geschichte Böhmens*.⁵⁵⁷ Počínaje Palackým se rozvinula pozoruhodná diskuze o interpretaci dějin českých zemí.

557) Adolf BACHMANN, *Geschichte Böhmens*, I. a II. Band, Gotha 1899 a 1905.

Tato pomyslná diskuze se v počátcích soustředila především na středověké dějiny, v menší míře pak na dějiny raněnovověké. Vystalo několik klíčových témat, rozdílně interpretovaných českými a německými historiky. Jednalo se jednak o témata související s počátky a formováním českého státu (tj. 9.–12. století, zejména pak jeho poměr k Východofranské a později Svaté římské říši), jednak o otázku podílu obou národností na rozvoji země (zde šlo zejména o německou kolonizaci v 13. století).

Němečtí historikové spatřovali v kolonizaci jeden z největších počínů v dějinách německého národa. Zdůrazňovali mírový charakter této expanze, která střední Evropě přinesla prosperitu. V podání německých historiků uváděli kolonizátoři do střední Evropy nejen znalosti řemesel a obchodu, ale v první řadě svobodu. Rozvoj městského osídlení a třetího stavu v českých zemích vysvětlovali výhradně vlivem sociální, duchovní i materiální vyspělosti německých kolonistů. Díky jejich civilizačnímu úsilí se v Čechách a na Moravě mohl rozvinout městský stav, a zpestřit tak do té doby tamní poněkud jednostrannou politickou situaci i sociální stratifikaci. Podle německých historiků teprve s německými kolonisty vstoupila do českých zemí západoevropská civilizovanost. Záslouhou německé kolonizace se Češi zapojili do středoevropského kulturního systému a stali se nejpokročilejším ze slovanských národů.⁵⁵⁸ Neudivuje proto, že německá historiografie spatřovala ve 13. a 14. století vrchol Němectva v Čechách a na Moravě. S obdivem sledovala zejména politiku Otakara II. vstřícnou vůči kolonistům a zdůrazňovala zvláště skutečnost, že za posledních Přemyslovců a Lucemburků převládala na českém královském dvoře německá kultura.

Pátrání po kolektivním historickém a společenském vědomí moravských Němců je jedním z možných podnětů, proč se k německy psané historiografii na Moravě v 19. století vracet.⁵⁵⁹ Není třeba přitom zdůrazňovat notorický poznatek, že historické vědomí, a obzvláště to platí pro 19. století, představuje jeden ze základů společenské identity. Dějepisné práce pak plní dvojí úlohu – jednak zrcadlí stav kolektivního vědomí v určitém kulturně-politickém prostředí, v němž vznikly, jednak mohou toto vědomí utvářet, vtiskovat mu obsah. Ačkoliv se budeme pohybovat v druhé polovině 19. století a na počátku století následujícího, tedy

558) Viz zejména Ludwig SCHLESINGER, *Geschichte Böhmens*, Prag 1870, s. 180.

559) O celku německého dějepisectví na Moravě v 19. století zatím nejsoustavněji bádá Frank Hadler. Viz například jeho diplomovou práci Frank HADLER, *Počátky moravské historiografie. Vývoj do počátku 90. let 19. století*, Brno 1984.

v období, kdy historiografie usilovala o faktografickou přesnost a nezájatost, jsou dějepisná díla poznamenána politickými hledisky autora, jeho sociální příslušností, kulturními modely myšlení. Jinými slovy, přes veškerou snahu o vědeckost vytvářely sledované dějepisné práce mýty a naplňovaly tak společenské potřeby.

Vztah dějepisného díla k souřadnicím kolektivního vědomí je bezpochyby zřetelnější v rozsáhlejších historických pracích – v syntézách, biografiích, zkrátka v dílech, která pokrývají delší časové období a v nichž má autor více prostoru pro úvahy, soudy, hodnocení, pro zdůraznění některých událostí na úkor jiných, pro charakterizaci svých postav. Německy psané dějepisectví na Moravě té doby bohužel nenabízí mnoho takzvaných velkých vyprávění o národních či zemských dějinách; jejich nedostatek vynikne zvláště ve srovnání s Čechami, kde v té době vznikly rozsáhlé syntézy Palackého a na německé straně Schlesingerova a Bachmannova. Přesto i na Moravě nacházíme v dějepisných pracích bohatý materiál vypovídající o politické, společenské a kulturní atmosféře v 19. století.

Zaměříme se na tři díla, která se zdají být k danému účelu nejvhodnější. Napsali je historici, které lze považovat za reprezentanty německé historiografie na Moravě v 19. a na počátku 20. století – Peter Chlumecky, Christian d'Elvert a Bertold Bretholz. Je to výběr sice reprezentativní, ale úzký. Umožní nicméně alespoň určitou sondu, jejíž poznatky by měly být upřesněny, rozvíty nebo korigovány studiem založeným na širším materiálu.

Zastavme se nejprve u fenoménu moravského zemského patriotismu. Vztah k zemi, k Moravě, se ve zmiňovaných dílech projevuje více volbou témat než jejich interpretací. Ačkoliv nepopírají spojitost obou korunních zemí, soustátí zemí České koruny nepředstavuje pro uvedené historiky celek, s nímž by je pojil nějaký citový vztah; naopak ve svých pracích vždy spíše zdůrazňovali, co obě země rozděluje. Podobně tomu bylo i s dalším historickým celkem – Velkou Moravou. I pro německé historiky druhé poloviny 19. století byla Velká Morava tématem, nikoliv však tak důležitým jako pro jejich starší, například osvícenské předchůdce, a už vůbec ne tak emocionálně vypjatým jako pro historiky české národnosti.

Kapitola o Velké Moravě neschází v Bretholzových *Dějínách Moravy*.⁵⁶⁰ Bretholz velebí tuto dobu jako dobu moravské samostatnosti, kdy byla Morava mocnou říší:

560) Bertold BRETHOLZ, *Geschichte Mährens*, Brünn 1893 (I/1) a 1895 (I/2). Pracuji s českým překladem TÝŽ, *Dějiny Moravy*, Brno 1896 (dva svazky, první do r. 906, druhý do r. 1197).

Rastislav a Svatopluk na politickém, Cyril a Metod na církevním poli se svou působností povznesli z úzkého kruhu dějin země. Činností svých apoštolů Morava stala se v 9. století rodištěm velké národní církve, východiskem pro veškerou slovanskou literaturu. Skvělejšími sice pro okamžik, ale daleko skrovnějšího dosahu pro budoucnost byly politické vymoženosti onoho období. (...) Moravští panovníci se sice podvolili ku zdánlivým holdováním a formálním prohlášením poslušnosti, ale že se rozhodně bránili opravdovým útokům na svou samostatnost. Že však tímto způsobem říši nezajistili samostatnost, o tom dějiny poučují. Význam moravské říše pro politické dějiny v tom poznávám, že tvoří takřka kostru, na které v potomních stoletích se stavěl slovanský stát v Čechách.

V duchu starší německojazyčné dějepisné tradice hodnotí Bretholz negativně knížete Svatopluka: „O vynikajícím politickém nadání nedostává se nám u Svatopluka vůbec zjevných důkazů. Že vytvořil říši daleko se rozprostírající a Moravě zjednal hegemonii nad sousedními slovanskými územími, nebylo za vnitřní rozháranosti slovanských národů příliš nesnadno. Ale vliv Franků na svou osobu a na svůj národ s rozhodností zlomit po dlouhý čas se neodvážil a nesl zdání poddanosti skoro až na konec svého života. (...) Nejtíže však při posuzování jeho působení padá na váhu, že nedovedl nově utvořenou říši uvnitř upevnit, a že tedy po jeho skonání masy národů, které podmanil, od říše odpadly.“⁵⁶¹ Kriticky hodnotí rovněž kvalitu tohoto státního útvaru:

Stát Mojžírovců jeví se nám jako daleko rozprostřená budova, která ukazuje toliko mohutné zdi vnější, které se však uvnitř nedostává sloupů a opor. – Za svou moc první Mojžírovec děkoval okolnosti, že se mu podařilo vlastní důrazností poprvé učinit konec mnohopanství mezi slovanskými národy při středním Dunaji v území uzavřeném přirozenými hranicemi. Spojil nesouvislé kmeny, které žily pod samostatnými náčelníky, v politickou jednotu a postavil se jakožto vévoda v jejich čelo. (...) také slovanské řády životní znesnadňovaly jakékoliv napodobování franského zřízení v zemi. Jak málo tu byla ještě půda připravena pro státní útvar vskutku trvalý a životaschopný, nejlépe dokazuje slabost, se kterou byla pochopena a šířena myšlenka národní církve. (...) To by byl zajisté býval

561) B. BRETHOLZ, *Dějiny Moravy*, 1. svazek, první oddělení (do 906), s. 57.

prostředek, aby se četní národové, které objímala říše Svatoplukova, přivedli k vědomí svého příslušenství.⁵⁶²

Bretholzovo výsledné hodnocení Velké Moravy je tedy poněkud rozporuplné. Důležitou roli při vzniku Velké Moravy přisuzuje Bretholz franskému panovníkovi Ludvíku Pobožnému: „Moravská říše Mojmirůvců vznikla tak rychle ne nejmenším dílem zásluhou mírumilovné vlády Ludvíka Pobožného, kterýž prvotnímu zakládání slovanských států nejenom nebránil, nýbrž je značně podporoval.“⁵⁶³ Odkaz k Ludvíkovi Pobožnému odhaluje další signifikantní znak německého dějepiscevtví. Němečtí historici vždy vztahovali dějiny Moravy i Čech k Německu. To, v jakém stavu byla východofranská říše, určovalo podle Bretholze vývoj ve střední Evropě: „Rozháranost německé říše na počátku 10. století, roztržka jednotlivých kmenů mezi sebou, nedostatek silné a všeobecně uznané vrchní hlavy, toto setkání vnitřního úpadku s vnějšími svízeli zamezilo v pravý čas spasný skutek, který by byl jak Německu, tak také slovanským národům, zvláště Moravě, zjednal bezpečnost od Maďarů.“⁵⁶⁴ Nebo na jiném místě: „Nikoli bez pocitu, že tento zjev má do sebe hlubší význam, pozorujeme, jak právě slovanští národové v Čechách, na Moravě a při sousedním Dunaji podporovali Němce častokráte v boji proti barbarům od východu sem se tlačícím.“⁵⁶⁵

Příznačné je, jak Bretholz hodnotí období následující po zániku velkomoravské říše: „Pak upadla do cizí moci a bezvýznamnosti, z níž ji vyprostil až Fridrich Barbarossa, když z ní učinil markrabství.“⁵⁶⁶ Téma Velké Moravy však postupně ztrácelo pro německé historiky na atraktivitě; výmluvně o tom vypovídá skutečnost, že o desetiletí později Bretholz ve svých *Geschichte Böhmens und Mährens* nevěnuje Velké Moravě ani samostatnou kapitolu, když velkomoravskou historii rozpustil v kapitole nazvané „Die slavische Einwanderung“.⁵⁶⁷

Podobně jako moravští historici v první polovině 19. století zdůrazňoval i Bretholz nejasný poměr Moravy k Čechám v raném středověku. Popírá politické i církevní spojení obou zemí v 10. století a nepochybuje,

562) Cit. B. BRETHOLZ, *Dějiny Moravy*, 1. sv., první odd. (do 906), s. 105–106.

563) Cit. B. BRETHOLZ, *Dějiny Moravy*, 1. sv., druhé odd. (do 1197), s. 119.

564) Cit. B. BRETHOLZ, *Dějiny Moravy*, 1. sv., druhé odd. (do 1197), s. 121.

565) Cit. B. BRETHOLZ, *Dějiny Moravy*, 1. sv., druhé odd. (do 1197), s. 127.

566) Cit. B. BRETHOLZ, *Dějiny Moravy*, 1. sv., první odd. (do 906), s. 113–114.

567) Bertold BRETHOLZ, *Geschichte Böhmens und Mährens bis zum Aussterben der Přemysliden (1306)*, München 1912.

že Morava měla kolem roku 976 svého vlastního biskupa.⁵⁶⁸ Snažil se dokázat, že Morava připadla Čechům až za knížete Oldřicha. Všimá si, jak Kosmas líčí únos Jitky, že s ní spěchal na Moravu, „aby Němcům nebylo dáno důvodného podnětu viniti Čechy z učiněného příkoří“. „Jestli tato poznámka důkazem neobyčejně volného poměru dobyté Moravy k Čechům. Morava dle všeho nebyla přivtělena k vévodství Českému, nýbrž byla asi samostatnou říší pod správou prince Přemyslovce.“⁵⁶⁹ Zdůrazňuje zároveň, že Německo působilo „mocně na Čechy za celou onu dobu ve směru kulturním“ a že za válek mezi říší a Polskem stály Čechy „neodvratně po boku této říše“, a dodává: „V těchto politických názorech také Břetislav vyrostl, těmito představami naplněn, dobyl si první válčnických vavříků proti Polákům a Uhrům, připojiv se k výpravám císařovým, a vyvolil si svou manželku z kmene německého.“⁵⁷⁰ Konflikt mezi Břetislavem a Jindřichem III. vysvětluje slovy: „Měl-li Břetislav po svých skvělých vítězstvích všechny důvody, aby se pokusil razit si ve směru církevním i politickém vlastní dráhu, pokládal na druhé straně také král německý za svou povinnost, aby zachoval zděděnou autoritu říšskou nad sousedními národy.“⁵⁷¹ Po Břetislavově porážce podle Bretholze „vnější dějiny Čech a s nimi spojené Moravy měly se napořád vyvíjet v nejtěsnějším spojení s Německem. Břetislav sám to byl, který položil základ k této politice, od svého pokoření věrnost zachovával králi Jindřichovi.“⁵⁷² To vede Bretholze k pozitivnímu hodnocení tohoto významného českého panovníka: „Břetislav jest jeden z nejznamenitějších zjevů mezi knížaty Přemyslovci. (...) A když později v boji proti Německu poznal hranice, které se stavěly jeho válečným záměrům vstříc, nechromoval již déle síly svého národa v zoufalých bojích, nýbrž za cenu vlastního pokoření zjednal pokoj své zemi.“⁵⁷³ Bretholze velebí také Vratislava II., a sice za to, „že samostatnou správu Moravy, která vévodou Břetislavem I., dobyvatelem Moravy, byla založena, jeho synem a nástupcem Spytihněvem zrušena, vedlejšími liniemi Přemyslovcův opět obnovil a upravil“.⁵⁷⁴ V duchu tradičního stavovského zemského patriotismu vyzdvihuje opatření císaře Fridricha Barbarosa-

568) B. BRET HOLZ, *Dějiny Moravy*, 1. sv., druhé odd. (do 1197), s. 127.

569) Cit. B. BRET HOLZ, *Dějiny Moravy*, 1. sv., druhé odd. (do 1197), s. 169.

570) Cit. B. BRET HOLZ, *Dějiny Moravy*, 1. sv., druhé odd. (do 1197), s. 172 a 173.

571) Cit. B. BRET HOLZ, *Dějiny Moravy*, 1. sv., druhé odd. (do 1197), s. 176.

572) Cit. B. BRET HOLZ, *Dějiny Moravy*, 1. sv., druhé odd. (do 1197), s. 180.

573) Cit. B. BRET HOLZ, *Dějiny Moravy*, 1. sv., druhé odd. (do 1197), s. 185.

574) Cit. B. BRET HOLZ, *Dějiny Moravy*, 1. sv., druhé odd. (do 1197), s. 215.

sy přijaté na řezenském sněmu 1182, které podle Bretholze znamenalo politické odloučení obou zemí, povýšení Moravy na bezprostřední říšské markrabství a jmenování Konráda Oty říšským knížetem s titulem markraběte moravského: „Bylo to pro zemi moravskou zvýšení moci neobyčejného významu.“⁵⁷⁵ Nebo jinými slovy v jiné knize: „Teprve mocným výrokem německého císaře Bedřicha Barbarossy kdysi tak důležitá země byla ze své bezvýznamnosti a vnitřní rozháranosti opět pozdvížena k jednotnému, samostatnému politickému tělesu s názvem markrabství Moravského.“⁵⁷⁶

Platí pro dějepisectví v Čechách i na Moravě, že v 19. století se pozornost historiků zaměřovala převážně na středověké, méně již na raněnovověké dějiny. Právě nad středověkou látkou se tříbila interpretační schémata dějin českých zemí, okolo středověkých témat se vrstvilo nejvíce mýtů, stěžejní okamžiky středověkých dějin vzbuzovaly nejvášnivější polemiky. Výkladové strategie se u českých a německých historiků různily už při stanovování mezníků dějin českých zemí a zvláště v hodnocení jejich významu. Zatímco pro české historiky (české ve smyslu národním, nikoliv zemském) bylo počínaje Palackým vrcholným okamžikem středověkých dějin českých zemí husitství, nepřekvapuje, že pro německé historiky představovala klíčovou událost německá kolonizace ve 13. století. Kolonizace pro ně znamenala spojitost mezi přítomností a minulostí. Připomeňme si, že i Palacký oceňoval přínos německé kolonizace pro české země; němečtí historici z ní však učinili epochální událost v českých dějinách a přisoudili kolonistům úlohu nositelů civilizace.

Typický příklad, jak němečtí historici hodnotili význam pronikání německého živlu do Čech a na Moravu, nabízí dílo *K dějinám Němectva v Rakousku-Uhersku* Christiana d'Elverta.⁵⁷⁷ Hlavní přínos kolonizace – k níž připojuje ještě příchody Němců, a to hlavně mnichů, před 13. stoletím spatřuje v tom, že jejím prostřednictvím pronikala do českých zemí západní kultura. Němci do českých zemí nepřicházeli jako uprchlíci nebo cizinci, kteří se chtějí obohatit na úkor druhých, nýbrž s přátelskými úmysly a s kapitálem řemeslné píle, přinášeli s sebou požehnání duchovní svobody a osvěty. Podle d'Elverta byli dovednější („industriöser“)

575) Cit. B. BRETHOLZ, *Dějiny Moravy*, 1. sv., druhé odd. (do 1197), s. 332.

576) Cit. B. BRETHOLZ, *Dějiny Moravy*, 1. sv., první odd. (do 906), s. VII–VIII.

577) Christian D'ELVERT, *Zur Geschichte des Deutschtums in Oesterreich-Ungarn mit besonderer Rücksicht auf die slavisch-ungarischen Länder*, Brünn 1884.

než domácí obyvatelstvo a díky své intelektuální a morální převaze měli na domácí obyvatele velký vliv.⁵⁷⁸

Německá kolonizace českých zemí v 13. století představuje počátek narativní linie, okolo níž němečtí historici na Moravě budovali výkladové strategie českých dějin. Jak však z německého národního hlediska vyprávět dějiny Čech nebo Moravy před kolonizací? Zde museli použít stejnou narativní osu jako čeští historici – totiž vývoj české státnosti. V čem se však historici lišili, bylo zdůraznění poměru mezi českým státem a východofranskou či později svatou říší římskou. Podobně jako v případě kolonizace, tak i v posuzování vztahu mezi českým státem a německou říší – německými historiky většinou nazývanou prostě Německem – se používala dichotomie západ – východ, s tím, že prostřednictvím říše se české země začleňovaly do západní civilizace. Podle d’Elverta vděčí Češi křesťanství přijímanému z Německa, že je nepotkal osud Polabských Slovanů, a sounáležitost s Německem pomohla Čechům ubránit se i Maďarům. Politika česko-moravských panovníků tedy podle něj nebyla slovanská, nýbrž německá. Počínaje Břetislavem I. nehledali Češi štěstí na východě – u Rusů, Poláků a Srbů –, nýbrž po boku německých králů a císařů, a tak mohli sdílet všechna dobrodíní („Wohltaten“) křesťanské evropské civilizace.⁵⁷⁹ V podobném duchu pojímá české středověké dějiny i Bretholz. Rovněž podle jeho názoru nehrozilo českým zemím nebezpečí ze západu, nýbrž z východu; kdy má na mysli zejména polskou expanzi v 10. století. Proto také Bretholz upozorňuje, jak často stáli Češi po boku Němců proti „barbarům od východu sem se tlačícím“.⁵⁸⁰

Vraťme se však znovu k německé kolonizaci, tedy do 13. století, které společně se stoletím následujícím němečtí historici z Čech i Moravy považují za vrcholné období v dějinách Němců žijících v českých zemích. Tato dvě století vidí jako zlatý věk, kdy za vlády posledních Přemyslovců pronikala německá kultura na český dvůr i do ostatních sociálně-kulturních prostředí, mezi českou šlechtu a do měst. D’Elvert například zdůrazňoval, že od 13. století vládli čeští panovníci podle německého vzoru. Rozkvět pokračoval i za Lucemburků, které němečtí historici často označovali za německou dynastii; d’Elvert dokonce píše, že za Karla IV. se Praha stala hlavním městem Německa. Naproti tomu d’Elvert

578) Ch. D’ELVERT, *Zur Geschichte des Deutschtums*, s. 107–108, 133–134.

579) Ch. D’ELVERT, *Zur Geschichte des Deutschtums*, s. 102 a 134.

580) Cit. B. BRETHOLZ, *Dějiny Moravy*, 1. sv., druhé odd. (do 1197), Brno 1896, s. 127.

nenazýval jednotky Oty Braniborského Němci, nýbrž „dobrodruhy přítáhnuvšími ze severního Německa“.⁵⁸¹ Do historické látky vkládal d'Elvert aktuální politické myšlenky. Na vládě Přemysla Otakara II. oceňuje, že se vytvářelo svobodné měšťanstvo a osobovalo si svá politická práva.

Do příkrého kontrastu k rozvoji českých zemí v 13. a 14. století staví němečtí historici období, které následovalo po smrti Karla IV., tedy vládu Václava IV. a celé 15. století, v první řadě pak husitské hnutí. To hodnotí němečtí historikové až na výjimky jednoznačně negativně a líčí je jako katastrofu. Nejinak je tomu u d'Elverta, který posuzuje 15. století jako dobu úpadku, izolace českých zemí, počátků národní nenávisťi. Nacionální prvek vidí nakonec v husitském hnutí jako rozhodující. Mluví v této souvislosti dokonce o panslavismu, zjevně pod vlivem aktuálních politických událostí a společenských procesů v druhé polovině 19. století, kdy se vyhrocoval česko-německý nacionální antagonismus. D'Elvert přitom nezapomíná ani na důsledky trvalejší povahy, které mají svůj původ právě v 15. století, jako uzurpace moci šlechtou, utlačování měst a znevlnění rolníků.⁵⁸²

K podobným závěrům dospěl další významný moravský politik a učenec, Peter Chlumecky, a to ve své knize věnované Karlu ze Žerotína a jeho době.⁵⁸³ Ze všech tří zmíněných děl je to práce nejkompaktnější a ve své argumentaci nejpropracovanější; postrádá roztěkanost d'Elvertových výkladů i jednotvárnost a jednoduchost Bretholzovy narace. Zrcadlí se v ní Chlumeckého politické názory i představy o společnosti. Zřetelně vyvstávají z rozsáhlého úvodu, v němž Chlumecky představuje svou koncepci dějinného vývoje od sklonku středověku. Za charakteristický znak politicko-sociálního života středověku považuje disciplinaci individua skrze korporace. To se mu stává klíčem také pro interpretaci doby, v níž Žerotín žil. Vysvětluje ji především jako proces přechodu od stavovsko-korporativně uspořádané společnosti ke státu, v němž korporace ztrácejí svou suverenitu ve prospěch obecného státního zájmu, jehož smyslem je zajistit rovnováhu mezi různými složkami společnosti. Jakkoliv jsou jednotlivé společenské síly mocné, ať už se zaštiťují náboženstvím nebo nacionalismem, vždy nad nimi – podle Chlumeckého přesvědčení – musí zvítězit zájem státu („Staatsidee“). A tento interpretační model umožňuje Chlumeckému uchopit tragiku svého hrdiny.

581) Ch. D'ELVERT, *Zur Geschichte des Deutschtums*, s. 108–114.

582) Ch. D'ELVERT, *Zur Geschichte des Deutschtums*, s. 125–126.

583) Peter von CHLUMECKY, *Carl von Žierotin und seine Zeit. 1564–1615*, Brünn 1862.

Žerotín žil v době, kdy začalo být zřejmé, že starostavovský, korporativní stát je neslučitelný s „kulturními cíli lidstva“, ale kdy se zároveň v následujícím období ukázalo, že řešením není ani všemocný stát bez spolupráce a vzájemného působení jednotlivých společenských prvků. Podle Chlumeckého si právě Žerotín, původně zastánce stavovského státu, tuto skutečnost uvědomil.⁵⁸⁴

Podobně jako ostatní němečtí historikové považuje rovněž Chlumecký za nejdůležitější jevy moravských dějin „uvedení německého práva“ a husitské války. Reformace měla podle něj od počátku nacionální a sociální charakter. Chlumecký zobrazuje výsledky husitského hnutí velmi barvitě a s rétorickým patosem. Zajímají jej hlavně důsledky – a to upevnění vlády šlechty, které nebylo pouhou restaurací její moci, nýbrž jejím posílením a prohloubením. Nicméně šlechta podle Chlumeckého splnila pozitivní úlohu v českých dějinách, když v 15. století ukončila občanskou válku, vyvolanou husity, a zavedla v zemi pořádek. Chlumeckého pohled na dějiny přitom značně určovalo jeho právní vzdělání; minulé děje a jevy poměřoval ideou právního státu, jíž princip stavovské společnosti neodpovídal, protože každá společenská vrstva měla vlastní, specifické právo. S tímto hlediskem koresponduje i výčet postav z moravských dějin 16. století, jež Chlumecký obdivoval. Jednalo se vesměs o právně vzdělané jednotlivce, kteří byli zároveň učenci, politiky a diplomaty, jako Stanislav Thurzo, Ctibor Tovačovský z Cimburka, Ladislav z Boskovic, Dubravius či Jan ze Zvole. Zajímavě píše o Jiřím z Poděbrad, o muži, jež němečtí dějepisci většinou hodnotili negativně: „(...) směle usilující o úspěch, statečný a inteligentní, byl personifikací českého ducha, muž kalicha a meče, byl tím správným srdcem českého národa.“⁵⁸⁵ Charakteristika politického i společenského zřízení přivedla Chlumeckého i k zajímavému srovnání poměrů v Čechách a na Moravě: „Významné sociálně-politické převraty vznikaly v Čechách a poté vyvolaly obdobný proces v markrabství. Jakkoliv Čechy i Moravu obýval týž lid, přece vystávaly rozdíly mezi oběma zeměmi, ve vnitřní i zahraniční politice, v geografickém rozložení obou národností.“⁵⁸⁶

Co tedy kniha o Žerotínovi a jeho době vypovídá o společenském vědomí svého autora? Najdeme v ní jistě projevy německého národního povědomí a zemského patriotismu, to však zde nejsou prvky, které

584) P. CHLUMECKÝ, *Carl von Žierotin*, s. V–IX.

585) P. CHLUMECKÝ, *Carl von Žierotin*, s. 15.

586) P. CHLUMECKÝ, *Carl von Žierotin*, s. 50.

nejvíce ovlivňují způsob interpretace historické látky. V této knize k nám promlouvá člověk s jasným politickým názorem a mluvčí svého stavu, společenské vrstvy. Je to liberál, právník, sebevědomý reprezentant buržoazie, která se hlásí o svůj podíl moci ve státě, člověk, který upřednostňuje zájem státu před partikulárními zájmy, včetně nacionálních, politik, který je přesvědčen o tom, že pouze silný stát je zárukou svobody jeho občanů. V dalších dvou analyzovaných dílech, d'Elvertově a Bretholzově, se hledají stopy jednotlivých složek kolektivního vědomí i politických názorů obtížněji. Měšťanský patriotismus či buržoazní kolektivní vědomí je patrné také u d'Elverta, u kterého podobně jako i u Bretholze výrazně vystupuje do popředí nacionální hledisko. To v Bretholzově případě vedlo až k teorii o kontinuitě německého obyvatelstva v českých zemích. Bylo by unáhlené vyvozovat ze srovnání těchto tří děl závěry o proměnách v kolektivním vědomí moravských Němců v průběhu druhé poloviny 19. století. Přesto je patrné posilování německého národního hlediska na úkor ostatních složek společenského vědomí. Ostatně podobný proces je patrný i v českém dějepiscetví.

Jestliže v odborných dějepisných dílech převládala fakta, laická kolektivní historická paměť se zakládala především na mýtech. Se silícím německým nacionalismem ožíval a sílil kult starých Germánů. Jeden z jeho vrcholných projevů nabídl výzdoba Německého domu v Brně. Německé domy, jako střediska spolkového a kulturního ruchu německého obyvatelstva, vznikaly v poslední čtvrtině 19. století v řadě moravských měst. Brno jako moravská metropole nebylo výjimkou, třebaže tamní Němci si postavili svůj spolkový dům později než brněnští Češi svůj Besední dům. Myšlenka na postavení Německého domu se přitom poprvé objevila už koncem šedesátých let 19. století. K jeho uskutečnění vedla až iniciativa brněnského podnikatele, mecenáše a nacionalistického politika Friedricha Wannicka. Patřil k zakladatelům spolku Deutsches Haus, ustaveného v roce 1884, který nejenže usiloval o postavení spolkového domu jako prostoru pro společenské setkávání brněnských Němců všech sociálních skupin, ale chtěl jej pojmut i jako symbolické středisko německého národa na Moravě. Tomu odpovídaly plány velkolepé výtvarné výzdoby domu, jež se měla stát podobným impulzem pro rozvoj německé kultury na Moravě jako výtvarná výzdoba Národního divadla v Praze pro české národní hnutí. Německý dům byl slavnostně otevřen v roce 1891.

Výzdoba Německého domu symbolizovala dějiny i přítomnost moravských Němců i Moravy jako takzvané užší vlasti. Nacionální hledisko

zde splývalo se zemským. Starogermánské symboly se prolínaly s moravskými i rakouskými. Například vnitřní chodby byly vyzdobeny keramickými objekty nesoucími motivy z dějin Němců na Moravě, ale také znaky německých šlechtických rodin Moravského markrabství. Strop hlavního sálu okrášlily znaky čtyř největších a zároveň německých moravských měst – Brna, Olomouce, Jihlavy a Znojma. Při slavnostních příležitostech se dům zdobil vlajkami, prapory a také z oken visícími koberci s motivy jak říšskými, tak zemskými.

Klíčovou roli přitom sehrál mýtus o starých Germánech. Sám Wannieck pokládal náměty ze starogermánských ság za zcela rovnocenné motivům z řeckého bájesloví či z dějin křesťanství. Zároveň inicioval sbírání a vydávání staroněmeckých pohádek, pověstí a písní nebo výzkum německých dialektů na Moravě. Nejvýraznějšími reprezentanty germánské symboliky Německého domu se staly dvě sochy kváderských králů Gabina a Vannia, které Německému domu darovali v roce 1898 Wannieckovi. Gabin symbolizoval německou odvahu a zmužilost a Vannius pevnost a moudrost, oba byli vydáváni za panovníky hájící hranice německé svobody a nezávislosti. Na věčné časy měly tyto sochy připomínat, že Morava byla starou zemí Germánů. K tomu bylo ale zapotřebí cílevědomě konstruovat a dále rozvíjet historickou paměť moravských Němců. Většině Brňanů nebyli kvádřští panovníci příliš známí, proto bylo nutné pořádat osvětové akce. Jejich úspěch svědčí o dobové fascinaci německého obyvatelstva těmito historickými tématy.⁵⁸⁷

Prostor před Německým domem na Lažanského náměstí připadl dalšímu, zřejmě nejvýraznějšímu symbolu rakouských Němců, když zde byla v roce 1892 vztyčena monumentální socha Josefa II.⁵⁸⁸ *Deutsches Blatt* napsal u této příležitosti: „Myslíme v prvé řadě na to, že císař Josef II. byl Němec, německý císař, který prohlásil, jak je hrdý na to, že je Němec; německý císař, který chtěl velkolepost Německé říše založit na nových základech a který usiloval o sjednocení svých dědičných

587) K Německému domu viz Pavel CIBULKA, *Historicko-mytologické motivy výzdoby Německého domu v Brně*, in: Milan Hlavačka, Antoine Marès, Magdaléna Pokorná et al., *Paměť míst, událostí a osobností: historie jako identita a manipulace*, Praha 2011, s. 348–365; Šárka SVOBODOVÁ, *Kulturní aktivita německého domu v Brně v prvním desetiletí jeho činnosti*, diplomová práce, Brno 2004.

588) Pavel CIBULKA, *Instalace pomníku Josefa II. před Německým domem v Brně*, in: Hana Ambrožová et al. (edd.), *Historik na Moravě. Profesoru Jiřímu Malířovi k šedesátinám*, Brno 2009, s. 433–446.

zemí prostřednictvím německého jazyka a vzdělání.⁵⁸⁹ První velká vlna výstavby pomníků Josefa II. spadá do počátku osmdesátých let 19. století, kdy byla prostranství řady německých měst a městeček v českých a rakouských zemích obohacena o pomníky připomínající sté výročí vlády tohoto rakouského panovníka. Jenom v letech 1880–1883 jich bylo na Moravě vztyčeno osm a ve Slezsku dvě.⁵⁹⁰ Čeští a moravští Němci pojímali Josefa II. jako patrona Němců v monarchii, jako zastávce německého jazyka a centralismu i jako předchůdce politického liberalismu. Na venkově dosud žil v kolektivní paměti jako vladař, který ulehčil rolníkům. Objevovaly se proto sochy připomínající, jak Josef II. oral pole, jako byl například pomník vztyčený u Slavíkovíc poblíž Rousínova.

Umístění sochy Josefa II. před Německým domem představovalo výmluvnou symbiózu tradičního symbolu, ztělesňujícího osvícenské ideály i státní ideu, s budovou naplněnou spíše reprezentacemi nacionálními a částečně také zemskými. Svědčila o skutečnosti, že ještě na sklonku 19. století kolektivní vědomí moravských Němců představovalo pestrý amalgám společenských svazků, který ztěžoval vytvoření jednotné, homogenní kolektivní identity, k čemuž došlo teprve v průběhu dvacátých a třicátých let 20. století.

589) Cit. *Zum Kaiser Josef-Denkmalfeier in Brünn*, Deutsches Blatt, 19. 10. 1892.

590) K tomu viz Carl RICHTER, *Geschichte der Kaiser Josef-Denkmal in Böhmen, Mähren, Niederösterreich und Schlesien*, Tetschen a. d. Elbe 1883.

SHRNUTÍ

Podobně jako tomu bylo v případě rozvoje českého národního vědomí, získalo rovněž německé národní vědomí zásadní podněty na sklonku 18. století. Kombinace osvícenských idejí a státních reforem Josefa II. vytvořila základní předpoklad pro modernizaci společnosti a byla to právě modernizace, která vyvolala potřebu přetváření kolektivních identit. Je-li kolektivní identita vyjádřením vztahu jednotlivců k nadosobním společenským celkům, musí společenské změny zákonitě vyvolávat změny v kolektivním vědomí. Částečná náboženská tolerance, omezení cenzury, rozmach publicistiky a formování veřejného mínění, demokratizace práva, zrušení nevolnictví a uvolňování poddanských břemen, vytváření centralizované a byrokratizované státní správy, omezení vlivu katolické hierarchie i šlechtických privilegií – to vše uvedlo tradiční společnost, rozdělenou na stavy, do pohybu. Nejednalo se o razantní změny, jaké přinesla například Francouzská revoluce, nýbrž o změny, jejichž důsledky se projevovaly postupně, v průběhu 19. století. Ostatně formy kolektivní identity, mezi nimi i národní vědomí, se řadí k jevům dlouhého trvání, a tak jejich transformace probíhají v delší časové perspektivě.

Výchozí pozice obou národností na Moravě se různily. Zatímco Češi pracně rekonstruovali spisovný jazyk a českou státnost si pouze připomínali, Němci obývající české země se mohli ztotožnit s rakouským státem, kde němčina fungovala jako státní jazyk a sloužila jako prostředek komunikace majetných a vzdělaných vrstev. Těžit mohli rovněž z pozoruhodného rozvoje německého písemnictví v německých zemích v epoše osvícenství a klasicismu, který pokračoval i v 19. století. Byl důsledkem osvícenského požadavku emancipace od duchovních a světských autorit, který znamenal zároveň emancipaci od univerzálních kulturních vzorů, ať už tradičních (klasická kultura a latina jako její jazyk) nebo módních

(francouzská kultura a francouzština). Rozmachu němčiny napomáhal i další osvícenský postulát, a to šíření vzdělanosti, jehož možnosti násobilo užívání mateřského jazyka. Na Moravě se to projevilo výrazně v moravských historiografických nebo vlastivědných pracích; zhruba v poslední třetině 18. století němčina postupně nahradila latinu. Triumf němčiny a vůbec německé kultury a rodícího se německého patriotismu v prostředí habsburské monarchie se většinou připisuje germanizační politice Josefa II. Zapomíná se přitom na spontánní germanizaci „zdola“, germanizaci osvěcovaných vzdělavců, snažících se o vytvoření nové, emancipované kultury. Nešlo jim ovšem o poněmčení obyvatelstva. O ně ostatně neusilovala ani josefínská germanizace, jejíž účel představovala racionalizace státní správy.

V 18. století prodělaly pojmy *vlast* a *patriotismus* pozoruhodnou obrodu zásluhou osvěcenství. Osvícenský patriotismus se rodil v kontextu politické emancipace třetího stavu a jeho odporu proti absolutismu a duchovnímu útlaku. Ať už pojem *patriotismus* nabýval jakýchkoliv obsahů, stal se jedním z nejpoužívanějších slov epochy a jedním z jejích symbolů. Nejinak tomu bylo i v habsburské monarchii, kde k rozvoji diskurzu o vlasti a patriotismu přispěla vláda osvěcovaných panovníků v druhé polovině 18. století. Fenomén patriotismu představoval klíčový diskurz druhé poloviny osmnáctého a první poloviny devatenáctého století. Koncept vlasti ovšem postrádal jednoznačnost, vyhraněnost. Záleželo na uživateli či sociální skupině, jaké obsahy vtiskovali pojmu *vlast* – roli při tom přirozeně hrály původ, rodinné zázemí, vzdělání a další sociální charakteristiky. Vyskytovalo se mnoho projevů i pojetí vlastenectví – spontánní, povrchní, i promyšlené – a v každém se střetávalo několik motivů. Nelze proto abstrahovat obecně platný příklad vlastenectví té doby, a to ani vlastenectví zemského. Konkrétní rys získávala vlast v tradičním významu rodné země, domoviny; vlastní pro Moravany byla v první řadě Morava, ale také stát, Rakousko, monarchie; v té době – závěr 18. století a první třetina století následujícího – nikoliv ovšem celek země České koruny. Zároveň se však koncept vlasti obohacoval o dobové duchovní ideje, především osvícenské. Patriotismus byl spojen s určitým uvědoměným postojem – znamenal starost o věci veřejné, o poznávání země a její historie. V koncepci osvícenského patriotismu se formovala nová společenská morálka, jež představovala zárodek občanství; koncept *vlasti* tak získával spíše idealizující, méně konkrétní rysy. A proto ho, jako abstraktní ideu, mohla sdílet jenom společenská a intelektuální ideu.

K posílení pocitů kolektivní sounáležitosti výrazně přispěly napoleonské války, které se nesmazatelně zapsaly do historické paměti Evropanů. Lidé si personifikovali válčící strany v kategoriích národnosti (Francouz, Rus, Němec), rakouský stát zejména v letech 1806–1809 v rámci válečné propagandy apeloval na vlastenecké cítění jednotlivých národností habsburské monarchie. Německy mluvící obyvatelstvo se zájmem sledovalo vlasteneckou válku v německých zemích a slavilo vítězství spojenců nad Napoleonem v bitvě u Lipska. Metternichova éra v období ponapoleonském a předbřeznovém zdaleka nebyla érou nehybnosti. První podnikatelské úspěchy a činnost spolků a organizací vytvářely zárodky občanského života. Rok 1848 umožnil, aby se na těchto základech formovalo liberální a demokratické hnutí. Co provázelo a determinovalo rozvoj politického a společenského života v revolučních letech 1848/1849, bylo první velké vzepětí národního vědomí a národního hnutí jednotlivých národností žijících ve střední Evropě. Zároveň s tím se právě ve střední Evropě projevil naplno konflikt různých kolektivních identit. Zřetelné to bylo zejména na Moravě, kde dosud český ani německý nacionalismus nebyl natolik vyhraněný jako například v Čechách. Na samotném počátku revoluce se však první události odvíjely pod hesly svobody, konstituce, svobody tisku a shromažďování, zatímco národnostní otázky zůstávaly stranou. Tento stav však netrval dlouho.

Bylo možná překvapující, že se německý nacionalismus v českých zemích probudil se stejnou intenzitou jako český. České národní vědomí bylo v procesu české národní emancipace již několik desetiletí cílevědomě kultivováno a uvolnění poměrů na jaře roku 1848 umožnilo poprvé otevřeně formulovat cíle národního hnutí v podobě politických požadavků. Většina německého obyvatelstva Moravy nepociťovala národnost jako politický problém, a proto nechápala postuláty českého národního hnutí. Němci v českých zemích se proto začali obávat, že zdůrazňování národních potřeb může jít na úkor ideálů politického liberalismu. Národnostní otázka splynula s politickou. Němečtí liberálové spatřovali v českém národním hnutí protivníka nikoliv v etnickém, ale především v politickém smyslu; Češi byli pro ně reakcionáři, kteří se pro dosažení svých cílů spojili s aristokracií. A proto Němci přivítali potlačení svatodušních bouří. Především vnější podněty způsobily, že také německé národní vědomí dosáhlo na území českých zemí mimořádné intenzity v revolučních letech 1848/1849. Je nezpochybnitelným poznatkem teorie nacionalismu, že národní vědomí či hnutí se rodí z kontaktu s jiným nacionalismem. Beze zbytku to platí i pro moravské Němce, již se střetli

jednak s nacionalismem českým, jednak s nacionalismem všenněmeckým. Zatímco v prvním z obou jmenovaných nacionalismů spatřovali hrozbu pro svou vlastní existenci, k druhému se dlouho upínali jako k ideálu.

Na Moravě se v revolučních letech vyhranily tři politické koncepce a zároveň tři základní pojetí kolektivní totožnosti. Vedle české strany, vedené Aloisem Pražákem, existovaly dva tábory. První tvořili lidé převážně národně indiferentní, vzeší z německé kultury a německy mluvící. Jejich postoj byl v podstatě legitimistický, ztotožňovali se s rakouským státním patriotismem, považovali se za Rakušany a Moravany a „národnost“ či příslušnost k nějakému nadosobnímu celku nepojímali etnicky ani jazykově, nýbrž politicky a územně. Trvali na zachování historických zemí, na určité míře pravomocí pro zemské sněmy, bránili se centralizaci a za nejvhodnější nástroj pro liberalizaci rakouské monarchie považovali samosprávu. Druhý tábor náležel k levici. Jednalo se o německé liberály, se silným německým nacionálním cítěním, o příznivce německého sjednocování, o ty, kteří se obávali českého (slovanského) nacionálního fanatismu jako největší překážky liberálních reforem. Jejich nadšení pro všenněmecké sjednocování nutně neznamenalo negaci vědomí o příslušnosti k Rakousku; řada z nich však byla ochotna obětovat jeho integritu ve prospěch Německa. Nicméně s vývojem událostí postupně ochabovala perspektiva vytvoření velkého německého státu a moravští Němci se znovu začali upínat k Rakousku. Při diskuzích o nové ústavě se stali hlavními zastánci centralizace rakouské monarchie, neboť právě v centralizaci spatřovali nejdůležitější prostředek liberalizace a také zajištění dominance německého živlu.

Jedním z výsledků revoluce roku 1848 bylo, že liberálové začali pojmát stát jako vhodný rámec pro uskutečnění společenských a politických reforem a že byrokracie může být jejím vykonavatelem. Po obnově konstitucionalismu v rakouské monarchii na počátku šedesátých let 19. století mohla politická veřejnost navázat na to, čeho bylo dosaženo v letech 1848/1849, nebo přinejmenším mohla využít zkušeností, jež získala při úsilí o demokratizaci života v monarchii. V průběhu šedesátých let vyvstaly jasné kontury kolektivního vědomí liberálně smýšlejících moravských Němců, jehož základy byly položeny v revolučních letech. Jednalo se ovšem o kolektivní identitu, jak ji vytvářely střední vrstvy, tedy měšťanstvo, příslušníci byrokracie, akademicky vzdělaní lidé, právníci, publicisté. Předpokládali, že přinášejí natolik univerzální hodnoty, že se s nimi mohou ztotožnit i ostatní společenské skupiny, včetně aristokracie a rolnictva – problémy dělnického stavu se tehdy liberální

politika ještě příliš nezabývala. Kolektivní totožnost vyrůstala ze zkušenosti a idejí liberálního revolučního hnutí let 1848/1849 a sami liberálové do značné míry posilovali svoji legitimitu tím, že se prezentovali jako dědicové étosu revolučních let. V podstatě šlo o ambiciózní konstrukci nové, liberální, sekulární, občanské kolektivní identity. Jejím pilířem měly být německá kultura, vzdělání, osobní svoboda a právní stát. Pro liberály představoval záštitu těchto ideálů stát, rakouská monarchie. Loajalita ke státu proto zákonitě představovala základní pilíř jejich identity. Naproti tomu vztah k zemi, tedy k Moravě, nebyl příliš silný; němečtí liberálové jej považovali za méně důležitý. V dobových liberálních publicistických textech nalezneme rozvahy o rakouském státu, o rakouském patriotismu, o Německu a němectví, ale jen málo o vztahu k zemi, k Moravě. Liberálové vyznávali principy konstituční monarchie a parlamentarismu. Brojili proti absolutismu, ale ne proti monarchii. Chápali, že císař představuje svorník celé monarchie, jediný nosný symbol s emocionálním nábojem, jehož nemohli liberálové se svým pojetím kolektivní identity nikdy docílit. Rakušanství a němectví nevnímali liberálové jako protikladné identity, nýbrž jako dvě nerozdílné součásti jednoho celku. Nevylučovaly se i z toho důvodu, že Němci považovali Rakousko za stát v podstatě německý. Kromě toho nechápali své němectví ryze etnický; němectví mělo pestřejší významový obsah. Splývalo s ideály kultivované střední třídy, vyznávající osvícenské ideály sebekontroly a svobody. V tomto smyslu se mohl stát „Němcem“ kdokoliv. Ačkoliv moravští Němci zprvu vnímali dualismus a vyřešení německé otázky jako ztroskotání svých tužeb a cílů, nakonec jim v podstatě usnadnily orientaci v politice i společenském životě. Nešlo o zásadní změnu kolektivní identity, spíše o její částečnou modifikaci. Posílila se, protože se ocitla v menším prostoru – předlitavském, bez naděje na vytvoření supraněmeckého státu.

V osmdesátých letech 19. století se znovu pozměnila politická krajina západní části rakousko-uherské monarchie. Liberalismus ztrácel svůj původní, filozofický či světonázorový étos a jeho obsah stále více splýval se sledováním určitých ekonomických zájmů. Partikularistický diskurz německého nacionalismu vytlačoval liberální rétoriku a částečně znemožňoval, aby se obyvatelstvo německé národnosti jednoznačně identifikovalo se státem. Spolky a další dobrovolné organizace se stále častěji vyjadřovaly v nacionálních termínech a tomu odpovídaly i tradice, rituály či symbolika, s nimiž se pohybovaly ve veřejném prostoru. Proti „starým“ liberálním vůdcům se stavěli „mladí“, místní představitelé

německého národního života. Svůj vliv opírali o pozice v nově zakládaných obranných a kulturních spolcích, které dokázaly mobilizovat německé obyvatelstvo na Moravě. Politická mapa Moravy se jako by rozpoltila – na jižní Moravě převažovaly liberální, zatímco na severu Moravy (se středisky v Moravské Třebové, Šumperku, Šternberku a Novém Jičíně) se prosazovaly nacionální. Politická situace osmdesátých let vedla k rychlému rozšíření německých takzvaných ochranných, ve skutečnosti však nacionálně výbojných spolků. Na rozdíl od svých předchůdců chtěly a dokázaly aktivizovat širší okruh přívrženců. Nejvýznamnější takovou organizací se stal Německý školský spolek a později Svaz Němců severní Moravy. Podobně jako tomu bylo na české straně, sílilo od osmdesátých let i pnutí uvnitř dosud jednotného politického tábora moravských Němců a nevyhnutelně směřovalo ke stranickému rozrůžňování. Hlavní dělicí linie probíhala mezi zastánci tradiční liberální politiky a obhájci německého nacionalismu; co odlišovalo liberály, umírněné a radikální nacionalisty, byl především vztah k antisemitismu. Německou radikálněnacionalistickou politiku akcelerovala zejména Badeniho jazyková nařízení v roce 1897.

Od českého národního hnutí odlišovalo vývoj kolektivní identity moravských Němců několik podstatných skutečností. Na rozdíl od Čechů považovali Němci svou národnost za samozřejmou. Proto nenacházíme v německých publicistických textech tolik rozvah o smyslu národní existence ani vysvětlování pojmů národ, Němec a podobných. Ostatně ani s pojmoslovím neměli moravští Němci tolik problémů jako jejich česky mluvící krajané. Ti dlouho hledali vhodné označení pro svou etnický či jazykově pojímanou národnost; byli Moravci nebo Moravany, Slovany, později – v šedesátých a sedmdesátých letech 19. století – Čechoslovany, až se v závěru 19. století stali Čechy. Moravští Němci se považovali zároveň za Rakušany i za Němce a na tom se v průběhu 19. století nic podstatného nezměnilo. Jejich rakušanství se vztahovalo ke státu, němectví je jazykově, etnický, kulturně poutalo k Němcům žijícím v rakouských a německých zemích. Moravští Němci se identifikovali s rakouským státem; běžně se označovali za Rakušany, což moravští Češi činili zřídka. Moravský patriotismus v průběhu 19. století slábl ve prospěch rakouského státního nacionalismu a německého nacionalismu. Obdobnou tendenci lze ostatně pozorovat na české straně; tam ovšem vědomí o přináležitosti k zemi ustupovalo českému nacionalismu a přesvědčení o sounáležitosti zemí České koruny.

SUMMARY

MORAVIANS – GERMANS – AUSTRIANS

Fatherlands of Moravian Germans in the 19th century

The combination of enlightened ideas and state reforms of Joseph II constituted a precondition of modernized society, and it was its modernization that brought about the need to transform collective identities. Partial religious tolerance, restriction of censorship, development of journalism and formation of public opinion, democratization of law, abolition of serfdom and reduction of subject's burdens, creation of centralized and bureaucratized state administration, curbed influence of Catholic hierarchy and of aristocratic privileges – all this put the traditional estates-based society into motion. No dramatic changes like those introduced by the French Revolution were taking place in the country, but their consequences were becoming evident slowly, during the whole 19th century.

The Germans living in the Bohemian Lands could identify themselves with the Austrian state since German was the state language and it served also as a means of communication of the wealthy and educated sections of the population. They could also enjoy the development of German literature in the era of Enlightenment and Classicism, which continued in the 19th century. It was a consequence of the enlightened emancipation from religious and profane authorities that brought about also emancipation from universal cultural models and languages (Latin, French). The rapid development of their language was also fostered by the enlightened postulate of broad education, which was best feasible via the native language. These processes manifested themselves primarily in Moravian historiographic and regional works, so that in the last third of the 18th century German slowly prevailed over Latin. The triumph of the German language and German culture in general and of the emerging German patriotism in the milieu of Habsburg

Monarchy is mostly ascribed to the germanization policy of Joseph II. Nevertheless, the spontaneous germanization “from below”, that of enlightened educated people trying to create a new, emancipated culture is often ignored.

The notions of *Fatherland* and *patriotism* experienced a remarkable development in the 18th century. Enlightened patriotism emerged in the context of political emancipation of the third estate and its resistance to absolutism and religious suppression. This also applies to the Habsburg Monarchy where the discourse on Fatherland and patriotism was fostered by the rule of enlightened sovereigns in the latter half of the 18th century. Still, the concept of Fatherland was far from being unambiguous. There were many manifestations and conceptions of patriotism: spontaneous, superficial, and well thought-out. “Fatherland” acquired particular features in the traditional meaning of native country, homeland; the Fatherland of Moravians was first of all Moravia, but also the state, the Austrian Monarchy; within the latter one, however, the notion did not refer to the complex of Bohemian Crown Lands. Simultaneously, the concept of Fatherland was enriched with contemporary ideas. Patriotism brought about an interest in public matters, in learning the country and its history. Within the concept of enlightened patriotism new social morality developed that constituted a seed of citizenship. Thus, the concept of *Fatherland* acquired rather idealized, less concrete features, and was therefore shared by the social and intellectual elite only.

The Napoleonic wars largely contributed to the collective feeling of togetherness. The Austrian state, particularly in 1806–1809, appealed to the patriotic feeling of the nations existing in the Habsburg Monarchy. The German-speaking population watched with interest the patriotic war in the German countries and cheered after the victory of the Allies in the Leipzig Battle. The Metternich Era in the post-Napoleonic and the pre-March period was far from being sterile. The first successful business activities and those of associations and organizations were producing seeds of civic life. The year 1848 made it possible to form a liberal and democratic movement on this basis. The upswing of political and social life in the revolution years 1848/1849 was accompanied by the first great rise of national consciousness and national movement in Central Europe. Simultaneously, the conflict of different collective identities came fully to the fore.

Surprisingly enough, the German nationalism in the Bohemian Lands emerged with the same intensity as the Czech one. Germans in the

Bohemian Lands were afraid that the stressing of national needs might be harmful to the ideas of political liberalism. The national question merged with the political one. German liberals considered the Czech national movement to be their opponent not only in the ethnic, but also in the political sense. Czechs were viewed as reactionaries who joined aristocracy in order to achieve their goals. Two camps developed among the German population in Moravia in the revolution years. The first group included mostly nationally indifferent people coming from German culture and speaking German. Their position was essentially legitimistic; they identified themselves with the Austrian state patriotism and viewed "nationality", or membership of a suprapersonal group not ethnically, but politically and territorially. They insisted on preserving the historical lands, on a certain level of competences for Land Diets, opposed centralization, and considered self-government the best tool for liberalization of the Austrian Monarchy. The other camp was left-oriented. Its members were mostly German liberals with strong German national feeling, supporters of German unification, and those who feared the Czech (Slav) national fanaticism as the greatest obstacle to liberal reforms. Their enthusiastic support of Pan-German unification did not necessarily mean a negative attitude to being Austrian; many of them, however, were ready to sacrifice Austria's integrity for Germany. Nevertheless, in the course of events the feasibility of a great German state vanished and the Moravian Germans turned their eyes back to Austria. In the discussions on a new constitution they were the main advocates of centralization of the Austrian Monarchy as they considered centralization to be the main instrument of liberalization, and also of domination of the German element.

In the course of the sixties clear contours of the collective consciousness of the liberal-oriented Moravian Germans appeared whose origins went back into the revolution years. This, however, was a collective identity developed by the middle classes, namely bourgeoisie, members of bureaucracy, academicians, lawyers, and journalists. They believed that they were defending universal values that can be also shared by other social classes. Actually, it was an ambitious construction of a new, liberal, secular, and civic collective identity. It was supposed to be based on German culture, education, personal freedom, and law-based state; in this sense, anybody could become "German". The liberals viewed the Austrian state as a guarantee of such ideals. State loyalty constituted therefore the basic value of their identity.

On the other hand, the relation to the country, Moravia, was believed to be less important. Contemporary liberal texts contain contemplations of the Austrian state, Austrian patriotism, Germany and Germanness, but the relation to the country, Moravia, is only seldom mentioned. The liberals worshipped the principles of constitutional monarchy and parliamentarism, and opposed absolutism, but not the Monarchy. They understood that the Emperor constituted a “hub”, a central point of the whole monarchy, the only reliable symbol with emotional charge that the liberals with their concept of collective identity were unable to achieve. Austrianness and Germanness were not viewed by the liberals as contradicting identities, but as two inseparable parts of one entity. They did not contradict each other since the Germans considered Austria to be essentially a German state. Although the Moravian Germans initially viewed dualism and the settlement of the German question as a failure of their goals, they eventually facilitated their orientation in politics and in social life.

In the 1880s, liberalism started losing its original, philosophical world-viewing ethos and its content increasingly merged with particular economic interests. The liberal rhetoric was replaced by a particularistic discourse of German nationalism. The “old” liberal leaders were challenged by the “young” local representatives of German national life. The political situation of the 1880s was rapidly producing German associations, allegedly protective, but actually nationally expansive organizations that were able to attract a broader group of supporters. Like its Czech counterpart, the compact political camp of Moravian Germans started differentiating in the 1880s. The main dividing line was running between the supporters of traditional liberal policy and the advocates of German nationalism; the difference between the liberals, the moderate and the radical nationalists consisted primarily in their attitude to anti-Semitism. The German radical nationalistic policy was fostered primarily by Badeni’s language decrees of 1897.

BIBLIOGRAFIE

ARCHIVÁLIE

Moravský zemský archiv, fond A 4 – Sněmovní akta (1629–1850)

EDICE PRAMENŮ

Franz WIGARD (ed.), *Stenographischer Bericht über die Verhandlungen der deutschen constituirende Nationalversammlung zu Frankfurt am Main*, Band I–IX, Frankfurt am Main 1848–1849.

Verhandlungen des österreichischen Reichstages nach der stenographischen Aufnahme, I.–V. Band, Wien, s. d., dostupné online: <http://alex.onb.ac.at/cgi-content/alex?apm=0&aid=krt>.

Stenographische Protokolle über die Sitzungen des Hauses der Abgeordneten in der I. Reichsraths-Session, dostupné online: <http://alex.onb.ac.at/spa.htm>.

PERIODIKA

Alldeutsche Bauernzeitung

Die Brenn Nessel

Brünner Kikeriki

Brünner Zeitung

Deutsche Wacht

Deutsche Warte

Deutscher Volkskalender

Deutsches Blatt

Deutsches Nordmährerblatt
Deutsches Südmährerblatt
Freie Volkstimme
Gödinger Zeitung
Iglauer Volkskalender
Iglauer Wochenblatt
Mährische Presse
Mährischer Correspondent
Mährischer Volksbote
Mährischer Wanderer
Mährisch-Schlesische Grenzbote
Mährisch-Trübauer Wochenblatt
Mitteilungen des Bundes der Deutschen Nordmährens
Moravia
Neue Freier Wau Wau
Neue Zeit
Neutitscheiner Wochenblatt
Nikolsburger Wochenblatt
Patriotisches Tageblatt
Politisches Wochenblatt
Römerstädter Zeitung
Sternberger Anzeiger
Sternberger Volksblatt
Taschenbuch für die Geschichte Mährens und Schlesiens
Tätigkeits-Bericht des Bundes der Deutschen Südmährens
Volkfreund
Volkswacht
Weißkirchner Wochenblatt
Zeichen der Zeit

CITOVANÁ DOBOVÁ LITERATURA

Christian Karl ANDRÉ, *Markgrafthum Mähren*, Brünn 1805.

Adolf BACHMANN, *Geschichte Böhmens*, I. a II. Band, Gotha 1899 a 1905.

Otto BAUER, *Nationale und soziale Probleme des Deutschtums in Mähren. Vortrag gehalten auf dem Parteitage der deutschmährischen Sozialdemokratie in Olmütz am 12. April 1909*, Brünn 1909.

Johann von BÖHM, *Denkmal geprüfter Treue und Ergebenheit der Mährer gegen das Allerdurchlauchtigste Erzhaus Oesterreich. Aus Gelegenheit der im Ständischen Saale zu Brünn aufgestellten Mährischen Legions-Fahnen, und neu errichteten Patriotischen Monumente*, Brünn 1802.

- Bertold BRETHER, *Dějiny Moravy*, 1. svazek, první oddělení (do 906), Brno 1896.
- Bertold BRETHER, *Dějiny Moravy*, 1. svazek, druhé oddělení (do 1197), Brno 1896.
- F. V. DONNEH, *Der Engel von der Habsburg*, Olmütz 1836.
- Christian D'ELVERT, *Geschichte und Beschreibung der (königlichen Kreis-) und Bergstadt Iglau in Mähren*, Brünn 1850.
- Christian D'ELVERT, *Versuch einer Geschichte Brünns*, Brünn 1828.
- Christian D'ELVERT, *Zur Geschichte des Deutschtums in Oesterreich-Ungarn mit besonderer Rücksicht auf die slavisch-ungarischen Länder*, Brünn 1884.
- Johann Nepomuck EUGL, *Geschichte der königlichen Stadt Mährisch-Neustadt*, Olmütz 1832.
- Joseph Wladislaw FISCHER, *Geschichte der königl. Hauptstadt und Gränzfestung Olmütz im Markgrafthume Mähren. Erster Band, welcher die politische Geschichte bis zum Jahre 1618 enthält*, Olmütz 1808.
- Joseph Wladislaw FISCHER, *Geschichte der königl. Hauptstadt und Gränzfestung Olmütz im Markgrafthume Mähren. Zweyter Band, welcher die politische Geschichte bis zum Jahre 1808 enthält*, Olmütz 1808.
- Dominik GILLITSCH, *Rede an die Mähr. Neustädter Bürgerschaft bei dem Annual-Bürgerfeste am 22. August 1842*, Olmütz, s. d.
- Peter von CHLUMECKY, *Carl von Žierotin und seine Zeit. 1564–1615*, Brünn 1862.
- Peter CHLUMECKY, *Die Geschichte des Markgrafthums Mähren und ihre Quellenforschung*, Brünn 1856.
- Petr CHLUMECKÝ, *O dějepisú Markrabství moravského a zpytování pramenů jeho*, Brno 1857.
- Eligius RICHTER, *Die christkatholische Religion der mächtigste Schutzgeist der Staaten und Throne*, Olmütz 1833.
- Franz Xaver RICHTER, *Cyrell und Method eine Rede zur Gedächtnißfeyer der mährischen Landespatronen vorgetragen am 9ten März 1816 zu Brünn in der Pfarrkirche zu h. Jakob*, Brünn, s. d.
- Ludwig SCHLESINGER, *Geschichte Böhmens*, Prag 1870.
- Adolf SCHÖLL, *Der zwölfte Februar. Ein Vorspiel zur Feyer des Geburts-Tages Sr. Majestät des Kaisers Franz I. Nebst dem Fest-Prolog am Vorabend des 1. März 1832 zur vierzigjährigen Feier der Thronbesteigung*, Brünn, s. d.
- J[oseph] v[on] SONNENFELS, *Ueber die Liebe des Vaterlandes*, (Bey Joseph Kurzböck) 1771.
- Theofil ŠIMKO, *Politisches Glaubensbekenntniss*, Olmütz 1848.
- Albrecht TEBELDI, *Die Auflösung der staatlichen Einheit der öst. Monarchie durch die Nationalversammlung zu Frankfurt*, Leipzig 1848.
- Albrecht TEBELDI, *Die Slawen im Kaiserthume Oestreich*, Wien 1848.
- Michael TEKUSCH, *Rede über die christliche Theilnahme an den Angelegenheiten des Vaterlandes am 7en May 1809*, Brünn 1809.

SEKUNDÁRNÍ LITERATURA

- Benedict ANDERSON, *Die Erfindung der Nation. Zur Karriere eines folgenreichen Konzepts*, Berlin 1998.
- Gabriela ASMERA, *Der Reichstag 1848 in Wien und seine politischen Gruppierungen*, disertační práce, Wien 1985.
- Helena BÉBAROVÁ, *Německé liberální a nacionální spolky na Moravě ve druhé polovině 19. století*, Sborník prací pedagogické fakulty Univerzity J. E. Purkyně v Brně, Řada společenských věd č. 7, s. 79–92.
- Ernst BRUCKMÜLLER, *Ein „deutsches“ Bürgertum? Zur Fragen nationaler Differenzierung der bürgerlichen Schichten in der Habsburgermonarchie vom Vormärz bis um 1860*, *Geschichte und Gesellschaft* 16, 1990, s. 343–354.
- Ernst BRUCKMÜLLER, *Nation Österreich. Kulturelles Bewußtsein und gesellschaftlich-politische Prozesse*, Wien 1996.
- Ernst BRUCKMÜLLER – Ulrike DÖCKER – Hannes STEKL – Peter URBANITSCH (edd.), *Bürgertum in der Habsburgermonarchie*, Wien 1990.
- Bohumil BAXA, *K dějinám veřejného práva v zemích Koruny české. Od restaurace leopoldovské až do počátku moderních převratů (1790–1848)*, kniha I., díl I., Praha 1906.
- Pavel CIBULKA, *Historicko-mytologické motivy výzdoby Německého domu v Brně*, in: Milan Hlavačka, Antoine Marès, Magdaléna Pokorná et al., *Paměť míst, událostí a osobností: historie jako identita a manipulace*, Praha 2011, s. 348–365.
- Pavel CIBULKA, *Instalace pomníku Josefa II. před Německým domem v Brně*, in: Hana Ambrožová et al. (edd.), *Historik na Moravě. Profesoru Jiřímu Malířovi k šedesátinám*, Brno 2009, s. 433–446.
- Pavel CIBULKA, *Německé politické strany na Moravě (1890–1918)*, Praha 2012.
- Pavel CIBULKA, *Politisches Wochenblatt – mluví moravské šlechty v roce 1848*, *Moderní dějiny* 14, 2006, s. 289–307.
- Moritz CSÁKY – Reinhard HAGELKRYŠ (edd.), *Vaterlandsliebe und Gesamtstaatsidee im Österreichischen 18. Jahrhundert*, Wien 1989.
- Vladimír ČERMÁK, *Otázka demokracie. 2. Člověk*, Praha 1993.
- Eva DANIHELOVÁ et al. (edd.), *Kroměřížský sněm 1848–1849 a tradice parlamentarismu ve střední Evropě*, Kroměříž 1998.
- Jindřich DVOŘÁK, *Moravské sněmování roku 1848–49*, Telč 1898.
- Christian D'ELVERT (ed.), *Die Desiderien der mährischen Stände vom Jahre 1790 und ihre Folgen*, Brünn 1864.
- Lukáš FASORA, *Dělník a měšťan. Vývoj jejich vzájemných vztahů na příkladu šesti moravských měst 1870–1904*, Brno 2010.
- Lukáš FASORA, *Svobodný občan ve svobodné obci. Občanské elity a obecní samospráva města Brna 1851–1914*, Brno 2007.
- Lukáš FASORA – Pavel KLADIWA, *Obecní samospráva a lokální elity*

- v českých zemích 1850–1918. Koncept a důležitější výsledky výzkumu, ČČH 102, 2004, s. 796–827.
- Simon FORDE – Lesley JOHNSON – Alan V. MURRAY (edd.), *Concepts of National Identity in the Middle Ages*, Leeds 1995.
- Georg FRANZ, *Liberalismus. Die deutschliberale Bewegung in der habsburgischen Monarchie*, München 1955.
- Albert FUCHS, *Geistige Strömungen in Österreich 1867–1918*, Wien 1984.
- Dan GAWRECKI, *Bund der Deutschen Nordmährens a německý nacionalismus na severní Moravě (1886–1918)*, Severní Morava 52, 1986, s. 19–29.
- Ernest GELLNER, *Národy a nacionalismus*, Praha 1993.
- Liah GREENFELD, *Nationalism. Five Roads to Modernity*, Cambridge (Mass.) 1992.
- Frank HADLER, *Počátky moravské historiografie. Vývoj do počátku 90. let 19. století*, diplomová práce, Brno 1984.
- Dieter HAINZ, *Carl Giskra, ein Lebensbild*, disertační práce, Wien 1962.
- Adrian HASTINGS, *The Construction of Nationhood. Ethnicity, Religion and Nationalism*, Cambridge 1997.
- Wolfgang HÄUSLER (ed.), Ernst Violand, *Die soziale Geschichte der Revolution*, Wien 1984.
- Waltraud HEINDL, *Gehorsame Rebellen. Bürokratie und Beamte in Österreich 1780 bis 1848*, Wien 1991.
- Gunther HILDEBRANDT, *Die Paulskirche. Parlament in der Revolution 1848/49*, Berlin 1986.
- Lothar HÖBELT, *1848. Österreich und die deutsche Revolution*, Wien 1998.
- Lothar HÖBELT, *Kornblume und Kaiseradler. Die deutschfreiheitlichen Parteien Altösterreichs 1882–1918*, Wien 1993.
- Eric John HOBBSAWM, *Národy a nacionalismus od roku 1780: program, mýtus, realita*, Brno 2000.
- František HOFFMANN, *České město ve středověku*, Praha 1992.
- George W. HOFFMAN, *The Political-Geographic Bases of the Austrian Nationality Problem*, Austrian History Yearbook 3, 1967. The Nationality Problem in the Habsburg Monarchy in the Nineteenth Century: a Critical Appraisal, s. 121–146.
- Miroslav HROCH, *Národy nejsou dílem náhody. Příčiny a předpoklady utváření moderních evropských národů*, Praha 2009.
- Miroslav HROCH (ed.), *Pohledy na národ a nacionalismus. Čítanka textů*, Praha 2003.
- Johann HUIZINGA, *Im Bann der Geschichte*, Basel 1943.
- Gracián CHALOUPKA, *Brno a žnojm (národnostní paralela)*, Časopis Společnosti přátel starožitností 57, 1949, s. 14–21, 94–107.
- Pieter M. JUDSON, *Exclusive Revolutionaries. Liberal Politics, Social Experience, and National Identity in the Austrian Empire, 1848–1914*, Ann Arbor 1996.

- Robert A. KANN, *The Dynasty and the Imperial Idea*, Austrian History Yearbook 3, 1967. The Nationality Problem in the Habsburg Monarchy in the Nineteenth Century: a Critical Appraisal, s. 11–31.
- Robert A. KANN, *The Multinational Empire. Nationalism and National Reform in the Habsburg Monarchy 1848–1918*, New York 1950.
- Robert A. KANN – Friedrich E. PRINZ (edd.), *Deutschland und Österreich*, Wien 1980.
- Elie KEDOURIE, *Nationalism*, London 1961.
- Jeremy KING, *Budweisers into Czechs and Germans. A Local History of Bohemian Politics, 1848–1948*, Princeton 2005.
- Pavel KLADIWA – Andrea POKLUDOVÁ, *Hans Kudlich*, Ostrava 2012.
- Pavel KLADIWA – Andrea POKLUDOVÁ – Renata KAFKOVÁ, *Lesk a bída obecních samospráv Moravy a Slezska*, díly I. a II./1–2, Ostrava 2007–2009.
- Arnošt KLÍMA, *Češi a Němci v revoluci 1848–1849*, Praha 1994.
- Jiří KOŘALKA, *Die deutsch-österreichische nationale Frage in den Anfängen der sozialdemokratischen Partei*, *Historica* 3, 1961, s. 109–158.
- Jiří KROUPA, *Alchymie štěstí. Pozdní osvícenství a moravská společnost*, Brno 1987.
- František KUTNAR, *Obrozenské vlastenectví a nacionalismus. Příspěvek k národnímu a společenskému obsahu češství doby obrozenské*, Praha 2003.
- Walter Consuelo LANGSAM, *The Napoleonic Wars and German Nationalism in Austria*, New York 1930.
- Fredrik LINDSTRÖM, *Empire and Identity. Biographies of the Austrian State Problem in the Late Habsburg Empire*, West Lafayette 2008.
- Josep R. LOBERA, *The God of Modernity. The Development of Nationalism in Western Europe*, Oxford 1996.
- Thomas MAISEL, *Alma Mater auf den Barrikaden. Die Universität Wien im Revolutionsjahr 1848*, Wien 1988.
- Karel MALÝ – Ladislav SOUKUP (edd.), *Vývoj české ústavnosti v letech 1618–1918*, Praha 2006.
- Martin MARKEL, *Svaz Němců jižní Moravy do roku 1914. Příspěvek k charakteru nacionalizmu na počátku století*, *Časopis Matice moravské* 119, 2000, s. 404–421.
- Martin MARKEL, *Svoboda a demokracie v regionu rakouského impéria*, Brno 2010.
- Robert MARŠAN, *Čechové a Němci r. 1848 a boj o Frankfurt*, Praha 1898.
- Bedřich MENDL, *O národnostním složení středověkého Brna*, *Časopis Matice moravské* 62, 1938, s. 361–368.
- Hans MOMMSEN, *Die Sozialdemokratie und die Nationalitätenfrage im habsburgischen Vielvölkerstaat I. Das Ringen um die supranationale Integration der zisleithanischen Arbeiterbewegung (1867–1907)*, Wien 1963.
- Friedrich PRINZ, *Deutsche Geschichte im Osten Europas: Böhmen und Mähren*, Berlin 1993.
- Jiří RADIMSKÝ, *Nejstarší spolky na Moravě s přihlédnutím ke spolkům dělnickým*, *Časopis Matice moravské* 73, 1954, s. 108–119.

- André ROBERT, *L'Idée nationale autrichienne et les guerres de Napoléon. L'apostolat du baron de Hormayr et le salon de Caroline Pichler*, Paris 1933.
- Helmut RUMPLER – Peter URBANITSCH (edd.), *Die Habsburgermonarchie 1848–1918*, Band VII, 1. Teilband, *Vereine, Parteien und Interessenverbände als Träger der politischen Partizipation*, Wien 2006.
- Helmut RUMPLER – Peter URBANITSCH (edd.), *Die Habsburgermonarchie 1848–1918*, Band IX, *Soziale Strukturen*, 1. Teilband, *Von der feudal-agrarischen zur bürgerlich-industriellen Gesellschaft*, Teilband 1/2, *Von der Stände- zur Klassen-gesellschaft*, Wien 2010.
- Ferdinand SEIBT (ed.), *Die Chance der Verständigung. Absichten und Ansätze zu übernationaler Zusammenarbeit in den böhmischen Ländern 1848–1918*, München 1987.
- Wilhelm SCHÜSSLER, *Die nationale Politik der österreichischen Abgeordneten im Frankfurter Parlament*, Berlin 1913.
- Anthony D. SMITH, *The Cultural Foundations of Nations. Hierarchy, Covenant, and Republic*, Oxford 2008.
- Anthony D. SMITH, *The Nation in History. Historiographical Debates about Ethnicity and Nationalism*, Cambridge 2000.
- Anthony D. SMITH, *National Identity*, Reno 1993.
- Hannes STEKL, *Adel und Bürgertum in der Habsburgermonarchie 18. bis 20. Jahrhundert*, München 2004.
- Peter F. SUGAR, *The Rise of Nationalism in the Habsburg Empire*, in: *Austrian History Yearbook* 3, 1967. *The Nationality Problem in the Habsburg Monarchy in the Nineteenth Century: a Critical Appraisal*, s. 91–120.
- Šárka SVOBODOVÁ, *Kulturní aktivita německého domu v Brně v prvním desetiletí jeho činnosti*, diplomová práce, Brno 2004.
- Bedřich ŠINDELÁŘ, *Přehled dějin dělnického hnutí na Moravě do hainfeldského sjezdu*, Časopis Maticе moravské 73, 1954, s. 3–57.
- Zdeněk ŠOLLE, *Dělnické hnutí v českých zemích koncem minulého století (1887–1897)*, Praha 1954.
- Hans Günter TELLE, *Das österreichische Problem im Frankfurter Parlament im Sommer und Herbst 1848*, Marburg 1933.
- Miloslav TRAPL, *Olomoucká universita v prvním (vzestupném) období revoluce roku 1848*, Sborník vysoké školy pedagogické v Olomouci, *Historie* 4, 1957, s. 8–25.
- Dušan UHLÍŘ, *Joseph von Hormayr a jeho podíl na rozvoji moravské historiografie v první polovině 19. století*, Muzeum Brněnska, sborník 2009, s. 21–28.
- Otto URBAN, *Kapitalismus a česká společnost*, Praha 1978.
- Otto URBAN, *Kroměřížský sněm 1848–1849*, Praha 1998.
- Peter URBANITSCH – Hannes STEKL (edd.), *Kleinstadtbürgertum in der Habsburgermonarchie 1862–1914. Bürgertum in der Habsburgermonarchie IX*, Wien 2000.
- Josef VÁLKA, *Dějiny Moravy. Díl 1. Středověká Morava*, Brno 1991.

-
- Josef VÁLKA, *Dějiny Moravy*. Díl 2. *Morava reformace, renesance a baroka*, Brno 1995.
- Jean de VIGUERIE, *Les deux patries. Essai historique sur l'idée de patrie en France*, Bouère 1998.
- Maurizio VIROLI, *For Love of Country. An Essay on Patriotism and Nationalism*, Oxford 1997.
- Karl VOCELKA, *Österreichische Geschichte 1699–1815. Glanz und Untergang der höfischen Welt. Repräsentation, Reform und Reaktion im habsburgischen Vielvölkerstaat*, Wien 2001.
- Friedrich WALTER, *Österreichische Verfassungs- und Verwaltungsgeschichte von 1500–1955*, Wien 1972.
- Eugen WEBER, *Peasants into Frenchmen. The Modernization of Rural France 1870–1914*, London 1977.
- Hans-Ulrich WEHLER, *Nationalismus. Geschichte, Formen, Folgen*, München 2007.
- Andrew G. WHITESIDE, *The Germans as an Integrative Force in Imperial Austria: the Dilemma of Dominance*, *Austrian History Yearbook* 3, 1967. *The Nationality Problem in the Habsburg Monarchy in the Nineteenth Century: a Critical Appraisal*, s. 157–200.
- Andrew G. WHITESIDE, *The Socialism of Fools. Georg Ritter von Schönerer and Austrian Pan-Germanism*, Berkeley 1975.
- Jiří WOITSCH – František BAHENSKÝ (edd.), *Etnografický atlas Čech, Moravy a Slezska IV. Etnografický a etnický obraz Čech, Moravy a Slezska (1500–1900). Národopisné oblasti, kulturní areály, etnické a etnografické skupiny*, Praha 2004.
- Günter WOLLSTEIN, *Das „Großdeutschland“ der Paulskirche. Nationale Ziele der bürgerlichen Revolution 1848/49*, Düsseldorf 1977.
- Benedykt ZIENTARA, *Frühzeit der europäischen Nationen. Die Entstehung von Nationalbewusstsein im nachkarolingischen Europa*, Osnabrück 1997.

JMENNÝ REJSTŘÍK

- Adamczik, Franz 161
Adler, Viktor 211
Albrecht Habsburský 55
Ambrosius, milánský biskup 50
Andrássy, Gyula 129
André, Christian Karl 25, 34
Arndt, Moritz 43, 149
Auersperg, Adolf 133, 179, 183
- Badeni, Kasimir Felix 179, 190, 219,
244
Bach, Alexander 86
Bachmann, Adolf 225, 227
Balbín, Bohuslav 39
von Baratta, Alois 75
Bauer, Otto 211, 219
Beck, Josef 98
Beidtel, Carl Ignaz 85, 86, 91–93,
103
Belcredi, Egbert 68, 75, 167
Belcredi, Richard 151
Belcrediové 30
Berger, Johann Nepomuk 45, 85,
86, 89, 91, 94, 102, 103, 105, 106,
129, 131, 132, 141, 150
Berchtold, Leopold 44
Bílý, Jan Evangelista 167
Bismarck, Otto 149, 150–152, 155,
198, 216
- Blum, Friedrich 61
Blümegeňové 30
Boczek, Alois 85, 86, 102, 105
von Böhm, Johann 39
z Boskovic, Ladislav 234
z Boskovic, Tas 21
z Boskovic, páni 21
Brantner, Johann 190
Brass, Hermann 186, 188, 218
Bretholz, Bertold 25, 51, 227–233,
235
von Bruck, Karl Ludwig 147
Břetislav I. 230, 232
Buchta, Josef 41
- Cibulka, Pavel 9, 15
Clam-Martinic, Jindřich 138
Cornova, Ignác 39
sv. Cyril 51, 139, 228
- Dahn, Felix 194, 195
Daszyński, Ignacy 214
Deák, Ferenc 129, 171
Dietrichsteinové 22, 29
Dietrichstein, František, kardinál 55
Dobner, Gelasius 46
Dobrovský, Josef 46
Donneh, Franz V. 38, 39
Dubravius 234

- Dubský, Emanuel 140
 Dudík, Beda 46, 136
- Ebenhoch, Alfred 223
 Eldersch, Matthias 218
 d'Elvert, Christian 52, 53, 55, 57,
 68, 85, 86, 227, 231–233, 235
- Fasora, Lukáš 9
 Ferdinand I. 21
 Ferdinand II. 55
 Ferdinand V. 40, 41, 74
 Ficker, Adolf 78, 101
 Fischer, Josef Vladislav 56
 František II. (I.) 40–42, 48
 František Josef I. 107, 126, 145, 148,
 199
 Fridrich Barbarossa 54, 229–231
 Fridrich Falcký 48
 Fridrich II. Veliký 79, 163
 Fridrich III. 199
 Fridrich Vilém IV. 107
 Fritigilda 49, 50
 Fux, Johann 161
- Gabin 236
 Gebhardi, Ludwig Albrecht 52
 Genersich, Johann 37
 Giskra, Carl 45, 61, 85–91, 102, 103,
 105, 106, 111, 114, 123, 126, 127,
 129–132, 138, 140, 141, 143, 150,
 162, 167, 170
 Gillitsch, Dominik 39
 Goethe, Johann Wolfgang 155, 158
 Goldhann, Ludwig 127
- Hanuš, Ignác 67
 Hardenberg, Karl August 152
 Harrach, Bedřich 27
 Hasner, Leopold 86, 132
 Haugwitz, Friedrich Wilhelm 26
 Haydn, Joseph 155
- Heine, Heinrich 211
 Heinrich, Albin 50, 68
 Herberstein, Heinrich 31
 Herbst, Eduard 86, 132
 Hingenau, Otto 68, 70, 71, 77
 Hofer, Andreas 43
 Höfler, Konstantin 170
 Hohenštaufové 163
 Hohenzollernové 216
 Höchsmann, Ludwig 85, 104
 Hölzel, Eduard 101, 159
 Hompesch-Bollheim, Wilhelm 74
 Hopfen, Franz 130, 138
 Hormayr, Josef 42
 Hoyer, Josef 200
 Hübner, Anton 85, 86
- Chlumecky, Johann 181
 Chlumecky, Peter 68–70, 74, 100,
 105, 224, 227, 233, 234
 Chorynští z Ledské 30
- Jahn, Friedrich 187
 Jan Habsburský, arcivévoda 106,
 114
 Jan Železný 55
 Jan Jindřich Lucemburský 54, 55
 Jeitteles, Andreas 62, 67, 81, 85–88,
 103, 105
 Jelačič, Josip 101
 Jindřich III. 230
 Jindřich Zdík 55
 Jitka, žena Břetislava I. 230
 Josef I. 26
 Josef II. 23, 26, 27, 31, 32, 40, 48,
 49, 66, 144, 145, 161, 187, 236,
 237, 239, 240
 Jurende, Karl Joseph 23, 25, 34, 37,
 43, 47, 49, 51
- Kallina, Alois 68
 Kaniak, Heinrich 190

- Karel IV. 170, 232, 233
Karel VI. 26, 28
Karel Habsburský, arcivévoda 42
Kaschnitzové z Weinbergu 30
Kladiwa, Pavel 9, 15
Kleinpeter, Franz 85
Kolovrat, Alois 44
Komenský, Jan Amos 39, 55
Konrád II. Ota 48, 231
Kosmas 49, 230
Kreybig, Leopold 85, 86
Kromp, August 85, 86
Kudler, Joseph 86
- Ladislav Pohrobek 21, 54
Laminet, Josef 73
Lasser, Josef 86, 179, 183
Laudon, Gideon Ernst 48
Lautner, Kryštof Alois 48, 49
Leopold I. 26
Leopold II. 27
Lev XIII. 220
Liechtensteinové 21, 29, 86
Lilie, Moritz 194
z Lipé, páni 21
Locella, Ernst 28
Ludvík XIV. 22
Ludvík Pobožný 229
Lueger, Karl 214
- Magnis, Antonín 44
Machanek, J. 80
Makowiczka, Franz 106
Malíř, Jiří 9, 15
Maly, Vincenz 85, 105
Mandelblüh, Franz 138
Maniak, Alois 49, 50
Mareck, Alois Titus 88
Marie Terezie 26–28, 31, 40, 48, 49,
161, 163
Markel, Martin 9
Marobud 50
- Marowod (Marath) 48
May, Martin 197
Mayer, Cayetan 98, 99
Mensdorff-Pouilly, Alexander 151
sv. Metoděj 48, 51, 139
Metternich, Klemens Wenzel
Nepomuk Lothar 45, 79, 82,
83, 110, 142, 150, 241
Michelangelo 196
Mikšíček, J. A. 42
Mithridates 52
Mitrovský, Antonín Bedřich 44
Mitrovský, Vladimír 138
Mitrovští z Nemyše 30
Mojmírovci 228, 229
von Moltke, Helmuth 199
Monse, Josef Vratislav 46
Monte l'Abbatové 30
Mozart, Wolfgang Amadeus 155
- Napoleon 42, 43, 48, 158, 241
Napoleon III. 122, 155, 156
Napp, Cyril 167
Neuwall, Albert 74
Neuwall, Leopold 65, 74, 75, 85,
86, 88, 89, 94
- Ohéral, Jan 23, 136
Ohm-Januschowsky, Georg 67, 80,
94, 101
Oldřich, český kníže 230
Ota Braniborský 233
- Palacký, František 46, 50, 57, 62, 71,
79, 83, 84, 225, 227, 231
Pelcl, František Martin 39
Pellico, Silvio 106
Petřvaldští 30
Piěch, Alfred 204
Pillersdorf, Franz 73
von Plener, Ignaz 132
z Poděbrad, Jiří 21, 234

- Poche, Adolph 68
Polatzek, Carl 85
Polzer, Aurelius 193
Pražák, Alois 63, 64, 68, 113, 135,
167, 242
Přemysl Otakar II. 107, 233
Přemyslovci 54, 67, 226, 230, 232
- Radecký, Jan Josef Václav 96
Raus, Wenzl 85, 102, 103, 105
Rechberg, Johann Bernhard 150
Riegler, Andreas 85, 104
Richter, Engelbert 38
Richter, Franz Xaver 46, 51–53
Richter, Karl Friedrich 98
Ritter, Carl Adolph 106
Rohrer, Rudolf 23
Rottalové 30
Rudolf I. 40, 55, 107, 148
Rudolf II. 27
Rudolf, korunní princ 145
Ryger, Anton 138
- Salm, František Hugo 30, 31, 64
Salm, Karel Josef 30, 75, 167
Sedlnický, Josef 45
Selinger, E. M. 97
ze Schauenburka, Bruno 55
von Schell, Friedrich 31, 64, 73
Schiller, Friedrich 34, 39, 125, 155,
158, 200, 211
Schilling, Ernst 91
Schimko, Johann Gottlieb 79
Schindler, Theodor 85
Schlemlin, Eugen 68, 96
Schlesinger, Ludwig 227
Schmerling, Anton 106, 114, 128,
129, 144, 147
Schmidt, Anton Joseph 85
Schmidt, C. J. 70
Schmidt, Friedrich 196
Schneider, Joseph 85, 86, 103
- Schöll, Adolf 41
von Schönerer, Georg 180, 181, 185,
203
Schwarzenberg, Felix 98, 99, 147
Schwarzenberg, Karel 43
Schweidler, Wilhelm 61, 85
Siegmund, Ferdinand 166
Sittka, Jakob 98
Skene, Alfred 130, 138, 150
Slawik, Franz 101
Smith, Anthony D. 11, 12
Sommer, Rudolf 198, 204
Sonnenfels, Joseph 36, 37, 40, 43
Spytihněv 230
Stadion, Johann Phillip Karl 42
Stein, Heinrich 152
von Steinbach, Erwin 196
von Stella, Josef Georg 72, 73, 75
Stockau, Georg 31, 75
Stolberg-Stolberg, Günther 221,
222
Stránský, Pavel 39
van der Strass, Karl Anton Maria
130
Streit, Ignaz 98
Sturm, Eduard 180
Sturm, Julius 194
Svatopluk 51, 52, 65, 138, 228, 229
Szabel, Balthasar 65, 85, 98, 138
- ze Šternberka, Jaroslav 48, 80
- Taaffe, Eduard 133, 179
Tacitus 49
Tas z Boskovic 21
Tebeldi, Albrecht (viz rovněž
Beidtel, Carl Ignaz) 92
Thun, Leo 124
Thurzo, Stanislav 132
Tomaschek, Johann Adolph 85, 86,
104, 105
Tovačovský z Cimburka, Ctibor 234

-
- Ulrich, Eduard 85
- Václav II. 54
Václav IV. 233
Vannius 49, 236
Vilém I. 199
Vilém II. 199
Vladislav II. 54
Vladislav Jindřich 54, 55
Vratislav I. 48
Vratislav II. 230
- Wagner, Richard 187
Wannieck, Friedrich 235, 236
Wannieckovi 236
- Weiss, Franz 80
Wenzlitzke, Fritz 181, 188
Wessely, Ignatz 85
Widmann, Adalbert 31
Windischgrätz, Alfred 90, 91, 95,
111
Wittelsbachové 163
Wolny, Gregor 46, 47, 51
- ze Zvole, Jan 234
- ze Žerotína, Jan Ludvík 30
ze Žerotína, Ladislav Velen 55
ze Žerotína, Karel starší 54, 55, 233,
234
Žerotínové 21, 55

Milan Řepa
MORAVANÉ
NĚMCI
RAKUŠANÉ

VLASTI MORAVSKÝCH NĚMCŮ V 19. STOLETÍ

Práce Historického ústavu AV ČR, v. v. i.
Opera Instituti historici Pragae
Řada/Series A Monographia
Svazek/Volumen 47

Jazyková redakce: Martina Sandlerová
Grafické zpracování, sazba, obálka:
DTP studio Vladimír Ludva
Tisk a vazba: Reprocentrum Blansko

Historický ústav
Praha 2014

ISBN 978-80-7286-226-9

